

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Pablo Mart n Asuero (ed.)

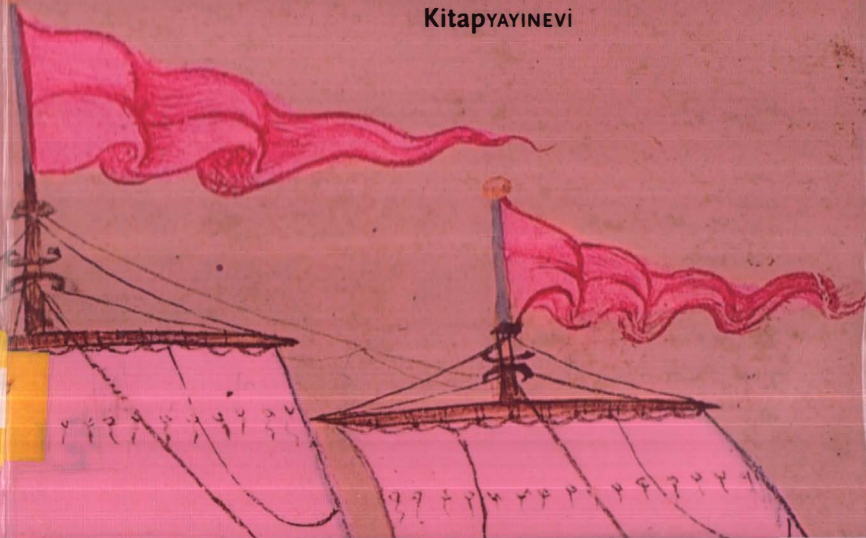
İSPANYA-TÜRKİYE

İSPANYA-TÜRKİYE

16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla
Rekabet ve Dostluk

Kitapyayinevi

İSPANYA-TÜRKİYE

KİTAP YAYINEVİ – 135
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 48

İSPANYA-TÜRKİYE, 16. YÜZYILDAN 21. YÜZYILA REKABET VE DOSTLUK / PABLO MARTÍN ASUERO (ED.)

BU KİTAP İSTANBUL CERVANTES ENSTİTÜSÜ İLE BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ'NİN 31 ARALIK-2 KASIM TARİHLERİNDE GERÇEKLEŞTİRDİKLERİ KONGREYE SUNULAN TEBLİÇLERDEN OLUŞTURULMUŞTUR

© 2006, KİTAP YAYINEVİ LTD.
TÜM HAKLARI SAKLIDIR. BU KİTABIN HİÇBİR BÖLÜMÜ, YAYINCININ YAZILI İZNİ OLMADAN,
FOTOKOPİ DAHİL ELEKTRONİK VEYA MEKANİK YÖNTEMLERLE
KOPYALANAMAZ, ÇOĞALTILAMAZ VEYA KAYDEDİLEMEZ.

ÇEVİRİ
PERAL BAYAZ ÇARUM

REDAKSİYON
ALİ KARABAYRAM

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK RESMİ
AMBARLI BİR OSMANLI KALYONU, 1720

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
DEREBOYU CADDESİ, ZAÇRA İŞ MERKEZİ B BLOK 1
MASLAK-İSTANBUL
T: (0212) 285 11 96
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
ARALIK 2006, İSTANBUL

NIPPO 503 06-071-8
ISBN 975 6051-51-5

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHANGİR CADDESİ, ÖZÖĞÜL SOKAĞI 20/1-B
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

İspanya-Türkiye

16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla
Rekabet ve Dostluk

EDITÖR
PABLO MARTÍN ASUERO

ÇEVİRİ
PERAL BAYAZ ÇARUM

Instituto
Cervantes
Estambul

Kitapyayinevi

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

Giriş 9

PAULINO TOLEDO / OSMANLI-İSPANYOL İMPARATORLUKLARINDA
DÜNYA İMPARATORLUĞU FİKRİ, 16. YÜZYIL 15

ÖZLEM KUMRULAR / V. CARLOS'UN TÜRKİYE'DEKİ İSTİHBARAT KAYNAKLARI 31

XAVIER SELLÉS / V. CARLOS VE BİRİNCİ VİYANA KUŞATMASI 43

EMILIO SOLA / SINIR TARİHİ VE EDEBİYATI 63

MIGUEL ÁNGEL DE BUNES IBARRA / MODERN ÇAĞIN
İSPANYOL TUTSAK ANLATILARINDA İSTANBUL 99

MIGUEL A. TEIJEIRO FUENTES / BAZI ALTIN ÇAĞ ANLATILARINDA "DÖNME" FİGÜRÜ 121

LUIS GIL / DİPLOMATİK DENGELER: İSPANYA, OSMANLI VE SAFEVİ İMPARATORLUKLARI 139

FERNANDO FERNÁNDEZ LANZA / ANTONIO HERRERA DE TORDESILLA'NIN
TÜRKLERİN TARİHİ KİTABI 155

JOSÉ M. FLORISTÁN IMIZCOZ / SABOTAJ VE UTANÇ VERİCİ ATEŞKES 191

ANTONIO JURADO ACEITUNO / BİR FİLOLOG OLARAK DRAGOMAN 217

ELOY MARTÍN CORRALES / İSPANYA-OSMANLI İMPARATORLUĞU İLİŞKİLERİ,
18.-19. YÜZYILLAR 235

SİNAN KUNERALP / KIZILDENİZ'DE BİR İSPANYOL ÜSSÜ KURMA TEŞEBBÜSÜ VE
OSMANLI TEPKİSİ, 1885-1887 255

PABLO MARTÍN ASUERO / İSPANYA-TÜRKİYE, 1700-1923 261

KIVANÇ ULUSOY / FRANKİZM VE KEMALİZM 275

CARMEN RODRÍGUEZ / SOÇUK SAVAŞ DÖNEMİNDE İSPANYA İLE TÜRKİYE'NİN BATI
BLOKU'NA KATILISI 319

MEHMET NECATİ KUTLU / YAHYA KEMAL'İN ESERLERİNDE İSPANYA VE İSPANYOLLAR 341

Istanbul Cervantes Enstitüsü'nün açılışını, 17 Eylül 2001 günü, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Bülent Ecevit ile İspanya Devlet Başkanı Dr. José María Aznar yaptılar.

Bu açılış kuşkusuz tarihi bir olaydı: İnebahtı Savaşı'na katılmış ve orada bir kolunu yitirmiş, 16. yüzyılda iki büyük Avrupa ve Akdeniz imparatorluğu arasındaki çatışmalara yapıtlarında yer vermiş, tanınmış bir yazarın adını taşıyan bir enstitü, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski başkentinde kapılarını açıyordu. Belki bu yüzden, İstanbul Cervantes Enstitüsü'nün açılışı çok özel bir simgeselliğe sahip.

İspanyol-Türk ilişkilerinin tarihi çok az biliniyor, özellikle de İspanya'da. Bu iki imparatorluğun doğuş tarihleri birbirine çok yakın; gerileyişleri de (Osmanlı İmparatorluğu'nun yok oluşu İspanya İmparatorluğu'nun sona erişinden yüz yıl kadar sonra gerçekleşmiş olsa da) aşağı yukarı aynı tarihlerle rastlıyor. Bu da düşünülecek olursa, ilgisizliğin nedenini anlamak zor.

Öte yandan, bu bilgi eksikliği, yalnızca çatışmaların ve düşmanlıkların hatırdta kalmasına neden oldu, uzunca bir süre İspanya ile Türkiye arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkiledi.

Bu nedenle, İstanbul Cervantes Enstitüsü'nün düzenlediği Birinci İspanyol-Türk Tarih Günleri Toplantısı'nın zamanlama ve içerik açısından çok önemli ve uygun olduğunu düşünüyorum. Proje gerçekten iddialı bir girişimdi; sadece türünün ilk örneği olduğu için değil, içeriğinde çok geniş bir yelpazeyi, 15.-16. yüzyıllardan günümüze dek iki ülke arasındaki ilişkilerin siyaset, sanat, edebiyat ve toplumsal alanlardaki yansımalarını kapsamayı amaçlaması nedeniyle. Sunulan nitelikli ve ilginç içerikli bildiriler Birinci İspanyol-Türk Tarih Günleri'nin başarıyla sonuçlandığını kanıtıyor. Bu kitapta toplanan çalışmalar, bundan sonra bu konularda derinleşmek isteyen araştırmacılara da ışık tutacaktır.

Yukarıda sözünü ettiğim bilgi eksikliğinin yavaş yavaş giderildiğini görmek ümit verici. Türkiye Avrupa'ya katılma eğilimini dış politikasının odak noktasına yerleştirdi. Avrupa Birliği'ne giden yolda İspanya, Türkiye için kaçınılmaz bir örnektir. Türkler bizim demokrasimizde, Avrupa Birli-

ği'ne katılımımızla elde ettiğimiz zenginliği bir model olarak ve erişilmesi gereken bir amaç olarak görüyorlar.

Giderek İspanya kamuoyunda da Türkiye'nin başarıyla Avrupa'ya katılmasının önemi anlaşılmaya başlıyor. Çünkü Türkiye Doğu Akdeniz'deki dengenin sağlanması ve gelişim açısından önemli bir faktör. Ancak, öteki Avrupa ülkelerinde olduğu gibi İspanya'da da, Avrupa Birliği'nin sınırlarının nereye dek uzanacağı ve birleşmiş bir Avrupa projesinin kültürel kimliğe ve Hristiyanlığa dayanmasının gerekip gerekmediği konularında bir tartışma başladığını unutmamak gerek.

Dünyaya açılan ve küreselleşme eğiliminde olduğunu ilan eden bir Avrupa'da, bu iki ülkenin imparatorluklarından getirecekleri mirasın katkısı önemli olacaktır. Burada, Cervantes Enstitüsü'ne bu başarılı çabaları için teşekkür etmek, onları bu iki ülkenin tarihlerini araştırmayı ve tanıtmayı sürdürmeleri için yüreklendirmek istiyorum.

MANUEL DE LA CÁMARA
İspanya Büyükelçisi

Birinci İspanyol-Türk Tarih Günleri toplantısı, iki ülke arasındaki ilişkilerin izlediği yolu çağrıştıran “Karşılıklı Mücadelenin Başlangıcı ve Edebiyattaki Yansımaları” başlığı altında gerçekleştirildi. Bu ilişkiler politik alanla sınırlı kalmamış, ülkelerimizin yazınına da yansımıştı. Cervantes Enstitüsü’ne adını veren, *Don Quijote*’nin yazarı İnebahtı Savaş’ında sol elini kaybetmiş, Cezayir’de beş yıl tutuklu kalmıştı. *La Gran Sultana* (Büyük Sultan), *Los baños de Argel* (Argel’in Hamamları) gibi yapıtlarında, hatta *Don Quijote*’de anlattığı Osmanlı dünyası, Akdeniz’deki İspanyol-Osmanlı çatışmalarının izlerini yansıtır. İki ülke arasındaki iyi ilişkiler sayesinde, dört yüzyıl sonra, 17 Eylül 2001’de, dönemin İspanya Devlet Başkanı José María Aznar ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Bülent Ecevit’in katılımıyla İstanbul Cervantes Enstitüsü’nün açılışını yaptık.

İstanbul Cervantes Enstitüsü’nün amacı, İspanyol ve Türk kültürleri arasında bir köprü kurmaktır. Bu amaç doğrultusunda, enstitümüz her düzeyde İspanyolca dil kursları, İspanyolca öğretmenleri yetiştiren özel kurslar veriyor; kütüphanesinde, bilgi iletişim merkezinde çeşitli hizmetler sunuyor. Ayrıca konserler, filmler, sergiler, konferanslar gibi kültürel etkinlikler düzenliyoruz. Birinci İspanyol-Türk Tarih Günleri de bu çerçevede düzenlendi. Geçmiş anımsamak ve son beş yüz yılda İspanya ile Türkiye’nin gelişimini gözden geçirmek, birbirimizi anlamamıza ve ortak yanlarımızı değerlendirmemize yardımcı olacak. Birinci İspanyol-Türk Tarih Günleri bu bakış açısından yola çıktı, edebiyat, coğrafya, siyaset ve uluslararası ilişkiler gibi disiplinleri kapsamına aldı. Bir yandan farklı disiplinlerin bakış açılarını, bir yandan da Türklerin ve İspanyolların görüşlerini karşılaştırarak, bu dönem boyunca düşündüğümüzden çok daha fazla ortak noktamız olduğunu ortaya çıkarmak istedik.

İlk günün (31 Ekim 2002) bildirileri, “Çatışmaların Kökeni ve Edebiyata Yansıması” başlığı altında toplanmıştı. İlk sunuşu Paulino Toledo yaptı: “16. Yüzyılda Osmanlı ve İspanyol İmparatorluklarının Siyasi-İdari Hiyerarşisinde Dünya İmparatorluğu Fikri”. Toledo, bu çalışmasında, V.

Carlos'un İspanyol İmparatorluğu ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Osmanlı İmparatorluğu tarafından desteklenen bir dünya imparatorluğu düşüncesini inceliyor, diğer çalışmalara ışık tutuyor.

16. yüzyılda Türkler, İspanya ve Almanya hükümdarları için tehlikeli bir düşman konumuna gelmişlerdi. "V. Carlos, Osmanlıların Birinci Viyana Kuşatması ve 16. Yüzyıl İspanyol Edebiyatındaki Yansımaları" adlı bildirisinde, Xavier Sellés, Kanuni'nin Birinci Viyana Kuşatması'nı ele alıyor. Emilio Sola'nın "Bilgilendirme Yazıları" adlı çalışmasında görüldüğü gibi, Tarih Günleri'nde ayrılmaz kardeşler, yani edebiyat ve tarih yine bir aradaydı. Her ne kadar "haber" alışverişi siyasete daha yakın dursa da, öyle haber metinleri var ki, siyasetle edebiyat arasında gerçek bir köprü oluşturuyor; bunun en güzel örneğini "Modern Çağ İspanyol Tutsaklarının Anlatılarında İstanbul" adlı bildirisiyle Miguel Angel de Bunes veriyor. Bu metinlerde anlatılanlar gerçeklerden çok kurguya yakın. Miguel Angel de Bunes, İspanyol tutsaklarının metinlerine dayanarak modern çağda Osmanlı başkentini anlatıyor. Miguel Angel Teijeros Tarih Günleri'ne bizzat katılamadı ama bu kitapta onun çalışmasına da yer verdik: "Bazı Altın Çağ Anlatılarında Dönme Figürü."

Toplantının ilk gününde 15. ve 16. yüzyıllarda toplumsal ve siyasal durum incelendikten sonra, ikinci gün (1 Kasım 2002) görüşülen konular "Karşılıklı Çözümlemeye Doğru" başlığı altında toplandı. Luis Gil, bildirisinde üzerinde az durulan bir konuyu ele alıyordu: "Diplomatik Denge: İspanya, Osmanlı ve Safevi İmparatorlukları." Gil, bu ilginç çalışmasında, 17. yüzyıl başlarında İspanya Krallığı'nın Müslüman bir devletle anlaşmaya (ki bu kez İran söz konusuydu) hazır olduğunu anlatıyor.

Bu iki imparatorluk her ne kadar karşı karşıya gelmiş olsa da, birçok metinde çıkarlarının bir noktada çakıştığını görüyoruz. Örneğin, defalarca basılan *Viaje a Turquía* (Türkiye Seyahati) ya da *Diego Galán'ın Yaşamı ve Tutsaklığı*'nda bu çıkar çatışmasını görürüz; oysa, Fernando Fernández Lanza'nın Tarih Günleri'nde sunduğu çalışmasına dek, Antonio de Herrera y Tordesillas'ın *La Crónica de los Turcos*'u (Türklerin Tarihi) karanlıkta kalmıştı.

"II. Felipe Döneminde İspanyol Siyasetinin Türkiye Kapısında Bocalaması: Sabotaj ve Utanç Verici Ateşkes" adlı bildiride, José María

Floristan, V. Carlos'un ve II. Felipe'nin krallık yıllarında İspanya-Türkiye ilişkilerindeki değişimi konu alıyor, özellikle de 1558-1559 ile 1577-1578 antlaşmalarını tartışıyor. Bu dönemde anlaşmazlıklar tamamen ortadan kalkmasa da azalıyor. Büsbütün yok olması içinse daha iki yüzyıl beklemek gerekecekti.

Bu durum 1782 İspanyol-Türk Antlaşmasından sonra değişiyor. "Bir Filolog olarak Dragoman: Bazı Örnekler"de Antonio Jurado, bize o günlere dek savaş halinde olan iki ülke arasında anlaşmayı ve yakınlaşmayı sağlayan araçların öyküsünü anlatıyor. Eloy Martín Corrales, "18. ve 19. Yüzyıllarda İspanya-Osmanlı İmparatorluğu İlişkileri" adlı çalışmasında, İspanyol-Osmanlı ilişkilerinin yeni döneminde ülkesinin Osmanlı İmparatorluğu'yla deniz ticaretini ve bu topraklara giden gezginlerin, diplomatların, hacıların edebiyata katkılarını inceliyor.

İspanyol ve Türk araştırmacıların birlikte Birinci Tarih Günleri'ne katılımları bize farklı görüşleri ve deneyimleri değerlendirme olanağı verdi. Bu buluşmanın sonucu olan bu kitap birbirimizi daha iyi tanımamızı ve ortak geçmişimiz hakkında birçok yeni bilgiler edinmemizi sağlayacaktır. Sinan Kuneralp'in "İspanya'nın Kızıldeniz Sahilinde Bir Üs Kurma Teşebbüsü ve Osmanlıların Tepkisi (1885-1887)" adlı bildirisi, bu konuda önemli bir katkı. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması Filipinler'le ilişkileri kolaylaştırıyordu. Bu durumda, İtalya'nın da aracılığıyla, XII. Alfonso Kızıldeniz'de bir deniz üssü kurma girişiminde bulunacaktı.

Leopoldo Ranke'nin *Los Imperios Otomano y Español en los siglos XVI y XVII* (Madrid, 1857; 16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı ve İspanyol İmparatorlukları) adlı kitabında dediği gibi, Türklerin ve İspanyolların tarihlerinde birçok ortak nokta var: Örneğin, İstanbul ile Granada'nın fetih tarihleri arasındaki yakınlık ya da V. Carlos ile Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yılları. "İspanya-Türkiye (1700-1924): Modernleşmeye Doğru Koşut Yönelişler" isimli bildirimde ben de aynı perspektifi kullanıyorum. Her iki imparatorluğun da son dönemini ele alıyorum: Aydınlanma çağına yaklaşımları, topraklarının Napolyon tarafından istila edilmesi, sömürgelerinin kaybı, krallığın zayıflaması, parlamenter monarşiye geçiş, sonra kaldırılması ve nihayet cumhuriyetin kurulması.

Kıvanç Ulusoy, “Franklizm ve Kemalizm”de 20. yüzyıla giriş yapıyor ve savaş ortamından doğan iki rejimi karşılaştırıyor: İspanya İç Savaşı (1936-1939) ve bir anlamda Birinci Dünya Savaşı’nın uzantısı olan Türk Kurtuluş Savaşı (1918-1923). Hem Franco rejiminin hem de Kemalizmin kurucusu asker, fakat Ulusoy’un çalışmasından da anlaşılacağı gibi, iki rejimin evrimi ve nitelikleri farklı. Şimdiye kadar üzerinde çok az çalışılmış bir konu.

20. yüzyıl bir krizler yüzyılı ve İkinci Dünya Savaşı ertesinde kurulacak yeni dünya düzenine katılma arayışları içinde geçen bir dönem. Carmen Rodríguez, “İspanya ve Türkiye’nin Soğuk Savaş Döneminde Batı Bloku’na Katılışı” başlığı altında sunduğu bildiride bize bu gelişmelerden söz ediyor. İki ülkenin hem savunma amaçlı uluslararası kuruluşlara (NA-TO), hem de İspanya’nın Avrupa Birliği’ne katılımını ve Türkiye’nin bu yöndeki girişimlerini inceliyor.

Birinci Tarih Günleri’ne son noktayı, 1929-1932 arasında Madrid elçisi olarak görev yapan şair Yahya Kemal’i anlattığı çalışmasıyla, Mehmet Necati Kutlu koyuyor: “Yahya Kemal’in Eserlerinde İspanya ve İspanyollar.” XIII. Alfonso’nun dostu olan bu Türk şair, bakanlığının sorumlularına İspanya hakkında bilgiler vermekle kalmıyor, Türk okurlarına da yeni bir İspanyol portresi sunuyor. Yahya Kemal’in İspanya ve İspanyolları konu alan şiirleri, İspanyollar ve Türkler arasında daha önceleri yaşanan düşmanlıkların sona erdiğinin en güzel kanıtı.

Necati Kutlu bize bir Türk edebiyatçısının görüşünü aktardı. Ben de bir İspanyolun, Vicente Blasco Ibáñez’in 1907’de İstanbul için söylediklerini aktarmak istiyorum: “İstanbul’un bir sokağında gezinmek tıpkı bir Madrid sokağında gezinmek gibi. Her yüz bir adı anımsatıyor. Bazen yanınızdan geçenle göz göze gelerek şaşıırıyorsunuz, elini şapkasına götürüp sizi selamlıyor. İnsan sanki bir karnavalda olduğunu düşünüyor ve içinden şu sözleri söylemek geliyor:

“López, dostum... ya da Fernández, bırak şakayı! Çıkart şu kırmızı külahı, tanıdım seni!”¹

Ve işte yüzyıllar süren çatışmalara ve birbirimizi tanımamamıza karşın, sandığımızdan ya da bizi inandırmak istediklerinden çok daha fazla benziyoruz birbirimize.

Tarih Günleri'ni gerçekleştirmemize yardımcı olanlara gönül borcumu ödmeden sözlerimi bitirmek istemiyorum. Kapanışa katılmak için özel olarak Ankara'dan gelen İspanya Büyükelçisi Manuel de la Camara'ya, ve bütün oturumlara katılan İstanbul İspanya Konsolosu Raimundo Ezguerra'ya ilgileri, destekleri ve bu toplantı ile İstanbul Cervantes Enstitüsü'nün bütün etkinliklerine ve projelerine yardımları için çok teşekkür ederim.

Bu projeyi teslim aldığım halefim José Luis Melena'ya, Antonio Jurada ile birlikte Tarih Günleri projesini ilk ortaya atan ve etkinliğin koordinasyonunu üstlenen Emilio Sola'ya, projenin gerçekleşmesine büyük katkıda bulunan Boğaziçi Üniversitesi'yle bağlantıyı sağlayan Martha Ordaz'a, ayrıca teşekkürlerimi sunmak isterim. Adı geçen üniversitenin profesörlerinden Günhan Danışman ve Edhem Eldem'e de nazik ilgileri, destekleri, yardımları için teşekkür borçluyum. Orhan Silier ve kendilerini tanımadan önce kitaplığımı yayınladıkları kitaplarla doldurduğum Tarih Vakfı Yurt Yayınları çalışanlarına da yürekten teşekkürler.

Ve İstanbul Cervantes Enstitüsü ekibine, bu ve daha birçok projeyi birlikte gerçekleştirdiğimiz Pedro Eusebio'ya ve Ana Lobato'ya gönül borcum çok büyük; onların ilgileri ve katkıları olmadan Birinci Tarih Günleri gerçekleşmezdi.

Hepinize çok teşekkür ederim.

PABLO MARTÍN ASUERO

İstanbul Cervantes Enstitüsü Müdürü

¹ Vicente Blasco Ibáñez, *Oriente*, Bütün Eserleri, Cilt II, Madrid, Aguilar, 1987, s. 48.

OSMANLI-İSPANYOL İMPARATORLUKLARINDA DÜNYA İMPARATORLUĞU FİKRİ, 16. YÜZYIL

Bu çalışmada, 16. yüzyılda Osmanlı ve İspanyol imparatorluklarının yönetici sınıfları ile bürokratlarının savundukları dünya hegemonyası fikrini karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlıyoruz. Bu amaca ulaşmak için önce genel hatlarıyla Osmanlı padişahları ile yönetici sınıflarının dünya imparatorluğundan ne anladıklarını araştıracağız, sonra yine aynı yöntemi kullanarak bu kavramın V. Carlos, askerleri ve vekilleri için de geçerli olduğunu göstereceğiz.

GİRİŞ

Dünyaya hâkim olma düşüncesi, antikçağdan beri bütün büyük hükümdarların paylaştıkları bir düşünce olmuştur. Bu fikri hayata geçirmek isteyenler arasında Büyük İskender'in, Roma imparatorlarının, Şarlman'ın, Kutsal Roma-Germen imparatorlarının, Bizans hükümdarlarının ve bazı güçlü Asyalı hükümdarların adlarını sayabiliriz.

13. yüzyılın başlarında, Tanrı'nın Gazabı adıyla anılan Cengiz Han, o günlerde bilinen dünyanın yarısına yakın bölümünü egemenliği altına almış, birçok kuşağın belleğine korkuyu kazıdı.¹ Öte yandan 14. yüzyılda Timurlenk de aynı inanç ve istekle fetihlere girişti, Orta Asya'nın ve Anadolu topraklarının büyük bir bölümünü kontrolü altına aldı. Timurlenk generallerine, "Göklerde nasıl bir tek Tanrı varsa yeryüzünde de bir tek hükümdar olacaktır, o da benim," diyordu.² Türkler bile 1402 Ankara Savaşı'nda Timurlenk'in her şeyi yerle bir eden güçlü orduları karşısında böyle bir yenilgiyi yaşadılar.³ Her ne kadar Timurlenk'te⁴ olduğu gibi, hüküm-
da-

* Şili Buyükelçiliği, Ankara

rın ölümünden sonra birçok imparatorluğun büyümesi durmuş olsa da, bu düşünce Avrupa'da ya da öteki kütalarda tahta çıkanların her zaman gönüllerinde yatan bir düşünce oldu.

Osmanlı padişahları ve İspanya kralları bu düşüncenin önde gelen temsilcileriydi. Her iki imparatorluğun hükümdarları dünyaya hükmetme isteklerini gerçekleştirmek için sınırsız topraklar fethetmeye girişmişlerdi. Onları uçsuz bucaksız topraklar fethetmeye iten, tek bir hükümdar ve tek bir din altında evrensel bir hegemonya kurma isteğiydi. Dante'nin⁵ ve Rönesans'ın önde gelen aydınlarının tüm açıklığıyla ortaya koyduğu bu düşünce, 16. yüzyılda Osmanlı devletinin yüksek bürokratlarınca da ifade edilmişti. 1597'de Maltalı korsanların Kıbrıs'ta tutsak aldıkları Baf Kadısı Mâcuncuzâde Mustafa Efendi, sultanın evrensellliğini güçlü bir anlatımla vurguluyor: "Sen, Hakkın gölgesisin, zamana nizam veren senin pak zatındır. Cihan senin adaletin sayesinde rahat eyler."⁶ Ve ekliyor: "Allahın emriyle onun yolunda cihat ettin. Kılıcın din düşmanlarına karşı her zaman üstün olsun."⁷

Yine bu bağlamda İstanbul'un fethi (Batılılar için Konstantinopolis'in düşüşü), Türkler açısından imparatorluğun geleceğinde ileriye doğru önemli bir adım ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun uzantısıydı.⁸ *Caesar*'ların başkentinin fatihi II. Mehmed kendisini Roma imparatorlarının⁹ gerçek halefi olarak görüyordu. Öte yandan, Katolik hükümdarlar Fernando ile Isabel, görevlerinin sadece İspanya'yı birleştirmekle kalmadığını düşünüyorlar, kendilerini hem yarımada Katoliklerinin, hem de evrensel Katolikliğin başı olarak görüyorlardı. Katolik kraliçe Doña Isabel'in 12 Ekim 1504'te Medina de Campo'da hazırlattığı vasiyetnamesine koydurduğu şu madde hatırlardadır: "Afrika'nın fethi ve dinsizleri inanca çağırma mücadelesini sürdürülsün."¹⁰ Bu hükümdarlara göre, Granada'nın fethi *Universitas Christiana*'ya doğru atılan bir ilk adımdı ve daha sonra bu atılımı Amerika'nın keşfi tamamlayacaktı.

16. yüzyılda Osmanlı ve İspanyol imparatorlukları gibi üç kıtada geniş topraklara yayılan, düzenli bir yapıya sahip iki imparatorluğun dünya sahnesinde yerini almasıyla, tarihte ilk kez dünya imparatorluğu fikrine yaklaşan imparatorluklar ortaya çıkmış oluyordu." Bu iki coğrafi devin ge-

lişmesi ve yayılmasıyla dünya imparatorluğu ve hegemonyası fikri de daha önce hiç görülmemiş sınırlara erişti. Bu nedenle, Osmanlı ve İspanyol imparatorluklarının kuruluş, gelişme, yükseliş ve gerileme süreçlerinin tarihsel ve politik koşutluğunu vurgulamak, dünya tarihini 16. yüzyıl boyunca Avrupa'nın ve Akdeniz'in iki uç noktasından yönlendiren bu iki güçlü imparatorluğun nasıl bu noktaya geldiğini öğrenmek, kaçınılmaz oluyor.¹² Bu dönemin önde gelen iki hükümdarı, Kanuni Sultan Süleyman ve V. Carlos, haklı olarak kendilerini dünyanın tek efendisi olarak görüyorlardı.

Ortak özellikleri yeni topraklar kazanmak ve etki alanlarının sınırlarını genişletmek olarak tanımlanabilecek bu iki imparatorluğun benzer amaçlar taşıması, her ikisini de birbirleriyle şiddetli çatışmalara sürükledi.¹³ Daha önce söylediğimiz gibi, 16. yüzyıl her iki imparatorluğun da amaçlarının gerçekleşmesi ve sınırlarının genişlemesi açısından çok önemli bir dönemdir. Osmanlıların amacı yeni topraklar kazanmak ve kâfirlere karşı savaşmaktı. İspanyolların amacı ise, egemenlikleri altındaki toprakları genişletmek ve hükmettikleri halkları Hristiyanlaştırarak bu dini yaygınlaştırmak olarak tanımlanabilir. Kutsal savaş, her iki durumda da –Türkler için kâfirlerle savaş, İspanyollar için Hristiyanlaştırma– kendi başına bir savaş nedeni olarak görülmeyip daha çok fetih sürecine yol açan bir nedendi. Sonuçlar açısından farklılık da bu noktada odaklaşmıştı. Türkler için yeni topraklar elde etmek İslam'ın sınırlarını (Dâr'ül-İslâm) genişletmeyi sağlarken, İspanyollar için fetihler, özellikle de Amerika'da, zorunlu din değiştirmesini sağlamak demektir.

TÜRKLERİN DÜNYA HEGEMONYASI

Osmanlılarda dünya hegemonyası fikri zorunlu olarak cihat (kutsal savaş) kavramına ve mutlak erk sahibi sultanın Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi (zıllullahı fi'l-âlem) olma niteliğine bağlıdır.

İslam doktrinine uygun olarak cihat, tüm Müslümanlar için takdir-i ilâhidir. Cihat bir bütün olarak İslam toplumunun sorumluluğu iken (farz-ı kifaye), aynı zamanda eli silah tutacak yaşa gelmiş her Müslüman için de kişisel bir sorumluluktur (farz-ı ayn). Bu sorumluluk takdir-i ilâhidir, Allah'ın kelamı tüm dünyaya yayılmalıdır. Allah'ın kelamını kabul

eden, aynı zamanda Müslüman inancını Müslüman olmayanlara götürüp Müslüman toplumuna boyun eğdirme görevini de kabul etmiş demektir. Bu sorumluluk zaman ve mekânla sınırlı olamaz, bütün dünya Müslüman olana dek, Müslüman olmayanlar da Müslüman bir devletin hükümlerine altına girene dek sürüp gider.

Boyunduruk altına alma süreci ya da Müslüman olmayan ulusların fethi devam ettiği sürede dünya ikiye bölünmüştür: İslam toprakları (Dâr'ül-İslâm), yani Müslümanlarca yönetilen, İslam hukukunun geçerli olduğu topraklar ve savaş toprakları (Dâr'ül-Harb), yani dünyanın İslam topraklarının dışında kalan bölümü. İslam toprakları, Müslümanların yaşadıkları yerler ile fethettikleri topraklar (bu topraklarda Müslüman olmayanlar ancak *cizye*, *haraç*, *ispençe* vb vergi yükümlülüklerini yerine getirerek yaşayabilirler), bir de eskiden Müslümanlara ait olup sonradan kâfirlerin fetihlerle Müslümanların elinden aldıkları topraklardır.¹⁴ İslam toprakları ve savaş toprakları arasında ancak İslam'ın zaferiyle, ya da Paul Wittek'in¹⁵ deyişiyle "Müslüman dünyasının hegemonyasıyla" son bulacak sürekli bir çatışma yaşanır. Bu savaş durumu hukuk ve din açısından bir yükümlülük ve ahlak açısından bir ihtiyaçtır.

Bu bağlamda, inanç için savaşanlar ya da din savaşçıları (gaziler) konusu, beylikler dönemi ile imparatorluğun ilk aşamalarında kaleme alınan birçok tarihi belgede ve destanda sık sık tekrarlanır. İslam dinini yaymayı görev edinmiş liderler (Osman ve Orhan) "gazi" unvanıyla anılırlar. Bu, ideal İslam'ın üstünlüğünü kabul etmeyen kâfirlerin yok edilmesi anlamına geliyordu. Böylece, Orhan Gazi zamanından beri Osmanlı sultanları "sultanü'l-guzât" (gazilerin sultanı) ile "sultanü'l-guzât ve'l mücahidin" (gazilerin ve mücahitlerin sultanı) unvanlarını benimsemiş ve kendilerini İslam'ın kılıcı ve bayrağı, etkinliklerini ise gaza olarak görmüşlerdi.

Gazilik hareketi, Doğu Avrupa'nın ve Balkanlar'ın fethi ve Türklerin bu topraklara yerleşmesinde, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun doğması ve gelişmesinde çok önemli bir etken olmuştur.¹⁶ Osmanlılar ilerledikleri yerlerde İslam hukukunun ilkelerini Müslümanlığın bir gereği olarak uygulamışlar ve hükümlerlerini tam olarak kabul ettirene dek askeri harekâtı sürdürmüşlerdir. Din yasalarının yerine getirilmesi için bunu

yapmaları gerektiğine inanmışlardır: “Osmanlı Devleti İslam dünyası ile Hristiyan Bizans arasında sınırda kurulmuştu ve yaşam nedeni cihat, yani gerçek Sünni Müslüman inancı kâfirlere karşı zafer kazanana kadar savaşıyordu. İster kılıç kuşananlar ister din adamları olsun, Osmanlılar için sınırın genişlemesi fetihlerin maddi kazançlarından çok daha önemliydi. Etik bir amaç olarak İslam’ın sınırlarını genişletmek siyasal, dinsel ve toplumsal yaşamı fazlasıyla etkilemiştir.”¹⁷ Ancak İslam’ın kutsal savaşı yalnızca Hristiyan devletlere karşı gerçekleştirilmedi, bazı Müslüman devletlerle de savaşlar yapıldı. Sünni İslam’ı savunmak için Osmanlıların İran’a karşı girdiği ve yıllarca süren şiddetli savaşlar bunun bir örneğidir.

Her ne kadar Osmanlı devleti ilke olarak Müslümanların egemenliği altında olmayan topraklara karşı gaza ve cihadı kutsal bir görev olarak benimsemiş olsa da, fethettiği topraklarda yaşayan Hristiyan ve Yahudileri, din yasalarında öngörüldüğü gibi itaat ettikleri, vergilerini ödedikleri ve bazı özel şartları kabul ettikleri sürece Müslüman olmaya zorlamamışlardı. Onları sadece inançlarında serbest bırakmakla kalmayıp, kutsal kitaplarında emredildiği şekilde dinlerinin gereklerini kiliselerde ve kutsal yerlerde serbestçe yerine getirmelerine de izin vermişlerdi.¹⁸ Bu, Kuran’da Ehl-i Kitab’a verilen bir hak (zimmi hukuku) olarak kabul ediliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş döneminde kutsal savaş ve yayılma süreci fethetme özendirici bir etken olmuş,¹⁹ daha sonraları Türklerin ilerlemesinde önemli bir yer tutmuştur. Başka bir deyişle, gaza ve cihat sultanların devlet politikasını yönlendiren iki önemli öğedir.²⁰ Aynı düşüncenin devlet aygıtının yüksek bürokratları arasında da yaygın olduğunun altını çizmekte yarar var. Barbaros Hayreddin’in donanmasına can veren unsur cihattır. Barbaros anılarında şöyle diyor: “Bahar günleri gelip, yeryüzü yeşil nebatat ile müzeyyen olup, gazilerin gönülleri bül-büllerin feryadı gibi cihad için cûş ile hurûşa geldiği zaman yine deryaya açıldık... sekiz pare tekne ile...”²¹ Hoca Sadeddin Efendi ise şöyle diyor: “Gaza ve cihadın başarılı aydın yolunda bellerine gayret kuşaklarını kuşanmışlar, kâfirlerin kanlarını dökmeyi, kötülerin fenalıklarını yok etmeyi, batasıca düşmanların fesadını ortadan kaldırmayı kendileri için amaç ve emel bilmişlerdir. En iyilerin önderi olan Hazret’in buyruklarına uy-

mayı, nurlarla parıldayan şeriatın eserlerini yaşatmayı kendileri için öğrenmeye vesile saymışlardır.”²²

Türklerin ve İspanyolların Akdeniz, Avrupa ve Kuzey Afrika’da, ve yine İspanyolların Amerika’da izledikleri politika yukarıda saydığımız ilkelere dayanıyordu.²³ Bu politika, uygulamada din ögesinin hiç beklenmedik bir şekilde etkin olduğu kanlı savaşlara ve sınırsız şiddete yol açtı. Hayreddin, Cezayir’deki cami minarelerinin yıkılmasını cezalandırmak için bir İspanyol topçusunu topun namlusuna bağlayarak öldürdüğünü övünerek anlatıyor.²⁴ Türk kadırgalarıyla borda bordaya yapılan İnebahtı Savaşı’nda ölen Müezzinzade Ali Paşa’nın başı bir kupa gibi sergilenmiş, Türk bayrağının yerine haçlı bayrak çekilmişti. II. Felipe müttefik donanmalarının Osmanlı donanması karşısındaki bu zaferini duyunca, “Hristiyan Savaşı” olarak nitelediği bu savaşı bütün gücüyle sürdüreceğini söylemişti.²⁵

Şah Şirvan’a gönderdiği Mısır Fetihnemesi’nde Sultan Selim, İslam’ın yasalarını yerine getirme ve Kâbe’ye hizmet etme görevinin ona Allah tarafından verildiğini söyler.²⁶ Afrika’nın kuzeyinde yer alan Konstantin kentindeki ulema, 1555 yılında Sultan Süleyman’a gönderdikleri bir mektupta, Ebu Salih Paşa’nın “Müslümanların kırk yıldan beri Bicaye’yi işgal eden [Hristiyan] kâfirleri cihat adına buradan sürerek Allah’ın emri, Muhammed’in gazasıyla”²⁷ şehri fethettiklerini yazarlar. Kıbrıs’ın fethi sırasında saldırının başlatılmasında imparatorluğun en yüksek dini otoritesi olan Şeyhülislam Ebussuud Efendi’nin fetvası belirleyici olmuştur.²⁸ Mayıs 1571’de, Osmanlı savaş donanması kaptanı Müezzinzade Ali Paşa, Kıbrıs savaşının dinsel niteliğini olağanüstü ateşli bir dille anlatıyor, Hristiyan müttefiklerin savaş filosuna yapılacak saldırının amacının İslam’ın şerefini ve Halife’nin topraklarını korumak olduğunu altını çiziyor.²⁹ Kuran’da da cihadın İslam’lığın yayılmasında en önemli etkenlerden biri olduğu söyleniyor.³⁰

Görüldüğü gibi, gaza ve cihat sadece Osmanlı Devleti’nin sınırlarını belirlemekle kalmamış, Osmanlıların yayılma ve dünyaya hükmetme politikasının önemli bir ögesi olmuştur. Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı gibi, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan imparatorluğun şekillenmesine dek, duygusal ve güdüleyici nitelikleri sayesinde cihat fetihlerin gerçekleşmesinde önde gelen bir rol oynamıştır. Bu fetihler, özellikle Sultan

Süleyman'ın gerçekleştirdikleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve padişahları güçlerinin doruğuna çıkarmıştır.³¹ Müslümanlığın fetihler aracılığıyla yaygınlaşması, Allah'ın Dâr'ül-İslâm'ın gerçekleştirilmesi emrini yerine getirmek anlamına geliyordu.

Türklerin egemenliklerinin dinsel kökeni ve hükümdarlarının evrensel olduğuna dair inançları, Osmanlı tarihçilerinin yazılarında ve yabancı krallara gönderilen mektuplarda kullanılan formül ve ithaflarda açıkça görülüyor. Bakalım Hoca Sadeddin Efendi ne demiş: "Taç ile asa taşıyan hakanlar arasında şimdi hanlık tahtına oturan, şahlık borkünü başlarına giyen Osmanlı padişahları ki, cihanı koruyan adalet törelerini emel edinmişler, huzur ve güvenin kurulmasında esas olmuşlardı, bunlar sıfatlarının ve erdemlerinin çokluğu ile anılmışlar, görkemli ve gösterişli çadırlarını yeryüzüne kurmakla, yaygın merhametlerini ve eksiksiz adaletlerini duyurmakla tanınmışlardır."³² Bir başka örnek de Kanuni'nin 1528 yılının Eylül ayında I. François'ya gönderdiği mektubun başlığı: "Ben sultanların sultanı, kralların kralı; dünyadaki prenslere taht bahşeden, Allah'ın kölesi; ben Şah Sultan Süleyman Han, Akdeniz'in, Karadeniz'in, Rumeli'nin Anadolu'nun, Diyarbakır'ın, Kürdistan'ın, Irak'ın, Şam'ın, Halep'in, Mısır topraklarının, Mekke'nin, Medine'nin, Kudüs'ün, Arabistan'ın ve Yemen'in tek imparatoru ve hükümdarı... Fransa Kralı I. François'ya."³³ Görüleceği gibi I. François, yeryüzünde onun temsil ettiği güçten üstün bir güç olmadığını düşünen Muhteşem Süleyman'ın karşısında önemsiz bir kral durumuna indirgenmiştir.

On yıl sonra, 1538'de, Preveze Savaşı sırasında Kanuni Sultan Süleyman gücünün büyüklüğünü kanıtlamak için Bender Kalesi'ne şu yazıtı yazdırıyordu:

Ben Allah'ın kuluyum ve cihan mülkünün sultanıyım. Allah'ın kayrasıyla Muhammed ümmetinin başındayım. Allah'ın üstünlüğü ve Muhammed'in mucizeleri bana yoldaştır. Ben Mekke ve Medine'de adına hutbe okutulan Süleyman'ım. Avrupa denizlerinde, Mağrip'te ve Hint'te donanmalar yürüten ben, Bağdat'a Şah, Bizans ülkelerine Kayser ve Mısır'a Sultanım. Ben Macar kralının taç ve tah-

tını alıp mütevazı bir kuluna bağışlamış bir sultanım. Voyvoda Petro baş kaldırdı ama atımın nalı onu toza kattı ve ben Boğdan ülkelerini fethettim.³⁴

Böylece, V. Carlos'un Akdeniz'in öteki ucundaki türdeşi Süleyman, gücünün büyüklüğünü göstermekle kalmıyor, Müslümanların koruyuculuğu ve Tanrı'nın yeryüzündeki temsilciliğinin yanı sıra İslamlığı yayma ve kutsal adaleti gerçekleştirme görevini de üstleniyor.³⁵ O yüzyıl Osmanlı tarihçilerinin sık sık işledikleri bir imge bu: Sultan, "Tanrı'nın dünyadaki gölgesi". Birkaç örnek daha vermek gerekirse, Solakzade ile Selanikli Mustafa Efendi³⁶ eserlerinde sık sık, "İslam mücahitleri"nin zaferlerinden, sultanın evrensel niteliğinden ve Tanrı'nın gölgesi olduğundan söz ediyorlar.

Gezgin Evliya Çelebi, Süleyman dönemindeki Marmaris'i anlatırken Rodos'un fethinden söz ediyor ve bir han kapısındaki mermerin üzerine şunların yazılmış olduğunu söylüyor: "Bu imaret dokuz yüz yirmi iki yılında karalar padişahı, denizler hakanı, Arap ve Acem ülkelerinin sahibi, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, sultan oğlu sultan, Sultan Selimin oğlu Sultan Süleyman tarafından yapıldı. Allah onun mülkünü dünya yıkılıncaya dek ebedi kılsın."³⁷

Kanuni Sultan Süleyman sadece devlet adamı olarak tanınmıyor, aynı zamanda o büyük bir ozan. Üç bin kadar şiir yazmış. Dünyaya hükmetmek arzusu şiirlerine de yansımış. "Ey Güzellikler Sultanı, dünya halkı senin kölendir."³⁸ Aynı fikir başka belgelerde de yineleniyor. Örneğin, Sultan Süleyman'a gönderdiği ilginç bir mesajda Mekke Şerifi şöyle diyor: "Sen, bizim için İslam'ın tüm sultanlarının en büyüğüsün, çünkü Avrupa ülkelerini ve komşularını fethedensin."³⁹ Kaptan Piri Reis de aynı düşünceyi paylaşıyor: "Artık senden üstünü yoktur padişah."⁴⁰ Kitabının son bölümünde ise şunları söylüyor:

Dokuz yüz otuz olmuştu hicret yılı / karar yazmıştı böyle hikmetle
kader eli / ki sultanlar sultanı zamanın / Süleyman şah idi, şahı ci-
handa / demiş: Emrim budur hiç durmadan / uzansın Mısra kadar
adaletim her zaman.⁴¹

Piri Reis gibi Barbaros Hayreddin ve Zekeriyazade de Süleyman'ı dünyanın tek ve en büyük hâkimi olarak tanıyorlar. Barbaros için Süleyman kâinatın hükümdarı, Zekeriyazade içinse kâinatın kralı. O, İslam dünyasının mutlak önderi. Şanı, Hristiyan dünyasının bütün ülkelerine yayılmış. Zekeriyazade gazayı şu sözcüklerle dile getiriyor: "Süleyman Han, İslam ordularının kumandanı, peygamberlerin havarilerinin günlerinde olduğu gibi onun da hayatı kutsal savaşlarda geçiyor."⁴² Öte yandan Hayreddin, Akdeniz ve Kuzey Afrika'da kazanılan zaferlerin, "en büyük kâfir devleti" İspanya'ya karşı "Müslüman askerlerin" eseri olduğunu söylüyor.⁴³

Görüldüğü gibi Osmanlı'nın sultanları, yüksek memurları ve yönetici sınıfı, fetihleri gerçek bir ideolojiye dönüştürmüşler. Gaza ve cihat kavramlarıyla beslenen bu ideoloji yükselme devrinin sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin bütün sınıflarını, özellikle de askerleri ve din adamlarını harekete geçiren güç olmuştur.

Genel hatlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda varolan imparatorluk ve dünya hâkimiyeti kavramını inceledikten sonra, İspanyol İmparatorluğu'nda fetihleri yönlendiren temel unsurları da aynı kıstaslarla incelememiz gerekiyor.

İspanyol İmparatorluğu'nun fetihleri de hemen hemen Osmanlı İmparatorluğu'nun fetihleriyle benzer temellere dayanıyor. Din faktörü yine güdüleyici öğe olarak karşımıza çıkıyor. V. Carlos'un ömrü boyunca düşlediği dünya imparatorluğu, Katolik Krallar'ın siyasi ve dini programlarının bir devamıdır. V. Carlos'un, "Benim imparatorluğumda hiçbir zaman güneş batmaz," şeklindeki ünlü cümlesi, bize politikasının nerelere vardığını gösteren iyi bir örnek.⁴⁴ Bu programa göre Hristiyanlığın sınırları silah zoruyla genişletilmeliydi.⁴⁵ Kısaca bu programdan söz etmek yararlı olacak.

Ortaçağda Hristiyanlığın sınırları ile bilinen dünyanın sınırlarının benzer olduğuna inanılıyordu. Zamanın önde gelen bilge kişileri Hristiyanlık dininin havariler tarafından bütün dünyaya yayıldığına inanıyorlardı. Ama 15. ve 16. yüzyıllarda İspanyollar ve Portekizlilerin coğrafi keşifleri bu inancı yıkmıştı.⁴⁶ Amerika'nın keşfiyle bir anda, İsa'nın dininden haberi olmayan binlerce insan çıkıvermişti sahneye. Kanarya Adaları'ndan Katolik Krallar'a yazdığı bir mektupta Kristof Kolomb bu insanları "bir an

önce kutsal Hristiyan dinini kabul etmeleri” için dua etmeye davet ediyordu.⁴⁷ Kolomb yazılarında, “egemenliği altına herkesin girmesi” gereken İspanya’nın üstünlüğünü dile getiriyor, bu imparatorluğun dünyayı Hristiyanlaştırmada ve “Hristiyanlık dininin yayılması ve ününün artmasında” nasıl rol oynayacağına değiniyordu.”⁴⁸

Keşiflerden sonra Hristiyanlığın ve yerleşilmiş toprakların sınırlarını değişmişti. Bu yüzden İspanya, on iki havarinin başlattığı görevi tamamlamak için şu sorumlulukları yüklenmesi gerektiğine inanıyordu: a) Hristiyanlık dinini bütün dünyaya yaymak, b) Tek ve gerçek din olan Hristiyanlığı her yerde savunmak. İspanyollar bu sorumluluğu üstlendikleri için Müslümanlara ve Protestanlara karşı savaşmak ve zafer kazanmak zorunda olduklarına inanıyorlardı.⁴⁹ Kristof Kolomb’un yazıları bu düşüncüyü çok iyi yansıtıyor. “Sizi temin ederim, Saygıdeğer Prensler... sonra hepsi Hristiyanlığa döneceklerdir, ve Altesleri, siz Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’a inananmayanları nasıl yok ettinizse, böyle büyük toplulukları da Kilise’ye siz kazandırmış olacaksınız.”⁵⁰ Katolik Krallar Amerika’da bu fikirleri hayata geçirmek için 1497 yılından sonra sistematik fetih ve sömürgeleştirme süreçlerini başlatmışlardı.⁵¹ İspanyollar, 16. yüzyılın ortalarında –bir ellerinde kılıç öteki ellerinde haçla– Amerika kıtasının kuzeyinden güneyine dek geniş ve verimli toprakları fethetmeyi başarmışlardı.

Öte yandan, Kral Fernando, Oran’ın fethinden esinlenerek 16. yüzyılın başından itibaren Kuzey Afrika kıyılarının farklı yerlerinde fetihler başlattı. Bu yeni durumda Kuzey Afrika’da Osmanlı-Berberi çıkarlarıyla İspanyol çıkarlarının çakışması zorlu çatışmalara neden oldu. 18 Mayıs 1509’da, Mersil-Kebir ve Oran’ın istilasıyla Kardinal Francisco Ximenes Cisneros, Kuzey Afrika fetih harekâtını başlatmış oluyordu.⁵² Bu seferin dinsel niteliğinin en açık göstergesi, kumandanlığını bizzat Kardinal Cisneros’un yapmış olmasıydı. Oran’da, “Kardinal kente girdi ve camiye gnahlarından arındırdı. Daha sonra camiye kiliseye dönüştürdü ve kiliseye Notre-Dame de la Victoire adını verdi.”⁵³

1516’da, Fernando’nun ölümünden sonra, Kardinal Cisneros vali olarak yönetimi ele aldı. Valiliği sırasında (1516-1517) Afrika, İspanya Krallığı’nın fetih politikası içinde önemli bir yer tuttu. Cezayir’i Türk ve Berbe-

rilerin elinden almak için olağanüstü bir çaba gösterildi. 1516'da, Donanma Amirali Don Diego de Vera'nın talihsiz seferine rağmen İspanya'nın Afrika'ya ilgisi, 1519 yılında V. Carlos'la sürecekti. Don Diego de Vera'nın Cebelitarık kıyısındaki İspanyol garnizonundaki subaylara gönderdiği mektuplarda, bu yıllarda İspanyol askerlerinin bir tür haçlı seferi ruhuyla inançsızlara karşı harekât başlattıkları açıkça görülüyor. Bu askerlerin kutsal görevi "kutsal Katolik bölgesindeki düşmanları yok etmek"ti.⁵⁴

V. Carlos için bu kutsal savaşın en önemli aşaması, Hristiyanlığın ortak düşmanı Türklere karşı verilen savaştı. İmparator 1534'te gönderdiği bir mektupta, Tunus'taki Arap şeyhlerine şu mesajı yolluyor: "Tanrı beni imparator olarak yeryüzünde adaleti sağlamak, küçük düşürülenleri korumak ve onlara yardım etmek için gönderdi."⁵⁵ Bu durumda Avrupa'da Protestanların ilerlemesini önlemek için savaşmak ikinci plana bırakılıyordu. Dünya imparatorluğu olma planını engelleyen en önemli unsur, İspanya'nın etki ve ilgi alanına girmeye başlayan Türklereydi. Bu konuda Papa VI. Hadrianus'a sunduğu raporda V. Carlos, Hristiyan dünyasını korumak için Türklerin saldırılarına karşı koymak gerektiğini söylüyor ve Bâbü'lî'ye karşı savaşmak için Papalık Devleti'nin askeri yardımı arttırmasını istiyordu. Aynı bağlamda Macaristan ve Rodos krallarına da yardım edilmesi ve –Türk saldırılarına uğrayan– Napoli ve Sicilya Krallıklarının korunması için gerekli önlemlerin alınması, İtalya kıyılarını korumak amacıyla Papa'nın kadirgalarının İspanyol kadirgalarıyla işbirliği yapmasını da öneriyordu. Bu rapordan, 1522-1523 yıllarında İspanyol İmparatorluğu'nun dünya politikalarını gerçekleştirmesinde Türklerin nasıl bir engel oluşturdıklarını görüyoruz.⁵⁶

V. Carlos Hristiyan dünyasında genel bir barış ortamı yaratmak için de Türklerle savaşmak istemişti. Bu konuda Papalık Devleti'nin yardımını çok önemli bir faktördü, zira Türklerin Avrupa'da önünü kesebilmek için hiçbir güç boşuna yıpratılmamalıydı. Türk tehlikesine karşı koymak için V. Carlos'la sıkı işbirliğinde olan Papa VI. Hadrianus, Türklerin Roma için gizli ama gerçek bir tehlike olduğuna inanıyordu. Carlos'a, "Hristiyan dünyasının Türklerle beraberce mücadele edebilmesi ve Hristiyan prenslikleri arasında bir barış anlaşması imzalanması için her şeyi yapacağım,"⁵⁷

diye yazmıştı. V. Carlos ise, Hristiyanlığın içte barışı gerçekleştirmesinin Türkleri yenilgiye uğratmada önemli bir rol oynayacağına inanıyordu: “Dinimizi tehdit eden kötülükleri bertaraf etmek için çok çalışmayı ve çeşitli yolları kat etmeyi gerektiren bu imparatorluğu kabul ediyorum... ve günümüzde dinimizin düşmanları olan inançsızlara karşı savaşılabılır.”⁵⁸ V. Carlos, Hristiyan devletler arasındaki savaşılar son verecek evrensel bir monarşi, İspanyol egemenliği altında devlet üstü bir devlet düşü kuruyordu; dünya barışına doğru ilk adım olacaktı bu.

Görüldüğü gibi, “İmparatorların İmparatoru” V. Carlos’un dünya imparatorluğu projesi yakın ortakları üzerinde derin etki bırakacaktı. Şansölye Mercurino Gattinara şunları yazıyordu: “Senyör, Tanrı size şimdiye kadar sadece selefinez Şarlman’ın layık olduğu bu olağanüstü lütfu bağışlayarak sizi kralların kralı, bütün Hristiyan prenslerinin prensi mertebesine yükseltti, artık size Kâinat Hükümdarlığı yolu açıldı. Artık bütün Hristiyanları bir tek çobanın asası altında toplayabilirsiniz.”⁵⁹ Aynı düşüncelere Piskopos Ruiz de la Mota’nın 20 Mart 1520 tarihinde Santiago de Compostela’daki Krallık Sarayı’nın açılışındaki söylevinde de rastlıyoruz: “Şimdi şan İspanya’ya döndüğüne göre, onu övenler diyorlar ki, öteki uluslar Roma’ya vergiler gönderirken İspanya imparatorlar gönderiyor... Şimdi imparatorluk İspanya’ya imparator aramaya geldi ve bizim İspanya kralımız, Tanrı’nın inayetiyle, Romalıların kralı ve dünyanın imparatoru oldu...”⁶⁰

Ünlü yapıtı *La Araucana*’da Kaptan Alonso de Ercilla, deneyimli Kaptan Adelantado Diego de Almagro’nun Şili’nin fethiyle “İsa’nın inancını yaydığını” söylüyor.⁶¹ Nueva Extremadura valisi kumandan Pedro de Valdivia, yüzbaşı Francisco de Aguirre’ye gönderdiği bir mektupta ona şu görevi veriyor: “... karılarını, çocuklarını ve hizmetinde olan öteki kişileri şeflere bırak ve hepsine kutsal Katolik inancımızın gereklerini öğret; şehirde din adamları olduğuna göre şefin çocuklarını onların yanına getir ki Hristiyan dininin esaslarını öğrensinsinler.”⁶² Francisco de Aguirre’yi Tucumán ve Serena valiliğine atama kararnamesinde Pedro de Valdivia, bu topraklardaki yerlilerin “Majestelerinin emirleri doğrultusunda Katolik inançları gerçekten öğrenerek onun hizmetine girip itaat etmelerini” sağlayacak şekilde bastırılması gerektiğinin altını çiziyor.⁶³ Dönemin belgelerinde kumandan-

ların ve öncülerin raporlarını, “Kâinat hükümdarının ve Hıristiyanlığın üstünlüğü ve efendiliği” diye bitirdiklerine çok sık rastlanır.

Yukarda anlatılanlardan görüleceği gibi, her iki imparatorluk da dünya hegemonyası için neredeyse bütün bir yüzyıl boyunca birbirleriyle savaşmak zorunda kalmışlardı. Üç kıtada gerçekleştirilen fetihlerde, bitip tükenmek bilmeyen savaşlarda güçlerini harcamışlar, tüketmişler, her seferinde ideallerinden ve amaçlarından biraz daha uzaklaşmışlardı. Sonunda, güçlerini ayakta kalma mücadelesine odakladılar. Osmanlı ve İspanyol imparatorlukları güçlerinin doruğuna aynı tarihsel dönemde eriştiler ve yine aynı dönemde, 16. yüzyılın sonlarında, gerileme dönemine birlikte girdiler, bundan sonraki yüzyıllarda ise, antikçağdan modern zamanlara dek gelmiş geçmiş birçok imparatorlukla, örneğin Roma ve Bizans imparatorluklarıyla aynı kaderi paylaştılar.

NOTLAR

- 1 Harold Lamb, *Cengiz Han*, İstanbul, 1985, s. 11.
- 2 *Yüz Ünlü Türk*, Hürriyet Matbaası, tarihsiz, s. 32.
- 3 Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1481*, Isis Press, İstanbul, 1990, s. 52-54; W. W. Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, Evkaf Matbaası, 1930, s. 30-31; Şerafettin Timur, *Timur ve Tüzükatı*, Aca-demyplus, Ankara, 2000, s. 20-22.
- 4 Gustave E. von Grunebaum, *El Islam II. Desde la caída de Constantinopla hasta nuestros días*, Mexico, 1980, s. 25-32.
- 5 Julius Kakarieka, “El Concepto del Imperio y de la Paz Mundial en la Monarquía de Dante”, *Cuadernos de Historia*, 2, Santiago, Şili, 1982, s. 24-25.
- 6 Mâcuncuzâde Mustafa Efendi, *Malta Esirleri, Ser-Güzeşt-i Esir-i Malta*, İstanbul, 1996, s. 39.
- 7 *Age*, s. 34.
- 8 Halil İnalcık, *The Place of The Ottoman-Turkish Empire in History*, s. 57-61; H. İnalcık, *The Ottoman Empire*, Londra, 1995, s. 7; Robert Mantran, “L’Empire Ottoman: La Vision Européenne”, s. 189-190.
- 9 Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Tarihindeki Yeri*, Osmanlı ve Dünya, yay. haz.: Kemal H. Karpat, İstanbul, 2001, s. 43-44.
- 10 J. Masía Vilanova, *Una política defensiva mediterránea en la España del siglo XVI*, Zaragoza, 1956, s. 94.
- 11 J. H. Eliot, *The Old World and the New. 1492-1650*, Cambridge, 1970, s. 79.
- 12 Muzaffer Arkan, “XIV-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu bir Bakış”, *D.T.C.F Dergisi*, Ankara, 1968, c. XXIII, s. 239-240.

- 13 Richard F. Peters, *Histoire des Turcs*, Paris, 1966, s. 59-68.
- 14 Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı. Dârülsılam-Dârülharb*, İstanbul, 1947, s. 122.
- 15 Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, İstanbul, 1947, s. 6-7.
- 16 Robert Mantran, *L'Empire Ottoman*, Paris, 1980, s. 236.
- 17 V. J. Parry, "El Imperio Turco. 1566-1617", R. Bruce W. *Historia del Mundo Moderno*, c. III, Barcelona, 1978, s. 266.
- 18 Muzaffer Ankan, "El papel de los principados de frontera en la formación del espacio otomano: El camino del principado al imperio", CSIC'de verilen tebliğ, Madrid, 1998.
- 19 Erdoğan Aydın, *Fatih ve Fetih. Mitler ve Gerçekler*, Ankara, 1997, s. 43.
- 20 İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, İstanbul, 1988, c. I, s. 291; Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra, 1963, s. 14-15.
- 21 Ertuğrul Önalp, "El Señor del Mediterráneo. El joven Jeredín Barbarroja", *Historia* 16, XXI/242, Madrid, 1996, s. 93; E. Önalp, "Las memorias de Barbarroja", *OTAM Dergisi*, No. 7, Ankara 1997, s. 414; Ertuğrul Düzdağ, *Akdeniz Bizimdi. Barbaros Hayrettin Paşa'nın Günlüğü*, İstanbul, 1990, s. 54.
- 22 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü'l-Tevarih*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s. 13-14.
- 23 C. Perez-Bustamante, *Compendio de Historia de España*, Madrid, 1957, s. 228.
- 24 Yılmaz Öztuna, *Barbaros Hayrettin Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul, 1989, s. 70.
- 25 Leopoldo Von Ranke, *La Monarquía española en los siglos XVI y XVII*, s. 264.
- 26 Ankan, s. 248.
- 27 Fuat Bayramoğlu, "Certains Documents Concernant l'Histoire du Maghreb a 16ème Siècle", *Studies on Turkish-Arab Relations*, 3/1988, s. 2.
- 28 Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Ankara, 1988, s. 343-344.
- 29 Halil İnalcık, "Lepanto in the Ottoman Documents", G. Benzoni, *Il Mediterraneo nella Seconda metà del 500 alla luci di Lepanto*, Floransa, 1974, s. 186-187.
- 30 Kur'an, Bakara 190-194, Hacc. 78.
- 31 Andrew C. Hess, "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries 1453-1525", *American Historical Review*, LXXV, s. 1906.
- 32 Hoca Sadettin Efendi, s. 13-14.
- 33 Jean Chesneau, *Le Voyage de Monsieur d'Aramon Ambassadeur du Roy en Levant*, Paris, 1887, s. 259-260.
- 34 Yaşar Yücel, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, Ankara, 1992, s. III.
- 35 Colin Imber, "Erken Osmanlı Tarihinde İdealler ve Mesrûtiyet", *Kanuni ve Çağı. Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, Haz: Metin Kunt ve C. Woodhead, İstanbul, 2002, s. 150-151.
- 36 Solakzade, *Solakzade Tarihi*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1989, s. 111-120; Selanikli Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1989.
- 37 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Ankara, 1987, c. II, s. 27.
- 38 Sultan Süleyman, *Muhibbî Divanı*, Ankara, 1987, s. 252.
- 39 Halil İnalcık, *L'Empire Ottoman*, Sofya, 1969, s. 88.
- 40 Piri Reis, *Kitab-ı Bahriyye*, yay. haz.: Y. Senemoğlu, c. I, s. 112.
- 41 Age., c. II, s. 344.
- 42 Zekeriyazade, *Ferah. Cerbe Savaşı*, İstanbul, 1980, s. 17.

- 43 Yılmaz Öztuna, *Barbaros Hayrettin Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul, 1989, s. 38.
- 44 Miguel Avilés, *Nueva historia de España*, Madrid, 1982, c. XI, s. 68.
- 45 J. H. Eliot, *La España Imperial, 1469-1716*, Barselona, 1989, s. 173-175.
- 46 M. Avilés, c. X, s. 200-201.
- 47 Kristof Klomb'un 15 Şubat 1493'te Kanarya Adaları'ndan Katolik Krallara gönderdiği mektup, *Revista Geográfica Española*, Madrid, 1971, sayı 50, s. 49-50.
- 48 Christophe Colon, *Los cuatro viajes del almirante y su testamento*, Mexico, 1958, s. 74-206.
- 49 M. Avilés, c. X, s. 62.
- 50 C. Colon, s. 57-58.
- 51 M. Aviles, c. X, s. 143; Charles Gibson, *Spain in America*, New York, 1966, s. 24-47.
- 52 Eduardo G. Ontiveros y Herrera, *La política norafricana de Carlos I*, Madrid, 1950, s. 10-11.
- 53 M. de Chenier, *Recherches Historiques sur les Maures et Histoire de l'Empire du Maroc*, s. 354-355.
- 54 Muzaffer Arkan ve P. Toledo, "Türk Deniz Tarihi ile ilgili Belgeler I", OTAM I, Ankara, 1990, s. 357-371.
- 55 V. Carlos'un Tunus kralına arka çıkarak Barbaros'a karşı ayaklanmaları için Arap şeyhlerine gönderdiği 14 Aralık 1534 tarihli mektup, *Memorial Histórico Español: Colección de Documentos, opúsculos y antigüedades*, Madrid, 1853, c. VI, s. 520 ; M. Arkan ve P. Toledo, "Türk Deniz Tarihi ile ilgili belgeler IV", OTAM V, Ankara 1990; M. Arkan ve P. Toledo, XIV-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol ilişkileri ve Denizcilik Tarihimizle ilgili İspanyol Belgeleri, Ankara, 1995, s. 223.
- 56 V. Carlos'un 1523 yılı başlarında Sessa Dükü aracılığıyla Papa VI. Hadrianus'a gönderdiği rapor, M. Gachard, *Correspondance de Charles-Quint et d'Adrien VI*, Brüksel, 1859, s. xcvi-cxi.
- 57 VI. Hadrianus'un V. Carlos'a gönderdiği 25 Mart 1522 tarihli mektup. Bkz. M Gachard, 52.
- 58 M Aviles, c. X, s. 26.
- 59 Fernand Braudel, *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*, F.C.E., Madrid, 1976, c. II, s. 32.
- 60 M. Aviles, c. X, s. 27.
- 61 Alonsode Ercilla, *La Aracauna*, Editorial Andrés Bello, Santiago, Şili, 1983, s. 22.
- 62 Don Pedro de Valdivia'nın Santiago'dan Francisco de Aguirre'ye gönderdiği 2 Haziran 1549 tarihli mektup. V. Luis Silva Lazaeta, *El conquistador Francisco de Aguirre*, Editorial Universitario, Santiago, Şili, 1953, s. 146-147.
- 63 Şili, Ciudad de Concepción'da imzalanan, 8 Ekim 1551 tarihli Kararname, Simancas Arşivi. Descubrimientos. Peru. Información de méritos y servicios de descubridores, conquistadores y pacificadores de Peru, Años de 1552 a 1554; Silva Lazaeta, s. 163.

V. CARLOS'UN TÜRKİYE'DEKİ İSTİHBARAT KAYNAKLARI

Türkler 16. yüzyılın ilk yarısında hem kıta Avrupası hem de Akdeniz için büyük bir tehlike oluşturmaya başlamıştı. Doğu politikasıyla meşgul olup gözlerini batıya çeviremeden vefat eden Yavuz Sultan Selim zamanında biraz soluk almayı başarmış olan Avrupa için Kanuni'nin tahta geçmesi, özellikle de St Jean şövalyelerince korunan Rodos'u ele geçirmesi başlı başına yeni bir parametre oluşturuyor, kıta ülkelerini doğuda hızla büyümeye başlayan bu tehdidi dikkate almaya itiyordu. İspanya'da Katolik hükümdarlar Isabel ve Fernando zamanında yeşermeye başlamış olan Türk politikası, 1520'lere gelindiğinde iyice önem kazanmış, İspanya Kralı ve Kutsal Roma-Germen İmparatoru V. Carlos zamanında devlet politikasının en önemli parçasını oluşturur hale gelmişti. Sadece Osmanlı devletiyle sınırdaş, Türk soluğunu ensesinde hisseden Orta Avrupa devletleri değil, kıtanın öteki ucundaki İber Yarımadası bile varlığını tehdit eden bu güce karşı tedbir alma gereksinimi duymaktaydı. Osmanlı-İspanya ilişkilerinin doğruya çıktığı bu yıllarda, Batı'nın imparatoru, Doğu'nun imparatoruna karşı tüm Hristiyanlık âlemini korumak için çeşitli istihbarat kaynakları edinmeyi savunma mekanizmasının en önemli ögesi olarak görmüş, Avrupa'nın dört bir yanından kendisine istihbarat yağmasını sağlamıştı. Bu devirde kara ve denizlerde kendisini gösteren Osmanlı devleti, "Türk hakkında bilgiler", "İstanbul anlatıları" ve "Türklerden haberler" başlıkları altında tarih bazında yeni bir literatür ortaya çıkmasına sebep olmuştu.

V. Carlos'un istihbarat kaynakları arasında en sabit ve oturmuş olanı İtalya'daki Roma, Venedik, Genova büyükelçilikleri ile Paris, Viyana, Londra ve Lizbon büyükelçilikleriydi. İtalyan şehir devletleri denizlerden gelebilecek bir Türk tehlikesine karşı olabildiğince hazırlıklı bulunmak zo-

* Bahçeşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

rundaydılar; bu yüzden, İstanbul haberlerini sistematik olarak alıyorlardı. Çeşitli yollarla bu şehirlere gelen istihbarat büyükelçiler aracılığıyla imparatora iletiliyordu. Büyükelçiler diplomatik temsilcilik görevleri dışında istihbaratı en kısa yoldan V. Carlos'a ulaştırmakla yükümlüydüler.

1544 yılında bu şehirlerde bulunan büyükelçilerin gelirlerine baktığımız zaman Roma büyükelçisinin yılda 12.000, Venedik büyükelçisinin 4.000, Cenova'nın 4.000, Viyana'nın 8.000, Paris'in 6.000, Londra'nın 4.000 ve Lizbon'un 4.000 duka aldığını görüyoruz.¹ Lakin, Türkler konusunda imparatora en hayati önemi olan bilgileri aktaran, aslan payını elinde tutan Roma'dan ziyade, Venedik büyükelçiliği idi şüphesiz.

16. yüzyılda istihbarat kaynağı denince akla ilk gelen devlet şüphesiz Venedik'ti. Bu devirde İspanya'yla diplomatik ilişkilerinde tarafsız olmaya çalışan ve Korfu seferi (1537) ile İnebahtı savaşına (1571) kadar Osmanlı İmparatorluğu'yla bir sürtüşme yaşamayan Venedik, V. Carlos'a Türkler hakkında en taze ve en doğru haberleri taşıyan kaynaktı. İngiltere Kralı VIII. Henry'nin de dediği gibi, en taze haberler her zaman bu kaynaktan geliyordu. Venedik'ten gelen haberlerin "en taze haberler" olduğu bu devrin belgelerince pek çok kez doğrulanmıştır. Söz gelimi Siguenza kardinali imparatora Papanın elindeki en taze ve en kayda değer haberlerin İstanbul'dan gelenler olduğunu bildirir. Haberler Venedik'e İstanbul'daki balyos tarafından gönderilip buradan da tüm Avrupa'ya dağıtılmaktadır. İmparator ise bilgiyi Venedik'teki büyükelçisi kanalıyla almaktadır. Mektupların 1530'larda gözle görülür şekilde artması, Türk tehlikesinin bu yıllarda yoğunlaştığını gösterir; Kanuni'nin "Alaman seferi" arifesine gelen bu yıllarda gerçekten de Avrupa'da Türklerle ilgili her yeni gelen haber kasırga estirmektedir.

1532 yılına gelindiğinde, bu sırada Venedik'te bu görevde olan Rodrigo Niño'nun imparatora gönderdiği mektuplar hayli sıklaşmıştır. Kanuni'nin imparatorluk üzerine sefere çıkacağı artık kesin olarak bilinmektedir, lakin hedef noktasının hangi bölge olduğunun saray duvarlarından dışarı sızmamış oluşu imparatorluk saflarını dehşete düşürmektedir. Rodrigo Niño'nun Carlos'a gönderdiği 3 Şubat 1532 tarihli mektubun ilginç ayrıntıları, Türk hükümdarının attığı her adımın Avrupa'ya bildirildiğini göstermeye yeter:

Geçen ayın son günü akşam üstü bu devletin (Venedik'in) Türk'ün yanında bulunan elçilerinden mektuplar geldi. 18 Aralık ve bir sonraki gün bana yeniden haber saldılar ve şu haberleri verdiler: Üç dört gün önce Türk ve İbrahim Paşa ava çıkacaklar ve on ila on iki gün içinde dönecekler. Bu arada, Luis Gritti Macaristan üzerine yola çıkmak üzere hazır olacak.²

Bir diğer mektupta ise Venedik'ten gönderilen mektupların kaç günde imparatora ulaştığını bildirir. Aynı yılın 21 Temmuzunda Rodrigo Niño imparatora şöyle yazmıştır: "Majestelerinin bu ayın 11'inde yazdırdığı mektubu 17'sinde aldım ve bu devlete (Venedik'e) bu haberleri ulaştırdıkları için zâtı âlilerinin bana iletmemi buyurduğu teşekkürleri ilettim." İmparatorun bu sıralarda Gent'te bulunduğunu göz önüne alırsak, bu Flandra şehri ve Venedik arasında gidip gelen postanın hayli hızlı olduğunu görürüz.

Rodrigo Niño belki de 1530'larda imparatora en önemli ve en taze haberleri, en kısa yoldan ulaştıran kişiydi. Onun Venedik kaynaklarından edindiği bilgiler tüm imparatorlukta dolaşıyordu. İmparatoriçeye gönderilen bir mektup da bu elçinin haberlerinin niteliğini doğrulamaktadır: "Bu ayın ikisinde Majestelerine yazmıştım. Daha sonra majestelerinin Genova'daki büyükelçisinden 7 Nisan tarihli bir mektup geldi ve bununla birlikte bana Rodrigo Niño'nun kendisine Venedik'ten 30 Mart'ta gönderdiği haberleri içeren mektubun bir kopyasını yolladı. Sanırım Türk'ün Macaristan'a gelişyle ilgili en yeni ve güvenilir bilgiler onda."³

1520'li yılların sonlarına gelindiğinde büyüyen Türk tehdidiyle birlikte bu elçilerin de görevleri önem kazanmıştı. Artık sadece Türklerle ilgili haberler ulaştırmakla kalmıyor, diğer Avrupa hükümdarlarını bu tehlikeye karşı imparatorluk saflarında yer almaları için ikna etmeye çaba gösteriyor, bu konudaki gelişmeleri acilen Carlos'a bildiriyorlardı. Fransa'da ve İtalyan devletlerindeki elçiler dışında İngiltere'deki elçiler de haber vermekle yükümlüydüler. Carlos'un Londra'da görevli büyükelçisi Sir Chapuis, 1529'da imparatorlukla bir dostluk ilişkisi kurmaya hiç de istekli olmayan VIII. Henry'yle görüşmelerde bulunuyor ve kralın aslında hiç zaman yerine getirmeyeceği vaatleri imparatora aktarıyor-

du. Aynı yılın 25 Nisanında elçi Carlos'a kralın, imparatora ve kardeşine Türklerle karşı savaşta yardım etmekten mutluluk duyacağını bildirmişti.⁴

İmparatorluğun İstanbul'da neler olup bittiğini öğrenmek için casuslara başvurduğu bilinmeyen bir şey değildi. Fakat istihbarat edinmeye sistemli başvurulmadığı da kaynaklardan anlaşılmaktadır. 1532 yılında, Kanuni'nin çıkacağı seferin haberleri Avrupa'ya ulaşmış, imparatorluk saflarında büyük bir panik yaratmıştı. Ancak, Kanuni hedefinin neresi olduğunu gizlemeyi başarmış ve V. Carlos'un ordularının hedef bölgede toplanmasına engel olmuştu. Bu aylarda imparatorun diğer devletlerle yaptığı yazışmalardan da anlaşılabileceği gibi, "Büyük Türk'ün nereye yöneleceği" imparatorluk kuvvetlerince öğrenilememişti. Yani, V. Carlos'un casus ağı meşhur Alman seferi öncesinde imparatora yardımcı olamamıştı.

Napoli Kral Naibi Carlos de Lannoy, V. Carlos'a yazdığı bir mektupta aynen şöyle demektedir: "İstanbul'da ne olup bitiyorsa beni haberdar eden casusların var. Edindiğim bilgileri Majestelerine en kısa zamanda ulaştıracağım."⁵ Aynı kral naibi, yine imparatora yazdığı başka bir mektubunda Ragusa'nın özel bir elçiyle kendisine İstanbul'dan gelen haberleri ulaştırdığını söylüyordu.⁶ Osmanlı devletine haraç veren özerk şehir Ragusa, yani Dubrovnik, İspanya'ya bu bilgilerin ulaşmasında çok önemli bir rol oynuyordu. Politik ve jeopolitik konumu dolayısıyla Bâbiâli'yle kurduğu ilişkiler sayesinde İstanbul'da neler olup bittiğini ilk öğrenen merkezlerden biri olmuştu. V. Carlos ise bundan faydalanmayı ihmal etmemiş, 1520'lerde Ragusa'ya Juan de Pallás adlı bir konsolos göndermişti.

Konsolos Juan de Pallás'ın Madrid Real Academia de la Historia arşivindeki en erken tarihli mektubu 1519 yılına aittir. Konsolos, V. Carlos'a bağlı Napoli kral naibi Ramón de Cardona'ya yazdığı bu mektupta Türklerin 4-15 Şubat arasında yaptığı hazırlıkları anlatmaktadır.⁷ Bir sonraki ise 6 Şubat 1522 tarihlidir ve V. Carlos'un Venedik'teki büyükelçisi Alonso Sánchez'e yazdığı bu mektupta "Türklerin Macaristan'a yapacakları seferin hazırlıkları" iletilmektedir.⁸ Bu da İstanbul'dan Ragusa'ya gelen haberlerin hem doğrudan imparatora, hem de imparatorun diğer İtalyan devletlerindeki büyükelçilerine iletilildiğini gösterir. Üstelik bu mektuplaşma hayli sık yapılmaktadır. Çünkü tam altı gün sonra, yani 12 Şubat'ta Juan Pallás,

Alonso Sánchez'e içinde İstanbul'dan yeni gelen haberlerin bulunduğu başka bir posta daha göndermiştir.⁹

Ragusa'dan gelen haberler konsolos Juan Pallás'ın mektuplarıyla sınırlı değildir. 13 Şubat 1522 tarihli bir postada Ragusa'dan Venedik'e gönderilen, farklı kişilere ait mektupların bazı bölümlerinin İtalyanca kopyaları bulunmaktadır.¹⁰ Bu da Ragusa'dan gelen haberlerin Venedik üzerinden, farklı kişilerce, bir ihtimal Venedik büyükelçisi tarafından imparatora ulaştırıldığını gösterir.

Ragusa konsolosunun aynı zamanda imparatora bağlı diğer kral naipleriyle de düzenli olarak haberleşmesi ilginçtir. Bir bakıma, Juan Pallás, sadece V. Carlos'u değil, ona bağlı diğer büyükelçiler ve kral naiplerini de bilgilendirmekle görevlendirilmiştir. Bu haberler ise imparator, kral naipleri ve büyükelçiler arasında dolaşmaktadır. Napoli gibi bir deniz-şehir devletinin bu konuda ilk haberleri alanlardan olması hiç de şaşırtıcı değildir. Sadece tehdidi altında bulunduğu Osmanlı donanmasının durumu hakkında değil, diğer konularda da bilgi iletilmektedir. Sözgelimi, 2 Mart 1519'da imparatora yazdığı mektubunda bazı kişilerin Osmanlı devletiyle kaçakçılık işine bulaştığını belirtir, hatta isim de vererek Pantalosa ve Alfón Beltrán adlı şahısların bu konuda suçlu bulunduklarını ekler." Tam yirmi bir gün sonra imparatora yeniden gönderdiği postada ise Napoli sahillerini ilgilendiren bilgiler vardır. Osmanlılar bu sahillere 44 hafif gemi ve kadirgadan oluşan büyük bir donanma göndermeyi planlamaktadır. Bu konuda kendisinden acil yardım ister ve birkaç kadirga göndermesini rica eder.¹² Juan de Pallás'ın bu mektupları aynı zamanda Carlos'un tüm yakın elçiliklerine ilettiğini bildiren bir mektubu vardır. Konsolos şöyle der: "Son zamanlarda Venedik, Roma ve Napoli yoluyla size Mısır'da çıkan ayaklanmayla ilgili haberleri gönderdim."¹³

Baş noter Marino Coracciolo ve imparatorun Venedik'teki büyükelçisi Alonso Sánchez'in Carlos'a gönderdikleri bir posta, haberlerin nasıl aktarıldığını göstermesi bakımından ilginçtir:

İstanbul'daki Ragusa elçilerinin 10 Haziranda gönderdikleri haberleri kendisine ulaştırdım. Daha sonra, buradan İstanbul'a casus ola-

rak gönderdiğim güvenilir bir adamının mektupları geldi. Bu mektuplar Mayısın son gününe ait ve denizde yetmiş kadirgalarının bulunduğunu bildiriyor. Tersanede ise otuz altı büyük kadirga ve seksen küçük kadirga varmış, lakin şu sıralar bunları teçhiz etmeyi düşünmüyorlarmış. Aslına bakılırsa bu casusun haberleri Ragusa'dan gelen mektuplardan on gün önce geldi. Fakat, eğer Ragusa'dan gelen ve elli kadirga ile altı geminin kısa süre içinde yola çıkacağını bildiren haber doğru ise, bu on yirmi gün içinde bilinemez. Ben zaten âlilerine tüm haberleri iletmenin en iyisi olduğunu düşünüyorum. İstanbul'da bulunan bu casusum bir tüccardır ve ticaret bahanesiyle oraya gitti. Böyle bir donanmanın gerçekten söz konusu olduğunu öğrenince bize de bildirecek.

Bu mektupta görüldüğü gibi bazen casuslar tüccar kılığında görevlerini yaparken, bazen de tüccarlar casus olabiliyordu. Fransa'nın safından imparatorluk saflarına geçerek V. Carlos'un amirali olan Andrea Doria, imparatora yazdığı bir mektubunda bazı tüccarların kendisine Doğu'da olup bitenlerle ilgili mektuplar gönderdiklerini belirtir.¹⁴

Bir diğer önemli kaynak da din adamlarıdır. Santa Cruz Kardinali Bernardino de Carvajal gönderdiği mektupta İllirya'nın Türkler tarafından tehdit edildiğini bildirir ve kendisinden yardım diler.¹⁵ Kardinal Pompeyo, 23 Şubat 1520'de Carlos'a gönderdiği postada Tomas Nigro adlı bir başpiskoposun Türk tehdidi altında olan Macaristan'ın durumunu kendisine bildirmek için huzuruna çıktığını belirtir.¹⁶ Polonya'daki Ploch Başpiskoposu Vitellus Ciolek ise doğrudan imparatora yazarak kendisine Hırvatistan'daki Osmanlı gücü yüzünden yaşanan durumu aktarır ve Macaristan kralı, aynı zamanda Carlos'un da kayınbiraderi olan II. Layoş'un yardımına koşması için kendisine yalvarır.¹⁷

Carlos'a sıkça yazan din adamları başında Osma kardinali gelmektedir. Kendisine Roma'dan yazdığı mektuplarla bu şehre gelen en taze haberleri iletir. Bu mektuplar da diğerleri gibi 1531 yılında yoğunlaşmaya başlamıştır. Nedeni ise gayet açıktır: Tüm Avrupa eli kulağında olan Türk dehşetinden korkarken "Hıristiyanlığın babası" olan imparatoru bilgilendire-

rek gereğinde müdahale etmesini sağlamak. Aynı şekilde imparator da yazılan mektuplara cevap vermekte, Roma ile ilişkilerini koparmamaktadır. Kardinal bu yıl yazdığı mektupla görevini bir kez daha yerine getirmiş olur:

Bana Lieja'dan gönderdikleri mektup için Majestelerinin ellerini öperim. Majestelerinin doğal olarak sevinç kaynağı olan ve kendisine geçmişteki zor işleri unutturan Flandra'ya geldiğini görmek beni rahatlatmıştı. Burada Papalık, Cenova ve Venedik'ten gelen bilgilere bakılırsa, Türkler Majestelerini pek de rahat bırakmayacaklar. Burada söylenene göre kardeşinizin elçilerine yol vermişler, denizden ve karadan gelecek olan görülüp işitilmedik savaş hazırlıkları yapıyorlarmış.¹⁸

Carlos ve din adamları arasındaki haberleşmelerden en sık olanlarından biri de Carlos-Siguenza Kardinali mektuplaşmasıdır. Bu kardinal imparatora Roma'dan düzenli olarak yazar. 1530'ların başlarında bu mektuplarda da kayda değer bir artış göze çarpar. Kardinal Roma'ya çeşitli yollardan gelen haberleri imparatora iletmekte gecikmez. Bu yıllarda mektupların en göze çarpan teması Türk tehlikesidir. Bu din adamı imparatoru sadece Türklerle ilgili yeni bilgilerden haberdar etmekle kalmaz, bu tehlike karşısında alınması gereken kararlar konusunda görüşlerini aktarır, yorumlarda bulunur. Kardinal mektuplarından birine şöyle başlar: "Majestelerine en son beş gün önce yazmıştım; bu zaman zarfında hiçbir yeni haber gelmedi."¹⁹

Yine aynı kardinal 25 Ocak 1532 tarihli mektubunda çok ilginç bir haber kaynağı gösterir: "Bugün Papa'yla konuştum; kendisi bana İstanbul patriğinin getirdiği haberlerin kaynağının Luis Grit olduğunu söyledi."²⁰ Patriğin Roma'ya haber götürmesi hayli ilginçtir. Öte yandan, sözü geçen Luis Grit, Venedik doğu Andrea Gritti'nin Osmanlı sarayında görevli olan oğlu Luigi Gritti'den başkası değildir. Söz konusu kardinal, tam "Alaman seferi" öncesi Avusturya-Macaristan-Osmanlı üçgeni içinde sorun yaratmaya başlayan bu Venediklinin üzerinde toplanan şüphelerden dem vurur. Zaman şüpheleri haklı çıkaracaktır.

Bu kaynaklardan başka, unutulmaması gereken bir kaynak daha vardır ki, bu da Papa'dan başkası değildir. Katolik âleminin ruhani lideri ol-

maktan çok, Avrupa politikasının önde gelen şahsiyetlerinden olan Papa X. Leon, VI. Adriano ve özellikle VII. Clement istihbarat konusunda en az imparator kadar tedbirlidir. Kardinal Siguenza imparatora gönderdiği bir mektubunda Papa'nın Fransa'da, kendisini bu sarayda olup biten her şeyden haberdar eden bir adamının olduğunu ve bu hizmeti karşılığında ona ayda yüz duka verip, ayrıca başka iyilikler de yaptığını belirtir. Hatta Papa, kardinale Fransa'dan gelen mektuplardan birini bile göstermiştir.²¹ Bu denli ihtiyatlı bir papanın Avrupa'yı kasıp kavuran Türk tehdidi karşısında elleri kolları bağlı durması beklenemez şüphesiz. Kendisini Hristiyanlık âleminin birliğinden çok, İtalya ve komşu sahiller kaygılandırmaktadır. Papa X. Leon 5 Şubat 1520'da Carlos'a yazdığı mektupta Türkler tarafından istila edilen Dalmaçya sahilleri ve Hırvatistan topraklarının durumunu anlatır ve bu bölgelere yardım göndermesini, buraları himaye etmesini rica eder kendisinden.²²

Bütün bu bir bakıma düzenli istihbarat kaynaklarının dışında, bir de düzensiz kaynaklar vardır. Bunlar ya verdikleri istihbarat karşılığı madde çıkar sağlayan sıradan kişiler, ya da Hristiyan birliğini Türk'e karşı korumakta kendi payına düşeni yapan gönüllü kişilerdir. Siguenza kardinalinin imparatora ulaşan bir mektubu buna güzel bir örnektir: "Sanırım Napoli'den gelen bilgiye göre –ki oradan Majestelerine de yazmaktalar zaten– her geçen gün Türk'ün gelişiyile ilgili haberler başka bir boyut kazanıyor. İstanbul'dan gelen bir Floransalı Papa'nın huzuruna çıktı ve Türklerin karada ve denizde büyük hazırlıklar yaptıklarını söyledi."²³

Bazen ise haberler imparatora doğrudan gelir. Kanuni'nin Rodos seferi arifesinde paniğe kapılan Üstadı Azam Philippe Villiers de l'Isle-Adam, imparatora hemen yazarak durumu bildirir.²⁴ 5 Ağustos 1522'de imparatora doğrudan yazarak Türklerin Rodos'a saldırı planını açıklayan Macar kralının hazinebaşı da imparatora aracısız bilgi sunanlardandır.²⁵ Lombecke Vikontu J. Hannart da 1524 yılında Carlos'a Macaristan'daki Türk tehlikesini bildirmek için doğrudan posta göndermeyi tercih eden kişiler arasındadır.²⁶

Öte yandan Bâbüâli belirli bir seviyede siyasi ilişkide bulunduğu devletlere gönderdiği zafernamelerle istihbarat kaynaklarına bir bakıma

yardımcı olur. Mesela, Rodos'un fethinden sonra Ragusa'ya gönderilen zafernamenin Latince bir kopyası Real Academia arşivlerinde bulunmaktadır. 20 Ocak 1523 tarihli bu kopyanın imparatorun eline ulaşmış olduğundan şüphe yoktur.²⁷ Osmanlıların bu gibi durumlarda dostane sayılabilecek siyasi ilişki içinde bulunduğu devletlere gönderdiği postanın büyük bir kısmının kopyalanarak V. Carlos'a gönderildiği şüphe götürmez. Bunun en güzel örneği Süleyman'ın Venedik Doğu'na gönderdiği, onun da V. Carlos'a ilettiği bir mektubun İtalyanca kopyasıdır. Padişahın tuğrasının da ekte bulunduğu bu posta 1531 Şubatının son gününe aittir.²⁸ Kanuni bu mektubunda Hayreddin Reis'in kendi buyruğu altına girdiğini beyan eder ve tüm devletlerce kendisine "iyi davranılmasını" diler.²⁹

Carlos'un kardeşi Ferdinand'la (kendisine Avusturya arşidüklüğünü vermiş, 1527'de Macaristan kralı ilan etmiştir) mektuplaşması, bu iki kardeş arasında Türklerle ilgili haberlerin sıkça değiş tokuş edildiğini gösterir. Osmanlı devletiyle kötü de olsa bir siyasi ilişki içinde bulunan Ferdinand, imparatorluk sıfatını paylaşamayan iki hükümdardan biri olan ve tahtta kaldığı süre Kanuni'yle herhangi bir temasta bulunmaktan çekinen Carlos'tan çok daha fazla bilgi edinme şansına sahipti. Birkaç kez elçilerini Bâbiâli'ye göndermiş, bunların raporlarını imparatora ulaştırmıştı. Hatta 1554 yılında İstanbul'a gelen ve padişah ile sadrazamın huzuruna çıkma şerefine erişen Avusturya elçisi Busbecq hayli ayrıntılı bir de seyahatname bırakmıştır.³⁰ Carlos, kardeşine gönderdiği mektuplarda kendisine "Türkler ve niyetleriyle" ilgili haberleri iletmesini rica ediyor ve bu haberlerin güvenilir kaynaklardan olmasını tercih ettiğini üzerine basarak belirtiyordu.³¹

Bu mektuplaşmalardan ayrıca imparatorluğa bağlı olan büyükelçilerin aynı haberleri her iki hükümdara da gönderdikleri anlaşılmaktadır. Mesela, Ferdinand ağabeyine 1531 yılında yazdığı bir mektupta Venedik büyükelçisi Rodrigo de Niño'dan yeni haberleri aldığını ve St. Jean şövalyelerinin Modon'da Türklere karşı kazandıkları zaferden haberdar olduğunu bildiriyordu.³² Başka bir mektubunda ise şöyle diyordu: "Majestelerinin bana bir kopyasını göndermiş oldukları Türklerle ilgili haberleri Rodrigo Niño'dan da almış bulunuyorum. Beni haberdar etmekle iyi ettiniz."³³

Arşidük Ferdinand'ın Osmanlı sınırlarının yanı başında bulunması şüphesiz kendisini Türklerle ilgili istihbarat konusunda ağabeyi Carlos'tan çok daha titiz davranmaya itiyordu. Türklerin Orta Avrupa içlerine girmesi ve Ferdinand'ın topraklarını daimi bir tehlike altında bırakması ciddi bir istihbarat teşkilatını gerektirmekteydi. Avusturya arşidüğü, İstanbul'dan ziyade Budin'i istihbarat kaynağı olarak kullanmayı tercih ediyor ve bu şehirde casuslar bulunduruyordu. Bazı casuslar hem Türkler, hem de arşidük için çalışma cesareti gösteriyorlardı. Her iki taraf için de çalışan casuslar arasında en önde Sırplar vardı. 34 Ferdinand casuslar yoluyla gelen en taze bilgileri en kısa yoldan ve düzenli aralıklarla ağabeyine iletmekteydi.

1529 yılına gelindiğinde yeni bir istihbarat kaynağı daha ortaya çıkmıştı, ki bu da Carlos'un sevgili eşi güzel imparatoriçe Isabel de Portugal'dan başkası değildi. İmparator 1529-33 yılları arası çeşitli nedenlerle İspanya'dan ayrılmak zorunda kalınca yerine vekil olarak Isabel'i bırakır ve onu tüm devlet işlerinden sorumlu tutar. Bu süre zarfında imparatoriçe İber Yarımadası'nda cereyan etmekte olan her türlü olaydan kendisini ayrıntılarıyla haberdar eder. Isabel'in en büyük kaygısı İspanya sahillerini rahat bırakmayan Türk ve Mağripli korsanlardır. İmparatoriçe yazdığı hemen hemen her mektupta bu konudaki kaygılarını dile getirir ve ciddi önlemler alması için kocasına adeta yalvarır. Lakin 1535 yılına gelene dek Carlos'un bu konuda kayda değer bir girişim gösterdiği söylenemez.

İmparatoriçe 1530 yılında imparatorluk sahillerine saldıran Türklerle ilgili Cenova'dan gelen son bilgileri Carlos'a şöyle iletir:

Cenova büyükelçisi, Nice yakınlarında kırk dört Türk gemisi gördüğünü, bunlardan on birinin kadirga olduğunu yazdı. Küçük bir alanda çarpışma olmuş; burası da nüfusu küçük bir yer olduğundan halk bir kuleye sığınmış ve böylece kurtulmuşlar. Yakıp yıkmışlar. Cenova'ya ait olduğu söylenen başka bir yerde de çarpışma olmuş, lakin orada bir şey yapmamışlar. Tanrı'ya şükürler olsun ki zarar yok. Ne de olsa bütün o bölge bu konuda iyi haberdar ediliyor. Bu donanmanın Barbaros'a ait olduğunu yazmışlar. Buralara kadar gelmelerinin sebebi Andrea Doria'nın donanmasına saldırmakmış.

Cenova büyükelçisi bana Andrea Doria'yı haberdar etmiş olduğunu yazsa da, ben de ayrıca kendisine olanları iletip uyardım.³⁵

Türk tehlikesinin Avrupa'nın "iç ve dış" işlerini etkilediği bir devirde Carlos'un kurduğu haber ağı gerçekten de en zor zamanlarda, bu büyük tehdit karşısında önlem almakta hayli yardımcı olmuştu; İstanbul'dan yola çıkan saldırı kuvvetleri kendi sınırlarına girmeden istihbarat kaynakları imparatoru uyarıyordu. Bu haberler karşısında, kimi zaman, üstlendiği kutsal "Hıristiyanlık âleminin babası" rolünün gereğini yerine getirmiş (1526 sonrası, 1532 ve 1535'de olduğu gibi), kimi zaman da (özellikle düzensiz Türk deniz kuvvetleri ve korsanları konusunda) hayli umursamaz bir politika izlemiştir.

NOTLAR

- 1 Manuel Fernández Alvarez, *Carlos V, el César y el Hombre*, Madrid, 2000, s.219-220.
- 2 A.G.S. (Archivo General de Simancas), Estado 1309, folyo 23.
- 3 A.G.S. Estado 24, folyo 66.
- 4 William Bradford, *Correspondence of the Emperor Charles V and his ambassadors at the courts of England and France*, Londra, 1850, s. 261.
- 5 Age., s. 97.
- 6 Real Academia de la Historia arşivi, Salazar y Castro koleksiyonu, dosya A-28, folyo 360.
- 7 R.A. de la H., Salazar y Castro koleksiyonu, dosya A-17, folyo 143.
- 8 R.A. de la H., Salazar y Castro koleksiyonu, dosya A-22, folyo 117.
- 9 Agb., folyo 160.
- 10 R.A. de la H., Dosya A-22, folyo 136.
- 11 R.A. de la H., Dosya A-17, folyo 145.
- 12 R.A. de la H., Dosya A-17, folyo 148-149.
- 13 R.A. de la H., Dosya A-31, folyo 134.
- 14 A.G.S. (Archivo General de Simancas), Guerra Antigua, dosya 5, fol. 75.
- 15 R.A. de la H., A-22, folyo 202.
- 16 R.A. de la H., A-19, folyo 16.
- 17 R.A. de la H., A-19, folyo 18. Şüphesiz imparator başpiskoposun ricalarına karşılık veremeyecektir. II. Lajos ise, aynı Belgrad'ın düşmesi ve Mohaç öncesi yardım dilediğinde olduğu gibi, imparatorca yalnız bırakılacak, ancak 1526'da Carlos'un Mohaç sonucu Türklerin Orta Avrupa'ya sızmaya başladıkları gerçeğine uyanması üzerine Macaristan'a karşı bir yardım kampanyasına girişilecektir. Nitekim, II. Lajos, eşinin ağabeyi olan imparatorдан hiçbir yardım göremeden ölecektir.

- 18 Julian Paz, *Documentos Inéditos*, c. 14, s. 124. (Koleksiyonun bir kopyası Madrid Deniz Müzesi arşivinde bulunmaktadır).
- 19 G. Heine, *Briefe an Kaiser Karl V geschrieben von seinem Beichtvater in den Jahren 1530-32*, Berlin, 1848, s. 24.
- 20 Age., s. 479.
- 21 G. Heine, s.545.
- 22 R.A. de la H., dosya A-19, folyo 11.
- 23 G. Heine, s. 483.
- 24 Lanz, *Korrespondenz des Kaisers Karl V*, Frankfurt, 1966, s.104.
- 25 R.A. de la H., A-25, folyo 111-112.
- 26 Lanz, s. 102.
- 27 R.A. de la H., Salazar y Castro Koleksiyonu, Dosya A-27, folyo 88-89.
- 28 Barbaros Kanuni'nin hizmetine 1531 yılında girmemiştir. Büyük ihtimal İstanbul'dan gelen mektup kopya edilirken bir hata yapılmıştır.
- 29 A.G.S. (Archivo General de Simancas), Estado, dosya 1302, folyo 141.
- 30 Kitabın hemen aynı yıllarda tercüme edilen İspanyolca ve Fransızca kopyaları Madrid Milli Kütüphanesi'nde, nadir kitaplar dizisinde R 34884-6 ve R.14.324 no ile kayıtlı bulunmaktadır.
- 31 William Bradford, s. 241.
- 32 Age., s.547
- 33 Age., s.664.
- 34 Osmanlı ve Avusturya hükümeti arasındaki istihbarat teşkilatlarıyla ilgili bkz. Sándor Takáts, "Türk devrinde kılavuzlar ve casuslar", *Macaristan Türk aleminde çizgiler*, İstanbul, 1992.
- 35 A.G.S. Estado. Dosya 19, folyo 240-241.

V. CARLOS VE BİRİNCİ VİYANA KUŞATMASI

Avusturya topraklarında, 16. yüzyılda yaşanan olaylardan Avrupa çapında en çok ses getireni, Osmanlıların 1529'da Viyana'yı kuşatmasıdır. Kanuni Sultan Süleyman'ın geri püskürtülmesi, Avrupa için Osmanlı ordusunun sürekli tehditlerinin yarattığı korkudan kesin bir kurultuş olarak algılanmış, birkaç yıl sonra daha güçlü bir orduyla yeniden Viyana yollarına düşecekleri kimsenin aklından bile geçmemişti. Hristiyanların, Arapların İspanya'dan püskürtülmelerinden kırk yıl sonra Müslümanlar karşısında kazandığı bu zafer, Pireneler'in ötesinde de coşkuyla karşılandı. Bu yüzden, Türklerin geri çekilmesinin 16. yüzyıl İspanyol edebiyatında geniş bir yankı bulmasına şaşmamak gerek.

Elbette, Viyana'nın öncesi vardı. Süleyman'ın tahta çıkışından kısa bir süre sonra Belgrad düştü. Bu büyük padişah, askeri gücünü artırmanın yanı sıra diplomatik destek almayı da başarmıştı. Fransızlar, Osmanlıların Macaristan'ı fethetmeleri sonrası Kutsal İmparatorluğun Orta Avrupa'daki topraklarına göz dikeceklerini biliyordu. Denizde Türk korsanlarına en büyük direnişi gösteren Malta St. Jean Şövalyeleri de, 1522 yılında Rodos Kalesi'ni terk etmek zorunda kaldılar.

27 Haziran 1526 tarihinde, Drava kıyılarındaki Petrovaradin Kalesi Türklerin eline geçti. 29 Ağustos'ta Macar orduları, bir buçuk saat içinde, Tuna yakınlarındaki Mohaç düzlüklerinde Osmanlılarca yok ediliyor, savaşa katılan önde gelen Macar büyükleri, piskoposlar yaşamlarını kaybediyorlardı. Yirmi yaşındaki kral da ölenler arasındaydı. Avusturya'nın, özellikle de Viyana'nın akıbetinden korkulmaya başlanmıştı. Padişah, boş kalan Macar tacına, sanki almak ona yakışmazmışçasına, sahip çıkmadı. Ama "üç krallığın" kendi boyunduruğu altına girmesini garantiye aldı ve kendini "sultanü's-selatin, hakanü'l-havakin ve zıllullahı fi'l-

* İspanya Büyükelçiliği, Viyana

âlem" (sultanların sultanı, hakanların hakanı ve Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi) ilan etti.

On bir yüzyıl önceki Germenler gibi, bu kez de Osmanlılar zayıf düşmüş Batı'yı ayakları altına almışa benziyordu.

1526 yılında Macaristan'da anlaşmaya varılamadığı için ilk kral seçilmişti: Biri hanedan haklarına uygun olarak, diğeri de antlaşmalara göre. Azınlığın başına Habsburg hanedanından gelen Arşidük Ferdinand geçmiş, seçim hakkını kullanan Macar halkı ise, Macar asillerinden Erdel voyvodası Janos Zápolya'yı çoğunluğun kralı seçmişti. Avusturyalılar kendisine "Zips Kontu" adını takmışlardı. Bu kral, Süleyman'ın Macaristan üzerindeki ege-menliğini tanıdı ve sadece birliklerini göndermekle kalmayıp, Viyana kuşat-masına bizzat katıldı. Bu da yetmiyormuş gibi, kısa bir süre sonra yeni ata-nan Kral Ferdinand'ın karşısına, Habsburg'un kenti savunan askerlerinin paralarını ödeme sorunu çıktı. Gerçekten de Ferdinand askerlerinin para-larını ödeyecek durumda değildi. İmparator V. Carlos'un elinde İspanya'nın Amerika'daki sömürgelerinden gelen ve yabana atılmayacak miktarda kıy-metli metal –özellikle Meksika gümüşü– vardı, daha sonraları bu sayede kardeşine yardım etme imkânı bulacaktı. Ama daha önce, Carlos'un birden-bire karşı karşıya kaldığı çatışmaları değerlendirmek gerek.

Ferdinand, kendisini Avusturya'nın efendisi yapan kardeşine, yar-dım etmesi için boş yere yalvarıyordu. V. Carlos, Papalık'la, Fransa ve Ve-nedik Cumhuriyeti'yle savaş halindeydi, bu yüzden ordularının başından ayrılamıyordu, hemen maddi yardımda da bulunamadı. Tam tersine, 24 Haziran'da kardeşinden İtalya'ya süvari ve piyade birlikleri göndermesini istedi. Ama yardım sadece, Felemenk valisi Macar Maria'dan geldi. Maria ünlü Felemenk Piyade Alayı'ndan bin beş yüz İspanyolu kardeşinin yardı-mına gönderdi. Daha sonra bu İspanyollar, Luis Avalos kumandasında Vi-yana savunmasına da katılacaklardı. 1529 yılının ilk aylarında Ren Neh-ri'nden içeri doğru hareket ettiler. Viyana'ya gitmeden önce, Venedik ya-kınlarındaki Carniola'daki (Krain) savaşa katıldılar. Sonra da paraları öden-mediği için baş kaldırdılar ve Viyana'ya ancak Eylül ayında vardılar.

İmparator ise her zaman, birtakım çıkarları ve işleri gereği Avru-pa'nın bir yerlerinde ciddi şekilde tehdit altında, ya da doğu bölgesinden

uzakta, meşguldü. Bu yüzden kardeşine Zápolya ile anlaşmaya varmasını salık verdi. Almanya'da imparatorun yardıma gelmediğini gören halk ve pek çok soylu, "Tanrı'yı öfkeliendiren bu İspanyol'un, Ferdinand'ın, Türklerin eline düşmesini" istiyordu...'

Yüzyıllar öncesinden beri Batı kültürü ve dini böylesine ciddi bir tehdit altında kalmamıştı. Martin Luther bile sesini yükseltmiş, Hıristiyanlığın inanç ve haklarını savunan imparatorun tehlikede olduğuna dikkat çekiyor, imparatora destek verilmesi gerektiğini söylüyordu ve Venedik'i sadece ihanetle değil, sürekli ihanetle suçluyordu.

29 Haziran günü Barselona'da Papa VII. Clemens'le bir antlaşma sağlandı ve 5 Ağustos'ta Fransa ile Cambrai Barışı imzalandı. Ne var ki, Viyana'yı Türk saldırısından korumak için İtalya'da konuşlanan imparatorluk birliklerini getirmekte çok geç kalınmıştı. Ferdinand'ın 28 Ağustos'ta çaresizlik içinde bütün Hıristiyanlara yaptığı çağrı yanıtsız kaldı. Ne para geldi ne de birlikler. Sadece bir avuç İspanyol kenti savunurken öldü.

Bir ay sonra korkulan an gelip çatmış, Birinci Viyana Kuşatması başlamıştı. İspanyolların bu kuşatma sırasında oynadıkları rolü araştırmak ilginç olacaktır. Kuşatılanların çıkardığı 25 Eylül 1529 tarihli Günlük'te yazılanlara göre,² normal zamanlarda Aşağı Avusturya'da yaşayan halka başkentteki "Judenturm"un (Yahudi Kalesi) savunması verilmişti, İspanyollar ise "Elend" denen yerde bir kale inşa edip toplarını buraya yerleştirmişlerdi. Ayın 27'sinde, rütbesiz askerlerden sekiz "Fähnlein" (bir Fähnlein ateşli silahlarla donanmış 420 adamdan oluşuyordu) örgütlenmiş ve İspanyollardan da Roten Turm'u (Kırmızı Kale) savunmak ve düşmanları köprülerden uzak tutmak için bir "*ein fendlein Hispanier puxenschützen*" oluşturulmuştu.

29 Eylül'de yapılan çatışma çok ünlüdür. İspanyol piyade alayları ve başka piyade birliklerinden gelen askerler, Schottentor'un yanında silahlarını bırakıp üzüm yiyen bir grup Türkü gafil avlamışlardı. "*Auffs mindest drei fendlein*" (1200'den fazla Türk askerini) Tuna kıyılarına kadar kovaladılar. Türklerin bazıları saldırıda, bazılarıysa yüzme bilmedikleri için öldü. İspanyolca'ya yerleşmiş ve bugün hâlâ kullanılan birçok atasözü ve deyim o günden sonra uydurulmuş olabilir: Örneğin, "*Ir a por uvas*" (Üzüme gitmek). Salamancalı profesör Don Feliciano Pérez Varas'a göre, hoş bir şey-

ler yapmak isterken birden tehlikeli bir durumla karşılaşmak anlamına gelen deyim bu öyküden esinlenilerek uydurulmuştur.

Günlük'te 6 Ekim günü, saldırı güçlerinin çok azalmış olması, savaşa iyi hazırlanmış İspanyolların bile büyük kayıplar vermesi yüzünden, kenti savunanların birçok noktada geri çekilmek zorunda kaldıkları belirtilir. Türklerin ilk saldırısı ancak çetin çarpışmalardan sonra püskürtülmüştür. Ama pek çok düşman öldüren "İspanyolların iyi bir hasat aldıkları," Türklere karşı savaşmanın "*denn es war jederman lustig und girig*" (doymadıkları bir eğlence) olduğu söylenir.

Daha sonra, 10 Ekim günü öğleden sonra üçle dört arası, kırk askerin birçok İspanyolla beraber ("*bei XL Knecht mit etlichen Hispaniern*") beş deve ve bol miktarda iyi cins barut götüren Türklere nasıl saldırdıkları anlatılır. Deve etlerinin aç savunucular tarafından çabucak paylaşıldığı sanılıyor.

Birinci Viyana Kuşatması'nda ölenlerin 1.500 kişi, yani kuşatmaya katılanların onda biri olduğu tahmin ediliyor. Kahramanca savaşarak ölen İspanyolların sayısının beş yüzden fazla olduğu düşünülecek olursa, hayatta kalan İspanyollar yaklaşık 250 kişi olmalı. Korkunç yenilerlerden ve saldırı birliklerinden ise çok daha fazla insanın öldüğü sanılıyor.

Loys de Avalos, Jan de Salinas, Melchior de Villarial, Jan de Aguilera ve 700 İspanyol, Kral Ferdinand'ın birlikleri yanında yer almıştı. Günlük, Don Jörg Manrique, Christof de Aranda, Don Loys de Calathayut, Alonso de Eredia, Zapada, Valderama y Vallorens'in hayatlarını kurtarabildiklerini ekler. Ve, bu teğmenlerin yanı sıra Khirosz (Quirós), Navares y Cordanes de kurtuldular ama Camargo öldü ("*aber Camargo ist umkhumben*") diyor. Bir maceraperest olan Juan Ciudad adlı askerin de kurtulduğu biliniyor. Bu adam on yıl sonra Granada'da, "Yürek Emrediyor" sloganını ortaya atmış, hasta bakımına öncülük ederek bir hastane kurmuştu. Juan Cuidad daha sonraları Juan de Dios adını aldı ve Papalık'ça aziz ilan edildi.

Türklerin Birinci Viyana Kuşatması'nın Osmanlı versiyonuna *Peçevi Tarihi*'nde rastlıyoruz. Burada İspanyolların da savaşa katıldıkları sık sık yinelenir. Özellikle, yüz kadar İspanyolun surlara yakın bağlık bir alanda oldukça kalabalık bir grup Türk askerine saldırıp öldürdükleri anlatılır. Burada anlatılanlara göre, Türkler birtakım bitki kökleriyle dört metreden da-

ha uzun halatlar örerler. Bunlarla çukurlara koyacakları mayınların üzerlerini örtüp saklamayı, sonra da patlatarak surlarda delikler açmayı düşündükleri anlatılır. Yani işin aslına bakılacak olursa, Türkler silahlarını bir kenara bırakıp oturmuş, kaygısızca üzüm yemiyorlardı.. İspanyolların versiyonu çok eğlenceli, Türklerin versiyonu ise niyetlerinin çok tehlikeli olduğunu gösteriyor.

Bir de, İspanyolların katıldığı ve 800 askerle gerçekleştirilen bir karşı saldırıda, aralarından birinin bağırarak bir emir verdiği, yanlış anlaşılan emir nedeniyle kuşatmacıların katliam gerçekleştirdiği ve öldürülenler arasında bir İspanyol subayı ile birçok İspanyol askerinin olduğu anlatılır. Bu talihsizliğe rağmen kenti savunanlar, İspanyolların da yardımıyla, birçok mayını Türklerin patlatmasından önce bulup tehlikesiz hale getirmişlerdi. Surların yakınına koydukları mayınlarsa, bir süre sonra patlatıldığında ciddi hasara neden olmuştu.

Tarihi İbrahim Peçevi günlük olayları çok nesnel bir şekilde yansıtır, bu nedenle tarihçiler onun versiyonunu daha gerçekçi bulurlar. Anlatıklarının son bölümünde, öldürülen İspanyol subayının adının García Guzmán olduğunu yazmaktadır.

Viyana kuşatması sırasında tutulan bir başka nottan da söz etmeden geçemeyeceğim. Bu notları, 1698 yılında Roma'ya giden bir Macar rahip "*Expugnatio urbis Viennae in Austria, facta per turcarum regem, 21 septembris anni 1529*" başlığı altında, Vatikan kütüphanesinin elyazmaları bölümünde bulmuştur. Bu kısa notlarda da İspanyolların Viyana savunmasına katıldıkları ve birkaç yüz İspanyolun bu çatışmada yaşamını kaybettiğinden söz edilir.

Padişah ve sadrazam ordularını güçlkle İstanbul'a geri götürebilmişler, başkente ancak 16 Aralık'ta varabilmişlerdi. "Tozlu kâfirlere karşı" yaptıkları bu seferde Allah'ın yanlarında olmadığını biliyorlardı. Yine de Süleyman önemli bir ilerleme kaydettiğini düşünerek gururlanıyor, Venedik'e "Macar Krallığı'nı fethettim ve Macaristan tacını Zápolya'ya verdim," diye yazıyordu; buraya kadar doğrudu. Viyana'da uğradığı yenilgiye gelince, sanki önemsiz bir sınır çatışmasıymış gibi bunun üzerinde durulmamıştı. Başarılı olmak için bir başka seferi beklediği ke-

sindi. Amacı Macaristan'dan sonra Avusturya, Almanya ve bütün Orta Avrupa'yı fethetmekti.

Gözü Tuna Nehri'nin çevresinde, ayaklarıyla çiğnediği topraklarda kalmıştı. Bu yüzden birkaç yıl sonra olanları anlatmazsak eğer, 1529 Viyana kuşatmasının öyküsünü yarıda kesmiş oluruz. Süleyman bir daha Viyana'ya dönerse, "zavallı Viyana halkına" zorla boyun eğdirmekle kalmayacak, dünya egemenliği için imparatorla bizzat mücadele edecektir deniyordu. İspanyol edebiyatında, Sultan Süleyman ile İmparator V. Carlos'un Tanrı'nın yargısı diye ilan ettikleri adam adama düellodan söz edilir edilmez, Friedrich Barbarosa ile Salaheddin-i Eyyubi gelir akla. Davet edilenin yargıdan kaçması için hiçbir neden yoktu. En azından, daha sonra göreceğimiz gibi, Lope de Vega böyle olduğuna inanıyordu.

Türk'ten korkma duygusu hem Alman prenslerinin, hem de imparatorluk topraklarında yaşayan halkın bilincine yerleşmişti. Hemen yardım edebilecek durumda olmasalar da, güçlü bir muhafız birliği örgütlemek için Ausburg Meclisi'nden karar çıkmasını istiyorlardı. Bir yandan, Papa Zápolya'yı aforoz etmiş, İmparator V. Carlos ise Barselona, Cambrai ve Bologna'daki güçlü düşmanlarıyla uygun koşullarda barış imzalamayı başarmıştı. Öte yandan, imparator ile kardeşi Ferdinand sultanı memnun etmek için Macaristan Krallığı üzerindeki haklarından vazgeçmeyi hiç mi hiç düşünmüyorlardı.

Ferdinand, Macaristan'ın dağlık kuzey bölgesini yeniden fethetmeyi çok istiyordu; Fugger bankacılarından 1529'da yeni krediler alabilmesinin önkoşuluydu bu. Üstelik, doğudaki durumu açıklığa kavuşturacak bir barış anlaşması da yapamamıştı. Tam tersine, 1530'da padişahın ısrarları karşısında Sadrazam İbrahim Paşa'ya büyük bağışlar yapmak zorunda kaldığını biliyoruz. Adına mali destek de dese, Macaristan'ın kuzey ve batı bölgeleri (bugünkü Hırvatistan) için haraç ödemeye bile razıydı, hatta Zápolya ile bütün Macaristan'ı kendisine bırakan bir antlaşma imzalayabilirse eğer, ölümünden sonra –çocukları olmayacağını düşünüyordu– bu bölgeleri Zápolya'ya bırakmaya bile razı görünüyordu.³ Macar hükümdarları Türk egemenliği altında kendilerini güvende hissettikleri için, İmparator V. Carlos kardeşine yeni bir Türk işgalinin olası olduğunu söylemişti. Ayrıca Hıristiyan

prensliklerinin bir birlik oluşturmasının olası olmadığını ileterek Ferdinand'ın bu konudaki umutlarını da suya dűřürműřtü. Dahası, prensler hem V. Carlos'un, hem de Ferdinand'ın mali zorluk içinde olduğunu bildikleri için, Carlos'un herhangi bir hareketinde ona engel olmaları tehlikesi de vardı. Bu arada yeni bir Türk istilası tehdidi her geçen gün biraz daha artıyordu. 1531 sonu itibariyle Türklerin artık hem karada, hem de denizde silahlandıkları biliniyordu. Gerçekten de padişah, 1532 Nisan'ında İstanbul'dan sefere çıkmış ve Tuna boyunca ilerlemeye başlamıştı. Hristiyanlar arasındaki din kavgalarının neden olduğu bölünmeden yararlanmayı umuyordu. Hristiyanlarsa 1532 yazının sonlarına doğru, Batı Viyana önlerinde Türkleri bekleyen 100.000 kişilik bir ordu toplamayı başarmışlardı.

Üç yıl önceki kuşatmayı gerçekleştirdiği ordusundan (ki 250.000 kişiden oluştuğu sanılıyordu) daha güçlü bir orduyla gelen sultanın bu seferinin nasıl olup da bittiği, hem o zamanki hem de daha sonraki kuşaklar için anlaşılmaz bir olgu olarak kalacaktı. Kötü hava koşullarının bir oyunu muydu? Yađmurun, rüzgârın ve karın devam edeceği öngörölüyordu, bu durumsa ağır toprakların taşınmasını çok zorlaştırabilirdi. Belki de, kendi sayılarının yarısı kadar da olsa, çok iyi bir kumandan olarak ün salmış olan V. Carlos'un komutasındaki iyi hazırlanmış askerlerin karşısında olmanın verdiği moral bozukluğu, İspanya İmparatorluğu'na bağlı topçu birliklerinin daha kuvvetli, topraklarının daha hafif olması, ya da bu etkenlerin hepsi birden, Türklerin son ve kesin çatışmayı gerçekleştirmeden geri ekilmelelerine neden olmuştu. Ađustos ayının son üç haftasında, bu muazzam ordu Avusturya sınırında, Güns/Köszeg (bugünkü Macaristan) Kalesi'nin Niklas Jurischitsch sayesinde herkesi şaşırtan direnişi karşısında durmuştu. Sonraki ayın başında, yaklaşık 16.000 Türk süvarisi Viyana'ya doğru yola çıkmış bulunuyordu. Estiria ve Aşağı Avusturya'yı yerle bir etmişler ama eylöl sonunda imparatorluk birliklerince öldürölműřlerdi.

Bu dönemdeki Türk tehlikesini yere batırarak anlatan, istilacıları pűskürten savunma birliklerini ve imparatoru yücelten birçok şarkı var. Bütün Orta Avrupa 1529-1532 yıllarından kalma şarkılarla ve eski "kehanetlerle" dolu. 1529 sonbaharında mümkün olanın sınırlarına dayanan direniş, üç yıl sonra daha da önemliydi, çünkü bir bakıma güçlü Türk ordusun-

da bir kompleks yaratmıştı. Osmanlılar bu ikinci denemeden sonra yeni bir saldırı için 1683 yılına dek, bir buçuk yüzyıl bekleyeceklerdi.

1532’de olanlara biraz daha yakından bakalım ve bazı sorular soralım: İmparator neredeydi? Bu seferde İspanyol birlikleri var mıydı? Neden Avusturya’da bu konu hakkında daha önce konuşan olmadı, neden şimdi de kimse konuşmuyor?

V. Carlos 1532 başlarında Almanya’ya gelmişti.⁴ Amacı, Konsil (Trento 1545-1563) dini anlaşmazlığı çözümleyene kadar, barış antlaşmasını meclisten çıkarmak için “Reichstag”ı toplamaktı. Sonra, kısa süre içinde İspanya’ya dönmeyi ve Tunus’un fethini örgütlemeyi umut ediyordu.

1532’nin ortasında Brüksel’e gitmeye karar verdi, ama durum karıştığından yolculuğunu ertelemek zorunda kaldı. Viyana’da olan birden fazla olay barışı tehlikeye sokmuştu. Kız kardeşi Maria’nın başarıyla yönettiği Hollanda bile sakin değildi. Büyük sel felaketleri maddi zararlara ve insan kaybına neden olurken, Hristiyanlığı Süleyman’ın istilasından korumak için oluşturulacak orduları finanse etmek için toplanan yeni vergiler Brüksel’de isyanlara yol açmıştı. Carlos kız kardeşine Brugge’ye ya da Ghent’e sığınmasını önerdi. İmparatoriçeye Regensburg’tan yazdığı mektupta, Türk’e karşı savaşıcak orduyu, bütün olanakları bir araya getirerek bizzat komuta edeceğini bildiriyordu. Ve ekliyordu: “Tanrı’ya sığınyorum, çünkü bu onun davası, bu yüzden benim yanımda olacak ve Muhammed yanlılarının Kutsal İnanç’ı ayaklar altına almamaları için, Hristiyanlığın yücelip yaygınlaşması için bize yardım edecek.”⁵ Yalnızca bu dava uğruna Alman Protestanlarına boyun eğmiş, bu sayede 29.000 piyade ile 5.000 süvariden oluşan bir orduyu yanına almıştı. Kardeşi Ferdinand da 30.000 askerden ve hafif süvariler oluşan bir yardımcı Avusturya ve Bohemya’dan alabileceğini düşünüyordu. Ayrıca, yine Carlos, Hollanda, İtalya, İspanya ve Polonya’dan asker ve para yardımı –30.000 piyade ve 20.000 at– bekliyordu.

Portekiz Sarayı’nda imparatorluk elçisi olan Lope Hurtado’nun 1532 yazında hazırladığı gizli raporlar,⁶ Venedik, Fransa ve Lizbon arasında imparatorun çıkarları aleyhine önemli bir diplomatik hareketlilik olduğunu ortaya koyuyor. Türkler Asya’dan getirilen baharatı kimin taşıyacağına karar vereceklerini ilan etmişlerdi. Sorun kimin seçileceğiydi: Venedik

mi, yoksa, eğer Kral II. Joao Viyana'yı savunacak imparatorluk birliklerine yardım etmekten vazgeçerse, Portekiz mi? Hem Fransa kralı, hem de İngilizler Portekiz'in imparatora destek vermemesini istiyorlardı. Ama Portekiz kralı baskılardan rahatsız olmuştu, V. Carlos'a vaat ettiği 100.000 dukaı vermeye kararlıydı.

Bu arada, Almanya'dan toplanan askerler Regensburg'da bir araya geldi, Maria'nın Hollanda'dan gönderdiği birlikler ile İtalya'dan gelenler de bunlara katıldı. Hasta olan Alba dükü, arkadaşı Garcilaso de la Vega eşliğinde Fransa'yı kat etti. Daha sonraları ozan romansında, "Ratisbona'dan indiğinde Carlos seni sevgi dolu gözlerle kucaklayacak, muzaffer Caesar," diye yazacaktı.⁷ Viyana ve çevresinde silah ve yiyecek depolanarak savunma hazırlıkları yapıyordu.

Macaristan düzlüklerini sular altında bırakan şiddetli yağmurlar ve Viyana'ya yaklaşık 120 kilometre mesafedeki Güns (Köszeg) Kalesi'nin direnişi, Carlos'un Viyana'ya zamanında ulaşmasına, nehirden ilerleyerek Linz'de birliklerini konuşlandırmasına yardımcı olmuştu. II. Friedrich'in kumandasındaki Nassau kontu Antonio de Leyva ve Vasto markisi gibi deneyimli strateji uzmanları da Carlos'a eşlik ediyordu. İmparator kız kardeşi Maria'ya, "Umarım İspanyollarım (iyelik adlı kullanıyor) bu hafta Innsbruck'a gelirler" diyordu. Öte yandan İmparatoriçe 21 Haziran'da şu haberi iletmmişti: "Sekiz gün önce Behar Dükü Türklere karşı seferberliğinde imparatora yardımcı olmak için yola çıktı. Dükün bu hareketi tam zamanında gerçekleşti, diğer soylular da ona katılmak için harekete geçtiler..."

Elbette para bulunması da gerekiyordu. Brüksel'deki ayaklanma bu iş için Hollanda'da neler yapıldığının bir göstergesi sayılabilir. Meclis, Almanya'daki birlikler için çalışacağını ilan etmişti, ama Kastilya'nın da ekonomik yardımı gerekiyordu. Başlangıç olarak imparatorun elinde, tutsak Fransızların serbest bırakılmasından sonra fidye olarak aldığı 500.000 duka vardı, buna soylulardan aldığı borçları da ekledi. Medina-Sidonya dükünden 50.000 duka, Bejar düşesinden 60 milyon maravedi [eski İspanyol parası] gibi yüklü bir miktar, yani toplam 160.000 duka. Krallıklar bir araya gelerek büyük bir gayret göstermiş ("son yılların kötü hasadı yüzünden bu parayı asıl ödeyen halk yorgun ve fakir..." düşünüşü), iki yıl sonra

ödenmek üzere 180 milyonluk bir kredi açmayı onaylamışlardı. Toplanan bu para büyük tehlikeye karşı koymaya yetecekti. İmparator 23 Eylül'de Viyana'ya geldi. Bildiğimiz gibi, ne büyük bir çarpışma oldu, ne de kent yakınlarında başka çarpışmalar. Yine de, haklı olarak V. Carlos'un Türk'e karşı temiz bir zafer kazandığı söylenebilir. İmparator Julius Caesar'ın "*Veni, vidi, vici*", sözünü değiştirerek tekrarladı Carlos: "Geldim, gördüm, Tanrı yendi." İmparator, bundan böyle kumandayı kardeşine güvenle bırakıp gidebileceğini düşünüyordu, kardeşi ise Macaristan'ı o günlerde fethetmeye kalkışmanın doğru olmadığını.

V. Carlos Viyana önlerinde, Tuna'nın sol yakasında 11 gün kaldı, ama sonra, veba salgını yüzünden Aşağı Avusturya'yı terk etti. 4 Ekim'de hâlâ Viyana'daydı, ayın 11'inde ise çoktan Leoben'e varmıştı.⁸ Yaşamında ilk kez ve bir kereye mahsus olarak bu topraklardaydı.⁹ İtalya'dan geçip Bologna'da Papa Clemens'le görüştüktan sonra, İspanya'ya dönme isteğini gerçekleştirebilirdi artık. Prado Müzesi'nde bulunan ve onu yanında bir buldok köpeğiyle gösteren resim, 1533'te Bologna'yı ziyareti sırasında Tizi-ano tarafından yapılmıştır.

Viyana, 1522 -1532 arasındaki on yılda geleceğin tarihini yazmış, Müslümanlara karşı Hristiyanlığın kalesi olmakla kalmamış, aynı zamanda Almanların reformlarla oluşturdukları yeni tarikatlar karşısında Katolikliğin de kalesi olmuştu. Ancak bu durum kentin geleceğini kolaylaştırmamış, tersine zorlaştırmıştı. Türklerin kuşatmayı gösteren o çok görkemli haritası, kenti sanki okyanusun ortasında bir adaymış gibi mavi çizgilerle kuşatılmış olarak yansıtıyor. Viyana Türkler için iştah kabartan "altın elma"ydı, Orta Asya steplerinden Orta Avrupa'ya uzanan, "Hristiyan-Müslüman" evrensel imparatorluk için bulunmaz bir başkent, diğer yarılarıydı. Bu iki imparatorluğun ilk kez anlaştıktan sonra 1919'da birlikte çökmeleri ilginçtir.

Ama sözünü ettiğimiz o eski yıllarda Viyana sınır kenti olma rolünü çok ciddiye almıştı. Hiç kimse, eğer ki Büyük Türk Viyana'yı fethetmiş olsaydı onu kolay kolay kentten çıkarılabileceğine inanmıyordu. Bu iş hiç de kolay olmazdı. Nitekim Budapeşte'nin durumu ortadaydı, Macarlar iki yüzyıl boyunca başkentlerini Bratislava'ya nakletmek zorunda kalmışlardı. Avusturya imparatorları kale burçlarını ve kulelerini sağlamlaştırdılar ve

19. yüzyılda gerçekleşen kent reformuna dek içleri rahat yaşadılar. Viyana zayıf surlarla çevriliyken bile zaptedilemez olduğunu göstermemiş miydi? Bütün Avusturya, “İspanya’nın Efendisi”nin adını taşıyan kentlerle, köyler, kiliseler, geçitler, dağlar ve tepelerle dolmuştu; umutları, işlevlerini değiştirerek “Matamoro”luktan “Mataturco”luğa* geçen Felemenk piyadelerinin “Santiago” ve “İspanya” naraları atarak kenti savunması, Müslümanların istila ve kuşatma tehlikesinden onları da kurtarmasıydı. Bütün bu nedenlerle, İspanyol edebiyatçılarının tarihçi gibi davranmamaları, tarihi bir yana bırakarak düş güçlerini sonuna dek zorlamaları normal.

Bu bağlamda, Hayden White’ın 1986 yılında yayımladığı ve bir tarihinin söylemi ile bir kurmaca yazarının tarihsel söylemi arasındaki farklılıkların incelendiği *Belgeselin Temsilinde Kurmaca* adlı çalışmasına göz atmak ilginç olacak: “Tarihçiler (diyor yazar) olaylara belirli bir zaman ve mekân içinde bakmak zorundadırlar. Bu olaylar, prensip olarak, gözlemlerle belirlendiği için önemlidir. Tarihsel kurmaca yazarları –ozanlar, romancılar, oyun yazarları– hem tarihçilerin betimlemelerini kullanırlar, hem de varsayımsal, kendilerinin hayal ettikleri olayları anlatırlar.”¹⁰

Roger Chartier bu iddiaya “tarih yazılırken de, hayali olguları anlatmak için kullanılan edebi üslup kullanılır, ama *fiction-making operation* [kurmaca operasyonu] diyebileceğimiz şeyden uzak durulur,” diye karşılık veriyor ve ekliyor, “böyle bir program karşısında tarih yazma amacıyla bir olguyu incelemek, onun varolduğunu kabul etmek demektir. Bu, tarih yazmak için gereken özel operasyonların temelini oluşturur. Verileri bulmak ve tartmak, savlar ortaya atmak, gerçekliklerini doğrulamak ve sonuçları eleştirmek, böylece doğrulanan söylemleri kurmaca söylemlerle karşılaştırmaya çalışmak... Tarihçi, edebi bir şekilde yazsa da edebiyat üretmez. Bunun iki nedeni vardır: Arşivlere, dolayısıyla arşivlere yansımış geçmişe bağımlı olması ve tarihçi olarak bilimsel ölçütlere ve yöntemlere bağlı kalma zorunluluğu.”¹¹

Burada, böylesi karmaşık bir sorunun derinliklerine girmeyeceğiz, burası bunun yeri değil. Sıradan bir hatırlatma olsa da, bir doğrulamayı yinelemek yeterli olur sanırım: Bir kurmaca tarih metni illa edebi bir metin

* *Matamoro*: Mağripli öldüren, *Mataturco*: Türk öldüren. -ç.n.

değildir; bu tür metinler çoğu zaman, bu yolla ve kolayca edebiyat sınıfına girmeye, edebiyat kategorisine yükselmeye çalışıyor olabilirler. Lirik anlatıma karşı olanlar sık sık bu tür metinlerin içlerinin boş olduğunu, sanatsal bir dille anlatılan yalanlardan başka bir şey olmadıklarını söylemişlerdir. Gerçekle uzaktan yakından ilgileri olmayabilir ama zaman zaman yazınsal açıdan çok nitelikli olabilirler.

Yine de yukarıdaki karşılaştırmadan şu sonuç çıkıyor: White, yazınsal düş gücüne işaret ederek, bilim olarak tarihi araştırmanın postmodern göreceliğini öne sürüyor. Öte yandan, *nouvelle histoire*'ın genç kuşak Fransız temsilcisi Chartier, kaleme alma biçimleri kurgusalılık izleri taşısa da, tarih yazarken kontrol edilebilir veriler kullanmakla tarihin bilim olma iddialarından vazgeçilemeyeceğini hatırlatıyor.

Bu çalışmada alıntılar yaptığımız anonim romanslar, ya da Garcilaso'nun Eglogları, de Lope'nin *Ünlü Komedisi* ve Rojas Zorrilla'nın dramatik oyunu, hiçbir zaman Birinci Viyana Kuşatması konusunda tarihsel bir araştırma başlatmamıştır. Yine de tarihsel olaylar incelenirken bu tür anlatılar (yazınsal değerlerinden bağımsız olarak) göz önünde bulundurulmaya değer. Bazı bilimsel tarih metinlerinin edebiyat dünyasında kurban muamelesi görmeleri de bir talihsizlik olarak düşünülmemelidir. Eğer edebiyatçı belirli bir düzeye sahipse ve yapıtı zamanının değerlerini taşıyorsa, yıllar boyunca, tarihçiler arasında bile hayranlık uyandıracaktır.

Birçok değerli İspanyol edebiyatı örnekleri arasında Birinci Viyana Kuşatması'nı konu alan iki romans bulunuyor. Birincisi, Gabriel Lobo Laso'nun *Garcilaso de la Vega* adlı romansı. Gabriel Lobo Laso'nun adı, 1531'deki bir kraliyet kaydında yasaklanmış olarak geçse de, yazar Albuquerque dükünün mirasçısı Isabel de la Cueva ile gizlice evlenen yeğeninin düğününde hazır bulunmuş ve tanıklık etmiş. Bu durumda V. Carlos'un öfkelenmesi ve Garcilaso hakkında tutuklama emri vermesi doğal. Ozan, Regensburg'da Alba düküne eşlik ettiği için hapis cezası 1532 yazına kadar ertelenmiş, o tarihte de Tuna Nehri'nin bir adasında tutuklanmış. Sonra İtalya'ya geçmiş. Bu yüzden Türklere karşı savunma hazırlıklarına tanıklık edememiş.

Ozan, Hollanda valisi olarak kötü bir ün kazanan ama kendisinin yakın dostu ve koruyucusu olan Alba dükünü, ilk kez askeri bir müdahale-

ye henüz 24 yaşındayken katıldığı için ve bu savunmada oynadığı rolden dolayı doğal olarak övüyor. Yapıtının ilk bölümünde, Pireneler'i geçişten başlayarak, kahramanları ve olayları şiirsel ve özgür bir dille betimliyor. Bu ünlü dizeler kalemine onur kazandırıyor:

Tuna, güzel nehir,
berrak sularını akıtıyorsun
vahşi ülkelerin topraklarında...

Eglogların 1675. dizesinde bertaraf edilen Türk tehlikesinden söz ediyor:

Pırıl pırıl parlıyor ve berrak
resmedilmiş mutluluk, Zafer görünüyor,
kucaklanan ama durdurulamayan Caesar'a,
Ferdinand'ın kolları boynunda.
Duyguları gösteriyordu
utkunun rahatça elde edildiğini.

Garcilaso bir anlamda, Ferdinand'ın zaferi bu denli kolay kazanmaktan hoşnut olmadığını gösteriyordu, çünkü biliyoruz ki Osmanlılar Viyana'ya 100 kilometre kadar yaklaşmışlar, sonra da savaşımadan geri çekilmişlerdi. 1529'da zaferden söz edilebilir, ama 1532'de edilemez, diyordu kimi Orta Avrupalılar. Yine de, bu ikinci tehlike sırasında imparatorun bizzat Viyana'ya gelmiş olması, askeri ve politik önsezisinin kuvvetli olduğunu gösteriyor. Bu hazırlıklar ve tam zamanında yetişen sel felaketleri, güçlü düşmanı uzaklaştırması ve çok az kan dökerek zafer kazanması için yeterli oldu.

İkinci romansın yazarı bilinmiyor. Varlığı, 1573 yılında, Juan de Timoneda'nın *Rosa Real*'i Valencia'da basıldığı zaman ortaya çıkıyor. Doğal olarak bu tarihten önce yazılmış olmalı. Şu dizeler bu romanstan alınma:

Türk tapınaktaydı,
Tapınaktaydı Türk;
Namaz kılıyor,

Muhammed'e yalvarıyordu,
İspanya kralı Carlos'a karşı,
Zaferi ona bahşetsin diye,
Yenerse bu sefer onu,
Hıristiyanları kazanmış olurdu."

Bu anonim romansın sonunda, kültürel ve tarihsel bir edebi tuhaf-
lık olarak, Viyana savunmasına katılan bütün İspanyol Büyükleri'nin isim-
leri var... Saldırıya Albuquerque Düşesi Isabel'in erkek kardeşi Luis de Cu-
eva'nın da katıldığı ve Viyana'yı kuşatacak olan Türk ordusunun öncü
16.000 akıncı süvarisi arasında tek hayatta kalan Transilvanyalı Baltazar
adında birini yirmi iki yerinden bıçakla yaraladığı anlatılıyor. Buna bir de,
Sultan'ın İspanya Kralı'ndan, arkasında büyük bir ganimet bırakarak kaçtığı
ekleniyor.

Aylık bir Viyana dergisinin 1897 yılı Ocak sayısında,¹² "tarihin en
büyük yalanı" olarak nitelenen iki tiyatro oyunundan söz ediliyor. Bunlar-
dan birinde, V. Carlos'un Viyana'yı Sultan'la düello yaparak kurtardığı sa-
vunuluyor, ki "İspanyolların yapısı palavracılığa yatkın olduğundan ozanla-
rın böyle bir konuya el atmaları anlaşılır bir durum. En iyi oyuncularından
ikisini sahneye çıkardılar ve halkın önünde birçok büyük kişinin savaşlar-
daki kahramanlıklarını temsil ettirdiler. Hatta, Viyana'yı bile paganların
elinden onlar kurtardılar," deniyor dergide.

Bu oyunlardan daha eski ve daha ilginç olan ikincisinin yazarı ola-
rak Lope de Vega'nın adı geçiyor. Derginin kapağında, ötekilerden iki kat
büyük harflerle, *Comedia Famosa* (Ünlü Komedi) yazılı. *Alt Wien* dergisi bu
eserin yalnızca üç kopyası bulunduğunu söylüyor: Birincisi bugünkü Bib-
lioteca Nacional'de, ikincisi Kensington'da, Lord Holland'ın kütüphanesinde,
üçüncüsü ise Parma'daki Palatina Kütüphanesinde.

Daha başlığında bir baskı hatası olduğu görülüyor: "Beşinci Car-
los'un Viyana Kuşatması." Başlık eğer, "Viyana Kuşatması ve Beşinci Car-
los'un İmdada Yetiştirilmesi" olsaydı daha anlamlı olurdu. Dergi, bütün öteki
İspanyol tiyatro oyunlarında olduğu gibi bu oyunda da, sahnede Hıristiyan-
ların ve paganların yer aldığını, oyunun dinsel bir içeriği olduğunu dile ge-

tiriyor. Örneğin, oyunun bir sahnesinde, Süleyman paşalarından biriyle –bir dönme olan İbrahim Paşa’yla– V. Carlos’a bir mesaj gönderiyor. Sultan mesajında, iki gücün asker sayılarında büyük bir dengesizlik olduğunu ve katliamı önlemek için ikisinin düello yapmalarının daha uygun olacağını söylüyor. V. Carlos bu teklifi uygun buluyor. Alba dükünün adının hiç geçmemesi, ayrıca “Kral Don Ferdinand”dan da çok az bahsedilmesi ilginç. Hemen ardından 16.000 akıncı süvarinin öldürüldüğü haberini alınca, Sultan düş kırıklığına uğruyor ve V. Carlos’la düello yapmaktan vazgeçiyor, üstelik, büyük bir başarısızlığa uğrayacağını düşünerek birliklerini geri çekmeyi planlıyor. *Comedia Famosa*’nın son sözleri şöyle: “Ve işte İspanya’nın Viyana’da kazandığı şanlı zafer.” İmparator, bu muhteşem zaferde kendisine eşlik edenlerin adlarını sayıyor, listede sadece İspanyollar var.

“İlk Gün”de, yani oyunun ilk perdesinde, adı Fuerte Braquio olan bir kişiden şunları öğreniyoruz:

Eğer böyle babadan, böyle oğulsa,
Ve baba tutuklanmışsa,
Başka görevlerimin yanı sıra
Onu kurtarmak için ölmeliyim.
Demirleri nasıl egelemem?
Hapishaneyi nasıl yıkmam?
Türkiye’ye nasıl sarılmam?
Nasıl gürüldemem ben?
Alman kökenli değil miyim,
kanlı bir Almanya’dan gelmiyor muyum?
Ve Büyük V. Carlos için,
Hançerleri kırmıyor muyum?
Büyük Türk’ü nasıl öldürmem,
O adam ki alçakça,
bir kardeşimin şerefiyle oynuyor,
ve hapse attırmış babamı.
Ey Süleyman senin eserin
benim onur yaramsa,

nasıl benden korkmazsın,
küçük düşürmek için beni,
kim, seni kim yüreklendirir?
Benim vatanıma girdin, topraklarıma,
Almanların içine,
Ve beş yüz bin Türk ile
Aşağılıyorsun zavallıları.
Atalarımdan miras kalan,
Eski evime geldin,
oradan babamı aldın,
iki evladını tutukladın.
Haberini Viyana'da aldım,
seninle konuşmaya geldim,
babam için, kardeşlerim için,
sana diyetini sunuyorum.
Ve savaşın kanunu bu,
tutsakları kurtarmak,
yüzüme karşı hayır de,
onurumu kırmak için.
Öyleyse yemin ediyorum,
Soylu kanım üstüne,
İsa'nın yaraları,
Anasının korkuları,
Batista'nın çılgınlıkları,
ve İlk İnanç Şehitleri,
ve vaatlerim üstüne,
ve şerefim üstüne yemin ediyorum,
Viyana'ya dönmeyeceğim,
Ne de Türkiye'den döneceğim,
Ne de meydanından çıkacağım,
Ne de gireceğim ordusuna
İspanya İmparatoru'nun
Babamı kurtarana kadar.

İsterse Büyük Türk'ün sıkılsın canı,
Ve de bütün paşalarının.

Bu yapıtın dramatik gücünü Francisco Rojas Zorilla'nın aynı konuyu işleyen yapıtıyla karşılaştıracak olursak, psikolojik açıdan daha ilginç olsa da, yazarın 17. yüzyıl ortalarında yazılmış en güçsüz yapıtı olduğunu söyleyebiliriz. V. Carlos'un Meydan Okuması olan başlığından anlayacağımız gibi, Rojas Zorilla bunun bir meydan okuma olduğu iddiasında ısrarlı. Tuhaf bir yaklaşımla, oyun yazarı imparatoru acınacak bir durumda betimliyor. Erzak ve ödemesi gereken maaşlar için paranın bir an önce gelmesi için Tanrı'ya dua etmektedir imparator. Duaları kabul ediliyor olmalı ki, Papa VII. Clemens'in gönderdiği bir elçi, imparatorluk birliklerine destek olmak için 8.000 süvarinin yola çıktığı ve bir milyon gönderildiği haberini verir. İmparator bu haberle teselli bulur, morali düzelir. Ama hemen ardından İbrahim, Süleyman'ın onu düelloya davet eden mektubunu getirir. Sayıca ve silahlar açısından beş kat daha güçlü olduklarından, daha cesur ve güçlü olan Tuna'nın topraklarına sahip olsun der. Bu öneriye şaşırان Carlos tereddüt eder, böyle büyük bir meydan okumayı kabul etsin mi etmesin mi bilemez. Generalleri kabul etmemesini söyler. Alba Dükü de aynı düşüncüyü tekrarlar. İmparator onun yerinde olsa ne yapacağını sorar düke. O zaman düke böyle bir öneriyi kendisinin hiç çekinmeden kabul edeceğini söyler. Bu yanıt karşısında imparator zırhını giyer ve tek başına düellonun yapılacağı yere gider. Bu arada Süleyman İbrahim'den V. Carlos'un yola çıktığını öğrenir, yaptığı tekliften pişman olur ve düelloyu nasıl iptal edileceğini düşünür. Danışmanları ve paşaları böyle bir şey yapmanın ona yakışmayacağını, yapılabilecek en iyi işin hemen saldırı planlarını harekete geçirip kuşatmayı gerçekleştirmek olduğunu söylerler.

Olaylar birbirini izler. Türkler, oyun yazarının Linz'le karıştırdığı Güns'ü kuşatırlar. Viyana'yı asıl savunan Nicolitzadır (Kont Nicolaus Salm), ama Türklere saldırıp onları dağıtanın, Albuquerque dükünün gayri meşru oğlu olduğu söylenen cesur Luis de Guevara olduğu ileri sürülür. Burada anlatılanlara bakılırsa, Viyana'yı kurtaranlar İspanyollardır, ama İspanyollar o kadar da böbürlenmemelidir, Tanrı'nın yardımı da inkâr edil-

memelidir. Zafer, Linz'in (Güns) koruyucusu Aziz Martin sayesinde gerçekleşir. Aziz Martin atının üzerinde belirir, pelerini kılıcıyla kesmez ama Türklere saldırır.

Bütün bu olaylar imparatoru heyecanlandırır, şiddetli bir damla hastalığı krizinde, ağrılar içinde olsa da, bir tepeden inerek Süleyman'la düello yapacağı savaş meydanına gider. Ne var ki, tepeden inerken Süleyman'ın arkasına taktığı orduyla uzaklaştığını görür. Ölmekten kurtulmayı, başka bir gün başka bir yerde mücadele vermeyi düşünmüş olmalılar...

Oyun, Don Luis de la Cueva'nın (Viyana'yı savunan) Nicolitz'a'nın kızı Leonor'la evlenmesiyle son buluyor. *Alt Wien* dergisi, böyle sona eren bir oyunun tipik bir İspanyol dramı olduğunun hiç mi hiç inkâr edilemeyeceğini belirtiyor. Ama her şeye karşın dramın şaşırtıcı bir gerçekçiliği olduğuna değinmeden de edemiyor. Bir yüzyıl sonra hastalıkları ve imparatorun kırılgan sağlık durumunu, ayrıca para sıkıntılarını ve kuşkuları böyle betimlemek, savaşın farklı tehlikelerini böylesine dile getirmek, kuşkusuz gerçekçi bir anlatım.

Hem her iki tiyatro oyunu hem de daha güçlü işlenmiş romanslar, imparatorun kişiliğini yüceltiyorlar. Adlar ve tarihlerdeki yanlışlıklar yüzde yüz bilerek yapılmış gibi görünüyor: Amaç, imparatoru tanrılaştırmak. Bir kez daha yineleyeyim, bu metinlerde olayların tarihsel betimlemesini arayanlar boşuna çabalamış olur. Ama Lope, Rojas ya da Garcilaso gibi ünlü İspanyol şairlerinin lirik-dramatik yeteneklerini bu çok önemli olaylar üzerine yoğunlaştırarak onları edebi anlamda yansıttıklarını görecektir.

Viyana Kent Müzesi'nde 1529 ve 1532'de yaşananlara tanıklık eden bazı objeler sergileniyor. Bunlar arasında kenti savunan İspanyol birliklerinin bayrağının da olduğu görülür. 217 x 405 santimetre boyutlarında, iki tarafı da renklendirilmiş ipek bir dikkörtgen. Üzerinde "Avusturya Krallığı", Eski ve Yeni Burgonya, Brabante, Tirol, Kastilya, Leon, Aragon ve Sicilya beyliklerinin armaları var. Bir köşesinde bir Granada, öteki köşesinde 1523 tarihi olduğu gözleniyor. 17. yüzyıla dek, Süvari Alayları'nın 1529 tarihli bir başka bayrağı daha vardı.

Michael Ostendorfer'in (1490-1559) gerçek boyutlarıyla çizdiği beş eskiz dizisinden tahta üzerine kabartma olarak yontulan resim, Viyana ön-

lerinde, Tuna'nın sol yakasında konuşlanan imparatorluk birliklerini be-timler. 100.000 kişiden oluşan bu birliğin "Hristiyanlığın en güzel ordu-su" olduğu söyleniyordu. Ostendorfer'in desenleri bugün daha fazla değer kazanmış durumda, çünkü bu desenler bize o yüzyıldaki Aşağı Avusturya kentleri, bu kentlerdeki pazarlar, kaleler vb hakkında bilgi veriyor.

Adı geçen müzenin (Museum der Stadt Wie) katalogunda şöyle de-niyor: "1532 yazında Süleyman yeniden Viyana'ya kadar gelmek istemişti. Bu kez daha güneyden geçen bir yol seçti, ama Nikolaus Jurischitsch'in sa-vunduğu küçük Güns Kalesi uzun süre kahramanca direndi. Sonunda Türkler, şiddetli yağmurlar yüzünden Estiria'dan geçerek güneye inen bir yoldan geri döndüler. Viyana ormanlarına yayılan 'akıncılar' takip edildi ve öldürüldü. V. Carlos kumandasında Viyana çevresinde konuşlanan güçlü ordu Türklerin geri çekilmelerinde etkili ve belirleyici oldu."

Son olarak, yukarıda adı geçen müzede imparatorun ve papanın simgesi büyük bakır bir hilal ve sekiz köşeli büyük bir yıldız da sergileni-yor. Bu simgeyi kimse hatırlamıyordu, ama Viyana'da günümüze dek ge-len bir söylence yayılmıştı. Söylenceye göre, Süleyman ancak "Steffi"nin te-pesine –katedralin kulesi bu adla anılıyordu– bir hilal ve bir yıldız konula-cağı garantisi verildikten sonra geri çekilmişti. 1683'teki İkinci Viyana Ku-şatması'ndan sonra İmparator I. Leopold bu "pagan simgeleri" indirtmiş, yerine IV. Felipe'nin kızı, birinci karısı Maria'ya sevgisini göstermek için bir "İspanyol Haçı" koydurmuştur. Bu haç, patriklerin Lorena haçı da de-dikleri iki çapraz mızraklı haçtan başka bir şey değildi. O günden beri, İkin-ci Dünya Savaşı sırasında katedralin büyük bölümü hasara uğramış olsa da, hâlâ yerinde durmakta.

NOTLAR

- 1 Turitschek, Christine, "Die Türkenpolitik Ferdinand I. Von 1529-32," Tez, Viyana 1968.
- 2 Pfandl, Helmuth, "Die Berichterstattung über die I Wiener Türkenbelagerung 1529," Tez, Viyana.
- 3 *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*, c. IX/X, 1930.
- 4 V. Carlos'un İmparatoriçe'ye mektubu, Regensburg, 6 Nisan 1532.
- 5 V. Carlos'un Toledo Piskoposu'na mektubu, Brüksel, 17 Ocak 1532.

- 6 Simancas Arşivi, dosya 369.
- 7 Garcilaso, *Segunda gloga*, adı geçen romansın 1501/1503. dizeleri.
- 8 V. Carlos'den Maria'ya, Leoben, 11 Ekim 1532.
- 9 Fonseca y Aguilera, Manuel de, *Estancias y viajes del Emperador Carlos V desde su nacimiento hasta su muerte*.
- 10 White (1986), s. 145.
- 11 Chartier, Roger, "Zeit der Zeeifel. Zum Verständnis gegenewärtiger Geschichtsschreibung", 1994, bkz. Conrad-Kessel (1994), s. 83-97.
- 12 *Alt Wien, Monatsschrift für Wiener Art und Sprache*.

SINIR TARİHİ ve EDEBİYATI

Aviso sözcüğü (Jean Pierre Étienvre'in 1995'te Alcalá de Henares'te derneğin birinci kolokyumunda kullandığı "la novella dei scrittori d'avvisi", "novellanti" ya da "gazzetanti"ye çok yakındır ["Entre Relación y carta: los avisos", Seminer tebliğleri, Alcalá Üniversitesi/Sorbonne]) açıklanırken genellikle "dünyada olup bitenler" tamlamasıyla birlikte kullanılır. Dünyada olup bitenler hakkında bilgilendirme, haber verme, uyarma anlamındadır. Bugünse, özel bir anlam kazanıyor ve ilgi uyandırıyor. "Dünyada olup bitenleri" anlatan bilgilendirme, uyarma yazıları, bugün kulağımıza gazeteciliğin ve haber alma örgütlerinin öncüsü gibi geliyor. Bu yazılar gönderildikleri yere ve kişilere göre belirli sınır bölgeleri hakkında özel bir edebiyat türü oluşturuyor. Bu sınır ne kadar katı –nüfuz edilemez– olursa bilgilendirilmek istenenler için haber o denli ilginç olur.

I.

Tarihe dalmanın insana bir edebiyat tadı verdiğini otuz yıl önce doktora tezimi hazırlarken fark ettim; tezim 1580-1614 yılları arası İspanya-Japonya ilişkileri üzerineydi, yani tam Cervantes dönemi. Tarih öyle bir edebiyat yaratıyor ki, araştırmacı/anlatıcı ya da açıklayıcı, gerçek diye adlandırabileceğimiz şeye sıkıca bağlanmak zorunda. Bu gerçek, kahramanın –aracı, temsilci ya da olayın asıl kişisi, ya da her ikisi birden– yaşadığı, yakaladığı tarihsel gerçek. İspanyolların Japon denizlerinden gönderdiği raporlar, bu bölgeleri anlatan yazıları, haber değeri yüksek edebi bir bütün oluşturuyordu. Bu haberler uzaktaki, egzotik "öteki"nin –yani Japonların– nesnel ve örgütsel başarılarının anlatıldığı, eksiklerinin incelendiği gerçek bir bilgilendirme, uyarı (aviso) edebiyatıydı. Kendisi de Fransisken olan Pedro Burgillos'un aktardığı, Tokugawa Ieyasu ile Fransisken rahip Jerónimo de Jesús arasındaki konuşma, o günlerin deyimiyle "dünyada olan bitenler üzerine bilgilendirme

* Alcalá de Henares Üniversitesi, Madrid

yazısı”, bu konudaki çok güzel ve simgesel bir örnekti (bkz. Ek I). Madrid Sarayı’na gelen bilgiler gizli kalmış –haber alınma örgütlerinden ve casuslardan bile gizlenmiş– iki yüzyıl sonra bir rastlantı eseri bir araştırmacının eline geçene dek yayınlanmamıştı. Önemsenmemiş, ihmal edilmiş, İspanyol kültürünün Altın Çağı’nın edebi miraslarından biri olan, hem belge hem de bir edebiyat ürünü olan bu bilgilendirme yazıları bugünün global ama bölünmüş dünyasında ilginç olabilirdi; Avrupa ve Afrika’daki, özellikle de İspanya ve Cezayir’deki deneyimlerim bana böyle olacağını düşündürüyordu. Evet, bugünün bir yandan tadını çıkardığımız, bir yandan da cefasına katlandığımız global ve bölünmüş dünyasında bize ilginç gelebilirdi... Japonya hakkındaki bilgileri içeren bu belgeleri 1980’de *Libro de maravillas del Oriente Lejano* (Uzakdoğu’nun Harikalar Kitabı) adı altında –Marco Polo’nun gençlik düşlerine açık bir saygı sunusu– olduğu gibi kitaplaştırdım. Olduğu gibi kitaplaştırdım diyorum, çünkü biliyordum ki “öteki”nin –bu durumda Japon’un– araştırma ve çalışmalarını ele geçirme olanağım yok, o günkü ilişkiler hakkında onların versiyonuna erişemeyeceğim. Böylece, benim için Uzakdoğu, 1580’den sonra Portekizlileri de içine alan, Filipin İmparatorluğu sınır edebiyatının gün ışığına çıkarılmasıydı, o kadar.

1600’den sonra Hollandalıların da Büyük Okyanus’ta görülmeye başlamaları ve on yıl kadar sonra Tokugawa Japonyası’nın İberlilere –İspanyollar ve Portekizlilere– kapanması nedeniyle, İspanyol Habsburg İmparatorluğu Büyük Okyanus’ta uzanabileceği en uzak sınırlara dayanmış oluyordu. Dolayısıyla bu, aynı zamanda *aviso* edebiyatı olarak sınıflandırabileceğimiz o parlak edebiyatın da sonu olmuştu. Jean-Pierre Étiennevre’in bulduğu ilk basılmış belgeler 1589 yılına ait “Çin ve Japonya hakkındaki bilgilendirme yazıları”dır; Cizvitlerin mektuplarından çıkarılan o günlerin çekici, egzotik edebiyatı. İş ve yaşamla ilgili kimi sapmalar beni Mağrip’e sürükledi –on beş sömestr boyunca Oran Üniversitesi’nde (Cezayir) ders verdim– ve orada 16. yüzyıl İspanyol Habsburg İmparatorluğu’nun yayılmasına gem vuran bir başka, bu kez çok daha yakın bir sınır olan Akdeniz’le, bir başka –A. Hess’in, her zaman hayran olduğum, deyimiyle– “unutulan sınır”la dirsek temasına girdim. Barbaros ve halefleri bu sınır bölgesini yani Mağrip’i yeniden yapılandırmıştı. Üç yüzyıl süresince Mağ-

rip sınırları yakınlarında, Cezayirli tarihçi Tevfik el-Madani'nin "üç yüz yıl savaşları" diye kara çaldığı, Braudel'in deyiimiyle "küçümseyici olsa da" korsan savaşları görüldü. Ne Uzakdoğu'da, ne de yakın Mağrip'te Amerika'da yaşanan sömürge tipinde bir deneyim yaşanmıştı. Her iki durumun da İspanyol yayılmacılığının bir üst sınırı, ya da bir uç noktası olduğundan söz edilebilir. Bu uç noktası ya da üst sınır, çok özel bir sınır edebiyatını, *aviso*'yu ortaya çıkaran, geniş ve upuzun bir sınır olarak tanımlanabilir.

II.

Sınırın gerçeklerine –16. yüzyıldan sonra en azından İspanya'nın ve genel olarak Avrupa'nın gerçeği– özgü edebiyatı önemli bir edebiyat türü olarak sınıflandırsak, ilk aşamada bu türün temel biçimi olarak bilgilendirme yazıları –*aviso*– ortaya çıkıyor. 1530'larda, İtalyanlar ile Madrid arasında Sultan Süleyman'ın Viyana seferleriyle ilgili yazışmalarda *aviso* sözcüğü kullanılmaya başlamıştı. Simancas dosyalarında "Yakındağı *aviso*'ları", "Türk Donanması *aviso*'ları", ya da bol bol "Ragusa *aviso*'ları" var. Başlangıçta genelde sözlü olan bilgilendirmelerin daha sonra yazılı şekli, ya bir mektup ya da bir rapor, yani üzerinde çalışılmış, gerçek bir edebi metin karşımıza çıkıyor; bazen de kâtibe dikte ettirilmiş bir tanıklık belgesi oluyordu bu. Şekli ne olursa olsun iyi bir *aviso* –gerçek, doğru, inanılır *aviso*– doğru ya da gerçeğe sadık olan, bilgi veren bir rapordur ve ancak şüpheli bir durumda doğruluğu başka raporlarla karşılaştırılabilir. Bu da örgütlü bir bilgi toplama hizmeti gerektirir, hele de haber şifreli geliyorsa –ki bu az rastlanan bir durum değildi. Bu nedenle haberin geldiği yer ve kaynağı, "gerçek bir kişiden" olması, "güvenilir" olması, "itimat edilebilir" olması, ya da "dostlardan", "gerçek casuslardan" –sahte ya da çift taraflı casuslar değil, ki bu tür aşırılıklara da rastlanıyordu– gelmesi önemlidir.

Aviso'nun mutlaka bir "gönderilen"i vardır: Ulağın patronu ya da efendisi. Kralın gözleri ve kulakları olan casuslar ise bilgiyi krala göndermekle görevlendirilmişlerdir, ama araya başkaları da konabilir, örneğin kral naip-leri, valiler ya da elçiler. "Taze *aviso*", yakın zamana ait bir *aviso*, verilecek kararlar açısından zorunlu, bu yüzden özel bir önem kazanıyor. Çoğu kez raporun tazeliği bilgiye bir artı değer kazandırıyor. Örneğin, "taze bir *aviso*" genel-

likle “geçmişteki” “eski” bir *aviso*’ya tercih ediliyor. Bütün bu özellikler metni etkiliyor, ona güzellik, hatta şiirsel değerler kazandırabiliyor.

Ama şu örnek bütün bu söylediklerimi çok daha iyi anlatacaktır: “Mektup şeklindeki 4 Mayıs 1544 tarihli Ragusa *aviso*’ları”, Levant’taki Osmanlı donanmasının hareketleri hakkında bilgi veriyor. 16. yüzyılın ilk otuz yılına ait klasik bir mektupla bilgi serisi. Buradaki bilgilere göre, Turgut’un kumandasında olduğu söylenen Osmanlı donanması Fransızlarla eşgüdümlü olarak hareket ediyor. Bu yüzden de mektubun büyük bölümünde (tüm metnin üçte biri) İstanbul’daki Fransız elçisinin hareketlerine yer verilmiş. Geri kalan bölümdeyse –tüm metnin yarısından fazlası, 14 satırdan 8’i– haberlerin “doğruluğu” ve “tazeliği” vurgulanıyor.

Ve işte Simancas’tan (AGS, Estado, dosya 1047, belge 196. 1544, 4 Mayıs, Ragusa. Levant Aviso’ları) alınan metin. Ritmi, ciddiyeti, klasik bilgeliği, biçemi daha iyi belirsinsin diye on dört satırda sunuyorum – yalancı bir sone gibi:

O gün Konstantinopolis’ten bir ulak gelmişti
Oradan 15 Nisan’da yola çıkan.
Ve daha birçok mektuptan –ve kişilerin ağzından–
Saf saf dizildiği anlaşıyordu 55 kadirganın, o kadar.

Mayıs ayı boyunca yola çıkabileceklerine inanılıyordu.
Halk ve Türklerin hepsi sık sık diyordu ki
Fransız kralına hizmet vermezlermiş,
çünkü Büyük Türk bunu istemezmiş,

sadece topraklarını savunmak için silahlanıyorlarmış.
olsa olsa Preveze’ye dek ilerleyebilirlermiş,
bu dedikleri ne kadar doğru, anlaşılır Fransız elçisi dönünce.

Ama bunları yazanlar, doğru olduğunu iddia ediyorlar.
Posta bilerek gönderilmiş
–yönetici beylere– bu haberle.

“Halk ve Türklerin hepsi sık sık” sözleri bunun bir basit *aviso* niteliğinde olduğunu ima ediyor, yani “öyle söyleniyor”, “doğru olarak kabul ediliyor”, ya da “söylentilere göre” türünden bir “sokak haberi”. İstanbul’da yeni serbest bırakılan Cervantes’in şakacı Madrigal’i –*Büyük Sultan* adlı sahne oyununda, Sultan ile Cenovalı casus Andreta arasındaki konuşma– “bir an önce Madrid’de, beni soru yağmuruna tutacak ‘eş dost toplantısı’nda olmayı öyle istiyorum ki” derken, Türklerin kentindeki deneyimlerini öğrenmek için kent meydanında toplananları kastediyor. Oyunda herkeşe verilen bu haberlere bir zamanlar “sözlü dergi” deniliyordu; bir anlamda şimdilerdeki radyo haber bültenlerinin öncüsüydü bu. Tiyatro oyununu da “bilgilendirme tiyatrosu” ya da “yaratıcı edebiyat” olarak tanımlayabiliriz, ya da önüne hiçbir tanımlama koymadan kısaca “edebiyat” diyebiliriz.

Daha sonra ele alacağımız *Viaje a Turquía* (Türkiye Seyahati) adlı kitabın yazarı Levant’taki “öteki”yle ilişkili sokak ya da meydan “toplantıları”nı özetliyor; hem de Cervantes’in Madrigal’inden yarım yüzyıl önce. Kitapta Matalascallando, eski tutsak Urdemalas’ı* anılarını anlatmaya heveslendiriyor:

- Mata: “Yeni bir şey getirmeyenin kimse gelmez arkasından. Sana söz veriyorum, Tanrı’nın yardımıyla, bizimle pek çok ‘eş dost toplantısı’ yaparsın.”
- Urdemalas: “Bunu iyi yaparım.”
- Mata: “Sizin elinizde değil. Anlatmak zorunda olmak da iyi.”

Bilgilendirme edebiyatının ilk aşaması “gidip gelenlerin” sözlü hikâyeleri, sözlü bir sınır edebiyatıdır.

III.

Haber ulaştırma ihtiyacından doğan birinci edebiyat türü, özel kişiler ya da profesyoneller tarafından yazılan mektuplar, raporlar, yazılı beyanlardan ve bunların saray çalışanlarınca yeniden düzenlenen özetlerinden oluşuyor. Kimi zaman bunlara bilgilendirme raporları, kimi zaman da

* Matalascallando: Susturarak öldür; Urdemalas: Pis entrikacı. -ç.n.

özet deniyor. Bazı uzun mektuplar ve inceden inceye dikkatle hazırlanan raporlar etkin anlatımlı, yazarının imzasını taşıyan değerli metinlere dönüşüyor. Aşağıda bu tür metinleri de inceleyeceğiz.

Daha dikkatle kaleme alınan ikinci düzeyde bazı edebiyat yapıtları var ki, yine asıl işlevleri sınırın ötesinden –“öteki”nden– haber vermek. Bu metinleri yazarlar da haberin doğruluk ve kesinlik derecesinin altını çizmeye çalışıyorlar, hatta bunu yapabilmek için ek bilgi topluyorlar. “Karar vermede belirsizliği” en aza indirmek için “...den haber verme”yi amaçlayan bu türün de “bilgilendirme edebiyatı” olduğu söylenebilir. Zaten bu amaç metnin gelişmesinde, genellikle yazarın yapıtını sunuş bölümünde, ya da son sözünde daha açık belirtiliyor.

Bu yapıtlarda yazarın özgeçmişi önemli ve bir anlamda bu tür edebiyatın gerektirdiği doğruluk derecesinin garantisi. Yazarlar, ulaklar ve habercilerden söz edilirken kullanılan deyimle “gidip gelenlerden” biri olabilir, ya da zaman zaman sınırı geçen, uzmanı olduğu “öteki”nin dünyasını tanıyan biri de olabilir. Bu durumlarda haberin inanılabilirliğinin güvencesi yazardı. Çoğu kez yazar için çalışan habercinin otoritesiyle desteklenen “ben gözlerimle gördüm”, “bana dediler ki” gibi tamlamalar, ya da yazarın gözlemlerini doğrulayan ve tamamlayan güvenilir bir başka yazardan alıntılar rahatça bu edebiyat oyununun bir parçası olur. Hatta gerçek bir kişinin, ya da –gene gerçek bir kişi olan– konuşmacının “kendi sözleri” olduğu gibi alınır ve sonuçta klasik romandaki diyalog türüne çok yakın bir şeyler çıkar ortaya –“ben ona dedim ki...”, “bana dedi ki” gibi. Bu da gerçek ile gerçek olabilişi ayırmak için yapılır, çünkü bu noktada gerçek ile gerçeğe benzeyen birbirine karışmış olabilir. Sonuç olarak ortaya, açıkça doğruluğu garanti edilen, çok canlı tarihsel bir anlatım çıkar. Ama bu demek değildir ki, bu tür yazılar fanteziden yoksundur. Yoksun olmadığı içindir ki gerçekten edebiyattır. Bu tür, profesyonel tarihçiler için de bir kaynak oluşturur; bir üçüncü düzlemdir bu. Tarihçiler, saraydaki çalışma masalarının başında, ya da inzivaya çekilerek çalışırlar. Ve çalışmalarını yürütmek için, “bilgilendirme edebiyatı”nın birinci aşaması adını verdiğimiz bu mektuplar ve raporlardan yararlanırlar.

Antonio de Sosa, Diego de Haedo’nun 1612’de yayımladığı metinde –Georges Camamis’in o muhteşem *Estudio sobre el cautiverio en el Siglo*

de Oro'sunda (Altın Çağ'da Tutsaklık Üzerine Bir Çalışma; Madrid, Gredos, 1977) yeniden keşfettiği, benim için bir sınır edebiyatı olarak haber verme ve tutsaklık edebiyatına en yakın ilk örnek– “öteki”ni betimleme isteğinden doğan bu edebiyatı en zarif ve kusursuz anlatı düzeyine ulaştırıyor. Üstelik öyle yüksek bir düzey ki bu, bir Cervantes hayranı bu düzyazının ustalığı ve gücü nedeniyle bu metinde hiç kuşkusuz Cervantes'in parmağı olduğunu düşünür. Biyografisi de yapıtını destekliyor; Cervantes'le aynı zamanda (1577-1591) Cezayir'de bulunmuş ve onunla yakın edebi ve günlük ilişki kurmuş olması da kayda değer. Metinlerinde sınırda yaşamı yansıtan bir “bilgilendirme edebiyatı”ndan –bu durumda “Levant'tan ve Berberi diyarından haberler”– söz edilebilirse eğer, *Topografia e historia general de Argel* (Cezayir'in Genel Topografyası ve Tarihi) adlı yapıtının onun en önemli yapıtlarından biri olduğunu söyleyebiliriz. Bu yapıtın eleştirel bir İspanyolca baskısı yoktur; bu da 16. yüzyılın unutulmuş bir yüzyıl olmasından çok, akademik bir umursamazlıktan kaynaklanıyor. İspanyol edebiyat ders programları içinde pek yerini bulamayan Garcilaso de la Vega el Inca'nın *Comentarios Reales*'inde (Gerçek Yorumlar) sözlü anlatım ve gerçek zaman ağır basıyor ve –“öteki”nin– tarihsel ve edebi zamanının yanında yer alıyor. Bu yapıt klasik sınır edebiyatının hayranlık verici bir örneği ve yepyeni bir başka alanı, burada değinmeyeceğimiz Amerikan sınır edebiyatı alanını da açıyor.

Bu metinler ayrıca Altın Çağ'da hareketli bir yaşam sürdürmüş, sınırda “öteki” ile az çok temasa geçmiş yazarların sayıları fazla olmayan eserleriyle de aynı nitelikleri paylaşıyor. Sözüünü ettiğim bu yazarlar ustalıkla ve, iyi mi kötü mü bilinmez, tuhaf bir şans eseri edebiyat sevgilerini yükseklerde tutmayı başarmışlar. Bıraktıkları edebi miras –ki bugün daha da önem kazanıyor– bunun bir kanıtıdır. Bize en yakın olan Akdeniz'deki sınıra dönecek olursak, eseri Haedo tarafından yayımlanan Sosa kadar önemli bir başka ad da Luis Mármol Carvajal'dır. Onun *Descripción de Africa* (Afrika Betimlemesi) adlı yapıtı, Afrikalı Leo'nun –bir başka sınır edebiyatı örneği– devamı olarak önem kazanıyor. Onun da yaşam ve kültür kökeni Sosa'nunki-ne benziyor: Mağrip doğumlu, Arapçayı iyi biliyor, belki Berberi dilini de biliyor ve uzun yıllar –1535 yılından 1552 yılına, yani delikanlılığından otuz yaş-

larına dek– Mağrip’te tutuklu kalmış, II. Felipe’nin Mağrip’teki gizli haber alma servisinde ve Alpujarras çatışmalarında bulunmuş.

Mármol’un bu çatışma üzerine yazdığı uzun metin, edebiyatta yetenekli olduğu kadar eylemde de başarılı olduğunu kanıtıyor. Eski sınır *aviso*’ları –meydanlarda anlatılanlar, yaşlıların, eski Mağripli ya da Türk tutsakların ağzından, ya da değerli habercileri olan kişilerden dinlenenler– değerli bir edebiyata dönüşüyor. Bilgi değiş tokuşu ya da bilgi toplama, daha sonra bir edebiyat yaratıyor.

Tarihsel zaman yazarın/anlatanın gerçekleriyle karışarak, kahramanın olaylara bakışını yansıtarak değişime uğruyor ve edebi zaman oluyor. Mármol’un eserinin de bir eleştirel baskısı yok. Aynı durum Diego Galán için de geçerli. Diego Galán da ilk gençlik yıllarından yirmili yaşlarına dek Ceza-yir’de ve İstanbul’da uzun süre tutsak yaşamış (1589-1600) ve otobiyografisi de kayda değer bir yapıt. Tutsaklık yıllarından sonra Consuegra’ya dönüşünde ebeveyniyle ilk buluşmasını anlattığı bölümler –annesi ve babası onu tanımıyorlar– Altın Çağ İspanyol düzyazı sanatının duygu yüklü ve çok gerçekçi örneklerinden biri, estetik açıdan üstün bir film karesi. Orán’da, Avusturyalı asker Diego Suárez’in yazdıklarının da eleştirel baskısı yok. Oysa tarihçi F. Braudel’in çok değer verdiği –sadece küçük bir bölümü yayınlanmış– bol bol otobiyografik bilgiler içeren bir belge. Neyse ki, CSIC’de, M. A. Bunes Ibarra’nın ekibi bu yazarların eserlerinin özenli bir baskısını hazırlıyorlar. Sadece Diego de Torres’in Fas şerifleri tarihinin iyi hazırlanmış modern bir baskısı var (M. García Arenal, Madrid, 1980). Yazar Fas’ta tutsakların kurtarıcılığını yapmış, kendisi de esir düşmüş, Filipin haber alma servisinde çalışmış. Belki bütün saydıklarım arasında, bilgilendirme diyebileceğimiz edebiyat türü ile yazdıkları arasındaki ilişkiyi kurmayı en iyi Torres başarıyor. Krala yazdıklarını “tezkere” –ya da bülten– olarak tanımlıyor. İlk yazdığında “fet-hedilecek o topraklar hakkında düşündüklerim...” diyor.

Bu ilk tohum daha sonra uzun bir edebi esere dönüşecek ve ölümünden sonra karısı tarafından bastırılacaktı (1586). Mármol Carvajal da Afrika ile ilgili edebi metnin bir *aviso* olduğunda ısrarlı: “...oraları (Mağrip toprakları) tanımak lazım; barış için, eğer olacaksa, ve savaş için, gerekli olduğunda. Düşmanın topraklarını tanımak ve bilmek avantaj sağlar.”

IV.

Bilgilendirme edebiyatı olarak sunduğum bu ikinci türün –mek-tuplar ve raporları içine alan birinci türle çok yakından ilişkili– devamı da, bir şekilde daha profesyonel, ya da yarı profesyonel olan üçüncü türdür. Bir yandan, ilke olarak, anlatılan tarihi olaylarda –her ne kadar politik-dini güç-lerin etkileri olsa da– gerçeklerin ağır bastığı örnekler var; öte yandan –bir dördüncü türden söz etmeyelim– bütünüyle edebiyatın ağır bastığı, gerçe-ğin serbestçe fantezilerle süslediği örnekler var ki, bunlara da gerçeklere benzedikleri için, Cervantes gibi modern oldukları için, değer veriliyor.

Belki de tarihsel anlatıları kendi başlarına bir tür olarak ele almak ve kısaca “edebiyatı” bir dördüncü tür olarak sunmak daha uygun.

Bu tür sadece bir anlatı; sunduğu bilgileri eleştirel bakış süzgecin-den geçirerek önceki iki türden, yani bilgilendirme edebiyatından ya da yu-karda adını saydığımız Mármol, Sosa, Torres, Galán ve Suárez gibi yazarla-rın eserlerinden alıyor. Belki de bu iki tür, yani ikinci ve üçüncü tür arasın-daki fark sadece yazarın kişiliğinden, profilinden ya da yaşam deneyimlerin-den kaynaklanıyor. İkinci türün bütün yazarlarının hareketli bir yaşamları olmuş ve yazılı anlatıya, edebiyata âşık kişiler. Oysa üçüncü türde görelî bir profesyonellikten söz edilebilir. Bu türün yazarları saray ya da kiliseye bağlı kişiler, üniversite ortamından –genellikle Alcalá– geliyorlar. Metinlerini masa başında yazıyorlar, ellerinin altında bol belge var, hatta çoğu zaman resmi tarih yazarı bunlar, yani işleri bu. Bu durumları onlara, bir tarihçi için bulunmaz bir kaynağa, resmi devlet belgelerine erişme olanağı sağlıyor. Ay-nı zamanda, ulaştığı bilgilerin kaynağı –bazen tutarsız, söylence benzeri hi-kâyelere yol açan– sözlü *aviso*’lar olduğu için ve bazen de değerli imgesel edebi metinler yarattıkları için, yazarın rastlantısal yaşamına dayanan ikinci türle yarışabiliyor. Henüz edebi açıdan yeterince incelenmemiş ve daha ön-ce sözünü ettiklerimiz gibi eserleri basılmamış olan saray çalışanlarından Cabrera de Córdoba, Piskopos Sandoval, Zurita, Santa Cruz ve Gómara, bu türde yazanlara birkaç örnek. 16. yüzyılda Avrupa’da Türkiye ve İslam Dün-yası üzerine yazılan 2000 eseri (F. García Salinero, ed. *Viaje a Turquía*, 1986, Cátedra, s. 27) ve bunların İspanyol edebiyatına yansımasını da hesa-ba katacak olursak, örnekleri çoğaltabiliriz. Bir Filipin tarihçisi olan Antonio

de Herrera Tordesillas, bu tarihi olaylar anlatısı-tarih metnlerinin en ince ve özenli örneğini vermiştir. Bir Türk-İtalyan klasiği olabilecek bir başka Türkiye tarihi de Angiolello'nun eseri. Bu esere Bataillon ve Mas çok değer verir. F. Fernández Lanza, Alcalá Üniversitesi'nde doktora tezini bu eser üzerine yapmış, ama bu da hâlâ yayınlanmamış.

Kısaca yapmaya çalıştığımız bu sentezde ilgimizi çeken bir başka yazar De Gómara. V. Carlos'un savaşları üzerine, *aviso* edebiyatının göz kamıştırıcı bir örneği olan bu yapıt 2000 yılından önce yayımlanamadı (Bunes/Jiménez, Madrid, 2000). Bu metni üçüncü tür içinde ele alacağız. Katip López de Gómara en az ikinci tür yazarlarınınkindi kadar yoğun bir yaşam deneyimine sahip olsa da –çok önemli bir dönemde İtalya (Roma, Bologna, Venedik) ve Hollanda'ya yolculuklar yapmış, 1541'de imparatorla Ceza-yir'e gitmiş– yazdıklarında hümanist eğitimi, ya da bugün sık kullanılan terimle 'profesyonelliği' ağır basıyor.

Tarih ile edebiyat arasında yarı yolda olan bir başka olağanüstü eser de –hümanist gelenekten gelen klasik bir örnek– *La vida e historia de Jairadín, llamado Barbarroja*'dır (Hayreddin, Namıdiğer Barbaros'un Yaşamı ve Tarihi). Kitabı, bir yeniçerinin torunu olan saray kâtibi Juan Luis Alzamora, Seyyid Murad'ın Türkçe özgün eserinden [*Gazavat-ı Hayreddin Paşa*], Osmanlı tebaasından İtalyanca bilen bir Rum tutsağın yardımıyla İspanyolca'ya çevirmiş. 1578 tarihli, Biblioteca Comunal de Palermo'da saklanan bu eser 19. yüzyıla dek yayınlanmadı. A. Gallotta bu eserin tarih ile edebiyat, sözlü edebiyat ile kült tarih arasında olduğunu belirtiyor. 16. yüzyılda kaleme alınmış birçok önemli İspanyol ya da İtalyan anlatısı için de aynı durum geçerli. Bu metinler sözlü gelenekle öylesine bütünleşmiş ki, doğrudan anlatanın biçimi, "kullandığı sözcükler" benimsenmiş. Juan Luis Alzamora'nın tercüme ettiği Seyyid Murad Çelebi'nin yapıtında baş kişi (Barbaros Hayreddin) –dönme ya da "yeni Müslüman" bir Osmanlı paşası, sınır-daki kişi– neredeyse kutsallaştırılıyor; onu betimledikçe sözlü anlatım daha da güçleniyor. Burada Juan Luis Alzamora bir şekilde araya giriyor ve İspanyollar ve genel olarak Hristiyanlar için kullanılan küfürlü, aşağılayıcı sıfatları –ki sözlü anlatıda tahrik edici ve heyecanlandırıcı işlevi olmalı– İspanyolca versiyonda çıkarıyor. Böylece İspanyolca tercümesinde anlatı da-

ha bir güç ve ağırlık kazanıyor kuşkusuz. Yine de metnin İspanyolcasında, sınırda, Hıristiyanlarla karşı karşıya gelen bir halk kahramanının davranışları ve tutumu, eylem ve davranış modelleri, neredeyse aziz mertebesine yükseltişi, birçok örnekle gözler önüne seriliyor. Zamanla bu kahramanın İstanbul'daki mezarı denizcilerin denize açılmadan önce ve dönüşlerinde ziyaret edip adak adadıkları bir yatıra dönüşmüştü. Ancak bu anlatı –gerçeğe uygun ya da romanlaştırılmış– kral için haber işlevini –bu iş için tek ve eşsizdi– yerine getirdikten sonra Hıristiyan dünyasında –ki çeviride kahraman hâlâ bir düşman ya da “öteki” idi– başka bir işlevi kalmıyordu; bu yüzden de uzun süre yayımlanmadan kalacaktı. İspanyolca metin 1997’de basılabildi (Bunes/Sola, Universidad de Granada).

V.

Önceki iki türle yakından ilişkili olan ve 20. yüzyıla dek yayımlanamayan bir başka önemli yazınsal metin de *Viaje de Turquía*’dır (Türkiye Seyahati). İlginçtir ki, özgün kopyası II. Felipe’ye ithaf edilmiş (özgün yazma, 1557, Gondomar Kontu Kütüphanesi; bugün Madrid Ulusal Kütüphanesi’nde), engizisyonun baskıyı artırmaya başladığı bir dönemde kaleme alınırken metinde aykırı düşüncelere yer verilmişti. Bu değerli metin de edebiyat derslerinde yerini bulmakta zorlanan bir başka eserdir. Öte yandan uluslararası düzeyde İspanyol edebiyatı düşkünlerini –Bataillon, Merri-man, Marckrish, Maregalli– etkilemişti. Bu eser üzerine, özellikle de yazarının kimliğini belirlemek için, geniş araştırmalar yapıldı. İlk yayıncısı M. Serrano y Sanz (1905) acele davranıp yazarını Cristóbal de Villalón olarak belirlemişti; A. G. Solalinde’nin (1919) Espasa baskısında bu belirleme sorgulandı, daha sonra yazarının Andrés Laguna olduğu ileri sürüldü ve bu sav Bataillon tarafından parlak bir dille savunuldu. Bugün yeni bir sav güç kazanıyor. *Viaje de Turquía*’nın yazarının Malta kumandanı Juan de Ulloa olduğu ileri sürülüyor ve F. García Salinero Cátedra (3. baskı, 1984) bu savı çok iyi savunuyor. Ulloa Pereira’nın biyografisi çok tipik: Kastilyalı Hıristiyan, Valladolid ve Alcalá’da öğrenim görüyor, birçok yolculuk yapıyor –Fransa, İtalya, Yunanistan– ve çarpışmalara katılıyor, Malta askeri birliklerinde bulunuyor, casusluk yapıyor, İstanbul’da esir düşüyor, 1557’de İs-

panya'ya dönüşünde, Valladolid'de engizisyon tarafından cezaya çarptırılıyor ve Papalıkça affedildikten sonra 1565'te Malta'ya kumandan atanıyor. İlk bakışta yazarın biyografisi, *Viaje de Turquía*'nın bilgilendirme edebiyatı örneği olarak tanınması için iyi bir destek. Ulloa Pereira'nın yaşadığı dönem, adını andığımız diğer yazarlardan –Mármol, Torres, Sosa, Suárez, Galán, hepsi de Felipe döneminde yaşamış– en az yirmi yıl öncesine rastlıyor ve biyografik bilgilerin doğruluğu, güvenilir olmaları edebi anlatının değerini artırıyor. *La Celestina*'nın heyecanlı yazarı, belki de Rojas gibi, o günlerin en mükemmel “öteki” örneği hakkında o büyük haberi vermek için edebi diyalog biçimini seçmiş: “Celestina Teyze, bir yüzyıl var ki...” (s. 252, adı geçen baskıda). Böylece, muhtemelen kendi anılarının yardımıyla şimdiki zaman kipinde ve sözlü anlatımla gerçekleri daha iyi yansıttığını düşünmüş. İncelikle işlenmiş bir edebiyat (diyaloglar klasik hümanist). Hem de *aviso*'yla, bu tür edebiyatın yücelten, önde gelen niteliği olan gerçeklerden ve doğruluktan uzaklaşmama ilkesiyle yakın ilişkisini kaybetmeyen... Evet, bu ilişkiyi her karşımıza çıktığında doğrulamak, bir haberde rastlanan olayların edebi bir anlatıda yeniden ele alınmış olduğunu görmek gerçekten heyecan verici –burada söz konusu olan eser *Viaje de Turquía*. Yazar esir alınma tarihini anımsıyor, Ponza Adası yakınlarında ve tam olarak 4 Ağustos 1552'de; bu konuyla ilgilenen İspanyol edebiyatı araştırmacıları anlatının yazarın özgeçmişiyile ilgisinin altını çiziyorlar. Bu bölüm bir tanığın anlattığı bir haber gibi, yani yukarda yaptığımız bilgilendirme edebiyatı sınıflandırmasının ilk türü gibi algılanabilir:

... Nerede esir alındın ve hangi yıl? Sizi kim yakaladı, nereye götürdü?...

“Nuestra Señora de las Nieves yortusundan hemen önce, yani 4 Ağustos'ta, Doria'nın başında olduğu imparatorun ordusuyla Ceneviz'den Napoli'ye giderken, Ponza Adası'nda, karşımıza yaklaştığımızın haberini alan Türk donanması çıktı. Bizi gece yakaladı, bize yetişip mürettebat dolu yedi kadırgayı denizin üstünde ele geçirdi. Türk donanmasının kaptanı Sinan Paşa düzenli sıraya girmiş 150 yelkenliyle geliyordu. (Ed. García Salinero, s. 129).

Ve işte, 7 Ağustos 1552’de Altamira kontu, Napoli kral naibine yazdığı bir mektupta aynı olayı haber veriyor. Yani, *Viaje de Turquía* yazarının anlattığı olaydan üç gün sonra. Bu kez konuksever Maltalı şövalyenin Doktor Andrés Laguna değil de Ulloa Pereira olması daha akla yakın, çünkü Andrés Laguna’nın biyografisinde bu olaya hiç değinilmiyor. Ayrıca haberde kaynak belirtiliyor –bir kez daha sözlü bir kaynak– yani bilginin nereden geldiği. Kaynağımız, Puente adlı bir kâtibin kardeşi olan ve Türk donanmasının elinden kurtulan bir İspanyol:

Pek saygıdeğer beyefendi:

Şu anda –saat 20.00 olmalı–

bazı askerler Türklerle çatışıyor,

bahçeleri yakıp buradaki bir kasabadan dönerken,

Türk donanmasından gelen bir İspanyolu yakalamışlar.

Diyor ki bu ayın (ağustos) 4’ünde,

Prens Andrea d’Oria donanmasıyla buraya dönerken,

Türk kadirgaları avlarına çıkmışlar

ve 700 Almanla birlikte Andrea d’Oria’nın 7 kadirgasını esir almışlar.

Kadirgaların 2’si Napoli’ye aitmiş, 2’si İspanya’ya, 3’de Prenslik’lere.

Bu forsanın dediğine göre ötekiler kaçıp kurtulmuşlar,

ve –görünüşe bakılırsa– Ceneviz’e dönüyorlarmış.

Paşanın kadirgalarındaki adamların çoğu ölmüş.

Ve mektup başka haberlerle sürüyor (bkz. Ek II). Bu haber ile *Viaje*’de anlatılanlar arasındaki tek fark Türk donanmasının kadirga sayısı, *Viaje*’de 150 olan sayı burada 115 olarak geçiyor. Mektubun geri kalan bölümünde anlatılanlar *Viaje*’de anlatılanlara çok benziyor, yalnızca haber biraz daha ayrıntılı veriliyor. Tarih ve edebiyat, sınırda gidip gelenlerin söylemleri aracılığıyla göz kamaştırıcı bir şekilde el ele tutuşuyor.

Viaje de Turquía ile karşımıza dördüncü bir tür çıkıyor: Edebi yaratıcılık. Kısaca sunduğumuz bilgilendirme edebiyatının ilk iki türünden çok daha üstün bir tür. Bütün alanları –şiir, tiyatro ve roman– içine alıyor ve hiçbir tamamlayıcıya başvurmaya gerek kalmıyor; kısaca “öteki” üzerine yazılmış “edebiyat” diyeceğimiz bir tür. Camamis’in tutsak anlatıları olarak incelediği bütün eserler bu gruba giriyor. Bu eserlerin ortaçağdan bu yana uzun bir geçmişi var. Denizde batan gemi, korsan, kaçırılan ve yeniden ortaya çıkanların öyküleriyle dolu sınır dünyası anlatılıyor bu eserlerde; klasik Yunan örnekleri ve Bizans romanı denen türle yakın akrabalıkları var. Tarihsel zaman ve gerçekle bağları kesilmiş, tam anlamıyla yazınsal bir zamanda, gerçekler zarifçe stilize ediliyor. Gerçek ve doğru olma zorunluluğundan bütünüyle arınmış. Antonio Vilanova’nın “hacı”da, yani yurdundan uzakta olan gezginde, karşı-reformcu ya da Felipe dönemi romanının olası bir arketipini –Cervantes’in Persiles’te yarattığı yeni kahraman– görmesi ilginçtir. Ancak, bu tür –yaratılmış– arı edebiyat artık otobiyografiye ve gerçek zamandan beslenen “bilgilendirme edebiyatı”na yakın değildir. “Sınır edebiyatı” artık az çok başarıyla stilize edilmiş bir edebiyata dönüşüyor. Lope, Céspedes, Eslava, Espinel –kuşkusuz en iyi örnek– Zayas ya da Catilla Solórzano’nun anlatıları, burada sözünü ettiğimiz önemli eserlerin birçoğunun edebi canlılığına erişemiyor. Onları kaynak olarak kullansalar da, hatta –Céspedes y Meneses’in “İspanyol Gerardo”sunda olduğu gibi– 1614 baskısı Sosa/Haedo’dan bütün bir paragrafı olduğu gibi kopya etseler de aynı heyecanı yaratamıyorlar. Artık “haber” vermiyorlar, genellikle pek inandırıcı değiller, sadece bir biçem meselesi edebi zaman, edebiyat... o kadar.

Aralarında bir istisna var, o da Cervantes’in eseri. Dördüncü gruba giren bu eser tamamen edebiyat, ama aynı zamanda tam olarak tarihsel gerçek –tarihsel zaman– yani gerçek zamanın gerçek olayları. “Esir Kaptan”da –*Don Quijote*’de yer alır– Cervantes’in sunduğu tarihsel zaman öylesine gerçekçi ki, Camamis, Cervantes’in “modern tarihi romanın” (s. 58) öncüsü olduğunu düşünüyor. Ama bu başka alana giriyor.

Cervantes’in dışında bir başka istisnadan söz etmek istersek, Alonso de Contreras’ı anabiliriz ki o da 17. yüzyılda yaşamıştır. Otobiyografinin

ve haydut serüvenlerinin anlatı ustası Contreras sınır edebiyatının en ateşli sözlü geleneğine ve halk kültürüne öylesine bağlı ki, onun eserlerini bilgilendirme edebiyatının başyapıtlarına örnek gösterebiliriz. Eserlerinde rastlanan bilgilerin en önemli bölümü 17. yüzyıl Malta korsanları hakkında olsa da, genel olarak bütün Akdeniz'i kapsar. Eserinde, daha önce hiç yaratılmamış olan uluslararası Akdeniz ortamını, yani yukarıda değindiğimiz 16. yüzyılın muhteşem ortamını betimler. Hiç kuşku yok ki, o tarihlerden sonra sürekli derinleşen Akdeniz halk kültürünün, popüler sınır kültürünün işlendiği, gerçek bir klasiktir. Bu eser de ancak 20. yüzyılda kitap olarak yayımlanmış ve Ortega y Gasset'ten hararetli bir övgü almıştır.

17. yüzyıl boyunca Altın Çağ'ın edebi yaratıcılığı –kent meydanında dinlenen haberlerin aktarıldığı mektuplardan edebi anlatılara dek– tehlikeye girmişken, Barrionuevo ve Pellicer “*aviso*” deyimini haberleri –olayları– kaynak alan edebiyat için kullanıyorlar. Haber derken sarayda ya da kentte gelişen günlük olaylar kastediliyor; ama bunlar önemsiz dedikoduları andırıyor. Yine de ilginç değil anlamına gelmiyor, bugün de bir değer taşımaları bu yüzden. Ama artık bu haberler yeni açılan sınırlardan gelen haberler değil, “dünyada olup bitenler”.

VII.

SONUÇ I

Geçerli savların ileri sürülemediği kriz dönemlerinde –bugün Rönesans ve Barok dediğimiz türün ve postmodern yazınsal türlerin krizine çok benziyor– eski Hümanizme, “klasiklere dönüş,” daha sağlıklı bir davranış. Klasiklere dönüş bir zamanlar bir kültürel hareket oluşturmuştu. Bugün bu akımın yazarlarını biz de “klasik” diye tanımlıyoruz. Başka kültürlerin başka “klasik”leri bizim “klasik”lerimizi aydınlatıyor ve önem kazandırıyor, Cervantes konusunda olduğu gibi.

Fazlaca bölünmüş olan akademik ortamımızda –ki bu durum burada ele aldığımız sınır ve bilgilendirme edebiyatının kendine bir yer edinmesini ve tanıtılmasını zorlaştırıyor– ilginç bir “klasik”e dönmek yararlı olabilir. Bu klasik bin beş yüz yıl öncesine ait, 5.-6. yüzyıllarda yaşamış Xto'lu bir Çinlinin.

Evet, Liu Xie'nin (466?-521?) kapsamlılığı açısından tek olan bir edebiyat teorisi kitabı var. İspanyolca baskısında adı *El corazón de la literatura y el cincelado de dragones* (Edebiyatın Kalbi ve Ejderha Kabartmaları; De A. Relinque Egea, ed., Granada, 1995). Kitapta önerilen edebiyat türleri çok yalın. Önerilen birinci tür, dizemli (ritimli) edebiyat ya da Wen. Bu tür, dizemsiz edebiyattan yani Bi'den daha üstün. Şiirin yanı sıra Wen'in kapsamına giren öteki tür yazılı metinler hitabeler, ağıtlar, yazıtlar, yeminler ve bunlara benzer başka edebi metinler. Bi grubu, tarih, yorumlar ve ustaların doktrinlerinin yanı sıra, feramanları, dilekçeleri, bildirileri, teşekkürleri ya da muhtıraları, hatta savaş ilanları ve bildirgeleri de içine alıyor. Bugünün terimlerini kullanacak olursak –bizi Liu Xie'den ayıran bin beş yüz yıllık süreyi unutmamak gerek– devlet yönetimi edebiyatı da seçkin edebiyata katılıyor. Örneğin, Liu Xie'in bildirgeyi tanımlaması ilginç:

Bildirge düzyazıyla yazılmış bir metindir. Kolay anlaşılır, doğru, sadık ve içten olmalıdır. Kaleme alınışında ona öncü olması gereken çözümsellik ve akıcılık, işlevini yerine getirme kararlılığı ve nedenini sonuna dek götürecek bir ileri görüş olmalıdır. Geçmişten beslenerek şimdiye getirir, ayırık otlarını ayıklar ve temel olanı ortaya çıkarır. Bu tür, işte böyledir. (23)

Liu Xie daha da ileri gidiyor ve düz, sade yazıyı da kavramsal yapı içine alıyor: Yan. Müzik ve müziğin mesajı, deyimler ve sözcükler, kısaca sözlü gelenek de bu grup içinde düşünülmüş. Bilgilendirme edebiyatı Liu Xie'ye göre seçkin edebiyattır, “Yan”ın da içine girdiği “Bi”; kulağa hiç de kötü gelmiyor. Daha eski bir Çin kuramcısı Cao Pi'ye ait (Xto'dan 187-226) bir başka Çin öğretisi –tam Konfüçyüsçü– yazarın işini hükümetle eşdeğer görüyor. Bu, Lunwen'in çevirisinde şöyle ifade ediliyor: “*La literatura es una gran tarea tan grande como la de gobierno*” (Edebiyat önemli bir görev, hükümetin görevi kadar önemli; çevirisinden; s. 21). Aynı sözü başkaları şöyle çeviriyor: “*La literatura es una gran tarea (que se ocupa de) funciones del estado*” (Edebiyat devletin işlevlerini üstlenen önemli bir uğraş; James J. Y. Liu'nin çevirisi) ya da “*Los trabajos literarios son el logro supremo en los asun-*

tos del estado" (Edebi çalışmalar devlet işlerindeki en büyük başarıdır; Owen'in çevirisi). İki bin yıllık güncellik.

SONUÇ II: ARAŞTIRMA VE ÖĞRETİM ÜZERİNE: "MİNİMUM KLASİKLER"

Cezayir Üniversitesi'nde –Oran Üniversitesi'nde on beş sömestr boyunca– öğretim görevlisi ve araştırmacı olarak edindiğim deneyimler beni Cervantes ve Berberiler konularında daha duyarlı yaptı. Ayrıca, Avrupa'nın bu bölgedeki sınırının iki yakasında daha doyurucu ve yeni bir anlatı, bütünleştiren bir anlatı biçimi bulmanın gerekliliğine inandırdı. Öğrencilerimle Cezayir'de yapmaya çalıştığım ve Alcalá'da yapmayı sürdürdüğüm işte bu: Sınır edebiyatı ya da "bilgilendirme edebiyatı" olarak niteleyebileceğimiz zengin bir edebiyat derlemesi. Savları destekleyen otoritenin krize girdiği dönemlerde de, Avrupa'da Rönesans ve Barok örneklerinde olduğu gibi, klasiklere dönülmüştü. Cervantes döneminde ve barok bilimsel devrimi öncesinde bu eskiye dönüş verimli sonuçlar vermişti. Ben de bunu yapmam gerektiğine inandım. Uzakdoğu'da İspanyollarla Japonların buluşmasını incelerken şunu fark ettim: Ancak bir "Harikalar Kitabı", bir tür İspanyol edebiyatı antolojisi çıkarabilirdim ortaya, sınırın bu tarafına ait, zengin ve parlak, ama tek taraflı. Japonya ile ilişkiler üzerine parlak bir edebi derleme olurdu bu, ama uzaklığı yüzünden ilişkiler kısa süreceği için kısa bir çalışma. Berberi diyarı içinse yine parlak, ama çok daha yakın olduğu için temaslar daha uzun süreye yayılacağından, yaşanan gerçekler üzerine daha derinlemesine, daha ilginç bir inceleme yapmak mümkün. Hem Japonya hem de Berberi diyarında benzer nitelikleri olan sınır olaylarına rastlanıyor –korsanlık, sadakatlerine pek güvenilemeyen "yeni Hristiyanlar" ki bazen casus olabiliyorlar, ticaret ve bilgi alışverişi– ve sonunda daha zor nüfuz edilebilen bir kültür kopukluğu yaşıyor, özellikle de uzak Japonya söz konusu olduğunda. Ayrıca, her iki durumda da aynı sorunla karşı karşıya kalıyordum: "Öteki"nin belgelerine, olayları anlatan yazılara örneğin, ulaşabilmek. Türklerin edebi ve belgesel kaynakları diyebileceğimiz bir derlemeyi tam da Profesör Hess'in çalışmalarında buldum; özellikle de İnebahtı Savaşı üzerine olan çalışmasında. Bu bilgiler bana, İspanyol-İtalyan edebiyatını nasıl kullanabileceğim konusunda, özellikle de casusluk ve

bilgi toplama konularında, yol gösteriyordu. Adı geçen edebiyat benim sınırlı araştırma olanaklarım göz önünde tutulacak olursa –bol bol ders verme, çok az araştırma– ulaşabildiğim tek kaynaktı. Ancak öğretmenlik ve araştırma bir araya getirilebilirse bir şeyler yapmak mümkündü. Bunu Cezayir Üniversitesi'nde denedim. Özellikle üniversite programlarının ve öğretimde uygulanan yöntemlerin –İspanyol üniversitelerinde ve ötekilerde– değiştirildiği dönemlerde: Yeni ders verme tekniklerini kullanmak, bilişim ve dijital teknolojilerin kullanılmasının getirdiği yeni bölünmeler ve yeni gruplandırmalar; buna ek olarak burada (İspanya), pek alışık olmadığımız hayal gücüne dayanan etkin uygulamaların kullanıldığı yeni programlar... İşe karmaşık ve zengin bir eserler derlemesiyle başladım: Giovanni Margliani'nin İstanbul'dan yazdığı, bazı bölümleri şifreli olan ve saray yazışmalarını da içine alan İtalyanca ve İspanyolca mektuplar. Erasmus programındaki üç İtalyan öğrenciyle, çeviri modelleri, ya da İtalyanca-İspanyolca arası bir dilde olası doğru versiyonlar geliştirmeye çalıştık. Margliani'nin şifresini çözebilen ve rahatça kullanabilen bir grup öğrenci için bu deneyim çok keyif verici oldu. Özel bir seminerde casuslar için ve sınır edebiyatı üzerine edebi kaynaklar için fişler hazırlanmaya başlandı. Böylece ortaya, –"askeri klasikler" diye adlandırdığımız– bir dizi önemli edebi parçayı kapsayan bir sınır edebiyatı arşivi yapma projesi çıktı. Seçilecek örneklerin zengin anlatımsal değeri olması ve "bilgilendirme edebiyatı" adını verdiği eserlerden çıkarılması ilke edinildi. İlk başta İspanyol-İtalyan kaynakları ele alınacaktı, ama bu sadece başlangıç içindi.

Özetle: Bu üç öğrenci birlikte ilk metni hazırladılar. Bu metin bize göre iyi bir örnekti: Ali Paşa'nın 1579'da Trabzon'a yaptığı yolculuğun öyküsü. Anlatan Juan de Briones idi; Türkçe adı Aydar'dı. Bu öykü Margliani aracılığıyla II. Felipe'ye ulaşmıştı. Arka planda, Türkler ve İranlıların Ermenistan-Gürcistan sınırındaki savaşı anlatılıyordu. Bir doktora öğrencisi ikinci bir metin hazırladı. Bu kez konu, 18. yüzyılda yaşamış bir tutsak olan Ignacio Sancho ile Tunus Kralı'nın gizli hazinesinin öyküleri. Özgün belgelerin –birinci öykü için bir Simancas belgesi, ikincisi için özel bir belge– özdeş baskıları daha kapsamlı didaktik gereksinimlere de uygundu. Öte yandan, bir başka öğrenci grubu da internete uygulanabilecek bir sınır

edebiyatı web sayfası modelinin genel hatlarını geliştiriyorlardı. Adı çok anlamlıydı: hazhistoria.com (tarih yap). Akdeniz korsan kadırgasından –aynı gemide servet ve şans peşinde koşan bir grup insan– esinlenen bu model, mecazi anlamda modern bir iktisadi kuruluş, çok iyi anlaşılıyor ve etkili. Alcalá Üniversitesi’nden İtalyan ve İspanyol öğrenciler, tıpkı Ceza-yirli öğrenciler gibi, bu ilk özel belgeler derlemesinden çok yararlandılar. Yeni yaklaşımlarla, ayrıca yeni anlatı tekniklerini kullanarak onların da yepyeni bir anlatı ortaya çıkarmaları olası. Şimdilerde, bir hümanist araştırmalar laboratuvarında bu işle uğraşıyoruz. Görsel anlatı tekniklerini de kullanmayı düşünüyoruz. Çocukluğumuzun kovboy filmlerinde görüp anladığımız Amerika’nın uzak batısı gibi, Avrupa’nın da güney sınırını daha anlaşılır kılabiliriz.

Ekte sınır edebiyatının bir başka muhteşem örneğini sunuyorum. Bu metni birkaç yıl önce öğrencilerimle de paylaşmıştım. Sinan Paşa’nın İspanyolların izniyle annesi Sinyora Lucrecia’yı ziyaret etmek için Sicilya’ya yaptığı yolculuk anlatılıyor. Sinan Paşa annesini 30 yıldan, yetmişli yılların başında genç bir delikanlıyken esir alındığından beri görmemiş. Akdeniz’in bu sınırı hakkındaki İspanyol ve İtalyan anlatılarının, Osmanlı anlatılarından daha teknik ve etkin olduğu düşünülebilir. Elbette Seyyid Murad’ın kaleme aldığı ve Alzamora’nın tercüme ettiği Barbaros biyografisi için aynı şeyi söyleyemeyiz. Ancak şu da kesin ki, *aviso*’lar zengin edebi belgeler olarak elden ele dolaşıyor ve bir Avrupa “kamuoyu”, aynı bilgilere sahip bir Avrupa yaratıyordu. Kim bilir, gerçek zamanın –sözlü gelecek örneğin– ağır bastığı bir anlatı edebiyatının yardımıyla, kültürel, teknolojik, ekonomik, insancıl temasla ilgili ve sürekli olan –ölçülebilir ya da ölçülemez– nesnel veriler daha doğru yorumlanabilir. Gerçi bu temas okyanus devrimi denen gelişmeler nedeniyle –yalnızca bu değil, aynı zamanda bilgi devrimi ve bilginin kullanılışındaki yeniliklerle de– her gün biraz daha kenara itiliyor, ama yine de bunun oldukça yakın, halk kültürünün bütün katmanlarında hissedilen, neredeyse gündelik bir temas olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Bu tebliğde işlenen konuya ilişkin seçtiğimiz bazı kitaplar:

- Juan Luis Alzamora, *La vida y historia de Hayradín, llamado Barbaroja*, Ed. M.A. Bunes ve E. Sola, Universidad de Granada, Granada, 1997.
- B. y L. Bennasar, *Los cristianos de Alá. La fascinante aventura de los renegados*, Nerea, Madrid, 1989.
- George Camamis, *Estudios sobre el cautiverio en el Siglo de Oro*, Gredos, Madrid, 1977.
- Alonso de Contreras, *Discurso de mi vida*, J. M. de Cossio (Ed.) Autobiografías de soldados (s. xvii), Atlas, Madrid, 1956. Bu ciltte, XC B.A.E., Jerónimo de Pasamonte'nin "Yaşam"ını da yayımlıyor.
- J. P. Étienne, "Entre relación y carta: los avisos", I encuentro de Relaciones de Sucesos adlı seminer tutanakları, Alcalá, 1996.
- Diego Galán, *Cautiverio y trabajos*. M. Serrano y Sanz (Ed.) Sociedad de Bibliófilos Españoles, Madrid, 1913.
- Jerónimo Gracián de la Madre de Dios, *Crónica de cautiverio*, Luis Rosales (Ed.) Madrid, 1942.
- Diego de Haedo, *Topographia e historia general de Argel*, I. Bauer y Landauer (Ed.) 3 cilt, Sociedad de Bibliófilos Españoles, Madrid, 1927-1929.
- A. C. Hess, *The Forgotten Frontier. A History of the Sixteenth Century Ibero-African Frontier*, Chicago-Londra, 1978.
- M. P. Iovino, "L'incubo turco", *Napoli e Filippo II*, Napoli, 1998.
- M. Lenci, *Lucca, il mare e i corsari barbareschi nel XVI secolo*, Lucca, 1987.
- Liu Xie, *El corazón de la literatura y el cincelado de dragones*, Alicia Relinque (Ed.), Eleta, Comares, Granada, 1995.
- Francisco López de Gómara, M. A. de Bunes ve N. E. Jiménez (Ed.) *Guerras del mar del Emperador Carlos V içinde*, Madrid, 2000.
- M. Mafrić, *Mezzogiorno e pirateria nell'età moderna secoli XVI-XVIII*, 1995, Napoli, Ed. Scientifiche Italiane.
- C. Manca, *Il modello di sviluppo economico della città maritime barbaresche dopo Lepanto*, Napoli, 1982.
- Luis del Mármol Carvajal, *Descripción general de Africa*, I. cildin tıpkıbasımı, C.S.I.C. Madrid, 1953.
- Giovanna Motta (yönetiminde), *I turchi, il Mediterraneo e l'Europa*, Franco Angeli, Milano, 1998.
- M. A. Ochoa Brun, *Historia de la diplomacia española. La diplomacia de Carlos V*, Dışişleri Bakanlığı, Madrid, 1999.
- F. Sastre Portella "Joan Seguí Alzina, un ciutadellenc a la Cort del Gran Turc", *Publicacionjs des Born*, Cutadella de Menorca, Aralık 1998.
- Scraffia, L., *Rinnegati, Per una storia dell'identità occidentale*, Bari, 1993, Laterza.
- E. Sola, "Moriscos, renegados y agentes secretos españoles en la época de Cervantes," *OTAM*, 4, Ankara, 1993, sayfa 331-362. "Cervantes Döneminde Mağripli, Mürtet ve İspanyol Gizli Ajanları," çev. Paulino Toledo, s. 687-695.
- E. Sola, "Espías en Estambul", *La novela secreta*, Volupte Libris, Madrid, 1996. E. Sola, *Historia de un desencuentro. España y Japón, 1580-1614*, Fugaz, Alcalá, 1998.
- E. Sola ve J. F. de la Peña, *Cervantes y la Berbería. Cervantes, mundo turco-berberisco y servicios secretos en la época de Felipe II.*, Fondo de Cultura Económica, Madrid, 2. baskı, 1996.

- Antonio de Sosa, *Diálogos de los marinos de Argel*, E. Sola ve J. M. Parreño (ed.) Hiperión, Madrid 1990.
- Diego Suárez, *Historia de maestre último que fue de Montesa*, Madrid, 1889.
- Diego de Torres, *Relación del origen y suceso de los Xarifes...*, M. García Arenal (ed.), Siglo XXI, Madrid. 1980.
- VV. AA., *Renegados, viajeros y transfugas. Computamientos heterodoxos y de frontera en el siglo XVI.*, Fugaz, Alcalá, 2000 (P. García Martín, E. Sola, G. Vásquez Chamorro ve M. A. de Bunes'in katkılarıyla ve Alberto Tenenti'nin sondeyişiyle).
- Viaje de Turquía*, Fernando García Salinero, ed. Cátedra, Madrid 1986, 3. baskı.

Başka yazılarımda sık kullandığım çalışmaları (örneğin Braudel'in kitapları) ve yayımlanmış kaynakları –özellikle de J. F. de la Peña ile birlikte hazırladığımız *Cervantes y la Berberia*– bu listeye almadım.

EKLER

Ek 1

Keşiş Jerónimo de Jesús'un, www.hazhistoria.com tarafından hazırlanan mektubu.

HİDEYOŞİ TOYOMOTİ'NİN SARAYINDA

Fransiskan keşiş Jerónimo de Jesús, Nagasaki'den 10 Şubat 1595'te Manila'ya, Francisco de las Misas'a mektubunda [Sevilla, Archivo General de Indias, dosya 29, madde 4, sayı 92] çok güzel yazıyor. Tam bir etkin bilgilendirme örneği, bir *aviso* edebiyatı başyapıtı. Baştan sona gezgin istihbaratçı keşiş tarafından hazırlanmış. Francisco de las Misas tarafından II. Felipe için hazırlanmış 77 maddelik bir raporun 8. maddesi, Jerónimo de Jesús'un bu mektubundaki bilgilere dayanıyor ve kaleme alınış tarihi Fransiskan keşişin mektubundan üç ay sonra (Manila, 31 Mayıs 1595, gene AGI arşivinde saklanıyor –dosya 29, madde 4, sayı 95). Japonya üzerine en ilginç İspanyol edebiyatı, bir tür Uzakdoğu sınırı bilgilendirme edebiyatı, bu tarihten yirmi yıl sonra üretilecek.

Mektupta aşağıdaki kişilerin adı geçiyor:

- Jerónimo de Jesús, metin yazarı. Japonya'ya 1594 yazında, işba-şındaki Filipinler valisi Luis Pérez Dasmariñas'ın Hideyoşi'ye yazdığı bir mektubu götürmek için gitmiş. 1600 yılında Japonya'da ölüyor. Japonca biliyor.
- Francisco de las Misas, mektubun gönderildiği kişi, Manila'da görevli. Napoli ile ilişkisi var.
- Japonya yolculuğunda Jerónimo de Jesús'a eşlik eden iki Fransisken keşiş.
- Japonya'da olan iki Fransisken keşiş: Pedro Bautista, Hideyoşi'ye daha önceki mektupları götüren kişi ve tercüman Fray Gonzalo.
- İmparator, Hideyoşi Toyotomi. Japonya kralı sözcükleri kullanıldığında da aynı kişiden söz ediliyor.
- Manila ile ilgili işlere bakan Japon vali. Çok hasta. Hideyoşi'nin Filipinler'le ilgili politik ve ticari işlerine bakan Gaspar Harada Mogoshichiro olabilir.
- Hideyoşi tarafından Kore'ye gönderilen "Aşağı Hükümdarlıklar" valisi.
- II. Felipe.
- Assisili Aziz Francesco ve Fransa Kralı St. Louis'nin de adları geçiyor.
- Keşiş Marcelo, Meaco'daki bir Fransisken rahip, Francisco de las Misas'ın papazı, Japonca öğreniyor.
- Manila ile ticaret yapan Japon tüccarlar.
- Fuxime'nin inşasında çalışan 50.000 işçi.
- Manila'yı fethetmek için izin isteyen Saxuma halkı.

Metinde kullanılan eski İspanyolca tamamen modernleştirildi. Örneğin, Jerónimo de Jesús'un "Miaco" diye yazdığı Kioto, "Meaco" olarak değiştirildi, yine aynı şekilde Satsuma yerine Saxima ve Fuhima yerine Fuxima yazıyor.

Nagasaki, J ronimo de Jes s'tan Francisco de las Misas'a.

Benim için ölenler, gidenler ve benzerlerinin arkasından söylenenler
s ylenmesin diye,
Zatınıza bu mektubu yazmak istedim,
Bu uzak Japon krallıklarında Tanrı'nın kölesi ve rahibini unutmayın.
Sizi alçak gönüllü dualarımla Tanrı'ya emanet ediyorum,
Yalvarıyorum –sanırım Tanrı'nın hoşuna gider bu – ben de sizin
dualarınızda unutulmayayım.

   rahip Japonya'ya geldik
ve İmparator bizi çok iyi karşıladı.
Valinin armağanından çok ho landı,
Özellikle şimdiye kadar Japonya'da görmediği
mandalardan çok ho landı.

Bize iki kere yemek ikram etti, ve biri
kendi yedi indendi, taba ında bize bıraktı.
Be  rahiptik,    yeni gelmişti
Elçinin yanındaki rahip
ve dil o lanı rahip.

Kral bize dedi ki, bize bütün ikramları
kralımıza yazıp anlatalım diye yapıyormu .
Ve doğru, Efendim,
Aziz Francisco'nun yoksul, ayağı çıplak ke i leriyiz
zengin ve güçlü olsaydık –pederimiz Aziz Francisco'nun
bize layık gördükleri hakkında– tarih yazabilirdik.

Ama zatıalileriniz dinimize çok düşkün olduğunuz için
ve Majesteleri ve Hint diyarları konseyinde çok sayılan biri
olduğunuz için
onlara göndermeniz için bir ak haber vereceğim.

Birincisi, Aziz Francisco ve keşişleri aracılığıyla
Japon İmparatoru ile sağlanan dostluk,
kendisiyle onlar görüştü,
çok değerli.

Nedeni, Japonlar Manila'yı ve orada
boyunlarına altın dolayan yerlileri gördükten sonra,
oraya gidip şehri ele geçirmek için
deli oluyorlar.

Ve açęözölüğünden, bu yıl oradan getirilen
toprak küplerin hepsini, Japon tacirlerin
elinden almış imparator.
Ve oraya tanıklık edebilecek birçok insan gittiği için
söylemeye cüret ediyorum,
–yoksa inanılır gibi değil–
Manila'nın eski küpleri imparatora
bu yıl 80.000 tae'ye mal olmuş,
yani 100.000 dukadan fazlaya.
Ki o da, daha satmadan,
hemen hemen 400 küp olduğuna göre,
satıldıklarında 40.000 duka daha elde eder.

Görüyor musunuz efendim,
o eski çamur küplerin değerini.
Bu yüzden Japonlar Manila'ya gitmek için deli oluyorlar.

Öyle çok gitmek isteyen var ki insan şaşıyor.
İmparator bize sarayındaki bir cihannümada
yemek ikram etti,
oradan yeni kenti inşa edenleri gördük,
Fuxime diyorlar, Meaco'ya iki fersah.
Doğrusunu isterseniz, sanırım 50.000'den fazla insan vardı,

hepsi asker, bir kuruş almadan çalışıyorlar,
sonra da gönderildikleri yerlere gidiyorlar.

Kore’de sayısız insanı var.

Ve Saxima’dakilerin izin vermesi yeterli

–Manila’yı fethetmek istiyorlarmış–

Cagayán’a kadar oradan oraya, bir adadan ötekine gitmek için.

Bu yüzden Manila’da her zaman birilerinin olması önemli
ve daha büyük bir duvar yapılmalı.

Ve –özellikle– hazır başlamış bu dostluğu

hediyelerle devam ettirmek, oradan gönderilebilir.

Kral zatiâlinizin mektubuna cevap vermedi (Vali Dasmariñas).
Bunun düşmanlık işareti olduğunu düşünüp korkmak için bir
neden yok.

Aslında vermeliydi, çünkü mektup yürektendi,

bilmiyorum bundan mı huylandı.

Anladığıma göre yanıtın gelmemesinin suçu kralda değil,
suç valinin.

–Manila ve bizimle ilgili işlere o bakıyor–

ve çok hastaydı –çok çok hasta– bu yüzden cevap veremedi.

Böyle olduğunu söylüyorum çünkü –öyle– biz çok utandık,
hatta kuşkulandık, bizimle ilgilenmedi.

Ama inanıyorum ki efendimiz Aziz Peder Francisco

–onu Manila’nın Efendisi ve koruyucusu yaptık–

bu topraklar için çok önemli olan bu dostluğu ilerletir.

Manila valisi bu yıl krala

armağan göndermeye söz verdi ya,

eğer gönderme işi tehlikeye düşecek olursa,

Zatîaliniz benim adıma göndermesini söyleyin.

Ve mektubuna yanıt vermediğine bakmasın.
Yemin ediyorum –günaha girmekten korkmadan– kral mektubu
gördüğünde,
mektuptan çok içindeki altınlardan hoşnut kaldı,
her ne kadar mektup zatıalınızden geliyor olsa da.

Çünkü gerçekten bu barbarlar, öteki dünyadan beklentileri
olmadığı için,
tüm mutluluğu armağanlara bağlıyorlar.
Ve Tanrı aşkına bu yıl bir şeyler gönderin.
Birkaç parça gümüş iyi olur,
ibrik ve bardak gibi şeyler mesela.

Kore'yle barış yapsınlar hiç istemiyorum,
çünkü bu Japonlar bu savaşla uğraşırken
yeni savaşlara kalkışmazlar.

Zira bu Japonlar kılıçlarını sallamadan edemezler,
boş durmamak için hem de, birbirlerini,
kendi kendilerini keserler,
kılıçlarının keskin olup olmadığını görmek için,
ölüleri parça parça ederler.

Ve Kore'de ne karar alındı öğrenilemedi,
Aşağı krallıkların valisi imparatorun emriyle Kore'ye gönderildi,
neler olup bittiğini öğrensin diye,ama geri döndü,
ve acele Meaco'ya gidiyor şimdi de.

Dua edin Kore'de çakılıp kalsınlarve o kadar gemi oradan dönmesin,
Manila'yı rahat bıraksınlar.

Herhangi bir yenilik olursa,
burada Nagasaki'deyiz, saati saatine,
dakikası dakikasına haber veririz.

Burada olup Japonların niyetini anlamak için,
sizin majestelerine haber vermeniz gerek.

Eğer zatıalınız bu takibat günlerinde efendimizin
Japonya'da ne yaptığını öğrenmek istese,
yaptığı şudur birkaç kelimeyle:

Kral bize Meaco'da bir manastır inşa etmek için
iyi bir yer verdi.

Mütevazı ve pek büyük değil ama bahçesi iyi.

Bazı Hıristiyanlar ve kişiler (iyilikseverliklerinden) yardım verdiler
biri 100, öteki 12 *tae* verdi,

başkalıysa yapıda çalışacak adamlarını gönderdi.

Ve bu sadece, Hıristiyanların alçak gönüllülükleri ve yoksullukla^{ına},
San Francisco keşişlerinin fakirliğine iyi gözle baktıkları için.

Tan ağarmadan ayin yapıyoruz,

Kilsemizle komşu birçok Hıristiyan da

bu ayinlere katılıyor, akşamları da evlerinde dua ediyorlar.

–Kralın biz para vermek istediğini ve bizim kabul etmediğimizi
bilen

ve sabah akşam bizim Tanrı'ya yakardığımızı duyan– insanlar
şaşıyor ve soruyorlar:

Bu insanlar kim?

Erdemin temiz kokusunu alıyor,

6.000 fersah uzaktan, sadece onlara bir şeyler öğretmek için geldi-
ğimi görüp

harekete geçiyor ve Hıristiyan oluyorlar

Ama gizlice,

çünkü kral topraklarını kaybetmekten korktuğu için
zenginlerin vaftiz edilmesine izin vermedi.

Yoksullar içinse validen iznimiz var.

Ve bunun için evimizin yanına bir hastane yapmalıyız,
ve valiyi hastanenin başına getirmek istiyoruz.
Ben bu hastanede iyileşen yoksulların,
Manila'dan gelecek ianeyle
dualarının güçlü olacağına ve bu kenti Japonların
erkinden koruyacağına inanıyorum.

Dünya ateşler içinde yanarken, Fransa'nın kutsal kralı Louis
ülkesini barış içinde yaşatmayı bildi,
çünkü doyurduğu yoksullar,
asker olup ülkelerini savunuyordu.
Zatıâliniz bu eser için Sayın Vali nezdinde aracı olunuz.

Sizden bir resim ya da bir küre göndermenizi rica edeceğiz,
çünkü bu Japonlar Hıristiyanlığa geçmeden önce,
kendilerine gökyüzünü ve hareketlerini anlatmamızı istiyorlar.
Zatıâliniz meraklı olduğunuz için, bir şans eseri
belki Napoli'den bir şeyler getirmişsinizdir,
ya da bir harita mesela.

Aynı şeyi papazınız Marcelo da
istiyor. Ve sizin mektuplarınızı almış,
Meaco'da –bu limana, Nagasaki'ye 100 fersah
–kendisi iyi ve bir dil öğrenmeye çalışıyor,
ve şeytanın kör ettiği birçok ruhu kazanıyor.

Zatıâlinizin bu haberleri meclise
iletmesini çok isterim.
Ve Tarikat'ın papazları bilsin ki –o kadar emek verdikleri,
gizli gizli Japon giysileriyle var ettikleri
bu kiliseyi bırakmayacaklar– Aziz Francisco'nun yoksul keşişleri,
Japonya'nın ortasındaki manastırda takibat altındalar.

Ve Hıristiyanları taciz eden imparatorun ta kendisi
besliyor Aziz Francisco'nun keşişlerini:
Öyle ki duyanların ağzı açık kalıyor
ve bizimle alış veriş bir mucize sayıyorlar,
bu kadar insanın inancımıza geçmesine izin vermesini.

Eğer o da din değiştirse, krallık için çok yararlı olur bu.
Ama sanırım bunu düşünmüyor.
Tam tersi –söylediklerine bakılırsa– Tanrı gibi kendine tapsınlar is-
tiyor.
Ve sonra öldürsünler. Böyle sonu.
Ya da o ölünce, krallıklar bölünmeye başlayacak –bekleneceği gibi–
ve birbirleriyle savaşıacaklar.
Ve böylece Manila sakın kalacak.

Tanrı aşkına, bu barış çok iyi olur,
Ve elçi peder (Pedro Bautista) prensleri oyalamak için
birkaç hediye ile büyükelçi olarak gönderilir.
Ve emin olabilirsiniz ki, –bir şey lazım olacak olursa–
Haber verilir, vesaire.

Efendimiz, ulu Tanrı sizi korusun, amin.
Nagasaki Limanı, 10 Şubat 1595 yılı,
Keşiş Jerónimo de Jesús.”

Türk Donanmasından Haberler:

1552, 7 Ağustos, Gaeta. “Gaeta’dan Altamira kontunun, Napoli kral naibine yazdığı mektubun kopyası” (AGS Estado, dosya 1044, belge 92.)

Pek saygıdeğer beyefendi,

Şu anda –saat 20.00 olmalı–
bazı askerler Türklerle çatışıyor,
bahçeleri yakıp buradaki bir kasabadan dönerken,
Türk donanmasından gelen bir İspanyolu yakalamışlar.

Diyor ki bu ayın (ağustos) 4’ünde,
Prens Andrea d’Oria donanmasıyla buraya dönerken,
Türk kadirgaları avlarına çıkmışlar
ve 700 Almanla birlikte Andrea d’Oria’nın 7 kadirgasını esir almışlar.
Kadirgaların 2’si Napoli’ye aйтmış, 2’si İspanya’ya, 3’de Prenslik’lere.

Bu forsanın dediğine göre ötekiler kaçıp kurtulmuşlar,
ve –görünüşe bakılırsa– Ceneviz’e dönüyorlarmış.
Paşanın kadirgalarındaki adamların çoğu ölmüş.

Yine onun dediğine göre, bu donanmada Fransız kadirgaları da varmış,
dört tane, üçü Konstantinopolis’ten geliyormüş,
ve biri on gün kadar önce Fransa’dan gelmiş.

Sonra hepsi Fransa’ya gitmiş ve donanma da Konstantinopolis’e
çünkü artık bu yıl başka bir şey yapmak istemiyorlarmış.
Ve Türk Paşa’ya yaptıklarından başka
bir görev vermemiş, öyle diyor.

Donanmadaki kadirgaların sayısı, Fransız kadirgaları
ve Prens’ten alınanlarla birlikte 115.

Bu sabahtan beri Mora ve Castellón'da demir atmışlar
ve oradaki her şeyi yana yatırmışlar.
Diyor ki bu gece gidecekler, yaralarını onardıktan sonra.

Bana dedi ki Trayetto'dakiler,
Türkler oraya geldiğinde haykırmışlar: Fransa, Fransa!

Papa onlara –Ponça'dalarken–
yiyecek ve içeceklerle dolu bir çektiri göndermiş,
ve Paşa, Roma'daki esirleri yollasınlar diye haber göndermiş.

Bu İspanyol diyor ki, vekil Puente'nin kardeşiymiş,
ve Castilnovo'yu alanların arasındaymış.

Yapabilecek pek bir şey olmadığını söylüyor.
Şimdilik, ekselanslarına verebileceğim başka bir haber yok.
Olursa yine haberdar ederim Efendimiz.

Prens'in kadırgalarından kurtulan bir denizci de bunları söylüyor.
Kardinal Trento'nun kardeşi Albay Maducho'yu esir almışlar.

Gaeta, 7 Ağustos, 1552.

Naçizane evladınız sayın ekselanslarının ellerinden öper,
Altamira Kontu.

KORSANLARIN DA YÜRECİĞİ VARDIR. (Tarih bölümü öğrencilerinin çıkardığı *Indagación* adlı dergi, sayı 0, (Alcalá, 1994), İtalya'dan gönderilen bir mektuba ek.)

Bu mektupların kopyaları Floransa Ulusal Kütüphanesi'nin elyazmaları bölümünde bulunmaktadır: II, II, 201, s. 339-342. Bu referansla elyazmalarına ulaşabilirsiniz. Daha sonra başka elyazmalarına bakmak isterseniz Magliavechi belgelerinin kataloglarını, ya da Capponi, Palatini belgeleri ve/veya koleksiyonunu istemelisiniz.

İlk mektubun başlığı şöyle: "Türk –İtalyanlar *turchesca* diye yazıp *turkeska* diye okuyorlar– Donanması Amirali Cigala'nın, Sicilya sularındayken 1693 yılı Eylül ayında Sicilya kral naibine yazdığı mektup".

İyiliksever İsa'nın müminleri arasında kral naibi seçilen Devletli ve Haşmetli Efendim, bu görevinizin bitiminde daha yüce görevlere getirilmenizi dilerim. Bu mektubu, orada yaşayan zavallı bir kadının, annemin varlığından sizi haberdar etmek için yazıyorum. Yaşamının son günlerinde bu kadıncağızı görmek istiyorum. Umarım bu mektubu, mektubumu alınca onu –annemi elbette– bir tekneye bindirerek gönderirsiniz, onu görmekten başka kötü bir niyetim yok. Onu gördükten sonra, geçenlerde kardeşimi gönderdiğinizde yaptığım gibi, geri gönderirim. Kardeşim de Konstantinopolis'e gelmişti, görüştükten sonra geri gönderdim.

Bu mektubu getiren Hıristiyandır. Esirdi, azat ettim. O özgür bir Frenk ve bu iş için benim elçim. Her şeyin yolunda gitmesini çok isteyerek bekliyorum. Onu yeni haberler almak için gönderdiğimi getirmeyin aklınıza, çünkü siz de biliyorsunuz ki tam ve iyi bilgiler alıyoruz.

Öyleyse, sizden bir zahmet annemi bir tekneye koyup göndermenizi bekliyorum; ya da bana haber verin ben bir gemi göndereyim ve görüştükten sonra da serbestçe onu geri götürsün. Yarın sabahtan akşama kadar cevabınızı bekleyeceğim.

Öteki kaptanların günlerinde donanma şimdi olduğumuz yere geldiğinde –elbette burada söz konusu olan Türk donanması– inanç bayrağı çekilir ve değiş tokuş yapılır, esirler serbest bırakılırdı. Benim tarafımdan şimdi bu gerçekleştirilecek.

Ve bir mektup da anneme yazdım. Lütfederseniz kendisine veriniz. Sinan Paşa, Veziriazam ve Kaptan.

Sicilya kadırgaları kaptanı Sinyor Don Pedro'ya çok selam ederim, her zaman dostum olan babasını sevgiyle anıyorum.

Mektup çok hoş. “Özgür Frenk” deyiminin hukuki bir statü olduğunu söyleyebiliriz. Sultanın Müslüman olmayan tebaası özgür de olsalar ülkeden ayrılmak için bir miktar para ödemek gibi bazı formaliteleri yerine getirmek zorundaydılar; bugün de yabancıların oturdukları ülkede, emniyette ve mali dairelerde bazı formaliteleri yerine getirmek zorunda oldukları gibi. “İnanç bayrağı çekmek” terimini bir güven ortamı yaratıp esirleri kurtarmak, fidye ya da ticari konuları müzakere etmeye başlayabilmek için bir tür ateş kes olarak görmek gerekir. Esirlerin fidyelerini yanlarında taşımaları korsanların sıklıkla başvurduğu, bu esirlerin dostlarının ve ailelerinin tercih ettiği, işlerini kolaylaştırdığı ve az harcama yaptıkları bir durumdur. Sonuç olarak İstanbul'da tutsak bulunan Baba Cigala ile Sancho de Leiva arasındaki eski dostluğa yapılan dokundurmanın da üstünde durmak gerek. Yine bu doğrultuda, sözü edilen özel ilişkiler –kardeşinin ziyareti– Müslüman ve Hristiyan dünyaları arasında sınır ilişkilerinin tipik bir örneği.

Şimdi de Sicilya kıyıları önündeki Türk donanmasının tehdidi altındaki kral naibinin nazik ama temkinli yanıtına bakalım. Metni kopya edenin “berbat” İspanyolca'sını ve noktalamasını düzeltip modernleştiriyoruz.

Ekselansları ve Türk'ler arasında saygın Sinan Paşa, Vezir ve Kaptan: Mektubunuzu aldım ve memnuniyetle okudum. Mütevazı isteğini, karar vermesi için Sinyora Lucrecia'ya bildirdim. Buraya Kaptanların Kaptanı Don Pedro de Leiva'nın emrinde iki fener kadırgasıyla büyük oğlunuz Zeqines'i gönderin, Sinyorayı imanı, şerefli bir kocası olması ve çok kahraman bir kaptanın annesi olması dolayı-

sıyla oğulları ve torunlarıyla beraber bir fener kadirgasıyla göndereceğim. Teminat olarak Majeste adına şeref sözü veriyorum.

Esirleri kurtarma konusuna gelince, emniyet bayrağı çekerek bir, iki ya da üç kadirga gelebilir, bu işe bakılır.

Don Pedro de Leiva kabul etti –“binlerce selam”ı var elbette– ve o da size selamlar gönderiyor ve babalarınızın dost olduklarını hatırladığını söylüyor.

Don Bernardino de Cardine.

Yine çok hoş bir mektup bu. Kral naibi Türk donanmasının öfkelerini üstüne çekmeyi göze alamaz, böyle özel esirleri kurtarma fırsatını kaçıramazdı. Ama temkinli olduğu görülüyor: Bir fener kadirgası gönderiyor, en iyi kadirgalardan biri, ama kendisi iki kadirga istiyor. Ayrıca Cigala'nın rehin olarak büyük oğlunu göndermesini talep ediyor. Bu o günlerde çok kullanılan bir taktik. Mektupta kullandığı dil kibar bir denizci beyefendi ağzı.

Son olarak da, çok sevgili oğlun “mama”sı Sinyora Lucrecia'ya yazdığı mektubun çabuk bir çevirisi:

Sinan Paşa'nın aynı gün annesine yazdığı mektup:

İtaate ve sevgiye layık anne.

Seni çok çok selamladıktan sonra [İtalyanca “assai, assai” diyor] bu mektubu şunu söylemek için yazıyorum, yanından ayrılalı 30-40 sene oldu ve o zamandan beri seni bir daha hiç görmedim. Ölmeden önce seni görmeyi çok isterdim.

Bunun için Sicilya kral naibine bir mektup yazdım. Mektubu götürmesi için bir Hristiyanı azat ettim.

Geçen senelerde de sizi görmek için buraya geldim ama mümkün olmadı, sizi görme isteğimi geri çevirdiler. Ve görmeye alıştığınız bu dünyadan mahrum olmamanız için sizi geri göndermeye söz veriyorum.

Ve bana, Reggio'yu yağma ettiğim için sizi hapse attıklarını söylediler.

Siz de beni benim sizi sevdiğim kadar seviyorsanız eğer, beni görmeye gelmek için izin almaya çalışın.

Ve bütün bu beyler, hatta siz de biliyorsunuz ki, hayırla anılan Kaptan Piyale Paşa zamanında burada bayraklar çekiliyor [daha önceki gibi ‘inanç’ bayrağı] ateşkes ilan ediliyor, sonra da esirler değiş tokuş ediliyor, fidyeler veriliyordu.

Sevgili anneciğim, bu dünyada sizi görmekten çok istediğim bir şey yok. Tanrı’nın yardımıyla benim tavsiyelerime uyar, kız ve erkek kardeşlerimle gelerseniz, sizi gördükten sonra size hiç zarar vermeden hemen geri gönderirim, ben de yoluma devam ederim.

Ve biliyorsunuz, bu ateşkes bayrakları çekildiğinde Beybabam size hediyeler gönderirdi.

Ve yarın, bütün gün cevap bekleyeceğim.

20 Eylül, Pazar.

Oğlunuz Sinan Paşa, Vezir ve Kaptan.

Mektup muhabbeti yeter. Umarım Cenovalı Cigala’nın ve Sinyora Lucrecia’nın oğlunun öyküsü hoşunuza gitmiştir. 1561 yılı Ağustos ayı başlarında Pedro Cochino adlı birinin gemisiyle Trablusgarp’tan Malta’ya gelen Giorgio Leffa adlı biri, mektubunda büyük korsan Turgut’un bir baba-oğulu esir aldığını anlatıyor. Turgut’un babanın öfkesine karşın genç Cigala’yı Türk olması için ikna etmeye çalıştığını söylüyor. Cigala Hristiyanların “dönme”, Türklerinse “mühtedi” –ki aşağı yukarı doğru yolu bulan anlamına geliyor, hangi bakış açısına göre değerlendirildiği önemli– dedikleri kişilere iyi bir örnek. Neredeyse 30 yıldan beri “la sua mamma” Sinyora Lucrecia’yı görmemişti. Giorgia Leffa’nın raporunun kopyası Floransa Devlet Arşivi’nde bulunuyor (Prenslık Mediceo Arşivi, Filza –“folyo” anlamında– 4148, dosya 163). Ama eminim Archivo Simancas de Valladolid’deki gibi daha birçok kopyası vardır.

MODERN ÇAĞIN İSPANYOL TUTSAK ANLATILARINDA İSTANBUL

Altın Çağ İspanyol edebiyatında İstanbul, Osmanlı'nın büyüklüğünün ve gücünün cisimleşmesi, tek başına Akdeniz'in öteki ucundaki imparatorluğu tanımlayan kentti. Eski Yunan ve Roma mirası olarak doğrudan Hristiyanlıkla özdeşleştirilen, geleneklerden gelen bir hak olarak Avrupa'nın olması gerektiğine inanılan bu kenti fethetmek ve sahip olmak isteyenler, sultanların yeni başkentlerine verdikleri adı hiçbir zaman kabul etmediler.

İber Yarımadası'ndakilerin Konstantinopolis hakkındaki görüş ve düşüncelerini anlamak için önce Osmanlılar üzerine yazılmış, İspanyolca'ya çevrilen ve İspanya'da yayımlanan eserlerin nitelikleri üzerinde biraz durmalıyız. Akdeniz'in öteki ucunda yeni yeni büyümeye başlayan imparatorluğu anlatan, İtalya, Fransa, Almanya'da basılarak İspanyol pazarına sürülen kitaplar ile yarımadada basılan kitapların arasındaki farkı belirlemek gerek. İspanyol kamuoyunda İspanyol monarşisinin karada ve denizdeki yeni düşmanı hakkında kamuoyu oluşturan yazılar bu birinci gruptaki kitaplarda toplanmış yazılardır. Çünkü 15. ve 16. yüzyıl başlarında Küçük Asya ve Balkanlar'da yaşananlar İspanyolların ilgi alanının uzağındaydı.¹ Osmanlı ya da daha genel bir anlamda Türk deyince İspanyolların gözünde çok belirgin bir imge canlanıyordu. Nedeni o günlerin çok bilinen bir edebiyat türü olan Bizans ve şövalye romanlarında sık rastlanan Osmanlı betimlemeleriydi. Osmanlılar kıyıcı, kanlı askerlerdi ve İspanyol kökenli Hristiyan şövalyeler (Palmerín de Oliva, Şövalye Tifar, Tirant le Blanc, vb), ortaçağın son yüzyıllarında geçerli olan toprak dağılımını korumak için onlara karşı savaşıyorlar, onları yeniyorlardı. Bu tanımlamalar ve betimlemeler geleneksel edebiyattan ve hâlâ yarımadada yaşayan önemli Müslüman azınlığın toplum bilincine kazıdığı imgelerden yararlanılarak yapılıyordu.

* C.S.I.C. Madrid

Doğu'nun İspanyollara uzak olayları bu bakış açısından ele alınıyor, Türk fatihleri İspanya'da yaşayan Müslümanlardan esinlenerek, özen ve kültürden yoksun, şiddet ve savaşa düşkün kişiler olarak görülüyordu. Böylece karşımıza, 15. ve 16. yüzyıl edebiyatında pek özenle işlenmeyen bir klişe çıkıyor. Bizans İmparatorluğu'nun başkenti için de aynı şema geçerli. Pero Tafur ve R. González de Clavijo 15. yüzyılda, kentin sokaklarında dolaşan tek tük İspanyoldan bizzat gördüklerini betimliyor olsalar da Konstantinopolis bir hayal kent olmayı sürdürüyor. Tipik birer ortaçağ gezgini olarak bu İspanyolların dikkatleri, hükümet şekli ve Bizans toplum yapısının yanı sıra öncelikle kentte hâlâ korunan kiliseler, manastırlar, saraylarda ve değerli eserler üzerinde odaklanıyor. Anlatılarının bir yerinde, 1204 yılında haçlıların kentten geçerken yol açtıkları zararlardan söz ederek yağmalanan kimi yapıları, bu yapıların kötü durumlarını betimliyorlar. Ama bütün bu tespitler, her adımda görüp betimledikleri eski Bizans kalıntılarına hayranlıklarını göstermelerine engel olmuyor.² Her iki anlatı da, Boğaz kıyılarına kurulmuş bu kentin Bizans egemenliği altındaki son döneminin Avrupalıların gözüyle yapılmış eşsiz betimlemeleri, Bizans'ın son yıllarında toplumun durumu ve kent gerçekleri hakkında yegâne tanıklıklar olduğu için büyük bir önem kazanıyor. Bu durum Pero Tafur için daha da geçerli. Pero Tafur'un metni hakkında I. E. Karayannopulus'un bir yazısında dediği gibi, "Bizans ve Trebisond'un (Trabzon) son yıllarına ve Konstantinopolis'in topografyasına ilişkin çok önemli bilgiler veriyor."

İstanbul üzerine benzer düzeyde bilgileri bir daha ancak kente tutsak olarak giden İspanyolların bize bıraktıkları yazılı metinlerde buluyoruz. 16. yüzyıl başlarında İspanya'da yayımlanan ve sultanların kentinin özelliklerinin anlatıldığı metinlerin hepsi o dönemde Avrupa'da yazılanlardan derlenmiş oldukları için, bizlere ulaşan bilgilerin hepsi tarihçilerin eleğinden geçmiş. Öte yandan, bu metinlerde güvenilir haberler ile rakibin dinine ilişkin değer yargıları birbirine karışıyor. İslamiyet deyince ilk akla gelen İber Yarımadası'nda yaşayan Mağrip topluluğunun dinsel alışkanlıkları olduğu için, İstanbul'daki dinsel yaşam da bu ölçülerle değerlendiriliyor. Bu yıllarda Konstantinopolis, tıpkı Kudüs gibi, kaybolan şehrin canlı anısı ve mutlaka Hıristiyan prensler tarafından fethedilmesi gereken bir kent olarak görü-

luyor.³ Granada'nın Yusuf bin Nazari saltanatından kurtarılması ve Müslümanların Batı Avrupa'daki egemenliğine son verilmesi, dönemin yazarlarının büyük bir bölümünde iyimser bir bakış açısının oluşmasına neden olmuştu. Bu bakış açısına göre, o yıllarda İslam dünyası fazla bir zorlukla karşılaşılardan fethedilebilirdi. Rakip grubun başı olan Konstantinopolis'teki sultan, gücünü "modern devlet" in niteliklerine uymayan bir sistemden alıyordu. Bu nedenle uzun süre ayakta kalması olanaksızdı. Farklı monarşilerin kralları ortak düşmana karşı birleşirlerse, Hristiyan Avrupa Müslüman Avrupa'yı kolayca ve kısa sürede yenilgiye uğratar, zafer kazanırdı. Osmanlı sultanları ile Müslümanların tarihi arasında tam bir birlik oluşması burada çok anlamlı. İspanya'da ve genellikle bütün Avrupa'da, İstanbul'daki sultanlar ve temsil ettikleri din, anlatılarda birbirleriyle özdeşleşiyor. Bu görüşün en iyi örneği, Pedro de Mexía'nın, o tarihlerde İber Yarımadası'nda yayımlanan en kapsamlı eser olan *Silva de varis Lección* adlı kitabı. Olaylar kitabın bir bölümünde toplanmış ve Muhammed'in tarihi ile Konstantinopolis'teki değişim ve Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu birbirine bağlanmış. Küçük Asya tarihinin bu yorumunda İstanbul'daki sultan Arapların fetihlerinin bir uzantısından başka bir şey değil ve onların son temsilcisi. Bütün bu anlatılarda, kentin işgalinin mutlak bir yıkım olduğuna değiniliyor: "Türkler kente girdiklerinde, kentlilere yapmadıkları zulüm kalmaz. İmparator ailesinden gelen herkes bıçaklandı. Hatta, onların hizmetine girmeyi kabul edenler dışında bütün halk aynı kaderi paylaştı. Bu zalim ve şeytani kişilerin cüretkârlığı, insanlara yaptıkları eziyetlerle sınırlı kalmadı. Kurtarıcımız İsa figürünü aldılar, çamura bulayıp kirlettikten sonra, onu bir kez daha çarımha gerdiler. Haçın üstüne "İşte Hristiyanların Tanrı'sı bu," diyen bir yazı koydular... İşte böyle, dediğim gibi, bu ünlü kent İsa Mesih'in düşmanları olan Muhammed'in takipçilerinin eline geçti, hâlâ da ellerinde. Tanrıya yakarın ki, eskiden kentin aleyhinde olan büyük değişiklikler gibi, şimdi de kentin lehinde bir değişiklik olsun."⁴

16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarında iki imparatorluk arasındaki askeri gerilim neredeyse yok olmuşken, Altın Çağ İspanyol edebiyatında İstanbul ve Türklerle ilgili konular da artıyordu. Oysa çatışmaların yoğun olduğu yıllarda, "büyük düşmanı"yla ilgili İspanyol metinleri çok az ve kı-

sıtlıydı. İspanyol tutsakların sayıları yüksek olsa da,⁵ bu tutsakların büyük bir bölümü Mağrip'teki Osmanlı kentlerinde, özellikle de Cezayir'de yaşıyordu. Bu durumda, Boğaz kenti üzerine doğrudan haber verenlerin sayısı kısıtlıydı. O günlerin oyun yazarı ve romancıları arasında Türklerle ilgili konular eskiye göre biraz daha yaygınlaşmış olsa da, eserlerinde genellikle güncel kültür ve belirli tipler işleniyordu.⁶ Bu bağlamda en önemli isim Miguel de Cervantes'dir. *Don Quijote de la Mancha*'nın yazarının Cezayir'deki uzun tutsaklık yılları yazınsal üretimini belirli bir şekilde etkilemiştir. Bütün yapıtlarında Müslümanlara çok sık rastlanır. Cervantes'in *La Gran Sultana* (Büyük Sultan) adlı yapıtını karmaşık tutsak edebiyatı başlığı altına sokabiliriz. Cervantes bu yapıtında bize, kahramanlarının Berberi tarihiyle, daha doğrusu Oran kentiyle ilişki içinde oldukları eğlenceli bir aşk hikâyesi anlatıyor ve hikâyenin sonunda, kahramanlar kendilerini Topkapı Sarayı'nda buluyorlar. Cervantes hiçbir zaman Osmanlı başkentine gitmemişti, ama bu durum onun kenti, sarayı, haremi ve Babıâli'yi betimlemesine engel oluşturmuyordu. Sorun şu ki, kente yaptığı göndermeler uzaklardaki İstanbul'dan çok Cezayir kentine uyuyor. Bu tiyatro oyununun son sayfalarında, oyunun baş kişisi Catalina de Oviedo sultanın kalbini fethettiğinde, Osmanlı başkenti üzerine ne kadar efsane varsa hepsi sıralanıyor:

Elveda, Konstantinopolis, ünlü kent!
Pera ve Permas, elveda! Elveda Çıfıtı,
ve hatta Guedi! Elveda güzel
Vixitax_Bahçesi! Elveda büyük tapınak
Adına Ayasofya denen kilise,
Ki artık büyük bir camisin.
Tarazanas elveda, canınız cehenneme,
Çünkü her gün sulara,
Gövdesi ve yelkeniyle,
İndiriyorsun bir kadırga!
Büyülü kent, elveda! Elveda Türkiye!
Bizans'ın zaferlerini yaşayan denizler,
Şimdi artık Sultanın!...⁷

İspanyol edebiyatında İstanbul'u şahsen gören tarihçilerin sayısı çok az. Eğer 17. yüzyıl boyunca kentin fethi için hazırlanan askeri planların elyazmalarını da bu grupta ele alacak olursak, sayıyı biraz artırabiliriz. İstanbul'u tanıyan bütün tarihçilerin ortak bir yanı var, hepsi de Cezayir yakınlarında esir alınıp efendileri tarafından İstanbul'a götürülmüşler. Bunların yanı sıra, bir de elçilerin Bâbiâli ile ilişkilerini anlatan raporları var. Bu raporlar arasında en önemlileri, zamanında İspanyolca'ya çevrilen yegâne metinler olan O. Busbecq'in raporları. Bizlere kentin en güzel betimlemelerini miras bırakan Fransız elçilerinin raporları ise o zamanlar yarımada da bilinmiyordu. Aynı durum, Viyana ile Bâbiâli arasında barışı sağlamak için Avusturyalılar ve Almanların Divan'la yaptıkları yazışmalar için de geçerli. İspanya'da yayımlanan ve yazarı tutsaklık serüveni yaşamamış tek metin, İstanbul Fransız Elçiliği şapelinin papazı İtalyan din adamı Octavio Sapiencia'nın kenti, sultanı, imparatorluğun yönetimini ve âdetlerini anlatan yazısı.⁸ İber Yarımadası'nda bilinen ve Muhteşem Süleyman döneminin İstanbul'unu anlatan bir başka metin de, İstanbullu bir sefarad olan Moysen Almosnino'nun betimlemeleri. Bu metin İspanyolca'ya, Oran'da yaşayan bir başka sefarad, İacob Cansino tarafından İbranice'den tercüme edilerek kazandırılmıştı.⁹

Bu konularla ilgilenmeye başladığımızda ilk akla gelenler bahsettiğim bu yazarlar da olsa, Boğaz kentini anlatan birçok İspanyolca metin daha var. Ancak bu metinler modern çağ boyunca elyazması olarak kaldıkları için İstanbul imgesine katkıları olmadı. Bazıları 19. yüzyılda basılarak unutulmuşluktan kurtuldu. Bunlardan biri, edebiyat eleştirmenlerinin, yazarının hümanist Andrés Laguna ya da Cristobal Villalón olabileceğini söyledikleri bir anonim yapıt, *Viaje de Turquía* (Türkiye Seyahati).¹⁰ Yine bu türde bir başka metin de, tutsak Diego Galán'ın elyazması. Galán'ın trajik yaşamöyküsünü anlatan bu elyazması, çok daha sonra yayımlandı.¹¹ Bu yayınların yanı sıra İspanyol arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu ve başkentini betimleyen birçok elyazması bulunuyor. Türkler hakkındaki çok sayıda elyazmasının modern çağın ilk iki yüzyılında basılmamış olmasını, İspanyol kültür evriminin bu dönemdeki iç nedenlerine bağlayabiliriz. İspanya Krallığı'nda Müslümanlık konusu, politikacıların ve okurların ilgisini yal-

nızca belirli dönemlerde çekmiştir. Bu dönemlerden ilki V. Carlos dönemi, ikincisi ise 17. yüzyılın ilk otuz yılı. İlk dönemde, yukarıda değindiğimiz Pedro Mexía'nın yazılarında görüldüğü gibi, İspanya ve daha genel bağlamda bütün Avrupa, Küçük Asya ve Balkanlar'da yayılmaya başlayan yeni politik güç hakkında daha çok bilgi edinmek gereksinimi duyuyor. Osmanlılar hakkında en fazla belge bu dönemde toplanıp tercüme edilmiş. Bu örnekler, yepyeni bir durum olduğuna inanılan Rönesans'ın politik ve kültürel ortamına "rakibi" oturtmaya çalışan bir edebiyat. İspanyolların önde gelen ilgi alanı Batı Akdeniz bölgesi ve Mağrip'in ele geçirilmesi olduğundan ve uzakta kalan Anadolu olayları İspanyol okurların fazla ilgisini çekmediğinden, bu edebiyat kaleme alınırken hep ikinci el bilgiler kullanılmış. V. Carlos'un tahta çıkması ve İspanya'nın yayılmacı politikalar gütmeye başlamasıyla İspanyolların ilgi alanlarının genişlediğini, yazılarda İstanbul adının sık geçtiğini görüyoruz.

Sözü edilen ikinci dönem (1620 yılları), Cezayir korsanlarının altın dönemine ve İspanya Krallığı'nın uluslararası düzeyde önemini kaybettiği yıllara rastlıyor. 1580'den sonra, özellikle de 1590'larda, II. Felipe ve II. Selim arasında imzalanan barış antlaşmalarıyla Osmanlılar, İspanyollar için Akdeniz'de doğrudan bir tehdit olmaktan çıkmışlardı. 17. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlıların denetimi altındaki Cezayirli korsanların yayılma politikaları devam ediyor olsa da, ne Madrid ne de İstanbul doğrudan birbirleriyle savaşmak istiyordu, ne de donanmaları İtalyan dar geçitlerini ya da adalarını savunmaya hazırdı. Tutsak sayısındaki artış, bu kişilerin Osmanlı yaşamı hakkında çok kâğıt doldurmasına neden oldu. Ancak tutsak edebiyatının sorunu fazla tekrarcı olmasıydı, bu da okurlarda bıkkınlık yaratıyordu. Bu yüzden bu edebiyat o dönemin yayıncılarının fazla ilgisini çekmedi. Miguel de Cervantes'e göre, komediler ve tutsakların yazdıkları eserler hep kötü sonla bitiyordu, dolayısıyla bu tür oyunlar seyirci çekmezdi. Öte yandan, yine bu dönemde, düşmanın yeterince tanındığı sanısı, Akdeniz'deki öteki büyük imparatorluk üzerine fazlaca belge ve eser yayımlanmasını anlamsızlaştıran bir etkendi.¹²

Mağripilerin 1609 ve 1614 yıllarında püskürtülmeleri İspanyollar da merak uyandıran bir başka etken olacaktı. Braudel'in deyiimiyle "büyük

savaş"ın ortadan kalkması ve korsanlığın yaygınlaşması da tutsak sayısında artışa neden olmuştu. Ayrıca, sürgünlerin kitle halinde Fas'a gönderilmeleri Akdeniz'deki İspanyol dengelerinde sorunlar yaratmış, bu durumun İstanbul'daki sultanın kontrolü altındaki toprakları genişletmesi de Müslümanlarla ilgili endişeleri yeniden gündeme taşımıştı.¹³ Bu tür eserler de kısa ömürlü olmuş, bir süre moda olduktan hemen sonra zamanın okurlarının gözünden düşmüşlerdi.

Her iki sürecin sonucu olarak, Osmanlılar ve başkentleri hakkındaki bol ve çeşitli İspanyolca edebi eser İspanyol arşivlerinde yayımlanmadan kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentiyle ilgili bilgiler birçok kurgu eserde tekrarlanıp durdu, ama hiçbir zaman kentin gerçek görüntüsü canlandırılmadı. İspanyol yazarlar İstanbul'un sokaklarını ve yapılarını betimlemek için, sürekli en çok tanınan anlatılara, özellikle de Octavio Sapienza'ya başvurdular:

Surların çevresi on sekiz mil (altı fersah kadar) ve bir üçgen oluşturuyor. Üçgenin bir ucunda Üsküdar'a (Asya yakasındaki kent) bakan krallık sarayı var. Güneye ve batıya bakan öteki uçta, surların yedi kulesi ve şehrin en büyük zindanı bulunmakta. Bu noktadan başlayıp karadan içeriye doğru yürünürse, üçgenin kuzeydeki ucuna geliniyor. Burada, şehre hâkim yüksek bir yerde İmparator Constantinus'un eski sarayı var, burada kimse yaşamıyor. Ve bu uçtan Büyük Türk'ün sarayının olduğu uca kadar, bir fersah uzunluğunda liman uzanmakta, denizin karaya giren bu parçasının toplam uzunluğu üç, genişliği ise yarım fersah (her şeyi bol olduğu için tarihçiler buraya Altın Boynuz demişler), çevresinde Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler yaşıyor ve bütün rüzgârlara açık. Deniz, Krallık sarayından yedi kulenin bulunduğu öteki uca kadar surları yıkıyor. Bu kulelere yakın bir yerde, artık yok olmuş eski Bizans kenti var, geriye sadece Türklerin harap ettikleri binaların temelleri kalmış...¹⁴

İstanbul sokaklarında gezen İspanyolların çoğu hep aynı yerleri anlatırdı. İstanbul diyoruz ama İspanyollar için böyle bir kent yoktu, onlar

için kentin adı hâlâ Konstantinopolis'ti. Büyük Türk'ten söz ederken nasıl bir *topos* yerleşmişse, imparatorluğun başkentini betimlemek için de aynı model kullanılmalıydı. Osmanlılar tarafından işgal edilip kirletilen bir Batı kentiydi İstanbul. Batılıların kültür ve uygarlığının geliştiği bir metropol-dü ve İslam geleneklerine değil Hıristiyan geleneklerine aitti. Bütün anlatılarda, bir din ve siyasi topluluğun ortak mekânı olan bir *polis*'in, ait olmadığı kişiler tarafından yozlaştırıldığı inancı seziliyordu. Bu şemaya göre kentin yapısı, hatta fiziki yerleşim düzeni onu işgal eden kişilerin bilimsel ve ahlaki düzeylerine uygun değildi.

KONSTANTİNOPOLIS. Ona adını veren Constantinus'un kenti; önceki adı Byzantion. Trakya'da, Boğaziçi'nde kurulmuş asil kent; bir zamanlar Doğu İmparatorluğu'nun başkenti; şimdi ise Büyük Türk'ün adaletsiz imparatorluğunun başkenti. Böyle olması bizim suçumuz. Şimdi adı İstanbul, Türklerin dilinde büyük kent anlamına geliyor.¹⁵

Osmanlıların İstanbul'undan önceki eski Konstantinopolis hakkında bize verilen bilgiler çok farklıdır, anlatanların eğitim düzeyine göre de değişir. Az eğitilmiş mütevacı bir tutsağın yazdıkları daha çok sözlü bir anlatıyı andırır, genellikle coğrafi özelliklerden söz eder: "Konstantinopolis'e geniş yer anlamına gelen İstanbul deniyor."¹⁶ Klasik eğitim almış kişiler ise, Konstantinopolis'le ilgili hangi bilgi olursa olsun klasik yazarların süzgecinden geçirir ve düzeltir: "Büyük Türk'ün sürekli ikametgâhı Konstantinopolis'e Türkler Stribol yerine İstanbul diyorlar, Yunanların bu kelimeyi değiştirip Ystimpolim dedikleri gibi. Ve Carcu adını verdiği evinin Asya'ya bakan tarafında denize nazır, eskiden Khalkedon [bugünkü Kadıköy] kentinin Scutari denen şatolarının olduğu yer. Bir taraftan ötekine denizin dar bir bölümünden geçiliyor, bu Eskiler'in Vos Sfarus Traceuba dedikleri, şimdi ise Konstantinopolis Boğazı denen yer."¹⁷ Kentin Roma ve Yunan geçmişinde öyle nitelikler vardı ki, Osmanlılar bunları ortadan kaldıramamıştı. Birincisi, kentin dünyanın en iyi yerlerinden birine inşa edilmiş olmasıydı. Roma gibi İstanbul da yedi tepe üzerine kurulmuştu, ama deniz kıyısında olduğu için Avrupa'nın eski başkentinden daha görkemliydi: "Konstantinopolis kenti dünyada var olan en nefis yere, iki deniz arasına yerleşmiş, biri Akdeniz diğeri Karadeniz."¹⁸ O dönem var olan kentlerin en

güzellerinden biriydi, ama Osmanlı egemenliğine girmesiyle eski görkemi kalmamıştı: “Bu kent Yunan İmparatorluğu’nun şaşaalı günlerinde dünyanın en güzel ve göz alıcı kentiydi. Büyük Constantinus onu güzel ışıklar, tiyatrolar, sirkler, stadyumlar, mabetler, saraylar, dikilitaşlar, piramitler, sütunlar, heykellerle donatmıştı. Hayal edilebilecek bütün güzellikleriyle bu yeryüzü cennetini Barbarlar harap etmiş olsa da, camiler, çeşmeler, saraylar ve bahçeler hâlâ yerinde.”¹⁹ Türk fatihler kiliseleri, mabetleri, heykelleri yıkmışlar ve kentin daha önce sahip olduğu ihtişamı yok etmişlerdi. İspanyol yazarlara göre Bizans’ın başkentinin harap olmasının tek sorumlusu Müslüman istilacılardı ve 1204’te başlayan Latin işgallerinden zarar görmüş olabileceğini bir an olsun akıllarına getirmiyorlardı. Osmanlıların yaşam biçimleri, gelenekleri ve idari sistemlerinin çok kötü olduğunu (burada bu konunun ayrıntılarına girmeyeceğiz), kültürleri yetmediği ve uygar olmadıkları için gittikleri bütün yerleri talan ettiklerini düşünüyorlardı. Örneğin Diego Galán kentin oldukça basit bir betimlemesini bırakmış bize, düşünceleri ve yargıları, Doğu konusunda halktan kişilerin düşündükleri hakkında ipuçları veriyor. Ama bir sorun var, o da kuşağının öteki temsilcileri gibi düşünüyor. İstanbul’un kusuru “... sahibinin İspanya Kralı olmaması, eğer Tanrı’nın yardımıyla kralımız ve efendimiz sahip olsa, dünyanın geri kalanına da egemen olur.”²⁰

Bu kentte tutsak olan İspanyollar kentin iki farklı betimlemesini yapıyor. Birincisi, Osmanlı sultanlarını yenerek İstanbul’u yeniden fethetme amacıyla kaleme alınmış daha çok askeri içerikli metinler ve elyazmaları. İkinci grup ise genellikle Boğaz kentinde yaşayan, özgürlükleri ellerinden alınmış İspanyolların içedönük anlatıları. İkinci grupta kentteki önemli yapıların betimlemeleri, Bâbü’lî yönetimi ve Topkapı’nın iç işleyişiyle ilgili bilgiler yer alıyor. Bu türün önde gelen örneği *Viaje de Turquía*’dır (Türkiye Seyahati). Bir avuç araştırmacının üzerinde çalıştığı edebiyat türüdür bu ikinci gruptaki metinler, ama çoğu zaman farklı bakış açılarından yazılmıştır.

Askeri planlar çok daha az bilinen betimlemeler. Bu metinlerde kişisel duygular ve Avrupa kültürü için Konstantinopolis’in geçmişinin önemli bir yana bırakılmış ve kent yalnızca askeri perspektiften ele alınmış. Birinci gruptaki anlatıcılar için en önemli yapılar Ayasofya ve Saray, ikinciler

içinse surlar ve tersaneler. İspanyol tutsakların büyük çoğunluğu denizdeki çarpışmalarda ya da korsan saldırılarında tutuklanmışlardı. Osmanlılar Venedik Cumhuriyeti'yle boy ölçüşebilecek düzeyde bir deniz gücüne sahipti, bu yüzden de tersaneler Osmanlı askeri gücünün odağını oluşturuyordu.

Konstantinopolis'te tamamı surlarla çevrili ve üç bölümden oluşan, içinde 133 tersane ve depo bulunan bir kanal var. Birinci bölümün adı Azapcapeci [Azapkapı] ve içinde 77 tersane bulunmakta. Bunların yetmişinde kadirga inşa ediliyor, geri kalan yedisinde ise Türk donanması için kürek yapılıyor. Bu yedi tersanenin arkasında, surlar içinde demirciler var, bunlar da kadirga ve kalyonlar için zincir ve çıpa üretiyorlar. Daha içerdeki bölümde, Madrid Sarayı'nın büyük meydanına benzeyen ve kürek tahtalarıyla dolu büyük bir meydan var, ama bu tahtalar Karadeniz'den gelen teknelerin buraya yığıldıkları henüz işlenmemiş tahtalar, ağaçlar. Meydanın bittiği yerde depoları bölen yüksek duvarlı bir sokak var, buradan Caçumbaxa [Kasımpaşa] denen bir başka mahalleye geçiliyor. Burayı, bu dar sokağın üzerinden üçüncü bölüme bağlayan bir köprü var. İkinci kanalda, hepsinin de üzeri kapalı 23 hangar var. Piale Baxa'nın [Piyale Paşa] evi 17. hangarda. Kaptanların denizcilerle toplantılarını burada yaptığı sanılıyor. Yelken ve çadır dikmek için ipliğe varana dek, donanma için gerekli ne kadar malzeme varsa 23. hangardaki büyük depoda duruyor. Kare şeklinde çok büyük bir depo burası ve ortasında pencerelerin baktığı, koridorlarla çevrili bir iç avlu var. Çevresi, II. Felipe'nin ahırları gibi kalın duvarlarla çevrilmiş. Daha iyi korunabilmesi için penceresi yok ve damı eritilmiş kurşundan kalın levhalarla kaplanmış. Demirden tek kapısı var. Büyük deponun yanında, alçak damlı 36 tersanesi olan üçüncü kanal var. Bir korsan ve donanmanın kaptan-ı deryası olan Halic Petuc'un [Halil Paşa?] yaptırdığı tekneler duruyor. Kentin dışında, Kale Kapısı denen yerde, kurşun damlı surlarla çevrili bir depo var. Burası silah, barut ve cephane deposu.²¹

Bu kaynaklar kenti koruyan asker sayısına da değinerek muhafızlar arasında en korkulması gerekenlerin, Büyük Türk'ün sarayını koruyan 12.000 yeniçeri olduğunu söylüyor. Anlatılanlara göre surlar haraptı, özellikle de deniz tarafındaki, kenti denizden gelecek bir top saldırısından koruması gereken surlar çok eskidi. Karadaki surlar Bizans döneminden

kalmaydı, restore edilmemişlerdi ve Altın Boynuz'un girişini savunmak için herhangi yeni bir kale inşa edilmemişti. Bu metinlerin yazarları, Osmanlıların surlarla kapalı yerlerde yaşamayı sevmedikleri, açık alanlarda savaştan hoşlandıkları sonucunu çıkarıyordu, onlarca Sultan ne İstanbul'da ne de Balkanlar'da fethettiği yerlere sur yaptırdığına göre böyle olmalıydı.²² Yazarlar, hem tersanelerin hem de dökümhanelerin Pera'da olduğunu söylüyorlar ve saldırı planlarını buna göre hazırlıyorlar. Hep bir üçgen olarak betimlenen ve 18 millik surlarla korunan kenti ele geçirmek için önce bu bölgeye saldırılması gerekiyor. Sapiencia şöyle diyor:

Pera'da birçok kule vardı ve bazı yerleri duvarlarla kapanmıştı. Aynı zamanda top döken otuz bin adam çalışıyordu. Barut ve cephe burada üretiliyordu. Savaş için gerekli tüm teçhizatın istif edildiği depolar vardı. Her birinde bir kadirga yapılan toplam 120 kadirga tersanesi de buradaydı. Tahtalar Karadeniz'den getiriliyordu. Kurşunsa Yunanistan'dan; hem de öyle çok getiriliyordu ki, damlar kurşun ve demirden yapılıyordu.²³

Bu metinlerde İstanbul fethedilmesi gereken bir askeri hedefti, bu yüzden yerleşim durumunu, savunma sistemini bilmek gerekiyordu. Öteki betimlemelerdeki idealleştirmelere, hatta genel bir eğilim olan Osmanlıların küçümsenmesine bu metinlerde rastlanmıyor. Bu elyazmalarında sultan, tebaası, akılcı yöntemlerle düzenlenmiş bir ordusu, sınırsız askeri kaynakları olan önemli bir güç. Kent çeşitli askeri kuruluşların yerleşimine göre düzenlenmiş. Tersaneler, topçu kuvvetler, yeniçeri kışlaları ve silah depoları, bütün sultanların yönetim sisteminin en önemli ve anlamlı unsurları. Osmanlı binalarının, askeri geleneklerinin ve hareket tarzlarının İspanya Krallığı'yla karşılaştırıldığı bu tür metinlerde, öteki anlatılarda hiç rastlanmayan bir şeye, Osmanlıların üstünlüğüne dokundurmalara rastlıyoruz.

Bu tür anlatıları bir yana bırakacak olursak, kentin betimlemeleri, her zaman en parlak dönemleri, Roma ve Yunan geçmişi göz önünde tutularak yapıyor. Büyük anıtsal binalar, surlar, Ayasofya, hepsi bu dönemlerde inşa edilmiş ve Osmanlı mimarları bu yapılardan daha üstününü ya-

pamamışlar. Barbar Türkler bu yapıların önemini ve değerini anlamadıkları için onları yok olmaya terk etmişler, örneğin eski Konstantinopolis'in surları: "... Surlar Yunan imparatorların yaşadığı günlerden kalmış, o zaman bu zaman yılların acımasızlığına karşı koymuşlar. Surların otuz kapısı var, sayılarının çokluğundan adlarını saymayacağım."²⁴ Osmanlı sultanları kiliseleri camiye çevirerek, Bizans büyüklerinin saraylarını yıkarak, Antik Yunan ve Roma geçmişini silmek ve kentin eski sahiplerini unutturmak istemişler: "... Yedi tepeye yerleşmiş, her tepenin üzerinde imparatorların ölmeden önce yaptırdıkları ve adlarını verdikleri bir cami var, camiler Süleyman'ın mabedini model alarak yapılmış, hepsinin dört kulesi ve çansız üç koridoru var."²⁵

Anlatılara göre, İstanbul dünyanın en büyük kentlerinden biri olmasına karşın bütün ihtiyaçları karşılanmış. Pazarlarında ve çarşılarında Doğu'nun ve Batı'nın her türlü ürünü bulunuyor, buğday ve öteki yiyecekler düzenli olarak limanlarına geliyor. Avrupa, Asya ve Afrika'dan gelen gemiler doğrudan limana demir atıyor, kayıklarla taşıma yapmak gerekmiyor. Bazı tanıklar, limanın üç bin gemi ve tekneyi barındırabileceğini düşünüyor, bunların dışında binlerce kayık, kentlileri Marmara, Boğaziçi ve Haliç kıyılarındaki mahallelere götürüp getiriyor. İklimin Kastilya ikliminden daha sert, yazların çok sıcak, kışlarınsa çok soğuk olduğunu ve çoğu zaman kar yağdığını söylüyorlar.

Bu yazarların dikkatini en çok çekense Osmanlıların evleri. Kenti, bütün yapıları ahşap küçücük bir dünya olarak betimliyorlar. İstanbul'da yaşayan bazı tutsaklar, evlerin ahşap olması yüzünden yangınların büyük tahribatlara yol açtığına değiniyor. Bir de, kentin her yerindeki bahçelerin güzelliğinden söz ediyorlar. Bu kadar çok yeşillik olmasını, kenti fethedenerin yıkılan eski Bizans evlerinin yerine ağaçlar dikmiş olmasına bağlıyorlar: "Kentin yakından ve uzaktan çok güzel ve sakın bir görüntüsü var. Bahçeler, meydanlar ve sokaklar, çeşit çeşit servilerle ve başka ağaçlarla dolu. Bu ağaçlar binaları güzelleştiriyor, ama fabrikalar pek öyle değil. Türkler Hıristiyanlar gibi gösterişli binalar kullanmıyor, (eskiler, önemli binalar ve başka bazı yapılar dışında) kayda değer bir şey yok."²⁶ Başkentin bu betimlemesi şöyle bir izlenim veriyor: Osmanlılar toplum içinde bir yer edinmek

için saraylar ve lüks binalar inşa eden insanlar değil. Güçlerini ve iyi birer Müslüman olduklarını göstermek için cami yaptırıyorlar, çeşme yaptırıyorlar, en çok da güzeller güzeli bahçeler tanzim ediyorlar: “Beylerin ilk işi bir bahçe tanzim etmek, yapabileceğinin en büyüğünü ve en güzelini. Bol bol servi dikilmiş. En çok bu ağaçtan diyorlar. Birçok paşanın ve beyin başını kestirdiği için çiftliklerine ve bahçelerine el konmuş.”²⁷ Bahçeler arasında en güzeli sultanın sarayının sınırları içinde, kadınların oturduğu yere yakın olan bahçe. Bu bahçede çiçekler ve ağaçlardan başka bir de vahşi hayvan kafesi var ki, saray duvarlarından içeri girmeyi başaran yabancıları çok şaşırtıyor: “... Kalayla yapıştırılmış camlardan yapılmış bir sırça kule var, bembeyaz ve saydam, hayranlık yaratan bir fiskiyeden bütün bahçeyi sulayan küçük akarsular oluşuyor. Sonra bu küçücük dereler hafifçe kıvrılarak bütün bahçeye yayılıyor. Çok sıcak günlerde, öğleden sonraları, sultan bu dereciklerin sesini dinleyerek uyurmuş.”²⁸

Yukarıda değindiklerimizden başka bir de Boğaz kıyısındaki evlerden söz ediyorlar uzun uzun. Elimizdeki metinler bu uygulamaya çok farklı açıklamalar getiriyor. *Viaje de Turquía*’nın yazarına göre bunlar Rum balıkçı evleri, yılda bir duka vererek balık avlama izni alıyorlar ve ağlarını pencereden denize fırlatarak balık tutuyorlar. Antonio Fajardo’ya göre ise bu binalarda oturanlar Bâbîâlî’de çalışan önemli kişiler: “... Çok güzel ve zarifler, ama altı yılda bir yeniden inşa edilmeleri gerekiyor çünkü ahşaplar suyun içinde çürüyor. Ve her evin altında kayıklar için bir kumluk var.”²⁹ Öte yandan Sapiencia’ya göre, bu binaların buralarda yapılma nedeni sağlık: “... Bu bölgelerde çok olağan olan veba salgınları birçok insanın ölümüne neden oluyor, bu yüzden olanakları olanlar evlerini kuzeyi açık olan Karadeniz kanalının kıyısında inşa ettiriyor, yazın buralar veba salgınına daha az açık.”³⁰ Tıpkı kentin öteki yerlerindeki evler gibi bu yapıların betimlemeleri de Osmanlıların kültür düzeyinin düşük olduğunu göstermek için kullanılıyor. Değer yargıları antikçağı taklit etme ilkesine dayanan bu yazarlara göre bir kentin güzel sayılabilmesi için çok sayıda gösterişli ve varslı binası olmalı. Onlara göre Konstantinopolis eskiden heykeller, saraylar ve büyük binalarla dolu, olağanüstü güzel bir kentken Müslümanlar tarafından yıkıma uğramış. Hatta bir yazara göre, Fatih Sultan Mehmed’in fethin-

den sonra bazı büyük kiliseler ve manastırlar yıktırılmış, kentin harap görüntüsünün tek suçlusu Osmanlılar. Bu da bir kez daha, Osmanlıların kültürel ve ahlaki yönden gelişmemiş olduklarını göstermeye yarıyor ve bütün bu metinlerin gerçek amacını pekiştiriyor:

Juan: Ne gibi anıtları var?

Pedro: Çok az, çünkü Türkler anıtları sevmedikleri için ya harap etmişler ya da yıkmışlar, çok az ev var, iyi bina yok gibi, belli başlı birkaç cami, saray ve bazı paşa evleri dışında her şey çok sıradan.³¹

Fatihler önlerine ne çıktıysa yıkarak öyle yoksul bir ortam yaratmışlar ki, bu durum Bâbiâli'deki sultanın temsil ettiği güçle hiç mi hiç uyumuyor. Bizans kentinin dokusunu korumuşlar, yolları, meydanları, sarnıçları ve pazaryerlerini olduğu gibi bırakmışlar, ama sokaklarında zavallı ve fakir evler yapmışlar: "Adı geçen kentte iki kattan yüksek ev yapmıyorlar, çok ahşap kullanıyorlar ve Konstantinopolis'in evlerinin çoğu alçak. Bir yangın olduğunda (yılda bir kere olduğu söyleniyor) çok geniş bir alan yapıyormuş."³² Eski kentin dokusunu koruduğu için sokaklar güzel, sultanın sarayına yakın bazı sokaklar daha süslü ve kimisinde bazı önemli yapılar var: "... Geniş sokakları var... Ortadakiler çok güzel, özellikle Silivrikapı'da başlayıp saraya uzanan sokak dümdüz ve uzun. Uzunluğu iki fersah kadar, iki yanında evler ve konaklar, mağazalar, büyük ölçüde pazar benzeri yerler var. Sonra fabrikalar; bunlar dışardan güzel görünmüyorlar, ama içleri çok geniş, içerde avlular ve bahçeler var."³³

Modern çağ İspanyol tutsaklarının anlatılarının hepsinde ortak olan konular, hipodromun görkemi, Kapalıçarşı'nın zenginliği, Ayasofya'nın ululuğu, hamamların ilginçliği, Topkapı Sarayı'nın ve özellikle sultanın haremünün çekiciliği. İstanbul'un merkezi Bâbiâli'yi de içine alan yapılar, saray, Ayasofya bazilikası ve hipodrom. Bu sonuncusu sultanlar kentinin büyük meydanı; seremoniler, askeri zaferlerin kutlamaları, şehzadelerin sünnet düğünleri ve bayramlar burada yapılıyor. Burayı görkemli bir yer olarak betimleseler de Osmanlıların dikkatsizlikleri yüzünden harap olduğunu yineliyorlar: "... Çok daha büyükmüş ama zamanla birçok Türk beyinin evleri yapılmınca

küçülmüş.”³⁴ Osmanlılara yükledikleri birçok yıkım daha önce Hıristiyanlar tarafından gerçekleştirilmiş, ama buna bu anlatılarda hiç dokunulmuyor.

Onları şaşırtan tek Osmanlı yapısı Kapalıçarşı; düzenine ve zenginliğine hayran kalıyorlar, hatta Medina del Campo panayırlarından daha iyi olduğunu söyleyen tutsaklar bile var. Kentin örgütlenmesi, adalet sistemi, hipodromda yapılan şenlikler, cuma günleri sultanın camiye gidişi, kentte nasıl bir düzen hüküm sürdüğünü gösteriyor. Yiyecek ve su temini hayranlık uyandırıyor, büyük Osmanlı başkentinin düzenli olduğunu ve iyi yönetildiğini kabul ediyorlar, ama bu Osmanlılarla ilgili her şey hakkında olumsuz değer yargıları ileri sürmelerine engel olmuyor. İstanbul’u betimleyen İspanyollar, bir şekilde içinde yaşadıkları siyasal ortamı anlamak için kendilerine göre bir model oluşturuyorlar. Tutsak oldukları için Osmanlılara her zaman onları yakalayanlar, özgürlüklerini ellerinden alanlar olarak bakıyorlar. İstanbul’da yaptıkları işler düşmanlarının imparatorluğunu daha güçlü yapıyor, daha ileri götürüyor. Kadırgalarda kürek çeken onlar, sultanların camilerini inşa eden onlar, evlerini temizleyip çocuklarını eğiten gene onlar. Osmanlıların batı kentlerine saldırmak için kullandıkları gemilerin yapımında marangoz ve demirci olarak çalışıyorlar, efendilerini hastalıklardan kurtaran tabipler de onlar. Kaçmamaları için toplumdan ayrı, özel bir yerde yaşasalar da, sadece çok önemli tutsaklar köle gibi çalıştırılmıyor.³⁵ Bu koşullarda metropolün betimlemelerinin nesnel bir bakış açısıyla ya da salt merak dürtüsüyle yapılması olanaksız. Hamam betimlemeleri bu kişilerin zihinsel yapılarını anlamaya ışık tutabilir. Halk hamamları bütün Müslümanların, hem erkeklerin hem de kadınların şehvet ve sefahat düşkünlüklerini göstermek için politik bir silaha dönüşüyor. Bu yerlerin görkeminden ve gerekliliğinden söz ederken, araya hep buraları kullananların ahlaktan yoksunluğunu ima eden cümleler sıkıştırıyorlar: “... Kentte kamuya açık, özel birçok hamam var ve bunlar çok görkemli mermerden sütunlarla inşa edilmiş, suları çok bol, kadınlar erkeklerden ayrılmış, eğer bir erkek kadınlar hamamına girecek olursa ölüm cezasına çarptırılır, gene de şehvete bu kadar izin veren bir başka kent yoktur.”³⁶

Yapılara dayanarak Osmanlı toplumunun bir yorumunu yapma gayreti en çok Topkapı Sarayı’nın betimlemelerinde öne çıkıyor. Bu yazar-

lar için saray despot ve kötü yönetimin en iyi göstergesi. Betimledikleri yer, kaprisleri yasa olan bir despotun, sultanın, erkek ve kadın kölelerini yönettiği yer. Sarayın en önemli yeri Bâbîâlî, kronik yazarlarında en merak uyandıran bölümü ise kadınların özel odalarının bulunduğu yer. Divan'ın toplandığı salonun yanında perdeyle ayrılmış bir bölüm var. Sultan toplantıyı buradan, gizli izliyor. Yeniçeriler vezirleri bu sarayda öldürüyor. Kadınlar ve cariyelerin çevirdikleri entrikalar, bostancıbaşının gücü, ya da sultanın yakın çevresindekilerin aşırı zenginlikleri, bunların hepsi, büyük Doğu İmparatorluğu'nda ne denli bir barbarlık yaşandığının göstergeleri. İspanyol tutsakları, 18. yüzyılda Fransız aydınlarının yaptığı gibi, Osmanlı yönetim sisteminden bir despotluk teorisi geliştirmiyorlar, ama anlattıklarıyla bu teorinin temelini atılmasına katkıda bulunuyorlar. Yönetim şeklinin olumsuz değerlendirmesi sadece sultanın dini inançlarına dayanıyor. 16 ve 17. yüzyılda İspanyollar için Türklerin yaşam biçimlerini en iyi dinleri açıklıyor. *Viaje de Turquía* gibi Osmanlılara daha olumlu yaklaşan metinler bile daha ilk sayfalarından bu eğilimi apaçık ortaya koyuyor. Bu metnin adı bilinmeyen yazarı, V. Carlos İspanyasının en sık rastlanan yanlışlarını eleştirmek için Osmanlıları kullanıyor, ama bu onun da İslam dini ve kültürü üzerine en dik kafalı yazarların betimlemelerinde kullandıkları fikirleri yinelemesine engel olmuyor. Bu metinler, iki imparatorluk arasında askeri çatışmanın ötesinde bir de kültürel çatışmanın var olduğunu ve aynı mekânda iki dinin birlikte yaşamasının imkânsızlığını kanıtlıyor. Sultan ve sarayı, iktidarın merkezi ve icra edildiği yer, despot bir sistemin karakterlerinin yaşadığı, Hristiyan Batı'nın kurallarının geçerli olmadığı yer: "... Bu dairenin iki kanatlı ortadan açılan bir kemerli kapısı var, kapılar ince altın bir levhayla kaplı, üzerlerine zümrüt, topaz ve birçok başka değerli taş kakılmış, kristal camlı ve iki kanatlı 24 penceresi var, güneş camlara vurunca bin bir kırılmayla parlıyor. Her pencerenin önünde kaymak taşından yapılmış, çeşit çeşit hayvanın ağzından sular akan çeşmeler var. Salonun duvarları Roma görüntüsü veren çini ve farklı renklerde akiklerle kaplı, halısı Acem diyarından gönderilmiş, taşlar ve altınla işlenmiş, yerden aşağı yukarı bir buçuk metre yüksekteki bölümler şeffaf damarlı mermerle kaplanmış..."³⁷

Bu bina ve bazı vezirlerin hipodromda yaptırdıkları konaklar yeni Osmanlı mimarisinin zengin örnekleri olsalar da, bu metinlerin yazarları bu binaların Roma ve Bizans yapılarından daha aşağı olduğunu düşünüyor. Onlar için Hristiyan kültürünün kenti fethedenlerin kültüründen üstünlüğünü gösteren en önemli mimari yapıt Ayasofya. Muhteşem Süleyman, Bizans imparatorlarından daha büyük olduğunu kanıtlamak için kentin olağanüstü güzel bir yerine bir cami yaptırıyor ama amacına erişemiyor: "... Ayasofya Kiliyesi'ni geride bırakmaya çalıştı. Bu iş için Atina'dan ve harap edilen eski zengin ve ünlü kentlerden, egemenliği altındaki her yerden, Asya'dan, Afrika'dan, Avrupa'dan antika sütunlar getirtti. İstanbul'da ve imparatorluğun daha birçok başka kentinde pek çok Hristiyan kilisesini yıktırıp ne kadar değerli eşya varsa yağma ettirdi. Ama ne kadar mükemmel ve zengin yapılmış olursa olsun Ayasofya'nın ihtişamına erişemiyor, yalnız yeri daha iyi, Ayasofya'ya kıyasla kentin daha keyifli, daha merkezi ve daha yüksek bir yerinde."³⁸ Yazarlar gördükleri Ayasofya'nın Bizanslıların asıl mabedinin yalnızca ufak bir kalıntısı olduğuna inanıyor: "Türk kenti almadan bu kilise çok daha büyükmüş ve yüz bir kapısı varmış, sonra bir cami yapmış ve büyük bölümüne dükkânlar koydurmuş ve imamaları için daireler yaptırmış, bu yüzden bugün ancak bahsettiğimiz bölüm kalmış."³⁹ Osmanlı sultanları Ayasofya'yı korumuş olsalar da yakınındaki Aya İrini aynı şansı paylaşamamış.⁴⁰ Bakımsızlıktan ve eski çağa saygı duyulmadığı için giderek yoksullaşmış.

O dönemde Avrupa'da Osmanlı karşıtı bir propaganda edebiyatı var ve bu propaganda sultanların yönettikleri imparatorluğun kültür ve uygarlık düzeyinin çok düşük olduğu üzerine kurulmuş. Osmanlıların askeri niteliklerinin, özellikle de yeniçerilerin üstünlüğünü kabul ediliyor, ama onlara her zaman yeryüzünün en güzel yerlerinden birini zorla alıp harap eden bir güç olarak bakıyorlar. Belli ki İstanbul'un Bizans'tan başka bir devletin başkenti olduğunu anlamak ya da kabul etmek istemiyorlar. Oysa ilk sultanların döneminde Konstantinopolis'in korunduğu aşikâr, bu hem yapılar hem de doğal bitki örtüsü için geçerli, çünkü kendilerini kentin gerçek sahipleri ve Caesar'ların ardılları olarak görüyorlar.

Hristiyanlar, Osmanlılar dahil bütün Türklerin kültür düzeyleri çok düşük insan grubundan geldiklerini düşünüyorlardı; Yunanlıların ve

Romalıların *Scythia* [İskitler] diye sınıflandırdıkları gruptu bu. Osmanlıların egemenliği altındaki kentin güzelliğini itiraf etmek, Boğaz kıyılarında yarattıkları uygarlığın değerini kabul etmek olurdu. Bu yüzden onların gözünde yaptıkları hiçbir şeyin değeri yoktu. Bu yazarlar için Ayasofya aşılamayacak bir mükemmellik ölçütüydü. İnsanlık tarihinin en yüce döneminde inşa edilmişti: "...Bu mabet kralın evinin bitişiğinde, aralarında yalnızca bir meydan var ve o kadar muhteşem, o kadar harikulade ki kalemimle gölge düşürmeye cesaret edemiyorum ve böyle büyük bir ululuğu sözle ifade edemiyorum, çünkü böyle muhteşem eserler kendi övgülerini kendileri üstlenir."⁴¹

Modern çağ İspanyol yazarlarının İstanbul betimlemeleri, bu tarihlerde iki imparatorluk arasında Akdeniz'de yaşanan çatışmaların etkisinde kalıyor. Bir yandan aralarında askeri bir çatışma var, bu yüzden rakibin daha zayıf olduğu gösterilmek isteniyor, öte yandan yine aynı tarihlerde Hristiyanlarla Müslümanlar arasında bir rekabet yaşanıyor. Osmanlı kültürüne bakışı etkileyen bu sorunların yanı sıra, sultanların, geleneksel olarak klasik Atina ve Roma'nın mirasçısı olan Avrupa Hristiyanlarına ait olduğu düşünülen bir kente yerleşmeleri önyargısız bir yaklaşımı olanaksız kılıyor.

Bu çalışmamda yazınsal eleştirilerde rastlanmayan metinleri bir araya toplamaya çalıştım. Bu metinlerin büyük çoğunluğu hiçbir zaman yayımlanmamış ve arşivlerde saklı kalmış, ancak o tarihlerdeki İspanyol düşününü çok iyi temsil eden metinler. Daha iyi bilinen metinlerde olduğu gibi bu betimlemelerde de yazarlar karşıt duyguları dile getiriyorlar. Bizans döneminden kalan her şey yüce ve muhteşem. Osmanlı sultanları dünyanın en güzel kentlerinden birini yok etmeyi başaramamışlar, bu metinlerin yazarlarının ölçütlerine göre kenti kirletmişler ve yoksullaştırmışlar. Eski Konstantinopolis, ahlaki, siyasal, kültürel ve dinsel nitelikleri böylesine yüce bir kenti ayakta tutmak için yeterli olmayan kişilerin eline geçmiş ve şimdi onlar kentin asıl sahipleri olduklarına inanıyorlar. Antikçağın modellerini kopyalayarak zaferlerini sürdürmeye çalışıyorlar, bunun bir göstergesi inşa ettirdikleri Ayasofya benzeri camiler. Bazı yazarlar daha üstün olan Hristiyan dünyasının kenti yeniden fethedeceğine inanıyor. Yazarların büyük bir bölümü için Konstantinopolis hem bir efsane, hem elle tutulur bir gerçek,

hem de bir arzu, Tanrı'nın kendi adına günah işleyen kullarını cezalandırmak için Hristiyanların elinden zorla aldığını dünyanın en güzel kentlerinden biri. Tanrı'nın inayetine sığınmak Osmanlıların eline geçmiş olmasının haklı gösteriyor, ama bu daha yüceltiğini, daha güzelleştiğini kabul etmeye yaramıyor. İspanyol düşünüy ve Avrupa, Konstantinopolis'in 1453'te yok olduğunu ve adının İstanbul olduğunu hiçbir zaman anlayamadı.

NOTLAR

- 1 Osmanlılar hakkında İspanyol düşününün oluşmasında etkin olmuş eserler şunlar: Obier Ghiselin Busbecq, *Itinera Constantinopolitanum*, Anturpie 1581, bu metin López de Reta tarafından İspanyolcaya çevrilip genişletilerek 1610 yılında Pamplona'da basıldı; Paulo Giovio, *Comentario delle cose de Turchi...*, Venedik, 1540; Leonicus Chalcondylas, *De origine et rebus gestis Turcarum libri decem...*, Lugdini, 1586; G.A. Menavio, *I Costum iet la vita de Turchi...*, Floransa, 1551; Nicolas de Nicolay, *Le navegationi et Viaggi, Fatti Nella Turchia*, Venedik 1580; Guillaume Postel, *De la Republica des Turcs*, Poitier 1560; Théodore Spaundugino, *Généalogie du Grant Turc á présent régnant*, Paris 1519.
- 2 A. Bravo García, "Constantinople, de lo visto a lo imaginario", *Ciudades del Mundo Antiguo*, hazırlayanlar: Vicente Cristobal ve Jesús de la Villa, Madrid 1977, s. 187-229; "La Constantinople que vieron R. González de Clavijo y P. Tafur: los monasterios", *Erytheia*, I (1979), s. 39-47; Vasiliev, "Pero Tafur, a Spanish Traveller of the XVth Century and his Visit to Constantinople, Trebisond, and Italy", *Byzantium*, 7 (1932), s. 75-122.
- 3 Bu konuda en önemli yapıtlar: Vasco Diaztanco, *Libro intitulado Palinodia de la nephanda y fiera nación de los Turcos y de su engañoso arte y cruel modo de guerrear. Y de los imperios, reinos y provincias que han sujetado, y poseen con inquieta ferocidad. Recopilados por...*, Orense, yazarın yayını, 1547; Vicente Roca, *Hystoria en la qual se trata de la origen y guerras que han tenido los turcos desde su comienço hasta nuestros tiempos: con muy notables sucessos que con diversas gentes y naciones les han acontecido; y de las costumbres y vida dellos. Recopilado por...*, Valencia, Juan Navarro 1556. Hiç kuşkusuz o günlerde dini en çok savunan kitap: Gonzalo de Arredondo y Alvarado, *Castillo inexpugnable de la fe y concionatorio admirable para vencer a todos enemigos espirituales y corporales. Y verdadera relacion de las cosas maravillosas antiguas y modernas y exortacion para yr contra el turco: Y vencer y anichilar la secta de mohama. Y toda infidelidad y ganar la tierra sancta con famoso y bienaventurado triumpho*, Burgos, Iuan de Junta, 1528.
- 4 Pedro Mexía, *Silva de varia lección*, Valladolid, Juan de Villalquiván, 1550-1551. Antonio Castro, 1989, Silva, 12-13, s. 274.
- 5 İspanyol tutsaklar üzerine bkz. George Camamis, *Estudio sobre el cautiverio en el Siglo de Oro*, Madrid, 1977.
- 6 İspanyol edebiyatında Türklerle ilgili incelemeler için en önemli kaynak: Albert Mas, *Les Turcs dans la littérature espagnole au Siècle d'Or*, Paris 1967.

- 7 Miguel de Cervantes, *La Gran Sultana*, Madrid, 1992, s. 142-143.
- 8 Octavio Sapiencia, *Nuevo tratado de Turquía con una descripción del sitio, y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco, de su modo de gobierno, de su Palacio, Consejo, martirios de Martyres, y de otras cosas notables*, Madrid 1622.
- 9 Moysen Almosnino, *Extremos y grandezas de Constantinopla*, Traduzido por Iocob Cansino, Madrid, Francisco Martínez, 1638; bu metnin son baskısı ile 17. yüzyılda İbrancesiyle birlikte basılan ilk İspanyolca baskısı karşılaştırıldığında başlıklarının farklı olduğu görülüyor; son baskı: Moseh ben Almosnino, *Crónica de los Reyes Otomanos*, ed. Pilar Romeu Ferré, Barselona, 1990.
- 10 Edebiyat eleştirmenleri arasında bu kitabın yazarı üzerine tartışmalar devam ediyor, ancak kitabın son baskısında Cristobal Villalón'dan açıkça övgüyle söz ediliyor. Ed. Marie-Sol Ortola, Madrid, Cátedra, 2000.
- 11 Diego Galán, *Cautiverio y trabajos de Diego Galán, natural de Consuegra y vecino de Toledo (1589-1600)*, ed. Manuel Serrano Sanz, Madrid, Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1913. Bu metnin yazarının edebi eklemelerinin yer almadığı eski bir elyazması daha bulunuyor. Bu da kısa bir süre önce *Relación del cautiverio y libertad de Diego Galán* başlığıyla yayımlandı; ed M. A. de Bunes ve M. Barchino, Toledo, Diputación de Toledo, 2001.
- 12 Modern çağda İspanyolların Müslümanlar hakkındaki düşüncelerinin gelişimi üzerine bkz. M. A. de Bunes Ibarra, *La imagen de los musulmanes y del Norte de África en la España de los siglos XVI y XVII. Los caracteres de una hostilidad*, Madrid, 1989.
- 13 Andrew C. Hess, "The Moriscos: an Ottoman Fifth Column in Sixteenth Century Spain", *The American Historical Review*, LXXIV, 1, 1968, s. 1-25.
- 14 A. Sapiencia, *age.*, f. 8. Bu betimleme, İtalyan din adamının eserinin daha birçok bölümleri gibi, Lope de Vega tarafından hiç değiştirilmeden romanına kopya edilecektir. Lope de Vega, *La desdicha por la honra*, Bütün Eserleri, Madrid, Aguilar, 1961, II, s. 1364-1380. Bu konu Marcel Bataillon'un kitabında incelenmiştir: M. Bataillon, "La desdicha por la honra": génesis y sentido de una novela de Lope", *Nueva Revista de Filología Española*, 1, 1947, s. 13-42.
- 15 Sebastian de Covarrubias.
- 16 Diego Galán, *age.*, s. 75
- 17 *Relación de las Terras y Rentas, estado y servicio Del gran Turco y de Algunas condiciones de sus Vasallos y propiedades de sus Tierras. Por un caballero de Rodas a un amigo suyo*, Biblioteca Nacional de Madrid, Mss. 11085, fol. 114v.
- 18 Gerónimo Paranda, *Relación de la Ciudad de Constantinopla y de las cosas notables que ay en ella, y como se crían los Emperadores de los Turcos, y moriendo el uno como se entierra con los hijos*, Biblioteca Nacional de Madrid, Mss. 2465.
- 19 Antonio Fajardo y Acevedo, *Relación de todo el imperio Ottomano dividida en ocho libros por el Maestro...* Biblioteca Nacional de Madrid, Mss. 2793, fol. 193r.
- 20 Diego Galán, *age.*, s. 63.
- 21 *Memorial de Miguel de Pedriolo y Biamonte*, Zabálburu Arşivi, 184, 90.
- 22 "...çünkü Türkiye'de surlu altı kent bile yok, Türk'ten başka ne bir prens ne de bir senyör bulabilirsiniz ki kendini böyle savunsun...", Vicente Roca, *Age.*, fol 147r.
- 23 *Relación de los puertos y lugares marítimos de la costa de la Calabria hasta Venecia, y desde Venecia has-*

- ta Corfú, por la costa de Dalmacia; y de Dalmacia hasta Albania, y de Albania hasta Grecia. De Candia hasta Chipre por la Carananania y por la Siria y Egipto hasta Alexandria. Zaláburu Arşivi, 184, 25, alıntıyı yapan Enrique García Hernán, *La Armada española en la monarquía de Felipe II y la defensa del Mediterráneo*, Madrid, 1995, s. 48.
- 24 Diego Galán, *age.*, s. 65. Antonio Fajardo'nun Haliç'teki surların durumuna ilişkin tanıklığı daha da açık: "Deniz tarafındaki sur hem eski hem de yapı olarak çok dayanıksız, birçok bölümü tuğla ve kerpiçten yapılmış, yıkılma tehlikesi var", *age.*, Fol. 193r.
- 25 Gerónimo Paranda, *Relación*.
- 26 Otavio Sapiencia, *age.*, fol. 7v.
- 27 *Viaje de Turquía*, s. 417.
- 28 A. Menavio, *Descripción de Constantinopla*, (Konstantinopolis betimlemesi), Biblioteca Nacional de Madrid, Mss. 2794.
- 29 Antonio Fajardo, *age.*, fol. 191v.
- 30 Otavio Sapiencia, *age.*, fol. 11r.
- 31 *Viaje de Turquía*, s. 493-494.
- 32 Otavio Sapiencia, *age.*, fol. 11r. Bu sayfaları yazarken başvurduğumuz bütün kaynaklarda bu tür betimlemelere çok rastlanıyor, hep kullanılan malzemenin kötülüğünden ve maddi olanakların yoksulluğundan söz ediliyor: "Evlerin geri kalanı fırında pişmiş ya da güneşte kurutulmuş, İspanya'da kerpiç dediğimiz bir tür tuğladan yapılmış. Çatılar yan yana konan tahtalardan yapılmış, yukarı tarafında bir biri üstüne gelecek şekilde bir kalasa çakılmış, aşağıya, aralarına doğru tahtalar koyarak açılıyor." A. Menavio, *age.*
- 33 Antonio Fajardo, *age.*, fol. 193r.
- 34 *Age.*, fol. 189r.
- 35 "Bu kentin Akdeniz tarafında, surlar içinde, yedi yüksek, üzeri kurşun levhalarla kaplı kule var, bu kulelerin penceresi yok, sadece bazı hava delikleri var. Burası İmparator İustinianos'un hazinesiymiş, şimdi de Büyük Türk fidesi yüksek olan tutsakları burada saklıyor." Antonio del Castillo, *Historia De la prensa de los Gelbes, en Africa*, Madrid 1888, s. 132.
- 36 Antonio Fajardo, *age.*, fol. 190r.
- 37 Gerónimo Paranda, *age.*, fol. 135r.
- 38 Octavio Sapiencia, *age.*, fol. 9R.
- 39 Gerónimo Paranda, *age.* fol. 131r.
- 40 "Bu meydana yakın bir yerde çok eski bir Hristiyan kilisesi var ki Büyük Türk'ün aslanlarını ve vahşi hayvanlarını kapatmak için kullanılıyor; burada sayısız aslan, kaplan, sırtlan ve çeşit çeşit yabani hayvan ve köy hayvanı var, başlarında da onları yerlilere ve yabancılara göstererek dünya kadar para kazanan bir gardiyan bulunuyor." Diego Galán, *age.*, s. 72.
- 41 Diego Galán, *age.*, s. 67.

BAZI ALTIN ÇAĞ ANLATILARINDA “DÖNME” FİĞÜRÜ

Öğrencilerime, İspanyol yazınında tutsaklık konusunun işlendiği metinlerin –ister önemli anlatılar, ister bağımsız, ister yarı tarihsel metinler olsunlar– Altın Çağ’da çoğaldığını anlatırken üç kavramla özetlenebilecek üç sava dikkat çekiyorum. Bu üç kavram Aşk, Vatan ve Tanrı’dır.

Aşk konusu metin yazarının edebiyata en yakın üslupla entrikayı (aşk üçgeni, mektup, yakınmalar, ağlayıp sızlamalar, çöççatanlık, yalanlar, sahte ölümler, kıskançlıklar, karışık durumlar, öğretiler...) oluşturan kaynakları açığa çıkarabildiği bir alan. Cervantes’ten ve *Don Quijote*’nin bir bölümünü oluşturan *Historia del cautivo*’nun (Tutsağın Hikâyesi) kaleme alındığı günlerden beri bu tür, genç bir tutsağın genç bir Türk kızında uyandırdığı tutkuyu, İspanyol tutsakla İspanya’ya kaçıp Hristiyan olmayı düşünen genç kızı konu alır.

Vatan ve Tanrı ikilisini birçok şekilde tanımlayabiliriz: İmparatorluk ve din, kral ve yasa, politika ve ahlak, tarih ve değişimin temeli geleneksel yaşamı birbirine bağlayan başka ikili konular. Bunlar belirli dozda gerçeğe benzerlik gösterir, ahlak dersi veren mesajlar içerirler. Hristiyan İspanyol tutsak bazen talihsiz deneyimi sonucunda ideal aşkı fethederek neredeyse tinsel bir deneyim yaşar. Cervantes’in *El amante liberal*’ini anımsayın ya da zamanının İspanyol değerlerinin savunucusu Lope de Vega’nın *El desdichado por la honra*’sını (Onurlu Talihsiz).

A açıkça görüleceği gibi, bu kadar sınırlı zamanda böylesine farklı anlatı biçimlerinin hepsini incelemek gerçekten zor. Birçok çalışma var, bu konuyu ve başkalarını derinliğine inceleyen yenileri de çıkacaktır. Ben kendi hesabıma burada, konunun dinsel yönünü incelemeye çalışacağım ve bu

* Extremadura Üniversitesi

çerçeve içinde özellikle yazınsal kişilik olarak “dönme” figürüne ve tutsakların anlatılarında “dönme”nin yerine bakacağız.

Aslına bakılacak olursa, bu sayfalar “dönme”lerin Altın Çağ İspanyol edebiyatındaki varlığı üzerine alçak gönüllü notlar olacak. Bir noktaya daha dikkat çekmeliyim, bu inceleme bizi gerçeğe çok yakın bir “tip”in nasıl yaratıldığına yaklaştıracak, ama aynı zamanda, açıkça görüleceği gibi, bu kişileri gerçek birer insan yapan içsel değişimin derinliğine bir incelemesi olmayacak. Altın Çağ’da gerçekle kurgu arasında öyle ince bir çizgi var ki, bazen birini ötekinden ayırt etmek çok zorlaşıyor. Dönme figürü bu tür düzyazıda ikinci planda kalıyor ve düşmanın yaptırımları altında ezilen tutsağın kahramanca bir kurtuluş yolu araması, dinsel inançların değişimini incelemekten çok daha fazla çeliyor yazarın ilgisini. Zayıfların yüz kızartıcı yenilgisinden çok yenilgiye direnenin örnek tutumunu anlatmak ilgi çekiyor.

Bu yüzden bu sayfalarda, iyi tanınan kişilerden, örneğin dönme denince adları anılmadan edilemeyen Venedikli Hasan’dan ya da Uluç Ali gibi tanınmış dönmelerden söz etmeyeceğiz, ne onları Hıristiyanlıktan vazgeçmeye götüren nedenlere değineceğiz, ne de bazı durumlarda bu kişilerin İspanya Krallığı ve gizli haber alma servisleriyle ince ilişkilerini inceleyeceğiz.¹ Elbette, davranışlarını ve davranışlarının sonuçlarını yargılamaya çağız. Tam tersine, Altın Çağ İspanyol yazarlarının ateşli bir savaş ortamında çağdaşlarına bu kişileri nasıl anlattıklarına, davranış ve tutumlarını nasıl değerlendirdiklerine bakacağız.

*

Yaralayıcı ve ağır “dönme” sözcüğünün ardında, duyguların, duyarlılıkların ve tutumların birbirine karıştığı karmaşık bir kişilik gizlenir. Aralarında, suçlanarak saraylarını terk etmek zorunda kalan soylulardan tutun da inançsız din adamları, utanmaz askerler, zavallı durumlarını düzeltmek isteyen mutsuzlar, ya da minnet duygularıyla hareket eden kişiler vardır. Ayrıca, vatanlarını, ailelerini, mallarını geride bıraktıklarını bilerek yeni bir yaşam macerasına başlamak isteyen ve samimiyetle Muhammed’e inananları da unutmamak gerek. Sorunun ne denli karmaşık olduğunu anlamak için Doktor Sosa’nın *Topografya e Historia General de Argel*² (Cezayir’in Genel tarihi ve Topografyası) adlı kitabındaki *Epítome de los Reyes de Argel*’e

(Cezayir Kralları'nın Kısa Öyküsü) bir göz atmak yeterli. Bu hükümdarlığın otuz hükümdarı arasında bir Yunanlı (Oruç Reis), bir Kalabriyalı (Uluç Ali Paşa), bir Boşnak (Hasan Ağa), bir Sardinyalı (Ramazan Paşa), bir Venedikli (Venedikli Hasan,) bir Macar (Cafer Paşa) ve bir de Arnavut (Memi Paşa) vardı.

Kimi bir dönme olarak tanımlayabiliriz? Eğer *Diccionario de la Real Academia*'yı referans alacak olursak, dönme, kadın ya da erkek, “dinini ya da inançlarını kendi isteğiyle bırakan” bir kişi. Bu bağlamda ne Hristiyan İspanyollar ne de Türkler bu inanç değişimine uzak değil. Ama bu küresel ve modern kavram *Diccionario de Corvarrubias*'taki dışlayıcı tanımlamayla çelişkili. Adı geçen ikinci sözlükte “başka dine geçmek... bazı durumlarda (Tanrı bizi affetsin) inancı yadsımak anlamına gelir ve dönme bazı kâfirlerin ülkelerinde olduğu gibi, inançtan ayrılmış ve din değiştirmiş...” diye tanımlanıyor. Bu tanımlama, Akademi'nin olayı daha somut bir şekilde ele alarak, tanımlamasının üçüncü bölümünde kime *dönme* gözüyle bakılacağını anlatırken, “İsa Mesih'in öğretilerinden feragat eden,” diyor. Bu durum burada değineceğimiz örneklerle daha uygun.

Anlatılarda kaç tür dönmeyle karşılaşırız? Tabii ki çok. Ama ben burada yalnızca kendi istekleriyle ya da zorla İsa'nın inançlarından vazgeçerek Muhammed'in yanında yer alanları, yani karşı gruba geçenleri ele alacağım. Doğal olarak durum tersi olduğunda, yani inançlarını inkâr ederek İspanya'ya kaçan Türkler söz konusu olduğunda, birkaç istisna dışında çoğunlukla bu kişi olumlu değerlendiriliyor, çünkü Hristiyanlığın üstünlüğünü kabul ettikleri için vaftiz olup Hristiyanlığı kabul etmiş oluyorlar. Bu tür dönmelerin önde gelen örnekleri, Cervantes'in *Historia del cautivo*'sundaki (Tutsağın Hikâyesi) Zoraida, Espinel'in *Marcos de Obregón*'undaki Mustafa ve Alima, Lope de Vega'nın *El peregrino en su patria*'sındaki (Vatanındaki Hacı) Lela Ağa ve Fatima, ya da *Memorias del cautivo de la Goleta de Túnez*'deki (Tunus Kadırgası'ndaki Tutsağın Anıları) ünlü Hametillo'dur.

Asıl olayı doğrudan etkilemeyen ve ikinci planda kalan figürleri bir yana bırakarak bir sınıflandırma yapmak hem basit, hem de çığınca bir iş. Bir yanda “kötü dönme” çıkar karşımıza. Bu kişi, olumsuz nitelikleri öne çıkan, haşın ve insafsız, fiziksel ve ahlaksal açıdan lekelenmiş, yazarın bin

bir türlü hakaretine uğramış bir prototiptir. Genellikle engel oluşturur, yalana özendirir, bir genç kızın saf ve temiz aşkına sahte bir aşkla karşılık verir, karşıt, koşut ve üçlü aşk ilişkilerine girer ve hikayesi amacına ulaşmadan trajik bir şekilde son bulur.

Öte yanda “iyi dönme” vardır. Olumlu nitelemelerle sunulur, yine Cervantes’ten bir örnek verebiliriz: *El amante liberal*’de (Liberal Aşık) “iyi eğilimleri olan yiğit delikanlı” diye tanıtılan “Mahamut”. Bu tipleme, daha yukarda sözünü ettiğimiz tersine olumlu bir tiplemedir ve entrikaların çözülmesine yardımcı olmak için yaratılmıştır. “İyi dönme”nin görevi hizmet etmektir, o bir sohbet arkadaşı, sırdaş, akıl hocasıdır, âşık çiftler arasında çöçatanlık yapar, buluşmalarına aracı olur, mektuplarını götürüp getirir... Ama aynı zamanda onun bu durumundan yararlanılır, yabancı dillerde yazılmış mesajlar ona çevrilir, bize Türklerin geleneklerini, yasalarını ve tarihlerini anlatır. Ve son olarak da, ahlak dersi vermek için gereklidir. Yukarıda adını verdiğimiz öyküdeki “iyi dönme” eve dönmeyi başarıyor ve istekleri dinsel açıdan kabul ediliyor. Bu olumlu gelişmelerin yanı sıra yazar onu hoş bir olayla, mutlu bir evlilikle de ödüllendiriyor.

Aklıma gelen bir sonraki soru: “... Neden birçok Moskovalı, Rus, Rumen, Bulgar, Polonyalı, Bohemyalı, Alman, Danimarkalı ve Norveçli, İs-koç, İngiliz, İrlandalı, Flaman, Burgonyalı, Fransız, Navarralı, Kastilyalı, Galiçyalı, Portekizli, Endülüslü, Valencialı, Aragonlu, Katalonyalı, Mayor-kalı, Sardinyalı, Korsikalı, İtalyan, Kalabriyalı, Napolili, Romalı, Toskanalı, Cenovalı, Savoyalı, Piemonteli, Lombardiyalı, Venedikli, Esclovonyalı, Arnavut, Boşnak, Yunan, Kıbrıslı, Suriyeli ve Mısırlılar, hatta Prestejuan’ın [şu Doğu’nun efsanevi Hıristiyan kralı] Habeşlileri, Portekiz Hindistan’ından Hintliler, Brezilya’nın ve yeni İspanya’nın yerlileri”⁴ dinlerini inkâr ediyorlar?

Birçok neden var gibi görünüyor. Bazıları çok kesin değil. Cervantes’in *El amante liberal*’indeki Mahmut din değiştirmesinin nedenini “genç yaşım ve cehaletim”⁵ diye açıklıyor; Alonso de la Cruz tutsaklığı sırasındaki şanssızlıkları anlatırken Peder Jerónimo Gracián’dan söz ediyor ve “cahil ve kötü”⁶ olduğu için yaptığını söylüyor; Píndora’nın kaçmasına yardım eden talihsiz Figueroa ise, doğuştan gelen ve insanları hep yanlış kararlar

almaya iten şanssızlığın kurbanı oluyor: "... En güzel çiçeklerin ve bitkilerin arasından nasıl bir deve dikenini yükselirse, tertemiz kanına bir hakaret gibi bu canavar doğdu... [çünkü] ... bir insanın ilkelerini anlayınca kolayca sonunun ne olduğunu tahmin edebiliriz, eğilimleri bu yönde olur..."⁷

Başka durumlarda, baş kişi olayın toplumsal ve dinsel karışıklığını açıklayan bir iç çatışma geliştiriyor. Valencialı bir dönme olan Marcos de Obregón'un efendisi, onun Kilise'den ayrılmasını ezici toplumsal baskıya, onu ülkesini terk etmeye zorlayan etkenleri de hem kendisinin hem de başkalarının haksız yere suçlanmasına dayandırıyor:

... Ben, dedi, ruhen bir İspanyol olarak doğdum, ama kendimden aşağı sınıftan bir sürü insanın bana, bizzat bana her gün hakaret etmesine, sonra da çiftliğime, ki hiç de yabana atılır bir çiftlik değildi, çünkü ben köklü Hristiyan bir aileden geliyorum, kötülük yüklemelerine dayanamadım. Bu sadece benim başıma gelmedi, başkaları da bugün aynı şeyi yaşıyorlar, daha önceleri de aynını yaşadılar ve sadece Valencia Krallığı'nda değil, Granada'da ve bütün İspanya'da...⁸

Lope de Vega⁹ da, *El desdichado por la honra*'da (Onurlu Talihsiz) benzer bir durumdan söz ediyor, ama bu romanda çekişmenin çözümü tam tersi. Obregón'un efendisi din değiştirip rahatça Cezayir'e yerleşmeye karar verirken, Lope'nin kahramanı Felisardo ebeveyninin Mağriplilikle suçlanıp İspanya'dan sürülmelerinin ardından inancının sağlamlığını kanıtlamak için kendini kurban edip Türklerin elinde şehit oluyor.

Bir de kırılğan gerçeğe ölçsüz bir hayal gücü arasındaki ince sınırda gidip gelen kuraldışı durumlar var. Çömlekçi Pedro Aguilar, Tunus'ta Goleta'nın düşüşünün ardındaki entrikaları anlatırken, Türklerin elinden kaçan askerlerin İspanyol otoritelerine haber taşıdığı kuşkularının yaygınlaştığına değiniyor. Örneğin, bütün cephaneyi patlatarak düşmanın kaleye girmesini kolaylaştırmaya kalkışan asker Maldonado'nun durumu. Niyeti ortaya çıkınca tutuklanıyor, ihanetini itiraf edince de boğularak öldürülüyor. Anıların yazarı bize bu büyük ihanetin nedenini şöyle anlatıyor:

Bu askerin Caito Bairam adlı bir Türkün kölesi olduğu söyleniyordu. Bairam evinde oğlunu ya da bir hocayı ölü bulunca, katilin Mal-

donado olduğundan şüphe edildi. Uluchali [Uluç Ali] Maldonado'ya işkence yaptırdı, itiraf etmediğini görünce öldürmedi ve bıraktı, birkaç gün sonra Maldonado Türk olup Cezayir'de yeniçeri olarak hizmet verdi. Oradan da kaçıp sonradan girdiği birliğe geldi ve Uluchali'ye ona yaptığı iyiliği ödemek için o gücü verdi, sonra da başına anlatılanlar geldi.¹⁰

Baş kişinin durumu açısından daha da şaşırtıcı olan bir başka örnek Cervantes'in anlattığı Cimri Uchali'nin [Uluç Ali] durumu: Cimri Uchali 1570'de Cezayir kral naibi olmuş; romancımız onun insani zaaflarından bir an olsun kuşku duymuyor:

Ve bu Cimri, Büyük Beylerbeyi'nin tutsağı iken on dört yıl kürek çekti ve otuz dört yaşına geldiğinde din değiştirdi. Kürek çekerken bir Türk tokat atınca hem üzüntüsünden hem de intikam almak için din değiştirip Müslüman oldu. Öyle cesurdu ki, Büyük Türk'ün öteki kölelerinin yükselmek için izledikleri yolları izlemeden, beyliğin üçüncü en yüksek mertebesi olan baş kaptan olduktan sonra Cezayir Beylerbeyi oldu."

Özetleyecek olursak, bir kişiyi inancını değiştirmeye iten nedenler çok karışık ve çok çeşitli. Doktor Sosa'nın *Topografia e Historia de Argel*'ini derleyen Diego de Haedo'ya göre dönmeler "meslek olarak Türk"tüler.¹² Ayrıca yazar, Hristiyanların inançlarını inkâr etme nedeni olarak şunları öne sürüyor: "[Kimileri] köle olarak çalışmayı istemiyor, ötekiler Türklerin yaşam biçiminden, tensel zevklerden ve serbestlikten hoşlanıyor, başka gençleri efendileri oğlancılık edepsizliğine zorluyorlar, sonra onlar da buna alışıyor. Türkler onlara karlılarına verdiklerinden çok daha fazla armağan veriyor."¹³

Dönmelik sadece özgür olmanın değil, dünyanın da tadını çıkarmak demek; kişinin dinsel inançlarından vazgeçmesi gerekse de, tutsaklık süresince yasaklanan zevklere artık izin veriliyor. Yaşamı sürdürme ihtiyacı anlaşılır ve kaçınılmaz bir duygu; açlık ve hastalık korkusu, aşılanma ya da

fiziki ceza korkusu birçok kişiyi bilinçli olarak ya da zorlama sonucu ideal-
lerinden vazgeçmek zorunda bırakıyor: “Gerçek şu,” diye savunuyor Peder
Jerónimo Gracián, “inançlarından vazgeçme sözü veren Hıristiyanlara ya da
onlarla birlikte utancı paylaşanlara ayrı bir yerde yemek veriyorlardı.”¹⁴

Alcalá Yáñez de Alonso, *mozo de muchos amos*'unda (Alonso, Birçok
Efendinin Oğlanı) reform karşıtı ideolojiyi destekleyen ahlaki kanıtları kul-
lanarak şunu öneriyor:

Bizimki gibi onların da doğaları kırılğan. Bu bir yana, acıya isteme-
ye istemeye katlanıyor, eziyet çekiyorlar, çevrelerinde her şey şiddet
içeriyor, erdeme ulaşmak için tırmanmak gerekiyor, inmekse, bu
kötü alışkanlıkların uçurumuna düşmek demek bile olsa, çok kolay.
Hem öyle kolay ki, birçok tutsak işkenceden kurtulmak, özgürlüğe
kavuşmak için kutsal vaftizle kabul ettikleri inanç ve yasaları bırakı-
yor ve sahte ve lanet olası Muhammed'in iğrenç tarikatına giriyor.¹⁵

Dönmeyi şehitten ayıran fark, aralarındaki derin uçurum işte bu.

Hıristiyan tutsaklar dinlerinden vazgeçmek zorunda mıydı? Matalas-
callando* yolda, Türkiye'de dört yıl tutsak kaldıktan sonra evine dönen arka-
daşı Pedro de Urdemalas'a rastlayınca, aralarında şu ilginç konuşma geçiyor:

MATA – Buraya gelen bazı dönmeler zorla Mağripli ya da Türk ya-
pıldıklarını söylüyorlar: Başka tutsaklar, dinlerini bırakmaları için
kendilerine neler neler vaat edilen şehitlerin mucizelerini anlatıyor,
kimileri de dininden dönenleri sonra bey yaptıklarını söylüyor. Bü-
tün bunlar doğru mu bilmek istiyorum.¹⁶

Urdemalas kızarak tepki gösteriyor, ama aynı zamanda şaşırıyor,
Türlere, kendi yasalarını çiğnemek istemeyen Hıristiyanları ikna etmek
için yalnızca üç durumda izin verildiğini biraz safça kabul ediyor. Dediği-
ne göre, kendisi de onu zorla dininden döndürmek isteyen efendisinin şid-

* Matalascallando: Sözcük “Onları susturarak öldür” anlamına gelir. –ç.n.

detli baskısına uğramıştı. Ama efendisi başarılı olamamıştı. Urdemalas arkadaşlarına, kimse Kilise'ye sadakatinden kuşku duymasın diye efendisinin kötü niyetle yaptığı aşırılıkları anlatıyor, işi ölüm tehdidinde dek götürdüğünü söylüyordu. Ama biraz sonra itiraf etmek zorunda kalıyor ve dönemin başka metinleri de bunu doğruluyor: "Kimse onlara Türk olun demiyordu, çünkü Türk olurlarsa serbest kalacaklar ve artık kürek çekmeyeceklerdi. Kimse Türk olun demediği için üzüyorlar, ben gördüm, onları Türk yapsınlar diye yalvarıyorlardı. Türklerse tam tersine, dinlerinden zincirleri çözülsün diye küfrediyor, serbest kalıp daha kolay kaçmak için dönmek istediklerini söylüyorlardı. Bir gün bunlardan konuşurken paşa bana dedi ki, eğer bütün isteyenleri sünnet etmek için bir dükkân açılrsa, bu işi zindanlardan çıkmak için yaptıranlar dışında çok az insan olurdu, sonra, zaman geçtikçe ben de bunun doğru olduğunu gördüm."¹⁷

Bu örnek, bu iki dünyanın din değiştirme karşısındaki tutumlarının ne kadar farklı olduğunu açıkça gösteriyor. Bir yanda Berberi tutsaklar bir süre din kuralları öğretildikten sonra zorla vaftiz edilirken, İspanyol tutsaklar benzer bir dinden dönme sürecinden geçirilmiyordu. Tam tersine, *Viaje de Turquía*'dan alınan pasajdan anlaşılacağı gibi, dönmenin nedeni değil ekonomik olsa bile, hoşgörüyle karşılanıyorlardı. Peder Jerónimo Gracián'ın anılarında da bu doğrulanıyor. Orada, ikinci konuşmacı Cirilo Anastasio'ya, dinlerinden dönmek isteyen Hristiyanlara Türklerin neden izin vermediklerini soruyor:

ANASTAS – Çünkü dönme artık kürek çekemez ve eğer fidye veriyorlarsa, o zaman patronlar parayı ya da Hristiyanın hizmetini isterler, yoksa Türk olmasını değil.¹⁸

Doktor Sosa yukarıda sözü edilen yapıtında rahiplerin ve tarikatların dinin gelişme ve korunmasında çok önemli bir rol oynadıklarını hiç duaksamadan söylüyor. Türklerin tutsak aldığı Toledolu Diego Galán,¹⁹ iyi havaların gelmesini bekleyerek kışı geçirdikleri hamamları betimlerken Doktor Sosa'nın tezini doğruluyor. Bunun yanı sıra, kimi efendilerin küçük bir mihrap yapmalarına bile izin verdiğini, bazı dini bayramlarda Aziz

Francisco Manastırı'na gittiklerini, bir rahibin ayin düzenleyip günah çıkarttığını ve sonra da manastır için para topladığını söylüyor.

Peder Gracián'ın anlatılarında bu uygulamalar belli bir ironiyle gözler önüne seriliyor. Türk yetkililerin anlayışlı davrandıklarını, Hristiyanların hamamlarda ayin yapmalarına, Noel ve Paskalya gibi yortuları kutlamalarına göz yumduklarını kabul ediyor. Bu hoşgörü Anastasio'nun anlattığı bir hikâyede beklenmedik boyutlara varıyor:

...Ve peder, inancı kuvvetli olmayan, din değiştirmeye hazır kimi Hristiyanları ikna etmek için her vaazda Muhammed hakkında kötü şeyler söylüyordu. Bunun üzerine bir Türk muhafız ... paşaya gitti ve papazın Muhammed Efendimiz'i yediğini söyledi. Paşa muhafızı çok azarladı: Köpek, kim sana git de papazın vaazını dinle diyor? Yoksa Hristiyan mı olmak istiyorsun? Bırak, ne derlerse desinler, kapıları kapalı değil mi? Kapalı kapılar arkasında Muhammed'i övsünler mi istiyorsun?²⁰

Besbelli ne biri ne de öteki. Tutsakların mücadeleleri ve istekleri doğrultusunda hareket etmelerine izin veren böyle bir gevşeme kabul edilemeyeceği gibi, ruhani danışmanlardan çok işgücüne ihtiyaçları varken Türk yetkililerin yenik düşenleri din değiştirmeye zorlamak için olağanüstü önlemler almaları beklenemez. Yazınsal kurgunun sorunu ise başka. Bu açıdan din değiştirme, entrikalar geliştirmek ve ahlak dersi vermek için çok yararlı bir kaynak. Bu yüzden bazı metinler, anlatıya öğretici bir öge katarak otantik örnekler verebilmek için iki dünya arasındaki çatışmayı abartıyor.

Örneğin, *Soldado Pindaro*'da (Asker Pindaro) Figueroa, dininden dönmeye ve efendisinin kızıyla evlenmeye zorlandığını söylüyor, İspanyol Gerardo da efendisinin ona iyi davrandığına dikkat çekiyor ve ekliyor, "Bu yumuşak davranışlarla onu İsa Mesih'in yolundan çıkmaya, kendi aptalca yanlışlarını kabul etmeye mecbur edeceğini düşünüyor."²¹ *Alonso, mozo de muchos años*'da (Alonso, Uzun Yılların Delikanlısı) ise Granada ayaklanmasını temsil eden bir tiyatro grubu kahramanın dininden dönmeye zorlanışını ve herkesin gözü önünde kazığa oturtulmakla tehdit edilmesini canlandırıyor.

Tiyatroda çok sık işlenen –hatta bir Cervantes modelinden söz edilebilir– çocuk tutsaklar konusuna romanlarda rastlanmıyor. Buna karşılık, hemen her zaman eşsiz güzellikteki kadın tutsaklar aşk entrikalarına çekicilik katıyor. Örneğin, Gerardo, Ferruh'un karısının bir Hristiyan ve eski sevgilisi Jacinta olduğunu keşfediyor. Cervantes'in *El amante liberal*'indeki Kadı'nın karısı Halime de bir Yunan dönmesi ve sonunda bir İtalyan dönmesi olan Mahmut'la evleniyor. Lope de Vega'nın *El desdichado por la honra* yapıtındaki Felisardo'nun dolaylı olarak ölümüne neden olan hanımsultan, aslında bir İspanyol soylusu olan Doña María. Ama bu rastlantının durmadan yinelenen, özgünlüğünü yitirmiş bir temaya dönüşmesine en iyi örnek, José Camerino'nun talihsiz *Los efectos de la fuerza* adlı romanı. Roman yazarı, kahramanları Estrella ve Don Sebastian'ın kötü davranışlarını öne çıkarmak istiyor. Amacına erişmek için, aşka heveslendirdiği ve beceriksizce aşkın peşine düşürdüğü kahramanlarına üç kez manastırı terk ettiriyor. Estrella, adı gizlenen bir Türk tarafından esir alınıp bilinmeyen bir yere götürülüyor, inançsızın verdiği armağanlar karşısında dayanamayıp teslim oluyor:

... Ama Türkün armağanları ve sevgisi Estrella'yı yenik düşürüyor, tutsak alınışından birkaç gün sonra kutsal inancımızı inkâr ediyor ve barbarla evleniyor (uyuşturucu hazlarla sadakatsizlik arasında çok ince bir çizgi var ve birçok başka, birçok kötü alışkanlık arasında kaypaklığı inançla kolaylaştıran da bu hazlar işte.) Dinden dönmek, Tanrı'nın kendisine saygısızlık edenlere verdiği en büyük ceza.²²

Okur, bu romanı okurken tutsaklık macerasının bahane olduğunu, dinsel ve politik içeriğinden arındırılıp yalnızca baş kişilerinin tinsel yapılarının ne denli zayıf olduğunu gösterilmesine yaradığını anlıyor. Anlatının sonu da vermek istediği ahlak dersiyle uyum içinde: Türkün elinden kurtulmak için kaçtıkları ıssız adada vahşi hayvanlar ikisini de parçalıyor.

Öte yandan, hikâye gerçek bir olay gibi anlatılırsa, konunun işlenişinde şiddet motiflerine daha çok yer veriliyor, ve sonuç bölümü genellikle ders verici, ama daha acımasız oluyor. *El español Gerardo*'da Céspedes y

Meneses bize kahraman bir Toledolu olan Fernando Palomeque'nin öyküsünü anlatıyor. Fernando Palomeque, adı *Topografia de Argel*'de²³ maceraperest bir tarihi figür olarak geçen Juan Cañete'nin edebiyata uyarlanmış kopyası. Bu kişi, Türk donanmasına sürekli saldırdığından en tehlikeli düşman olarak görülüyor. Çatışmalardan birinde, demir atmış bütün gemileri yakmak amacıyla Cezayir limanına tek başına geliyor. Ama esir alınıyor ve sultanın karşısına çıkarılıyor:

...Böyle bir adam Mağripli olmaya kalksaydı eğer, peygamberine büyük bir iyilik etmiş olurdu, üstelik ona çok önemli ve çok iyi bir savaşı kazandırır. Biraz konuştuktan sonra son olarak ona niyetini söyledi, biraz över biraz da tehdit edip korkutursa bu işi başara-
cağını sanıyordu.²⁴

Sultan, ne yaparsa yapsın Fernando'nun fikrini değiştiremeyeceğini, Muhammed'in dinine geçmesini sağlayamayacağını anlayınca öldürülmesini emrediyor. Götürürlerken Palomeque şöyle haykırıyor:

...Kesin, parçalayın, kırın, ayırın bu yorgun bedeni. Bedenim sizin ellerinizde yok olursa ruhumu gerçek Tanrı'ya teslim etmeyeceğimi sanıyorsunuz. Tanrı benden merhametini esirgemeyecek, bana daha kötü acılara dayanabilmek için güç verecektir. Ve sesini yükselterek korkunç bir haykırıyla şöyle dedi: Hıristiyanım ve size rağmen Hıristiyan öleceğim, hepinizin canı cehenneme.²⁵

İhanetle suçlanan asker Jerónimo Pati'nin sonu çok daha dokunaklı. Jerónimo de Pasamonte anılarında bize onun öyküsünü anlatıyor. Asker Pati'nin sonu öyle hüzünlü ki, celladı bile onu dininden döndürüp canını kurtarmak istiyor:

Daha sonra bana anlattıklarına göre, öteki Türklerle topuzu taşıyan kara muhafız ona, 'Jerónimo Türk ol, canını kurtarırısın, bunu yaparsan patron seni bağışlar,' diyormuş. Bakın hele nasıl kandırıyor-

lar ve ne biçim bir zamanda! Dediklerine göre iyi yürekli keyifle ya-
nıtılıyor: 'Ah hainler, şimdi tam kurtuluşun sınırına gelmişken ney-
le karşıma çıkıyorsunuz!' Ve bağırıyor: 'Ey Bakire ve şehit Azize
Catherina, yardım et bana, artık senin topraklarındayım!'²⁶

Din değiştirenler hangi dinsel törenlere katılmak zorundaydılar? *Topografia de Argel*'de din değiştirmeye karar veren en ünlü Hıristiyanların katıldıkları ayinler ve törenler ayrıntılarıyla anlatılıyor. Dönme, efendisinin eşliğinde sünnet olurken, ritüeli daha çekilir kılmak için arkadaşları onu al-
kışlıyor, şarkılar söylüyor ve kutlamalarla dönmeyi teselli etmeye, eğlendir-
meye çalışıyorlar. Sonra dönme armağanları kabul ediyor, "Kimileri külah,
sarık, ayakkabı, bıçak, başlık, kuşak denen kemer, gömlek, mendil, yeşil
mum gibi hediyeler veriyor, kimileri de hiçbir şey vermiyor, sonra da her-
kes evine gidiyor."²⁷ Özel durumlarda yeniçeriler dönmeyi bağırış çağırış
sokaklarda dolaştırıyor, yardım için maaşlarından para veriyorlar. Yıkıyor-
lar ve "bir odada ya da evde sala okunduktan ve başının önündeki saçlarını
biraz, arkasındaki saçları dibinden kazıyarak tıraş ettikten sonra bir Mağ-
ripli ya da bir Türk adı veriyorlar, o kadar."²⁸

Bu bir anlamda toplumsal bir vaftizdi ve o andan sonra yeni bir ya-
şam başlıyordu. Beklenenin aksine kıskançlıklar, güvensizlikler ve güçlük-
lerle dolu bir yaşam.

Dönmenin yaşamında ne değişiyordu? Genellikle dönmeler eski
efendilerinin hizmetinde çalışmayı sürdürüyorlardı, ama daha az yorucu
işlerde. Bazen de tutsaklıktan eski arkadaşlarının muhafızlığına terfi edi-
yorlardı. Türkler için dönmelere bu görevi vermek bir anlamda onu sına-
maktı, dönme içinse kararında içten olduğunu kanıtlamak için bir fırsat:

JUAN: Bunlar dinlerinden dönerlerse serbest mi kalıyorlardı?

PEDRO: Hayır, daha çok köleler. Çünkü önceleri sadece bedenleri
köleydi, sonra ruhları ve her şeyleriyle köle oluyorlar, tıpkı burada
nasıl oluyorsa öyle olur; eğer birisi bir Mağripli satın alsa ve gücü-
nü kullanarak onu vaftiz ettirse, önce sevgisi gelmiyor mu?

MATA: Öyle olsa gerek.

PEDRO: Hristiyan olunca burada onu Bey mi yapıyorlar?

MATA: İtaat ederse, Tanrı'nın nezdinde evet, bu dünyada ise aynı iş gömleği ve ceketle kalır.²⁹

Savaşta ya da örneğin tıp ya da mühendislik alanlarında öne çıkan birkaç dönme ise daha fazla iktidar ve maddi olanak elde edebiliyordu. Mirasçıları yoksa ölümlerinden sonra malları eski efendisine kalırdı. Birçok dönme yeni durumlarını haklı göstermek için Hristiyanlara haince davranıyordu. Bazıları da, ilerlemek için Türklere verdikleri cezalarda da, abartılı bir içtenlikle aşırılığa kaçıyordu. Cervantes, *Historia del cautivo*'da Hasan Ağa'dan, "Onun gibi zalim bir dönme görülmemiştir,"³⁰ diye söz ediyor ve "her gün kendininkilerden (kölelerini kastediyor) birini boğdurur, ötekini kazığa oturtur, bir başkasının kulağını keserdi, hem de eften püften bir nedenle ya da hiçbir neden olmadan. Türkler bunu salt yapmış olmak için, onun için adam öldürmek normal bir şey olduğu için yaptığını bilirdi."³¹

Soldado Pindora'daki Figueroa, Baleares kıyılarında korsanlık yaptığını ve bu seferlerden birinde esir alındığını itiraf ediyor. Talihsiz Figueroa kısa zamanda, sevgilisi Silvia'nın anısına Silvio Paşa adıyla Konstantinopolis'teki sultanın sağ kolu olmayı başarmıştı.

Ne var ki, Türk yetkililer birçok dönmenin iyi niyetine inanmadıkları için sonunda bu kişilerin bir tehlikeye dönüşmesinden korkuyorlardı. Bu yüzden, güvenliklerini tehlikeye sokabilecek herhangi bir işe dönmelelerin girmelerine izin vermezlerdi. Tutsaklığı ilk elden tadan ve bu gerçeği sarmalayan bütün ayrıntıların iyi bir gözlemcisi olan Cervantes, *Historia del cautivo*'da, Ruy de Viedma ve sevgilisi Zoraida'nın İspanya'ya kaçış hazırlıklarını anlatıyor. Gerçek yaşamında Cervantes'in de başına geldiği gibi, öyküsündeki baş kişi de bir dönmeyi serbest bırakmak zorunda kalıyor. Dönme de kaçmak için Mağripli bir arkadaşından kendisine bir kayık satın almasını istiyor: "Mağripliler bir dönmenin, eğer korsanlık için değilse, ki o zaman bir gemi almalı, kayık almasına ya da bir kayığa sahip olmasına rıza göstermiyorlar, çünkü kayık satın alan, hele İspanyolsa, bunu Hristiyan topraklarına gitmekten başka bir iş için istemez."³²

Dönmelere öyle büyük bir güvensizlik var ki, sorunun karmaşıklığını göstermek için saf olduğu kadar rahatsız edici bir öyküyü aktarmak yeterli. Maceracı kaptan Alonso de Contreras özyaşamöyküsünde, Türklerle kanlı bir deniz çatışmasını anlatıyor:

... Ve o gün gördüğümü anlatıyorum ki Hristiyan olmak ne demek anlaşılsın: Birçok ölünün arasında biri denize yüzü yukarı dönük ve ağzı açık şekilde atıldı. Türklerin ve Mağriplilerin tersine, onlar ölü olarak denize atılır atılmaz bedenlerini ve yüzlerini aşağıya çeviriyorlar, Hristiyanlarsa yukarı. Esir aldığımız Türklere o adamın yüzünün neden yukarı dönük olduğunu sorduk. Onun hep Hristiyan olduğundan şüphe ettiklerini söylediler, vaftizli bir dönmeymiş ve din değiştirmeden önce Fransızmış.³³

Türklerin ve Mağriplilerin tersine, bu ölüler bedenleri ve yüzleri aşağıya dönük biçimde denize atılıyor, Hristiyanlarsa yukarı dönük.

Birçok dönmenin yeni kazandığı ayrıcalıklı pozisyonunu, başlarına gelen bütün kötülüklerden sorumlu tuttuklarından eski arkadaşlarından öç almak için kullanması gibi, birçok başka dönme de evlerine geri dönmek ve yeniden Hristiyanlığa sığınmak için fırsat kolluyordu.

Nasıl yeniden din değiştirilip Kilise'ye dönülebilir? Kimileri tutsaklıkları sırasında, ölüm cezası tehlikesini göze alarak yanlışlarını anlıyor ve bir tür tinsel arınma geçiriyorlardı. Peder Gracián, Biserta'daki hamamlardan birinde gerçekleşmiş olabilecek bir Hristiyanlığa dönme töreni anlatıyor:

Beyler, ben vaftiz olmuş bir Hristiyanım, adım Alonso de la Cruz'du, sonra, cahil ve kötü olduğum için İsa Mesih'i inkâr ettim ve Muhammed'in yoldan çıkmış tarikatına girdim, bana Mami diyorlar. Şimdi herkesin önünde Muhammed'in dinini inkâr ediyorum, ona kötü ve yalancı diyorum ve asıl gerçek kutsal İsa Mesih diyorum ve onun dinine dönüyorum.³⁴

Başka tutsaklar eve dönebilmek ya da aynı şeyi isteyen öteki Hristiyanlara yardım etmek için asıl niyetlerini saklıyorlardı.

Ama bütün dönmeler evlerine geri dönerek kaybettikleri inançlarına kavuşma şansını bulamadılar. Birçokları tutsak öldü. Onlar için sadece günahlarını bağışlatma olasılığı vardı: “Aşırı ihtiyaç durumunda, eğer Hıristiyan topraklarına giderlerse yeniden günah çıkarabilirler diye öğüt veriliyordu.”³⁵ *Soldado Píndaro*’nun *Figueroa*’sı gibi kimi başka dönmeler özgürlüklerine kavuşuyorlardı, ama herkesin önünde günahlarını itiraf etmeleri imkânsızdı. Kişisel pişmanlık onlar için de söz konusuydu: “...Suçuna ve günahına korkunç gözyaşları dökerek ağladı ve inledi ve ruhu kollarımda gerçek tövbekârlık ve pişmanlık izleri bıraktı.”³⁶

El desdichado por la honra’daki Felisardo gibi birçokları da kendilerini Hıristiyanlık uğruna feda etmek için görünüşte din değiştirebiliyorlar, ama gerçekten inançlı olduklarını şehit olarak kanıtlıyorlardı. Tüm yazarlar böyle durumları büyük bir ilgiyle bekler, fırsat kollarlardı, çünkü bu durum anlatının ahlak dersi verme işlevini yerine getirmeye yarıyor, imparatorluğun idealleriyle en ulu ruhanilik bir araya gelmiş oluyordu. Bu türde birçok örnek var ve büyük çoğunluğunda olağanüstü acıklı ayrıntılara rastlanıyor: “Düşmeden önce, ‘Türkler, bir Hıristiyan olarak öldüğüme tanık olun ve Tanrı’ya karşı Meryem Ana’yı her yere taşımaktan başka bir günah işlemedim,’ diyorlar.”³⁷

Ancak daha önce sözünü ettiğimiz, Müslümanlığı kabul eden tutsağa duyulan güvensizlik, tersine işleyen süreçte de var. Böyle olması da akla yakın. Kurtarılan tutsaklardan, kâfirlerle uzun süre yaşamış oldukları için bile şüphe ediliyor idiyse, inançlarına sadık kalamayacak kadar zayıf ruhlu olan “dönmeler”den nasıl şüphe edilmezdi. Bu da bize, birçok “sözde” tarihi anlatı kahramanının, inancını doğrulayarak söze başlamasının nedenini açıklıyor. Söz konusu özyaşamöykülerinde anlatıcı, kötü niyetli bir okurda herhangi bir güvensizlik ya da şüphe uyandırmamak için Kilişe’ye bağlılığını itiraf ederek söze başlıyor. Buna en iyi örnek Toledolu Diego Galán’ın tutsaklık öyküsü ve başına gelenler. Diego Galán öyküsüne şöyle bir itirafla başlıyor:

...Ve Tanrı’ya minnettarım, çünkü cömertliği ve hoşgörüsüyle bana bu genç yaşımda kutsal Katolik inançtan ayrılmam gücü verdi. Bir-

çok Hristiyanın yaptığını yaptırmadı, kimileri fırsat bulurlarsa yurtlarına dönmek için, bazıları cehaletten, bazılarıysa kötülükten, çalışmamak, rahat yaşamak için yaptılar bunu. Tanrı büyük ve iyi olduğu için beni birçok vaftizlinin düştüğü bu körlükten ve uçurumdan ve o kötü dinden ve zararlı balçıktan kurtardı.³⁸

Bir kez daha, bu sorunda ezici bir açıklık sergileyen Cervantes'e başvurmak zorundayız:

...Çünkü bazı dönmeler, Hristiyan dünyasına dönmeyi akıllarına koyunca, iyi bir adam olduğunu, her zaman Hristiyanlara iyi davrandığını, eline fırsat geçecek olursa kaçmayı düşündüğünü kanıtlamak için kimi önemli tutsaklardan imza alırlar. Bazıları bu yazıları iyi niyetle alır, kimisi de gereğinde kullanmak için ve çalışmak için. Hristiyan topraklarına hırsızlık yapmaya gidenler kaybolur ya da yakalanırlarsa imzalarını gösterir ve bu kâğıtlardan ne için geldiklerinin anlaşılabileceğini söylerler, Hristiyan topraklarında kalmaya geldiklerini söylerler, bunun için Türk korsanlarıyla geldiklerini söylerler. Böylece bu ilk arbedeyi atlatırlar ve kendilerine zarar gelmeden Kilise'yle barışırlar. İşlerini bitirince gene Berberilerin arasına döner, eski hayatlarını sürdürürler. Bu tür kâğıtları kullanan başkaları da vardı, ama onlar bu belgeleri iyi niyetle almışlardı ve Hristiyan topraklarında kaldılar.³⁹

Peder Gracián,⁴⁰ İspanya'ya dönmek isteyen dönmelerin onu ziyaret ederek kendilerine bir izin kâğıdı vermesini rica ettiklerini anlatıyor. Bu, "Cervantes'in deyimiyle, Kutsal Engizisyon aracılığıyla Kutsal Kilise'ye bağlanmak"⁴¹ için zorunlu bir lesepase, gerçek din değiştirmesinin hangisi olduğunu doğrulayan bir belgeydi. Bu izni bir hazine gibi sakarlardı, çünkü onsuz yakalanırlarsa ölüm cezasına çarptırılabilirlerdi. İnkâr etme ve din değiştirmenin gerçek anlamı, "E. Sola ve J. F. de la Peña'nın belirttikleri gibi, az çok bilinçli, geçici ya da belli bir süre için, ya da hesaplı, kısaca fırsatçı bir davranış"tı.⁴²

Varoluşlarını yeniden değerlendirmeleri gereken onca canın ruhlarının derinliklerindeki ortaya çıkarmak, maskelerini indirip gerçek amaçlarının ne olduğunu bulmak, ikircikli davranışlarını yargılamak tabii ki çok zor bir iş. Onları bu denli acı veren kararlar almaya zorlayan birçok neden olduğunu bugün doğrulayabiliriz. “Dönme” figürü, hangi taraftan olursa olsun, insan doğasının ayrılmaz bir ögesi. Her ne kadar din öğretileri açısından kötü bir davranış modeli olduğu düşünülse ve bu yüzden kabul edilemez bir örnek oluştursa da, edebiyat açısından anlatıcıya öykü yaratma olanağı veriyor. İyiler ve kötülerin çatışmasından doğal olarak hemen her zaman iyi İspanyol Hristiyan tutsak galip çıkıyor.

NOTLAR

- 1 Bu konuda bkz. F. Braudel, *El Mediterraneo y el mundo mediterraneo en la época de Felipe II*, Meksika, FCE 19; E. Sola ve J. F. de la Peña, *Cervantes y la Berbería*, Meksika, FCE, 1995.
- 2 *Topografía e Historia General de Argel del padre Haedo I*, Madrid, Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1927, c. II, s. 213-425.
- 3 *El amante liberal de Cervantes*, s. 159.
- 4 *Age.*, c. I, bölüm XIII, s. 52-53.
- 5 Cervantes, M. de, *El amante Liberal*, *Novelas Ejemplares*, F. Sevilla ve A. Rey, Madrid, Austral, 1991, c. I, s. 161.
- 6 *Refiérense los trabajos y vida del padre maestro Gracián... Lo que hubo estando cautivo en Túnez...*, bkz. *Apendice, Sección Quinta de Obras de Santa Teresa*, Ed. V. de la Fuente, Madrid, Atlas, BAE, 1952, 55, c. II, s. 465.
- 7 Espinel, V., *Vida del escudero Marcos de Obregón*, Carrasco Urgoiti, Madrid, Clasicos Castalia, 1972, c. II, Relación, Descanso III.
- 8 Espinel, V., *Vida del escudero Marcos de Obregon*, Carrasco Urgoiti, Madrid, Clásicos Castalia, 1972, c. II, II. bölüm, Descanso VIII.
- 9 Lope de Vega, *El desdichado por la honra*, bkz. *Novelas de Marcia Leonarda*, F. C. Sainz de Robles, Madrid, Aguilar, 1990. Madrid, Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1875, c. 98, s. 54.
- 10 *Memorias del cautivo en la Goleta de Tunez (el alferez Pedro de Aguilar)*, P. de Gayangos,
- 11 Cervantes, M. de, *Historia del cautivo, Quijote'de*, bkz. *Obras completas*, F. Sevilla y A. Rey. Alcalá de Henares, Centro de Estudios Cervantinos, 1993, c. I, s. 422.
- 12 *Topografía...*, c. I, s. 52.
- 13 *Age.*, s. 53.
- 14 *Los trabajos...del padre maestro Gracián*, s. 459.
- 15 Alcalá Yáñez, J., *El donado hablador Alonso, Mozo de muchos amos*, bkz. *La novela picaresca española*, A. Valbuena Prat, Madrid, Aguilar, 1986, c. II, s. 316.

- 16 *Viaje de Turquía*, García Salinero, Madrid, Cátedra, 1980, s. 174-175.
- 17 *Age.*, s. 175.
- 18 *Los trabajos...del padre maestro Gracián*, s. 464.
- 19 *Cautiverio...de Diego Galán*, bölüm XIX.
- 20 *Los trabajos...del padre maestro Gracián*, s. 461.
- 21 Céspedes y Meneses, G., *El español Gerardo*, bkz. *Novelistas posteriores a Cervantes*, C. Rosell, Madrid, Atlas, BAE, 1946, c. 18, s. 229.
- 22 Camerino, J., *Los efectos de la fuerza*, bkz. *Novelas Amorosas*, F. Gutiérrez, Barcelona, Selecciones Bibliófilas, 1955, s. 208.
- 23 *Topografía de Argel*.
- 24 *El español Gerardo de Céspedes y Meneses*, s. 234.
- 25 *Age.*, s. 235.
- 26 *Vida y trabajos de Jerónimo de Pasamonte*, bkz. *Autobiografía de soldados [siglo XVII]*, age. s. 22.
- 27 *Topografía de Argel*, s. 55.
- 28 *Age.*, s. 55.
- 29 *Viaje de Turquía*, s. 176.
- 30 *Historia del cautivo de Cervantes*, s. 424.
- 31 *Age.*, s. 424.
- 32 *Age.*, s. 430.
- 33 *Vida del Capitán Alonso de Contreras*, bkz. *Autobiografía de soldados (siglo XVII)*, J. Ma. de Cossio, Madrid, Atlas, BAE, 1956, s. 83.
- 34 *Los trabajos...del padre maestro Gracián*, s. 465.
- 35 *Los trabajos...del padre maestro Gracián*, s. 403.
- 36 *Varia fortuna del soldado Píndaro de Céspedes y Meneses*, s. 230.
- 37 *El desdichado por la honra de Lope de Vega*, s. 141.
- 38 *Cautiverio y trabajos de Diego Galán, natural de Consuegra y vecino de Toledo. 1589 a 1600*. Bkz. M. Serrano Sanz, Madrid, Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1913, c. 37, s. 3-4.
- 39 *Historia de cautiva de Cervantes*, s. 426.
- 40 *Los trabajos...del padre maestro Gracián*, s. 464.
- 41 *Historia de cautiva de Cervantes*, s. 448.
- 42 Sola, E. ve J. F. de la Peña, "Moriscos y renegados", bkz. *Cervantes y la Berbería*, s. 215.

DİPLOMATİK DENGİ: İSPANYA, OSMANLI VE SAFEVİ İMPARATORLUKLARI

Akdeniz, Orta Avrupa ve Ortadoğu'nun siyasal yapıları 16. yüzyılın ilk yirmi yılında çok hızlı bir değişim göstermişti. Avrupa'da toprak bütünlüğü olan ilk devletler bu değişimle neredeyse eşzamanlı olarak kuruldu, Osmanlı ve Safevi imparatorlukları da yerine oturdu. İspanya'da Katolik krallar birleşiyor, 1492'de topraklarındaki son Müslüman egemenliğine son veriyor, İtalyan yarımadasına doğru yayılmayı planlar-ken Fransız ve Venedik çıkarlarıyla çatışıyorlardı. II. Mehmet döneminde Konstantinopolis'i, Yunanistan'ın Avrupa topraklarını ve Venedik ticari bölgelerinin büyük bölümünü egemenliği altına alan Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılması, Bayezid döneminde (1481-1512) duraklama dönemine girdi, ordu Memlûklar ve Macarlar karşısında yenik düştü. İran'da Safevi hanedanının kurucusu İsmail İbn Haydar (1501-1524) Tebriz'i alıyor, 1501'de kendini şah ilan ediyor ve Bağdat ile Musul eyaletlerini topraklarına katıyordu. İran'dan yana esen rüzgârlar, yeniçeriler zayıf II. Bayezid'i tahtan inmeye zorlayıp yerine oğlu I. Selim'i (1512-1520) tahta çıkarınca yön değiştirmişti. Selim Çaldıran'da İranlıları yenilgiye uğratarak Tebriz'e girdi ve yukarı Fırat bölgesinin egemenliğini ele geçirdi. Daha sonra Mısır ve Suriye'de Memlûk egemenliğine son vererek Arabistan'daki kutsal kentleri imparatorluğuna kattı, halife unvanını aldı. Halefleri de bu unvanı koryacaklardı.

Türklerin yayılması Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde de önlenemez bir hızla devam etti. Padişah 1521'de Belgrad'ı aldı, 1529'da Viyana kapılarına dayandı, ama yenik düştü. 1522'de Saint-Jean Şövalyeleri'nden Rodos'u aldığıında, şövalyelerin gemileriyle adayı terk etmelerine izin verdi. Rodos'u ele geçirmek Türklerin Ege Denizi'ne egemen olmalarını sağlamıştı. Cezayirli Barbaros Hayreddin'in halifeye bağlanıp Konstanti-

* Madrid Complutense Üniversitesi

nopolis'te Kaptan Paşa ilan edilmesinden sonra, Batı Akdeniz'de de denetimi ele geçirdiler. Türk gemileri güney İtalya kıyılarını yerle bir ediyor, deniz ulaşımını ciddi şekilde tehdit ediyordu. Rodos Şövalyeleri 1523'ten 1530'a dek kadirgalarıyla limandan limana dolaşıp durdular, sonunda her yıl Azizler Yortusu'nda Sicilya kral naibine, Trablus kentine ve 13. yüzyıldan beri Sicilya'nın egemenliğinde olan Malta Adası'na sembolik haraç olarak bir atmaca verme koşuluyla V. Carlos'un koruması altına girdiler. Büyük bir liman yakınlarındaki Birgu denen yere yerleştikten sonra, Saint Jean Şövalyeleri Süleyman'la yaptıkları ikili saldırmama anlaşmasını bozarak İspanyol donanmasının Türklere karşı giriştiği tüm operasyonlara etkin bir şekilde katılmayı sürdürdüler. Türklerin tepkisi hiç gecikmedi. 1551'de Aragonlu Juan de Homedes baş kaptanken, Sinan Paşa korsan Turgut Reis'le birlikte Gozo'ya bir çıkarma yaptı ve bütün halkı esir alarak götürdü. Kısa bir süre sonra Trablusgarp Osmanlı egemenliğine geçecekti. 1559'da ise İspanyolların başarısız geri alma deneyimi Cerbe felaketiyle son buldu. 18 Mayıs 1565'te yüz otuz kadirgalı Osmanlı donanması Konstantinopolis'ten yola çıkarak Malta'ya geldi. 30 Mayıs'ta Trablusgarp ve Cezayir'den gelen Turgut ve Hasan reisler de gemileriyle Osmanlı donanmasına katıldı. Saldırıya geçen güçlerin üstünlüğü savunmacılara boyun eğdirmeyi. Bir avuç İspanyol'dan başka kimse yardımlarına gelmemiş olsa da, Sicilya kral naibi García de Toledo'nun gönderdiği küçük bir yardım filosu, düşman saldırısına direndi. Saldırganlar başlarında bizzat kralın olduğu büyük donanmanın her an gelme olasılığı karşısında, 8 Eylül'de kuşatmayı kaldırdılar. Bu yenilgiyle Türklerin Batı Akdeniz'e girme olasılığı durdurulmuş oldu.

Muhteşem Süleyman Avrupa'daki zaferlere koşut olarak doğuda da zaferle ilerliyordu. Şah Tahmasb (1524-1576) ile çatıştıktan sonra, 1538'de Basra Körfezi'nde Portekizlileri gözetlemekte önemli bir merkez olan Basra'yı aldı; bu, Süveyş'le birlikte, daha önceleri Memlûkların kontrolü altında olan deniz baharat yolunun açılması anlamına geliyordu. 1534-1535, 1548-1550 ve 1554 yıllarında birbiri ardına çıktığı seferlerle İran'ın Kafkasya, Azerbaycan ve Irak'taki topraklarını ele geçirdi, ama ele avuca sığmayan düşmanı kesin olarak yenilgiye uğratamadı. 1555'te Amasya Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşmaya göre Kafkasya'daki bazı topraklardan vazgeçiyor ve

şahın Şii tebaasının Mekke'ye hacca gitmesine izin veriyordu. Süleyman'ın ölümünden sonra, II. Selim (1566-1574) ve III. Murad (1574-1595) dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğu "kadınlar saltanatı" denen harem entrikaları, ekonomik gerileme, toplumsal huzursuzluklar (köylü ayaklanmaları) ve yeniçeri isyanlarının yaşandığı bir duraklama dönemine girdi. Ancak askeri üstünlüğünü koruyordu. 1571'de Papalık Devleti, Venedik ve İspanya'nın birleşmesiyle Kutsal Birlik adı altında kurulan ittifak, İnebahtı'da, stratejik değerinden çok propaganda değeri yüksek, gösterişli bir zafer kazandı. Birlik içindeki anlaşmazlıklar yüzünden bu zaferin iyi kullanılamaması, Osmanlılara bir yıl içinde donanmayı yenileyip 1574'te II. Felipe'nin elinden Tunus'u alma fırsatı verdi.

O günlerde İran'daki durum da kötüye gidiyordu. Tahmasb'ın öldüğü yıl (1576) halefi Haydar Mirza da öldürüldü. Bir yıl sonra (1577) kardeşi İsmail de aynı kaderi paylaştı. Tahta çıkan kardeşi Muhammed'in (1577-1587) zayıf karakterli ve neredeyse tamamen kör olması ülkeyi yönetmesine engel oluyordu. Osmanlı sadrazamı Murad Paşa ile Sinan Paşa, Sultan III. Mehmed'i İran'a saldırmaya ikna ettiler. İranlıların art arda gelen yenilgilerinden sonra, şahın tahtı kardeşi I. Abbas'a (1587-1629) bırakması uygun görüldü; Abbas, Safevi hanedanından gelen en büyük İran hükümdarı olacaktı.

Avrasya'nın bu kısa ve doğal olarak eksiklerle dolu makropolitik değerlendirmesini yapmak, diplomasının neden silahlardan sonra devreye girdiğini anlamak için gerekliydi. Osmanlı İmparatorluğu hem Orta ve Güney Avrupa'da Habsburg egemenliğine son vermek, hem de doğuda yüz yıllık düşmanı Safevilere son darbeyi indirmek için yeterli güce sahip olmadığından ayrılmındaydı. Aynı durum, birçok cephede çarpışması gereken İspanya için de geçerliydi. Kısacası, birlikleri çevik ve askerlerinin morali yüksek olduğundan kolay kolay yenilgiye uğratılamayan düşmana karşı hem Avrupa'da hem de Asya'da büyük koalisyonlar kurma ütopyaları üretmek için durum çok elverişliydi. Diplomasi çanları çalıyordu. 1566'da II. Maximilian, Tahmasb'a Osmanlılara karşı koalisyon önerdiği mektubun bir kopyasını II. Felipe'ye gönderdi. Portekiz kralı Dom Sebatião, İnebahtı zaferinin coşkusu geçmeden, 1572 yılı başlarında, hem Hristiyanların Os-

manlı donanmasına karşı kazandıkları büyük zaferi haber vermek, hem de Kızıldeniz ile Basra Körfezi'nde Türk'e savaş açma kararını bildirmek için büyükelçisi Miguel Dabreu de Lima'yı bir heyet eşliğinde İran şahına gönderdi. Durumdan yararlanarak Osmanlıların şahın elinden aldığı toprakları geri almak istiyordu. Portekiz kralının mektubuyla birlikte Papa V. Pius da dört kısa mektup gönderdi, ayrıca İran şahının yanı sıra Habeşistan ve Arap sultanlarına birer mektup yolladı. II. Felipe yeğeni Kral D. Sebastião'nun niyetini öğrenince, Papa'nın kısa mektuplarının gideceği yerlere gönderilmek üzere, içerikleri öteki mektuplara benzer dört mektup da kendisi gönderdi Lizbon'a. Bu girişimler fiyaskoyla sonuçlandı, yıllar sonra Rahip Melchor de los Ángeles'in dediği gibi Miguel Dabreu de Lima'nın "diplomatik girişimi öylesine kötüydü ki İran'dan sanki kaçıyor gibi ayrıldı."

Kral D. Sebastião, amcası II. Felipe'yle taban tabana zıt, çok temiz yürekli bir insandı. Her durumu inceden inceye tartardı. 1581'de Portekiz tahtına çıktığında Türk'le yalnızca Akdeniz'de değil, Portekiz'in Doğu Afrika, İran Körfezi ve Hindistan'daki topraklarında çarpışması gerekeceğinin bilincindeydi. Kutsal Birlik'teki müttefikleri onu terk edince Bâbü'lî'yle gizli bir ateşkes imzaladı ve bütün dikkatini komşu imparatorlukla arasındaki savaşa bir türlü son veremeyen İran'a topladı. İspanya, Osmanlıların askeri gücünü kıramadığına göre, en iyi taktik bitip tükenmek bilmeyen Osmanlı-Safevi anlaşmazlığını kışkırtmak ve böylece Türk'ü "meşgul edip" askeri güçlerini "oyalamak"tı. Öte yandan, Safevilerin Basra Körfezi'nin deniz trafiğini kontrol altında tutan Portekiz'in zengin "hançer" Hürmüz'ü elde etme hevesine ket vurmuş olacaktı. Böylece, 1581'de II. Felipe Hindistan'a kral naibi olarak gönderdiği Don Francisco de Mascareñas'ı, Muhammed Şah'la görüşmek, ki o günlerde adı Hüda'bende Muhammed idi, dostluk teklifini yinelemekle görevlendirdi. Napoli kral naibi İñigo López de Mendoza'ya da şaha bir armağan verip aynı teklifi yineleme görevini verdi. İspanyol imparatorunun elçileri hedeflerine vardılar ama İran elçisi gelemedi. Kader kötü bir oyun oynamış, elçi İspanyollara ait Goa'ya gelirken *Bõa Viagem* gemisi batınca ölmüştü. Bu fiyaskoya rağmen II. Felipe İran'la iyi ilişkilere girme isteğinden vazgeçmedi. 1594'te Hindistan kral naibi Matías de Albuquerque'e, İran hükümdarı (artık I. Abbas'tı) nezdinde bir bü-

yükkelçilik kurma emri verdi. 1596'da, yeni kral naibi Vidigueira kontu Don Francisco de Gama'ya bu emri yinedi. Kral naibine, İran'ı Türk'le düşmanlığına son vermeye ikna edecek soylu bir kişi ya da bir "beyefendi"yi elçi olarak göndermesini salık veriyordu.

O güne dek bu tür girişimleri hep İspanya kralı gerçekleştirmişti. Ama o günden sonra diplomatik girişimlerin sözcülüğünü İran şahı yükledi. İradesi zayıf olan III. Felipe ilişkileri İran hükümdarlarının en büyüğü olan Abbas'la yürütmek zorunda kaldı. Öte yandan, Abbas kırk iki yıllık saltanatı süresince altı Osmanlı halifesiyle çatışmaları sürdürdü: III. Mehmed (1595-1603), I. Ahmed (1603-1617), I. Mustafa (1617-1618), II. Osman (1618-1622), II. Mustafa (1622-1623) ve IV. Murad (1623-1640). Genç hükümdar 1590'da topraklarının büyük bir bölümünü yitirerek Osmanlılarla barış imzalamak zorunda kaldı. Ülkesine düzen getirip otoriteyi sağladıktan sonra kayıplarının acısını çıkarmayı düşünüyordu. Bu arada, Basra Körfezi'nde egemenliğini yaygınlaştırarak Hürmüz'deki Portekizliler için de bir tehlike olmaya başlamıştı. 1602'de Şiraz hanı Aliverdican, Abbas'ın buyruğu altında Lar hanı olunca, adayı tampon görevini yerine getirecek bir devletten yoksun bıraktı. Kısa bir süre sonra, Portekizlilerin Türklerden alıp, bir ihanet sonucu Hürmüz hükümdarına verdikleri Bahreyn Adası'nı ele geçirdi. Kısaca, İran tahtı ile Portekiz arasındaki uyuşmazlığı Abbas büyük bir ustalikle ve İspanya Krallığı'na gidip gelen elçilerin yardımıyla gizli tutmayı başardı.

İlk elçiler Antonio Sherley ve Kasım Alibey oldular. Alibey 1599 yılında İsfahan'dan yola çıkarak büyük Moskova dükü, Polonya kralı, Almanya imparatoru, Venedik beyi, Papa ve İspanya kralı ile görüşmeye gitti. Abbas, Katolik hükümdarların tebaalarına ticaret yapma ve İran'da oturma izni veriyor, ibadetlerini istedikleri gibi yapma özgürlüğü tanıyor ve topraklarında yaşayan bütün Hristiyanların Papalık yetkisi altına girmelerini öngörüyordu. Buna karşılık, İran'da sürekli büyükelçiler bulundurulmasını, Türklerle bütün ilişkilerin kesilmesini ve Osmanlılara savaş ilan edilmesini istiyordu. Abbas henüz Avrupa'daki dinsel uyuşmazlıkların boyutlarını bilmiyordu. İki elçi Roma'ya geldiklerinde öyle bir anlaşmazlık içindeydiler ki, ayrı ayrı misafir edilmeleri ve her birine Papa'yla ayrı bir randevu ve-

rilmesi gerekti. VIII. Clemens yerinde bir kararla şaha yanıtını Antonio Sherley'nin götürmesini, Alibey'in de İspanya'ya maiyetiyle yalnız gitmesini istedi. Alibey ve heyeti, o sıralarda sarayın bulunduğu Valladolid'e 1601 Ağustos'unda vardı. Yukarıda sıralanan isteklere bir de özel talep ekleniyordu. İspanya kralından Hürmüz'deki tacirlere yapılan haksızlığın düzeltilmesi, kılıç yapmada kullanılan ve Portekiz'den ithal edilen demir çubukların dört parmak uzatılması (kendi ülkesinde uzatma olanağı yoktu), bir de dönüşünde elçiye İspanya kralının elçisinin eşlik etmesi isteniyordu. Türklerden alınan toprakların bölüşülmesine gelince, Abbas kendi zaptettiği topraklara egemen olacak, geri kalanları İspanya kralına bırakacaktı.

Kasım Alibey 16 Mart'ta Lizbon'dan demir aldı. Yanında Abbas'ın istediği III. Felipe'nin elçisi yoktu. Goa'ya geldiğinde bir sürprizle karşılaştı. İranlılar Hürmüz adasıyla anakarada sınır oluşturan Comoran Kalesi'ni kuşatmış, Bahreyn Adasını işgal etmişti. Elçinin, 24 Aralık'ta İspanya kralına yazdığı Portekizce mektupta durumu bildirdiğini ve iki hükümdar arasındaki dostluğa dayanarak şahın bir çözüm bulacağını beklediğini anlatıyordu. Öte yandan, şahın Hristiyan prenslere gönderdiği armağanları satın paraları cebine indiren Antonio Sherley doğal olarak İran'a dönme cesaretini gösterememişti. Ayrıca Essex dükü Cádiz seferine katıldığı için İspanya'ya da dönemiyordu ve yardım ettiği dük İngiltere Kraliçesi tarafından ölüme mahkûm edildiği için İngiltere'ye de gidemiyordu. Böylece 1601'de Ragusa'ya gitmeye karar verdi, ertesi yıl da Venedik'te geçirdi. Orada İspanyol büyükelçisi Don Francisco de Vera y Aragon'la temasa geçerek büyükelçiye İspanya kralı hizmetinde çalışmak istediğini bildirdi. Kongre bu yakınlaşmadan yarar beklemese de, anlaşmazlırsa zarar görebilecekleri için, "Venediklilerle anlaşır ve birleşirse," kabul etmeleri gerektiğini düşünüyordu. O günden sonra Antonio Sherley İspanya kralının sadık bir adamı oldu, İran'da rehin kalan kardeşi Roberto ise şahın hizmetine girmek zorunda kalmıştı.

Kasım Alibey'in dönüşünden önce, 1601'de yola çıkan gemilerle Hindistan kral naibine, İspanya kralının elçileri olarak İran'a din adamları gönderme emri iletildi. 16 Şubat 1602'de III. Felipe'nin şaha yazdığı bir mektubu İran'a götürmekle görevlendirilen Augustinus tarikatı rahiplerinden Jerónimo de la Cruz, Antonio de Gouvea ve Cristóbal del Espiritu San-

to, Goa'dan Hürmüz'e doğru yola çıktılar. Horasan'da, Meşhed yakınlarına geldiklerinde burada savaşmakta olan Şah Abbas önce rahipleri kabul etmek istemedi; Bahreyn'i geri vermesi ve Comoran kuşatmasını kaldırmasını istemek için kaptanın Hürmüz'den gönderildiğini sanıyordu. Ama III. Felipe'den mektup getirdiklerini öğrenince sarayından bir soylu kişiyi rahipleri karşılamak ve Meşhed'e götürmekle görevlendirdi. Oradan 10 Kasım 1602'de İsfahan'a geldiler. İsfahan'da rahiplere oturma, Müslüman din adamlarının karşı çıkmasına rağmen bir kilise inşa etme izni verildi. Şah, Jorge Castelo Branco komutasındaki Portekiz donanmasının Bahreyn'e müdahale etmemesi koşuluyla, Şiraz hanına Comoran Kalesi kuşatmasını kaldırması emrini verdi.

Şah, İspanya kralının Türk'e saldıracağı ve Alman imparatorunu Osmanlılarla çarpışmayı sürdürmeye ikna edeceği vaadine güvenerek 1603'te Bâbüâli'yle anlaşmayı bozdu. İspanya ayrıca, III. Mehmed'in yerine 13 yaşındaki oğlu I. Ahmed'in tahta çıkmasını da fırsat bilmişti. Başlangıçta şahın seferi çok başarılı oldu. Öte yandan, Kasım Alibey'in eliyle gönderilen isteklere verilecek yanıt götürmek için elçi olarak seçilen Luis Pereira de Lacerda 1603'te yolculuğunu tamamlayamadı. Aynı yılın Aralık ayında Goa'ya geldi, ama ancak 14 Şubat'ta Hürmüz üzerinden İran'a doğru yola çıktı. Kendisine Augustinus tarikatından Rahip Melchor de los Ángeles, Rahip Guillermo de San Agustín ve Rahip Diego de Santa Ana eşlik ediyorlardı. İsfahan'a geldiklerinde, şahın Türklerle savaştığı Erzurum'a dek yeniden uzun bir yolculuğa çıkmaları gerekti. Oradan da aldıkları bilgilerle 1604 Kasım'ının son günlerinde Casbin'e vardılar. Şahtan bir yanıt gelmeyince, Luis Pereira de Lacerda bu iş için Rahip Melchor de los Ángeles'i görevlendirdi. Din adamı, şahı Tebriz'de buldu ve kendisine Lacerda'nın armağanını verdi. Şahın tutumundan ve aldığı sonuçtan memnun kalmayan Rahip Melchor, III. Felipe'ye bir protesto mektubu gönderdi. İspanya kralı bu mektuptan elçisinin kendi şanına ve İran şahına yaraşır bir armağan seçememiş ve verilen görevi –şaha, Bahreyn adasını Hürmüz kralına geri vermesi ve İspanya'nın düşmanı ilan edilen Don Roberto Sherley'in İran'dan uzaklaştırılması için elinden geleni yapması konusunda baskı yapmak– gerektiği gibi yerine getirememiş olduğu sonucunu çıkardı.

Abbas da, İmam Colibec'i [?] gönderdi. Abbas'ın elçisi 1606 yılının Aralık ayında Goa'dan demir alıp 1607 sonbaharının ilk aylarında Lizbon'a vardı. Getirdiği mektupta şah, Kasım Alibey'in İran'a döndüğünü bildiriyor, İspanya'da elçisine gösterilen ilgiden dolayı teşekkür ediyordu. Bunun yanı sıra, saygılı bir dille, Luis Pereira de Lacerda'nın elçiliğinden memnun olduğunu belirtiyor, Türk'e karşı kazandığı zaferleri bir bir saydıktan sonra, artık İspanya kralının da Bâbîâlî'yle düşmanlığına son verme zamanının geldiğini dokunduruyordu. Ama Bahreyn'in geri verilmesiyle ilgili tek bir söz yoktu mektubunda. İspanya kralı da yanıt olarak zaferlerinden duyduğu memnuniyeti belirtti, din adamlarına iyi davranıldığı için teşekkür etti. Bunların yanı sıra İspanyol kadırgalarının Türk kıyılarına verdiği zararı göklere çıkartıyordu. İmam Colibec nazikçe konuk edildiği saraydan 7 Mayıs 1608'de ayrıldı. Melinda kıyılarında gemisi rotasını şaşırdı, bu yetmiyormuş gibi bazı Portekiz "soyluları" eşyalarını elinden aldılar. Bu, Feira kontu Juan Pereira'nın emriyle kendisine eşlik eden Rahip Melchor de los Ángeles'i –haklı olarak– çok öfkelen-dirmişti. Din adamına, İspanya kralının "Avrupa'da başka savaşlarla meşgul olduğu için Türk'ü oyalayamadığını, ama boş kalır kalmaz ilgileneyeceğini" bildir-mesi emri verilmişti. Rahip Melchor, şahı 1609 yazında Tebriz'de buldu. Murat Paşa'nın kumandasındaki Türk ordusu üzerlerine geliyordu. Şah İspanya kralının pasif kalmasından şikâyet ederek karşıladı elçiyi; kral onları "ateşe sürmüş sonra da geri çekilmiş dinleniyor"du. Şikâyetlerini, rahibi 1613 yılında krala bir mesaj götürmesi için İspanya Sarayı'na göndermeye karar verene dek sürdürdü.

Papa VIII. Clemens'in İran'a gönderdiği heyet Moskova üzerinden uzun ve arbedeli bir yolculuktan sonra, 1607 Aralık ayında İsfahan'a ulaştı. Papa, Cizvit Rahip Francisco, Kaptan Diego de Miranda ve Pistoya'nın Abbas'ın Hristiyanlara karşı tutumuyla ilgili anlattıklarından yersiz umutlara kapılmıştı. Abbas uzlaşmadan yana davranmamış, üstelik de egemenliği altındaki topraklarda yaşayan Hristiyan Ermenilere karşı müthiş bir kovuşturma başlatmıştı. Heyeti oluşturan Karmati tarikatından rahipler, Pablo Simón de Jesús María, Juan Tadeo de San Eliso ve Redempro de la Cruz'u çok kötü karşıladı ve açıkça Papa ve Hristiyan prenslerden hoşnut

olmadığını belirtti. Ama, Karmatilerin çok yetenekli bir diplomat olan “Baş”ı Rahip Pablo Simón, Abbas’ın bütün şikâyetlerine aldatıcı kanıtlar, hatta yalanlarla yanıt verdi. İmparator hakkında söylenenler doğru değildi. Avrupa’da da İran şahının Türklerle barış yaptığı söylentileri dolaşıyordu ama Hristiyan prensler bu söylentilere inanmıyorlardı. Papalık devletinin hiçbir şey yapmıyor gibi görünmesine, son yılda iki papanın (VIII. Clemens ve XI. Leo) art arda ölümü neden olmuştu. Hristiyan prensler de Konstantinopolis’e elçi gönderilmesinden memnun değillerdi. Rahip Pablo, son olarak dikkatli olmasını, “eğer Hürmüz hakkında planları olduğunun kokusunu alırlarsa,” hemen Türk’le barış antlaşması yapacaklarını söyledi. Şahı bu argümanlarla sakinleştirdi ve Abbas kaçırılan Ermeni gençlerin ailelerine geri verilmesini, Hürmüz’e saldırmak için başlatılan askeri hazırlıkların durdurulmasını emretti; ayrıca İsfahan’daki Karmati rahiplerine ev verilecek ve onlar için kilise yapılacaktı.

1608 yılı olağanüstü bir diplomasi yılı oldu. Şah 12 Şubat’ta Roberto Sherley’i, Avrupa saraylarında kardeşinin izlediği yolu izleyerek Hristiyan prenslerden yardım istemeye gönderdi. Mart ayının son günlerinde aynı amaçla Rahip Pablo Simón de Jesús María’yı Roma’ya gönderecekti, Aralık sonunda ise Rahip Antonio de Gouvea ve Cengiz Bey’e III. Felipe ve Papa’yla görüşme görevini verecekti. Özel görevini ilk yerine getiren Rahip Pablo Simón oldu. Roma’ya varmadan önce Napoli kral naibi Benavente kontuyla görüştü. Yolda gelirken ona, kontun ulaklarından birinin Roberto Sherley’e götürdüğü bir mektubu açıp okuduğunu, mektupta Halep ve Bağdat’ta mutabık kalındığı gibi, ajanlara “iki ayda bir İran ve Hindistan’dan” haber verileceği söyleniyordu. Sonra Roma’da, Aziz Augustinus Manastırı baş rahibi Diego de Santa Ana’nın III. Felipe’ye götürülmek üzere gönderdiği mektupları İspanyol büyükelçisine verdi. Mektuplarda Abbas’ın inanılır kaynaklardan öğrenilen gerçek niyeti ve İran’daki durum hakkında rapor veriliyor, şahın Hürmüz valisinden hoşlanmadığına dikkat çekiliyor, kralın elçilerinin “ticari çıkarları”nı kaybetmemek için görevlerini aksattıkları söyleniyordu. Rahip Simón, Abbas’ın gönderdiği mektubu Papa’ya verdi ve birlikte bir durum değerlendirmesi yaptılar. Pablo Simón her ne kadar şaha söz verdiği gibi hemen İran’a dönmek istiyor idiyse de,

Papa bu görüşmeden sonra onu Papalık önerilerini sözlü olarak Katolik krala bildirmesi için İspanya'ya gönderdi.

Pablo Simón İspanyol hükümetine jeopolitik ve stratejik sezilerini içeren iki uzun ve ilginç rapor sundu. Birinci raporda Papa'nın İran şahıyla dostluğunu sürdürmek istediği belirtiliyordu, çünkü aksi halde Abbas Bâbîâlî'yle barış yapabilir ve Hollandahlar, İngilizler, Mogor kralı ve öteki komşu Hindistan krallıklarıyla ittifaka gidebilirdi. Şahın Basra Körfezi'deki gücüne bunlar de eklenince büyük bir tehlike oluşurdu. Türk de destek bulunca bütün savaş gücüyle Akdeniz ve Hint Okyanusu'na yüklenebilirdi. Papa, İspanyol askeri müdahalesi için en uygun yer olarak karadan yardım alamayacak Kıbrıs'ı öneriyordu. Ada ele geçirilirse İskenderiye ile ticaret kesilebilir ve böylece Hindistan'dan Akdeniz'e geçişi sağlayan Mısır'ın fethi kolaylaşırdı. Sicilya'dan İskenderiye'ye sekiz günde gidiliyordu, oradan Kızıldeniz'e ise üç ya da dört günde. Bu denizde Goa'ya gitmek için kavgı ve başka gemiler bulundurulabilir, her ay ya da iki ayda bir Hindistan'dan haber alınabilir, gerektiğinde hemen yardım gönderilebilirdi. Kalyonların bütün Afrika kıyılarını dolaşmasına, hastalıklar nedeniyle uzayan yolculuklar yapmalarına gerek kalmazdı. Rahip Pablo, adeta Britanya İmparatorluğu'nun başlangıç dönemini görmüştü...

İkinci raporda ise, din adamı ivedi olarak Hürmüz'deki aşırılıklara son verilmesini, İsfahan'da sürekli büyükelçilik kurulmasını ve acele posta sistemi geliştirilmesini salık veriyordu. Hindistan'dan tarafsız haber vermesi açısından elçinin Portekizli olmamasını, giderken Doğu geleneklerine uygun iyi bir armağan götürmesini öneriyordu. Ayrıca hükümetin Roberto Sherley'in İran'dan uzaklaşmasını istediğini öğrenince, İran şahına onu Avrupa'ya göndermesini önerdiğini de raporuna eklemişti ve krala bu adamı hizmetine alıp İran'a dönmesini engellemesini öneriyordu. Raporlar kongrede tartışıldıktan sonra önerilerin gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığına karar verildi. Bunun üzerine kral, 9 Mayıs'ta Papalık nezdindeki elçisiyle papaya bir mektup göndererek şahın Türk'le uzlaşmasını engellemek için onu "pohpohlama ve oyalama"sını söylemesini istedi. Karmati rahibine de Roma'da İspanyol büyükelçisiyle temasa geçmesini ve getirdiği diğer öneriler üzerine onunla anlaşmasını emretti.

Bu öneriler şunlardı: Misyonerlerin gönderilmesi, yardımlar, İran'a sürekli bir büyükelçi atanması ve Akdeniz, İran ve Hindistan'la hızlı bir posta sisteminin oluşturulması.

30 Ağustos 1609'da Napoli kral naibi ile Rahip Simón de Jesús María'nın kurdukları haber alma mekanizması aracılığıyla İranlıların Kezm Adası'nı aldıkları ve Hürmüz kentinin suyunu kestikleri haberi geldi. Portekizlilerin her yıl ödemeyi önerdikleri 150.000 *larinelik* vergiyi yeterli bulmamışlardı, ayrıca gümrük gelirlerinin yarısını istiyorlardı. Yani Portekiz Meclisi ve Devleti, İran'la ilgili konularda iyi bilgilendiriliyordu. Bu arada Roberto Sherley, Avrupa saraylarına yaptığı uzun gezilerden sonra, 22 Ocak 1610'da Madrid'e geldi. Bu ziyaretlerde kimi zaman ödüllere layık görülmüş –kendisine İmparator Rodolfo, Kutsal Roma İmparatorluğu Sarayına Bağlı Kontluk, Papa ise Kutsal Laterano Sarayı Kontu unvanını verdi– kimi zaman da kınanmıştı. Madrid'e İran şahından Avrupa pazarlarına ipek göndermek için ticari bir anlaşma –kulağa bildik gelen bir proje– ile diplomatik ve askeri yardım girişiminde bulunma teklifi getiriyordu. Bu kez gelen mesajlarda bir yenilik vardı, somut askeri hareketler öneriliyordu: Kıbrıs'ın alınması, Halep'e İranlıların Anadolu'ya girmesiyle eşzamanlı bir saldırı, ki bu iki ordunun Akdeniz'de karşı karşıya gelmesi demekti. Diplomatik girişim olarak da, İspanya kralı hiç zaman kaybetmeden imparatora, Polonya ve Macaristan krallarına, Floransa düküne ve Religió de San Juan'a "yeni mektuplar" yazmalı ve "hep birlikte ya da ayrı ayrı, hangisini uygun görüyorlarsa, Türk'e zarar vermelerini ve oyalamalarını" sürdürmelerini "önemle" istemeliydi. Bu mektupların orijinallerinin bir kopyasını Don Roberto'ya vermeliydi. Her iki hükümdar da sürekli elçilikler kuracaklardı ve Benavente kontunun örgütleyeceği haber alma mekanizması aracılığıyla haberleşeceklerdi. Bunlara karşılık Sherley, Bahreyn'i Hürmüz kralına geri vermesi için şahı ikna etmeyi vaat ediyordu ve eğer İspanya kralı şahın isteklerini yerine getirirse İngiltere'ye gitmekten vazgeçecekti.

Elçinin de yardımıyla bazı maddeler değiştirilerek ütöpik önerinin içeriği yumuşatıldı. Eğer "acil bir neden" olmazsa askeri harekât gerçekleştirilecekti. İpek anlaşması kabul edilecek olursa İspanya kralının bir müfrezesi Kızıldeniz'i kapatacak, bu kıyılarda güvenli bir liman açılana kadar mal gönderilmeyecekti. Kısacası bu koşullar yerine getirilirse anlaşmanın

imzalanmasında bir sakınca yoktu. Ama her şey mutlu sona yaklaşırken araya Portekizlilerin bazı konularda hassasiyetleri ve Don Roberto'nun düşmanlarının etkinlikleri girdi. Tartışmalar uzadıkça uzadı ve büyükelçinin ivedilikle görevlendirilmesi engellendi. 1610 Ekimi'nde İran'a dönmesi beklenirken, bu tarih 1611 yazına ertelendi. Bu arada, Don Roberto İspanya'dan neredeyse kaçtı ve burada kabul edilmeyen yardımları başka ülkelerde –Hollanda, İngiltere– aramaya gitti. Coggio Seffer ve Angelico Gránico'nun gelişi de anlaşmaları zorlaştırdı. Şah tarafından görevlendirilen bu iki kişi Sherley'den yüklü bir para istiyordu. Öte yandan, bu elçilerle hemen hemen aynı zamanda Antonio de Gouvea ve Cengiz Bey de gelmişler, onlar da İngiliz'den para istiyorlardı.

2 Ocak 1611'de, Cengiz Bey saraya kabul edilmeden Gouvea meclise üç muhtıra sunarak neler döndüğünü anlatmıştı. Hürmüz'deki zayıf pozisyonları Abbas'la iyi ilişkiler içinde olmayı gerektiriyordu. Bunun için de en iyisi Türk'le savaşmak ve “antlaşma, güç ya da hile ve düzen” yoluyla toprak kazanmaktı. Ama eğer bu mümkün değilse, Abbas'ın dostluğunu korumak için teklif ettiği ipek anlaşması da kabul edilebilirdi. Kendi deneyimlerinden çok iyi biliyordu ki, Müslümanları dinlerinden döndürmek hemen hemen imkânsızdı, buna karşılık krallık hazinesinden gelecek ufak bir ekonomik yardımla Doğu Hristiyanlarının, Gregoryenlerin ve Ermenilerin, gerçek inançtan yana geçmelerini sağlamak, onları gerçek Hristiyan yapmak kolaydı. Bunun için, Kutsal Augustinus tarikatı başrahibinin ya da İsfahan'daki pederin verdiği Katoliklik belgesini gösteren Ermenilerin, Hürmüz'de '*corujos*' adı altında ödemeleri zorunlu kılınan verginin dörtte birini ödemeleri, geri kalan miktarı yardım olarak yoksul Ermenilere vermeleri öneriliyordu. Gouvea bazı Protestan tarikatlarının kullandıkları yöntemleri kullanarak, hem tüccarları hem de iane dağıtmakla görevlendirilen Ermeni papazları Katolik kralın İsfahan'daki elçilerinin gözetimi altına almayı hedefliyordu.

Antonio Sherley, ipek anlaşmasının rahibin önerdiği versiyonu karşısındaki fikirlerini Lerma düküne bildirdiyse de, meclis teklifi kabul etme yanlısıydı. Ayrıca Papa'dan, Rahip Antonio de Gouvea'ya Kilise temsilciliğinin yanı sıra “müfettiş” unvanı verilmesini talep ediyordu. Öte yandan da, bir büyükelçi atanması için Portekiz Meclisi'ne başvurulmuştu. García

de Silva y Figueroa'nın adı bu teklifle ilgili olarak geçmeye başladı. 1612 ilk baharında Hindistan'a gitmek üzere Cengiz Bey'le gemiye binen Rahip Antonio de Gouvea'ya, şaha "büyükelçinin arkadan geldiği"ni bildirmesi emri verildi. Ama Avrupa'da satması için verdiği ipek yükünü İspanyol kralına hediye ettiğini haber alınca Abbas'ın çok kızdığını öğrenen rahip, Cengiz Bey'le birlikte doğrudan İsfahan'a gitmeye cesaret edemedi. Doğru da yapmıştı, çünkü Cengiz Bey saraya gelir gelmez şah ihanet gerekçesiyle başını vurdurmuştu. Bir süre bekledi, ama IV. Felipe'nin mesajını götürmezlik edemedi. Daha sonra, şahın öfkesi dinince, Papa'nın *in partibus infedelium* ona verdiği Cirene Patrikliği unvanından yararlanarak tehlikeli bir şekilde Ermenilerin din işlerine karışmaya başladı. Bu da yeniden İranlı'nın öfkesini kabarttı ve Rahip Antonio de Gouvea 21 Ekim'de İsfahan'da yaşayan iki Augustinusçu rahiple birlikte İsfahan'ı terk etmeye zorlandı.

4 Ağustos 1613'ten önce Abbas, Rahip Melchor de los Ángeles ve Augustinus tarikatı baş rahibi Juan de San Joseph'i İspanya Sarayı'na gönderdi. Götürmekle görevlendirildikleri tehditkâr mesajı bir an önce iletmek için görülmemiş bir hızla yolculuklarını tamamladılar. 10 Aralık'ta Madrid'e varmışlardı ve 6 Ocak'ta meclise, elçilikleri sırasındaki girişimler ve İran'daki durum hakkında bilgi veriyorlardı. İran şahı ipek anlaşması teklifini Hürmüz'de uygulamaya geçirmek için sıkıştırıyordu, çünkü bu konuda İngilizler de kendisine bazı teklifler yapmıştı. Ayrıca kendisine askeri yardım yapıp yapamayacaklarını hemen öğrenmek istiyordu, yanıt olumsuz olacak olursa en uygun gördüğü çözüme başvuracaktı. İran'daki durumsa Ermeni Hristiyanlar açısından daha kötü olamazdı. Gerçekten de, Abbas'ın Urmiye Gölü yakınlarında Osmanlılara karşı kazandığı büyük zaferden (9 Eylül 1605) ve önemli bir paşanın (Kuyucu Murad, 5 Ağustos 1605) ölümüyle askeri baskının azalmasından sonra Bâbüâlî'yle bir barış antlaşması imzalamıştı. Bu antlaşmaya göre Osmanlılar 1590'a dek fethe edilen yerleri geri vermeyi kabul ediyorlar ve 1555 Amasya Antlaşması'ndaki duruma dönülüyordu. Bundan böyle İran şahının Basra Körfezi'nde hâkimlik etmesi için hiçbir engel kalmamıştı.

Rahip Melchor de los Ángeles İspanya Sarayı'ndan, Garcia de Silva y Figueroa'nın aynı yıl 8 Nisan'da gemiyle Lizbon'a gidişinden sonra, 1614 yı-

lı Ağustos ayı başlarında ayrıldı. Ama ikisi de geri dönmeden Basra Körfezi'nde çok ciddi olaylar yaşanmıştı. Hürmüz valisi Don Luis de Gama (Vidigueira Kontu'nun kardeşi) yıllar önce bir Arap kabilesinin elinde ölen kardeşinin öcünü almak için bu kabilenin Hürmüz'e yiyecek getiren teknelerinin üzerine gemiler göndermiş ve içlerinde ne kadar tacir varsa hepsinin kesilmesi emrini vermişti. Bu katliamda ölenlerin karıları ve çocukları Şiraz Hanı'na giderek adalet istemişler, Şiraz Hanı da alınan para ve malların geri verilmesini emretmişti. Don Luis de Gama bu emri yerine getirmeyi reddetti. Buna misilleme olarak Şiraz Hanı 26 Eylül 1614'te Portekizlilerin elinde bulunan ve Hürmüz için hayati önem taşıyan Comoran Kalesi'ni kuşattı. Bu kalenin Hürmüz için hayati önemi vardı, çünkü İran'dan gelen kervanlar buradan geçiyor, birçok yerleşim için gerekli su buradan alınıp taşınıyordu. Sayıca çok üstün olan kuşatmacılar karşısında kale kumandanı Andrés de Quadras'ın emrindeki güçler kaleyi kahramanca savundular. Alibey'in, savunmacıların hayatlarını bağışlayacağı ve eğer kaleyi teslim ederlerse Hürmüz'den gitmelerine izin vereceği vaadine inanan Andrés de Quadras kaleyi teslim etti. Alibey her şeyi yağma ettirdi, çoğu Portekizli olan yetmiş tutsağı boğdurdu, sağ kalanları zaferinin simgesi olarak yanına aldı ve önce Şiraz'a sonra İsfahan'a, son olarak da şahın yanına, Mazenderan'a götürdü.

Orada, Ferabad kentinde, 15 Nisan'da Melchor de los Ángeles'le buluştular. Tutsaklar öldürülecekti, ama beklenmedik güzel bir rastlantı hayatlarını kurtardı. Rahip vaaz ve dualarıyla onları teselli etti. Şah bekletmeden rahibi huzuruna kabul etti. Melchor de los Ángeles şahı İspanya imparatorunun iyi niyetine ve Akdeniz'de başlattığı askeri operasyonların önemine inandırmayı başardı. Yeni elçi García de Silva y Figueroa'nın yakında geleceği haberi de sözlerini destekliyordu, Abbas da bir iyi niyet gösterisi olarak tutsakları serbest bıraktı (18 Haziran 1615 civarı). Melchor de los Ángeles üstün ikna yeteneği sayesinde, Şah Comoran Kalesi'ni geri vermenin yararlı olacağını neredeyse kabul etmişti ki, Roberto Sherley'nin gelişinin bütün planları alt üst etti. Roberto Sherley bir süre İngiltere'de kaldıktan sonra zorlu bir yolculuk yaparak İran'a dönmüştü ve Abbas onu ipek anlaşması teklifini bir kez daha İspanya Sarayı'na götürmesi için yeniden İspanya'ya gönderdi. Bu projenin kökeni hakkında üç farklı söylenti var elimiz-

de. Don Roberto'ya göre, bu fikir İran hükümdarının aklına gelmiş, ama İsfahan'daki Karmati tarikatı papazlarıyla görüştüktan sonra ısrarından vazgeçmiş ve aralarından Redempto de la Cruz'un Roberto'ya eşlik etmesini kabul etmişti. García Silva y Figueroa'ya göre, ipek anlaşması teklifini Jacques'a (Jask) götürmesini ve ipeği İngiliz tacirlerine satmasını şaha Sherley önermiş, bu durumda bir İngiliz müfrezesinin Kızıldeniz'i koruyacağını vaat etmişti. Ama Abbas bir türlü ikna olmayınca, Rahip Juan Tadeo de San Eliseo, şahı İspanya kralıyla bir kez daha anlaşmayı denemeye ikna etmişti. Melchor de los Ángeles'e göre ise, Don Roberto İran şahına, İspanya kralının iyi niyetli olup olmadığını anlamanın tek yolunun bu işi üzerine almasını teklif etmek ve İngilizlerin yaptığı gibi Türk'e karşı bir birlik vermeye ikna etmek olduğunu söylemişti. Ama Don Roberto sadece elçilik görevini yerine getirmek ve tutsakları götürmekle kalmamış, İran şahının Bandel Kalesi'ni İspanya kralına geri vermeyi vaat ettiğini de söylemişti.

Don Roberto Rahip Redempto de la Cruz'la birlikte İsfahan'dan 10 Ekim 1615'te ayrılmıştı. Portekizli tutsaklarla Hürmüz'e geldiğinde hararetle karşılandı. 24 Şubat 1616'da Goa'ya varmış, ama gemilerini kaybettiği için bütün bir yıl bu kentte kalmıştı. Orada, García de Silva y Figueroa ile karşılaştı. García de Silva y Figueroa İspanya kralına "iyi hizmet edememiş olmasına karşın" kendisine gösterilen "bu iyi karşılama ve armağanlardan" mahcuptu. Buraya 6 Kasım 1614'te gelen İspanya elçisinin zorunlu olarak kentte bu kadar uzun süre kalmasının nedeni yalnızca Bandel de Comoran Kalesi kuşatması değildi. Hindistan kral naibi Don Jerónimo de Azevedo ve Hürmüz valisi Don Luis de Gama İran'a doğru yoluna devam etmesine engel olmuşlardı. Birçok nedenle Don García 21 Mart 1617'ye dek Hürmüz'e gitmek üzere yola çıkamamıştı. 12 Ekim'de Bandel'e geçerek kışı Şiraz'da geçirdi. Don García'yı almaya Şiraz'a giden Rahip Melchor de los Ángeles oradan saraya gönderdiği yarı yalan yarı doğru mesajda, gecikmenin suçunu usulsüzce araya giren İspanyol elçisinin üstüne atıyordu. Sonunda, García de Silva y Figueroa, 13 Haziran 1618'de Casbin'e ulaştı ve şaha İspanya kralının gönderdiği muhteşem armağanı verdi. Şahla yaptığı görüşmelerde misyonunun hiçbir yararı olmayacağını anladı. Abbas sefere çıkarken elçiye İsfahan'a gitmesini söyledi. Orada uzun süre şahı bekledik-

ten sonra yaptıkları yeni görüşmede, daha önceki değerlendirmelerinin ve sezgilerinin doğru olduğu kanıtlandı.

Silva, görüşmelerinden hiçbir sonuç alamadan 25 Ağustos 1619'da İran sarayından ayrıldı. Hürmüz'e giderken yolda İspanya'dan bir tomar mektup aldı. Mektuplarda, İspanya kralının Roberto Sherley ve Rahip Redempto'nun götürdüğü ipek anlaşması teklifini kabul ettiği ve Kızıldeniz'i kontrol etmek için Ruy Freire de Andrade'nin kumandasında beş kadirgadan oluşan bir donanma göndereceği haberi veriliyordu. Din adamı da bu kadirgalardan biriyle dönecekti. Geri dönmek için ne gücü ne de isteği kalan García de Silva y Figueroa, İspanya sarayının tuzağına düştüğünü anlayınca adamlarından birini, İspanya kralının yazdığı mektupla anlaşmayı şaha götürmesi için gönderdi. İyi de yapmıştı, çünkü Andrea della Valle'nin anlattıklarından öğreniyoruz ki, şah mektubu paramparça etmiş ve ipeği açık arttırmaya çıkarmıştı. Ama elçinin tatsız deneyimleri bu kadarla da kalmıyordu. 1620 kışını Hürmüz'de geçirmek zorunda kalınca, kısa sürede bu kentin de düşmesinin kaçınılmaz olduğunu anladı. Aynı yılın 25 Nisan'ında Goa'dan dönüyor, 19 Aralık'ta da bir karavelayla Lizbon'a doğru yelken açıyordu. Mozambik açıklarına geldiklerinde ters yönden esen şiddetli rüzgâr García de Silva y Figueroa'yı geri dönmek zorunda bıraktı. Portekiz yöneticileri onu yeniden 1621 Mart'ından 1624 Şubat'ına dek büyükelçi olarak Goa'da bıraktılar. Uzun süre oturduğu Goa'da Hindistan'ı sarsan birçok felakete tanık oldu: Veba salgını, Goa'daki patlama, Ruy Freire de Andrade'nin Kezm yenilgisi, İngiliz donanmasının desteğiyle 3 Mayıs 1622'de İranlıların Hürmüz'ü ele geçirmeleri... Silva, İspanya'ya dönerken Azor Adaları yakınlarında, 22 Haziran 1624'te "Loanda hastalığı"ndan (iskorbütten) öldü. Elçiliği uzunluk (10 yıl) rekorunu kırmış ve büyük bir fiyaskoyla son bulmuştu. Ama bu sürede yapılanların hepsi olumsuz değildi. Elçiliği sırasında dikkatle kaleme aldığı *Comentarios*'u (Yorumlar) için ona teşekkür borçluyuz. Julius Caesar üslubuyla ve üçüncü şahıs ağzından, bir coğrafyacı, doğacı, etnolog, tarihçi titizliğiyle kaleme alınmış olan bu belge, İran Safevileri tarihi hakkında önemli bir kaynaktır. Habsburgların İspanyol-Portekiz kolu, 17. yüzyılın ilk yirmi yılında bu elçiler trafiği sayesinde Hürmüz'e egemen olabilmisti.

ANTONIO HERRERA DE TORDESILLA'NIN TÜRKLERİN TARİHİ KİTABI

Cervantes'in "edebiyatın misyonu, adaleti yerine getirmek, insanların haklarını tanımak, değer ve büyüklüklerini övmektir" ilkesine uygun olarak, *Crónica de los Turcos* (Türklerin Tarihi) adlı yapıtın önemini bir kez daha vurgulamak istiyorum. 16. yüzyılın ikinci yarısına ait bu elyazmasının Müslüman Türk'ü tanıma açısından çok önemli bir kaynak olduğuna inanıyorum. Öte yandan, Giovanni Maria Angiolello'nun kesilip biçilmiş *Historia Turquesa*'sını (Türklük Tarihi) derleyip toparlamanın da az bulunur bir aracı.

Çalıştıklarım, okuduklarım üzerine uzun uzadıya düşünerek şu kesin sonuca vardım: İmparatorluğun ilk günlerinden Viyana kuşatmasına dek Osmanlı dünyası hakkında *Türklerin Tarihi* –pek az kitapsever, bilge kişi ve uzmanın ulaşabildiği bir elyazması bu– günümüzde o dönemle ilgili çok önemli olduğu düşünülen birçok eserden tarihsel değer açısından daha üstün. Örneğin, Paolo Giovio, Vasco Díaz Tanco, Pedro Barrantes Maldonado, Antonio Fajardo y Acevedo, Andrés Lauguna, Vicente Roca, Andrea Cambini, Juan Tomás Minadoy'un yapıtlarından, hatta *Viaje de Turquía*'dan (Türkiye Seyahati)...

Giriş

Mercel Bataillon imzasıyla Albert Mas'a' yazılmış aşağıdaki mektup beni *Türklerin Tarihi* elyazmalarının içeriği, tarihsel değeri, kaynak olarak önemi, anlamı ve varoluş nedeni üzerine derin derin düşündürdü:

Paris, 31 Mayıs 1963. İki aydan beri size Franz Babinger'nin yeni *Dizionario biografico degli italiani*'deki Giovanni Maria Angiolello maddesi hakkında bir varsayımı bildirmek istiyordum.² Bana bir-

* Alcalá de Henares Üniversitesi, Madrid

çok defa bir şeyleri görmekte acele ettiren Babinger, ben daha zaman bulamadan Morel-Fatio'nun³ gözetiminde, Ulusal Kütüphanemizde bulunan ms. Esp. 349'un, Angiolello'nun⁴ (*Palinodia de los Turcos*'un⁵ başvuru kaynaklarından biri olan gösterilen Vicentin) *Historia Turchesca*'sınınuzatılmış bir çevirisi olması gerektiğini ileri sürüyor.

İstediğiniz anda, size bu *Historia Turchesca*'nın Sorbonne basısını bir karşılaştırma yapabilmeniz için ödünç verebilirim (Ion Ursu tarafından Donado da Lezze'nin⁶ eseri gibi basılmıştı). Sözkonusu eser Babinger'in ateşli varsayımına evet ya da hayır deme konusunda çabuk bir yanıt vermenizi sağlayacaktır. Bu yorulmak bilmez adam Bassano'nun⁷ küçük kitabının orijinalinin tıpkıbasımını bir giriş, notlar ve konu diziniyle kısa bir süre önce yayınlamıştır. Görüşmek üzere. Marcel Bataillon.

1963'ten sonra İspanya tarihçilerinin ünlü prensi ile *Les Turcs dans la Littérature Espagnole du Siècle D'or*⁸ [Altın Çağ İspanyol Edebiyatında Türkler] yazarı arasında bu konunun işlendiği birçok mektup gidip gelmiştir. Ancak Marcel Bataillon'un ölümüne dek, ne *Türklerin Tarihi* ni de *Historia Turchesca* üzerine onların adını taşıyan, ya da bildiğimiz kadarıyla başka yazarların kaleme aldığı bir kitap basılmamıştır. Bataillon'un ölümünden sonra Albert Mas, ustasının anısına "Coronica Turchesca" hakkında kısa bir makale yayınlamıştır.⁹ Makale, okuru yazarın "Müslüman Türk'ü anlamak için en güvenilir, en ciddi ana kaynak" diye tanımladığı yapıtı incelemeye ve üzerinde düşünmeye çağırır. Tanımlamasını yaparken belki de Bataillon'un *Türkiye Seyahati* için söylediklerini tekrarlamayı yeğlemiş olabilir: "Hiç çelişkiye düşmeden, İspanya'nın Erasmusçu hümanistlere borçlu olduğu hem ciddi hem eğlendirici edebi bir başyapıt."¹⁰

Daha ilerde göreceğimiz gibi, İspanyol elyazmaları ve basılmış eserlerinde, Mağrip'le ilgili olanların aksine Türkiye ve Osmanlı dünyası hakkındaki veriler yazarların kendi deneyimlerine dayanmıyor. İspanyol düşünö, Türkler ile mekânları hakkındaki bilgileri ithal ediyor." Bu mektup ilk bakışta, *Türklerin Tarihi*'nin yapısı ve niteliklerinin derinine inmeden, bize

şu soruyu sorduruyor: Vicente elyazmasıyla İspanyolca elyazması arasında-ki gerçek ilişki nedir?

Bu sorunun yanıtı ne olursa olsun, söz konusu metin hem II. Mehmed'in 1460'ta başlayan saltanat dönemini, hem de 16. yüzyıl İspanyol belgesel edebiyatının Türkler üzerine yazılmış en oylumlu ve gerçekten en bilge yapıtını incelemekte bir başlangıç noktası oluşturuyor.

I. OSMANLILARIN AVRUPA VE AKDENİZ'DE YAYILMASI, 16. YÜZYILDA OSMANLI DÜNYASINA DUYULAN İLGİNİN KÖKENİ

16. yüzyılın ikinci on yılının ikinci yarısında Avrupa ve İspanyol düşününün –ikincisi açıkça birincisinin etkisindedir– dikkati büyük oranda Osman'ın kurduğu imparatorluğun betimlenmesine odaklanmıştı. Bilge kişiler, yöneticiler ya da din adamları, tüccarlar, asalaklar, gezginler ya da İspanyol ve yabancı askerler, az çok geniş yapıtlarda, Osmanlı dünyasını betimliyorlardı. İspanyol yazını ele alınacak olursa, coğrafya konusundaki haberlere az yer verilmesi, İspanya'nın Türk İmparatorluğu'na coğrafi uzaklığıyla ve Orta Avrupa'da yaşananlara görece daha yakın ilgi duyulmasıyla açıklanabilir. Daha çok politik, askeri ve dinsel konulara yer verilen didaktik eserlere rastlıyoruz.¹² Türkler klasik kaynaklarda tanıtılmayan yeni bir insan grubu olarak görülüyor, fiziksel yerleşimlerinden çok yaşam biçimleri ya da ahlak ve toplumsal nitelikleri ilgi çekiyordu. Topraklarının özellikleri üzerine bilgilerin fazla bir anlamı yoktu.

O günkü kamuoyunu ilgilendiren önemli sorular, Konstantinopolis'teki sultan, yönetim şekilleri, din ve ordu yapısıydı. Akdeniz tarihinde Türkler yeni bir unsur olarak görüldükleri için, bu yeni toplumun kökenleri ve yaşam şekilleri, yaşadıkları mekânlardan daha çok ilgi çekiyordu. Daha önceleri Bizanslıların, İtalyan cumhuriyetlerinin ya da Hristiyan prensliklerdeki tüccarların yaşadıkları bölgelere yerleşmiş oldukları için, bu bilinen mekânların betimlenmesinin önemli olmadığına inanılıyordu.¹³

“Eğer ulu ilkeler Hristiyanlık ilkeleriye ve eğer şeref ve büyük beylikler kazanmak istiyorsanız oraya gidin, zenginliklerin olduğu yere gidin, güçlü kentlerin olduğu, krallıkların ve imparatorlukların serpildiği, hazinelerin, mücevherlerin olduğu, incilerin doğduğu, geçici zenginliklerin bol

olduğu, Tanrı'na hizmet edebileceğin, ruhunu yüceltebileceğin, devletlerin çoğaldığı ve geçici ya da yüzyıllık şan kazandıkları Afrika ve Türkiye ve Yunanistan'a gidin.”¹⁴ O dönemin İspanyol tarihsel metinlerinde Müslümanların işgal ettikleri toprakların nitelikleri ve eğer bu topraklar yeniden fethedilirse getireceği yararlar üzerine sık rastlanan söylem, büyük ölçüde yukarıdaki birkaç satırda özetlenmiş. Bir kez daha yineleyelim, bu mekânların coğrafi özellikleri çok az biliniyor, betimlemeler belli bölgelerle sınırlanmış ve önceden edinilmiş fikirlere dayanıyor. İspanyol tarihçileri farklı nedenlerden kaynaklanan bir kültür ve yorum arketipi yaratıyorlar, sonra da geçerli ve uygun olup olmadığını incelemeyen, tartışmayan, sürekli bunları kullanıyorlar. O günlerde İspanya Krallığı'nın tebaası için yazılanların bu geniş bölgede gerçekten varolanla karşılaştırılması ve iyi bir incelemeyen geçirilmesi onlar için hiç önemli değil.

1500'lere dek Osmanlı İmparatorluğu üzerine çözümsel bir tarih geliştirmenin zorluğunu anımsatmakta yarar var. Erken dönem Osmanlı Devleti ile ilgili ne kesin yazılı tarih var, ne de olayların tarafsız olarak anlatıldığı belgeler. Üstelik hemen yukarıda sözünü ettiğimiz sakıncalarla dolu bu sorunlu belgeler 16. yüzyıla yaklaşırken sayıca da azalıyor.

Ana hatlarıyla, imparatorluğun kökenleri ve Osmanlı dünyası üzerine yazılmış bütün eserlerin başlangıç noktasını –eskiden de şimdi de– edebi, ideolojik ve dinsel gelenekler, önyargıya dayalı ağızdan ağza aktarılmış söylenceler oluşturuyor. 1500'lerden sonra güncel Osmanlı dünyasını açıklamak, yorumlamak kolaylaşacaktı. Durum önemli ölçüde değişmişti.¹⁵

Osmanlı dünyasına bir başka bakış açısı: İmparatorluğun betimlenmesinden Hristiyanlığın büyük bölümünün kolektif bilincindeki korkuya

Büyük Türk'ün her seferinde, Mısır'dan Buda'ya ya da Viyana yakınlarına, Cezayir'den Rodos'a ya da Belgrad'a, daha “yakın ve güvenli” toprakları fethetmesi Hristiyanların büyük bir bölümünde şaşkınlık ve korku yaratmıştı. Tam da yeni türden ulusal krallıkların oluşmaya başladığı bir dönemde doğmakta olan bu gücün bir an önce yolunu kesmek için, bu tehdidi gerçekleştirenlerin doğasının ve karakterinin ayrıntılarını bilmek gerekiyordu. O güne dek, hem Mağrip hem de Osmanlı dünyası üzerine üretilen

tanımlayıcı ve geçerli öğeleri bir araya getiren kaynakça çalışmaları hem sayıca çoğalıyor, hem de içerikleri farklılaşıyordu. Tek bir konu üzerine incelemeler ve Türklerin yaşam biçimleri ve nitelikleri üzerine özgün araştırmalar, İslamiyetin farklı yorumları, kurumlarının yapısı ve özellikleri, maliye ve vergi sistemleri, askeri düzen ve davranışları, iktidar yapısının hiyerarşisi üzerine özel çalışmalar yapılıyordu. Kısacası, bu yeni tehlikeye karşı koymak için derinlemesine araştırmalar gerçekleştiriliyordu.

16. yüzyılın sonlarına yaklaşırken Osmanlıların Viyana kapılarına dayanması nedeniyle, Türkleri yenmek ve Avrupa'dan atmak için Hristiyan prenslerin birleşmeleri isteniyor. Her ne kadar çok farklı durum ve koşullar altında gerçekleşip farklı niteliklere sahip olsa da ilk Arap istilasının yarattığı korku ve getirdiği sonuçları anımsamamak imkânsız. Mağrip'te, Portekizliler ve İspanyollar Fas'ın bütün kıyı bölgesini ve limanlarını, bugünkü Cezayir, Tunus ve Libya'nın stratejik alanlarını aralarında paylaşmışlardı. Bu da aynı şekilde, Hristiyanları bu coğrafyadan püskürtmek için bir başka mücadele başlatıyordu.¹⁶ Bu yüzden, kendini Katolikliğin koruyucusu ilan eden İspanya, bir yandan hem kendini, hem de dinini Doğu ve Orta Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savunmalıydı, bir yandan da Kuzey Afrika'daki fetihlerini sürdürmeliydi.¹⁷

1530-1560 arasında, hatta 1580'lere dek, İspanyol elyazmaları ve basılmış eserlerin büyük bir bölümü bu ikili müdahaleciliği yansıtıyor.¹⁸ Yaklaşık iki yüzyıl süreyle Eski Kıta'nın en iyi tarihçilik örneklerini, coğrafi konumu açısından ve belli çıkar ilişkileri nedeniyle İspanya'ya daha yakın olan Kuzey Afrika ile ilgili vakayinameler oluşturuyor. Öteki cephede, Osmanlı dünyası üzerine eserler ve vakayinameler de bitmez tükenmez bir bilgi kaynağı.¹⁹

Ancak Büyük Türk'ün ülkesini şahsen tanıyan çok az İspanyol olduğunu, tanıyanların da yukarıda belirtildiği gibi coğrafyayla ilgilenmedikleri için betimlerini 1560'lara dek İtalyan ve Fransız yazarlardan, bu tarihten sonra da Almanlardan aldıklarını unutmamak gerek.

Bu bağlamda, birden çok durumda, varolan belgelerden alıntılar, özetler ya da zenginleştirilen tercümeler söz konusu. Zenginleştirmeler ya kişisel deneyimler sonucu, ki buna daha az rastlanıyor, ya da ilgili birden

fazla belgenin karşılaştırılmasıyla yapıyordu. İtalyan yazarlar arasında şu adları sayabiliriz Paolo Giovio,²⁰ Andrea Cambini,²¹ Luigi Bassano de Zaira,²² Giovanni Battista Ramusi,²³ Giovanantonio Menavino,²⁴ Theodoros Spandugino Cantacuscino,²⁵ Demetrio Franco,²⁶ Bernardo Navagero²⁷ ya da daha sonra Pietro Gentile,²⁸ J. Tomás de Minadoy,²⁹ Nicolás de Nicolay,³⁰ F. Zilleti³¹ ve Cesare Campana.³² Fransız yazarlar: Antoine Geuffroy,³³ Guillaume Postel³⁴ ve Pierre Danes,³⁵ daha sonraları ise P. Belon du Mans.³⁶ Alman yazarlar arasında ise M. Crüsius,³⁷ Oghier G. Busbecq,³⁸ S. Münster³⁹ ve J. Leunclavius'un⁴⁰ adlarını sayabiliriz. Bütün bu yazarlar eserleriyle bu yüzyılda ve sonraki yüzyıllarda İspanyol yazarlarını beslemişlerdir.

Modern Çağ Türk dünyası uzmanı Miguel Ángel de Bunes Ibarra'nın doğru saptamasıyla, "İspanyol yazarlar Türkiye üzerine yazarken kendi deneyimlerinden doğmayan verileri kullansalar da, Mağrip için kendilerinden öncekilerin deneyimlerini kendi deneyimleri ve yaşamlarınıymış gibi göstererek özetliyorlar. İspanyol düşünüyü Türkler ve mekânları hakkındaki fikirleri ithal ediyor ve Mağrip'e ihraç ediyorlar."⁴¹

İspanyol siyasetinin yüzünü Kuzey Avrupa'ya dönmesi, İspanya Krallığı tebaasının ilgisini Amerika'ya yönlendirmesi, Türk dünyasıyla ilgili tarihyazımının yoksullaşmasının başlangıcı

Yüzyılın son çeyreğinde İspanya'da politikanın ve krallık tebaasının çıkarları nedeniyle yüzünü Kuzey Avrupa'ya çevirmesi, her zaman doğru olmayan bir görüşle Akdeniz'le özdeşleştirilen Türk sorununu ikinci plana atmıştı. Bu değişim belirgin bir şekilde ve doğrudan yazılı kaynaklara yansımıştır.

Bazı uzmanlar bu savı çalışmalarında araştırmışlardır. Örneğin, Mercedes García Arenal şöyle diyor:

...Osmanlılarla yapılan 1580 antlaşmasından sonra İspanyolların dikkati İslam dünyasından imparatorluğun Kuzey Avrupa sınırına ve Protestanlarla mücadeleye çevrilmiş, Amerika macerası misyonerlik ve sömürgecilik ruhunu tekeline almıştır. İslam dünyası çağdaşlarının gözünde ilk kez sırtlarını dönebilecekleri, görece önem-

siz bir düşman konumuna düşmüş, bu da onlarla ilgili tarihsel ve coğrafi incelemelere yansımıştır. Bu yönde bazı çalışmalar sürdürülse de, 17. yüzyıla kadar Türklere ilgi azaldığı ve yeni bir edebiyat türü geliştiği oranda, bu edebiyat türü *sayı* ve *bilgilerin niteliği* açısından düşüşe geçmiştir. *İmgelemin* ağır bastığı yeni tür edebiyatta Türkler ve Mağripliler az çok tek tip roman kahramanlarına dönüşmüştür.⁴²

Türkiye'yle ilgili tarihyazımı, tıpkı Kuzey Afrika için olduğu gibi, yıllar geçtikçe yoksullaşıyor.⁴³ Zengin bilgilerle dolu metinlerden, pek de iyi bilinmeden yaratılan tekdüze tiplerin ağırlıklı olduğu bir türe geçiliyor. 17. yüzyıla girildiğinde lirik eserler ve tiyatro için yazılan oyunlarda genellikle bu tür kahramanlar çoğunlukta. Her seferinde daha az bilgilerle yaratılan tiplerin yaygınlaşması kaygı verici bir paradoks oluşturuyor. Bu eğilim yavaş yavaş ilerleyen bir süreç ve doğal olarak istisnaları da var. Mağrip için en önemli istisna Diego de Hadeo'nun *Topografía e Historia General de Argel* (Cezayir Topografyası ve Genel Tarihi).⁴⁴ Osmanlı dünyası hakkındaki bilgiler ise Antonio de Herrera y Tordesillas'ın 1598 tarihli *Crónica de los Turcos*⁴⁵ (Türklerin Tarihi) adlı yapıtındaki tartışmalar, açıklamalar ve amaçlardan esinleniyor.

II. CRÓNICA DE LOS TURCOS, ANA HATIRIYLA BİR TARİH KİTABI

Kitapta kronolojik sıralama ve farklı sahnelerde, kuruluşundan Birinci Viyana Kuşatması'na dek Osmanlı hanedanında ve komşu devletlerde yaşanan olaylar anlatılıyor. Kitabın amacı Türkiye, Türkler ve "Büyük Türk" hakkında bilgi vermek. Bu nedenle, doğrudan anlatılan ya da betimlenen olayların geçtiği genel coğrafi çerçeve ve fiziksel mekânlarla –sıra dağlar, akarsu yatakları, bitki örtüsü, hayvanlar– ilgili bilgi veriliyor.

Bunların yanı sıra, birçok durumda Eski Dünya'nın coğrafi, politik, idari bölünmesinin devam ettiğinin altı çiziliyor. Ayrıca, kentten, kültürün odak noktası ve kaynağı olarak söz ediliyor ve kentin fiziksel şekillenmesi ya da oluşumu farklı insan topluluklarını birbirine eklemlendiren nüve olarak ele alınıyor.

Kitap, Osmanlı kurumları, siyasal örgütlenme ve yönetim şekilleri üzerine zengin bir bilgi kaynağı: Sultan ve sultanın idari, mali ve adli sistemleri, kendine özgü sadakat, onur, namus, despotluk ve ihanet kavramları, tahta veraset sistemi.

Elyazması, Türk hazinesi ve ekonomisinin sırlarını açığa vuruyor, Avrupa devletlerinin ekonomileriyle karşılaştırıyor. Deniz ve kara ticaret yolları, dış ülkelerle girift ticaret ilişkileri, önemli pazarlar ve panayırılar, tarım, zanaatlar ve imalatla (tersaneler, madencilik, dokumacılık, deri, yiyecek, kereste, yapı, silah vb) nüfusun ilişkileri hakkında bilgiler veriyor.

Aynı zamanda o günlerin askeri taktik ve strateji üzerine yazılmış en iyi el kitaplarından biri. Askeri konularda her türlü bilgiyi içeren bir kitap: Askeri birliklerin tanımlaması, niceliği, niteliği, kökeni, siyasal ağırlığı üzerine açıklamalar; çatışmaların düzeni ve örgütlenmesi, Osmanlı devleti ile Eski Kıta devletleri arasında sürekli işbirliği ya da husumetler, imparatorluğun Mısır'da Memlûklarla ya da İran'da Safevilerle savaşları.

Türklerin Tarihi, Türklerin dinindeki ahlak anlayışı üzerine geliştirilen kalem kavgasına etkin bir şekilde katılıyor, ama bu kitaptaki tartışmalar da o günlerin hemen hemen bütün kitapları ve elyazmalarında rastlanan katı Katolik yanlılığı yok. Bu da Kilise, toplum ve İspanyol hanedanına açıkça tavır aldığı bir göstergesi. Aynı bağlamda, kitapta Kuran'ın bazı bölümleri, Konstantinopolis'teki patriğin görevi ve varoluş nedeni, din kurumlarının hiyerarşik düzeni, farklı tarikatlar, özel dinsel törenler (sünnet, namaz, vb) yorumlanıyor ve eleştiriliyor. Ama kitabın yazarı bu polemik Kuran'ın yorumuna dayanarak yapmıyor, daha çok Müslümanların halk arasındaki gelenek ve inançlarından yola çıkıyor. Sokaktaki insanın dindarlığı işleniyor. Yazar her ne kadar, örneğin Teslis konusuna girmese de, İslam'da yiyecek yasakları, Müslümanların her gün yerine getirmeleri gereken ibadetler, Peygamber hakkındaki söylenceler ve öykülerle ilgili somut bilgiler veriyor.

Hiç kuşkusuz, bu kitabı değerli bir belge yapan öğelerden biri de Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki bütün toplulukların derinlemesine incelenmesi: Türkler, Tatarlar, Yunanlılar, Araplar, Mağripliler, Berberiler, Yahudiler, Endülüslüler, Hristiyan Mağripliler... İkincisi, marjinal grupların ve sınır bölgelerinde yaşayanların ayrı ayrı incelenmesi. Bu grup-

lar en yakındakileri ya da daha uzaktakileri, dostları ya da düşmanları kapıyor, örneğin, korsanlar, tutsaklar, dönmeler, İranlılar ya da farklı Avrupa devletlerinin farklı halkları. Anlatıda hem betimlemelerden yararlanılıyor, hem de her grubun din, kültür, eğitim, sanat ve edebiyatları, bilim düzeyleri, gelenekleri ve toplumsal davranışları (batıl inançlar, erdemler ve kusurlar, cinsellik, kadının toplumdaki konumu, çocukların eğitimi, beslenme, hatta giyim kuşam alışkanlıkları) inceleniyor ve yorumlanıyor.

Bu niteliklerinin yanı sıra eserin özellikle ilginç olan diğer bir niteliği de, Juan María Vicentino'dan (Giovanni Maria Angiolello) Uzun Hasan'la Büyük Türk arasındaki savaşla ilgili olaylara, Vicenzalı tarihçinin Fransız kralının bu topraklardaki etkinliklerini haber vermek için İtalya'ya yaptığı seyahate, Büyük Sultan'ın Modon'u fethine –o sırada Modon kardinali Juan María'nın babası ve annesinin kardeşi Andrea Balaslio– önemlerine yarışır uzunlukta yer verilmiş olması.

Bir dil ustası ve yazılı kompozisyonunda tam bir “profesyonel” olan, daha ileride göreceğimiz gibi İspanya Krallığı'nı çok iyi tanıyan İspanyolca elyazmasının yazarı –baş kişi ve anlatıcı Angiolello'nun şahsında birleşiyor– anlatıyı ustaca süslüyor. Dokundurmalar ve anıştırmalarla dönmelelerin ve gammazların çılgınlıklarını, halkımızın beceriksizliğini, eğitim ve maliye sistemimizin eksikliklerini, bizzat kralın tebaasının hizmetleri konusundaki bilgisizliğini, halkın usa aykırı şeylere kolayca inanışını ve kimi din adamlarının iki yüzlüğünü anlatıyor. Din adamları durumun değişmesini, alıştıkları lüks hayat ve törenlerden vazgeçmeyi hiç mi hiç istemedikleri için batıl itikatlardan yararlanmayı sürdürdüklerinden söz ediyor. Ve bütün bunları Luciano, Erasmus ya da Juan de Valdés'i anıştıran akıcı ve komik bir üslupla, deyimler, parlak cümleler tekrarlarla yapıyor.

ELYAZMALARI, GENEL VE ÖZEL NİTELİKLERİ, BULUNDUKLARI YERLER.

1. Biblioteca Nacional de Madrid (BNM) Ms 5763:

5763 sayılı elyazması 300x200 mm 368 yapraktan oluşuyor, iki sütun tam satır yazılmış. 1. yapraktan 317. yaprağa dek Romen rakamlarıyla, sonraki yapraklar Arap rakamlarıyla numaralanmış. Başlangıçtaki ve son-

daki yapraklarda çeşitli yazı biçimleri denenmiş (1. yapraktan 6. yaprağa kadar numara yok, 361-368 arası numaralanmış). İçinde Türk dünyası üzerine üç eser, bir dizin ve sona konmuş içindekiler var.

- A. 1'den 317'ye kadar Romen rakamlarıyla numaralanmış sayfalarda *Coronica Turquesca* adlı eser var, başlık sayfa 351'de başlayan eserin dizininden alınmış. Bu eserin ilk sayfasından önce yazı tiplerinin denendiği numaralanmamış 6 yaprak var. CCCXVII r diye numaralanmış sayfada kurşun kalemle şu cümle yazılı: "Bu eserin tercümesi 1604 yılının 10 Ekim günü tamamlanmıştır. Juan Florez de Aranda (Madrid'de satılan bir başka elyazmasından kopya edilmiştir. 1932). İmza: J.Paz".
- B. 318'den 339'a kadar Arap rakamlarıyla numaralanmış yapraklarda *Estado de la Casa y Corte del Gran Turco y la orden de su gente de Guerra y de su Contaduria. Escribióla un Caballero de Rodas* (Büyük Türk'ün Evi ve Sarayı'nın durumu ve Savaşta Adamlarının Düzeni ve Maliyesi üzerine. Yazan Rodoslu Bir Şövalye). 339v numaralı yaprağın sonunda şöyle yazıyor: "Ben Juan de Zumel, Juan de Zumel Sarabia oğlu, onun emriyle yazdım ve 1544 Haziran ayı on üçüncü günü yazmayı tamamladım."
- C. 340'tan 348'e kadar Arap rakamlarıyla numaralanmış yapraklarda *Noticias sobre la Dinastía Otomana* [Osmanlı Hanedanı Hakkında Haberler] var. 348r numaralı yaprağın sonunda şöyle yazıyor: "İñigo de Sarabia Zumel, 1545 yılı, Eylülün 16'sı."
- D. Arap rakamlarıyla 351'den 359'a kadar numaralanmış yapraklarda *Coronica Turquesca* adlı eserin içindekiler tablosu var. Arap rakamlarıyla numaralanmış 368. yapraktan itibaren yazı denemeleri başlıyor.

2. Elyazması O-II-23, Biblioteca del Real Monasterio de El Escorial (B.R.M.E.)

Mürekkeple yazılmış ve Arap rakamlarıyla numaralanmış 274 kâğıt yapraktan oluşan cilt. Kutunun boyutları 302x210 mm. Sonunda boş beyaz

bir yaprak var. Kullanılan kaligrafi baştan sona 16. yüzyıla ait, okunaklı bir yazı. Cildi, 18. yüzyılda bugün bulunduğu kütüphanede yapılmış.

Historia de los Turcos [Türklerin Tarihi] adlı eserde 17 numaralı yaprak, "Birinci Bölüm: Adı geçen Türklerin kökenleri hakkındaki yazılı düşünceler"le başlıyor. "Domino nostro gracia ago"yla 274v'de son buluyor. Eser V. Carlos'un Roma'ya gidiş tarihine kadar geliyor.⁴⁶

Alberto Mas, Ms. O-II-23'ün bu tarihi ismarlayan kişiye sunulan özgün kopya olabileceği görüşünde.⁴⁷ Ancak elyazmasının nitelikleri bu savı güçlendirmiyor. Kopyada ne tarih ne imza, ne de önsöz ya da giriş var. Doğrudan birinci bölümle başlıyor ve kim olduğu bilinmeyen bir kişiye hitap eden karmaşık bir eğitim formülüyle son buluyor. Dizin ya da içindekiler diye bir bölüm yok. Sadece birkaç kenar notu var. Yazı okunaklı, karalamalar ve düzeltmeler yok.

Bütün bu nitelikler bize Ms. O-II-23'ün bir müsvedde olmadığını düşündürüyor. Yani yazarının kendi yazısı olsaydı, karalamalar ve düzeltmeler olurdu. Kopya eden birinin en aza indirgenmiş düzeltmelerine rastlanıyor, o kadar.

Ancak henüz açıklığa kavuşturulamamış bir husus var ki Fransız araştırmacıyı haklı çıkarabilir. Hazine Mücevherleri Muhafızı Hernando de Briviesca'nın 30 Nisan 1576'da saklamaları için San Lorenzo el Real Manastırı yetkililerine verdiği Kitap Envanteri'nde bu kitabın da adı var.

Crónica'nın bu envanterde adının geçmesi yazarının kimliği, yazılış yılı ve orijinal kopya olup olmadığı sorularını yanıtlamayı zorlaştırıyor. Bugün beni en çok düşündüren de bu sorun.

3. Elyazması 349, İspanyol eserlerinin tümü, Bibliothèque N. de Paris (B.N.P.)

Yazma 349, boyutları 305x210 mm olan 340 kâğıt yapraklık bir cilt. 16. yüzyılda kullanılan harflerle tam satır yazılmış ve Arap rakamlarıyla numaralanmış. 1. yaprakta şunlar okunuyor: "Bu kitap, efendim Doktor D. Antonio Graña Nieto'ya aittir". Metin Morel Fatio'nun *Catalogue*'unda⁴⁸ tanıtılmış, ancak sonraki bir katalogda Ms 446 olarak görülüyor.

Albert Mas, Marcel Bataillon, Franz Babinger ve Ioan Ursu'nun bildikleri ve üzerinde çalıştıkları kopya, hiç kuşkusuz bu olmalı.

Daha önce adı geçen ve Birinci Viyana Kuşatması'na kadar olan dönemi içine alan her biri 254 bölümlük iki elyazmasında, Ms. 349, eksikler var. *Crónica*'nın bu kopyası hasara uğramış, CXCI-CXCIV arasındaki bölümler eksik ve son yapraklar kaybolmuş. Muhteşem Süleyman'ın Avusturya'ya doğru yola çıkışını anlatan CCXLIX. bölümle son buluyor.

4. Biblioteca Nacional de Madrid'deki 3606. Elyazması:

Yazma 3606, 315x205 mm'lik 205 yaprakтан oluşmuş, Arap rakamlarıyla numaralanmış, tam satır ve 18. yüzyıl harfleriyle yazılmış. İki farklı eserden alınmış bölümler içeriyor:

A. 1'den 167'ye kadar Toledo piskoposu Rodrigo Jiménez'in *Crónica de España...*'sı.

B. 169'dan 205'e kadar *Crónica de los Turcos...* [Türklerin Tarihi].

Türklerin Tarihi, 169. yaprakta doğrudan birinci bölümle başlıyor ve 205. yaprakta, XXVI. bölüm tamamlanmadan bitiyor. Yazı temiz ve okunaklı, ama model alınan harf çeşidinden farklı yazı çeşitleri kullanılmış. Hiç kenar notu yok, ama kopya edenin yazarken aceleciliğine bağlanabilecek birçok yanlışla rastlanıyor. Yazıcının dikkatsizliği bazı metindeki uyumsuzluklardan da belli oluyor.

5. Biblioteca de Madrid, 7074. Elyazması:

Ms. 7074, 285x206 mm boyutlarında 141 kâğıt yapraklık bir cilt. Arap rakamlarıyla numaralanmış, 15. yüzyıl harflerine benzeyen harflerle tam satır yazılmış. Daha öncekiler gibi bu da iki eksik eserden oluşuyor:

A. 1. yaprakтан 114. yaprağa dek Rodrigo Jiménez de Rada'nın *Historia Gótica en Castellano* (Kastilyaca Gotik Tarih).

B. 115. yaprakтан 141. yaprağa dek *Crónica de los Turcos*.

Ms 3606 ve Ms. 7074'ün *Crónica de los Turcos*'a ait metinleri birbirinin tıpatıp aynı, hatta aynı sözcükle son buluyorlar.

6. Inventarium Codicum Manuscriptorum Hispanicoeum'un 1. Elyazması, Budapeşte Ulusal Kütüphanesi (O.Z.K.), Széchényi Arşivi

Ms. 1 (Fol. Hisp.) 310x215 mm boyutunda 317 yapraklık bir cilt. Arap rakamlarıyla, tam satır 16. yüzyıl karakteristik harfleriyle yazılmış.

Kapağın iç yüzünde kurşun kalemle yazılmış Macarca şu ibare var: “Halle J. Müncheni antiquártól 200 márká ért meguétetett 1893, febr. 4.” Anlamı: “4 Şubat 1893’te 200 Alman markına Münih’te antikacı J.Halle’den satın alınmıştır.”

Bu kopyada ne tarih ne de imza var. İthaf, Giriş, Dizin, İçindekiler gibi bölümler de yok. 1. yaprakta daha iri harflerle eserin adı ve birinci bölümün başlığı *Coronica de los Turcos, la cual principalmente sigue a la que escribio Juan María Vicentino, cronista de Mahometo, Bayasit, Selim y Suleimán, señores de ellos* yer alıyor. Elyazmasının başından sonuna dek kenar notu görülmüyor, tam aksine adların ve tarihlerin olması gereken yerlerde boşluklar var. Bir şans eseri hemen bütün metinde yazı çok okunaklı ve yok denecek kadar az karalama ve düzeltme var.

7. Biblioteca de Madrid, Elyazması 3624:

Ms. 3624, 305x210 mm 321 yapraktan oluşan bir cilt. Tam sayfa, tam satır, 1. sayfadan 312. sayfaya dek Arap harfleriyle numaralanmış, numaralar sayfanın üst bölümünde, aynı şekilde 314. sayfadan 321. sayfaya dek Arap rakamlarıyla numaralanmış. Kitap hasara uğramış. 122. yapraktan 192. yaprağa kadar kaybolmuş. Kaligrafisi tipik 17. yüzyıl harfleri, birçok bölümü zor okunuyor.

Kapağın iç bölümünde 17. yüzyıl harfleriyle şunlar yazıyor: “Bu orijinaldir ve bugüne dek basılmamıştır.” Sayfanın yukarısında harfi harfine şu yazılar görülüyor: “Orijinal: Bu kopya hiç şüphe yok Nicolás Antonio’nun Don Cristóbal Zambrano’nun kütüphanesinde gördüğü ve *Biblioteca Nova*’nın 3. cilt, 129. sayfa 2. sütununda alıntıladığı kopya. Çünkü onun yaptığı betimlemelere tastamam uyuyor ve öteki gibi imza ve tarih olarak biten yılın 20 Aralık’ı veriliyor. O günlerde şimdi 122’den 192’ye dek yok olan sayfaların henüz hasara uğramamış olduğu düşünülebilir. Her halükârda çok az rastlanan bir elyazması. 3-3-82.” Bu notun altında: “Madrid (1882) Pérez Junquera (2400 R)” yazıyor ve yanında Pérez Junquera’nın imzası ve mühürü bulunuyor, ayrı bir yerde Bernardo Laso Cobos adı yazılmış.

1. sayfada, çok iyi seçilmiş harflerle, uygun büyüklükte, ortalanmış bir başlık yer alıyor: *Crónica de los Turcos...*, sayfanın altında şu satırlar oku-

nuyor: ‘Yazar, Majesteleri II. Felipe’nin tarihçisi Antonio de Herrera ve Majestelerine ithaf ediyor.”

314’ten 321’e kadar sonradan numaralanmış olarak şunlar yazılı: “Bu kitapta bulunan Bölümler Tablosu.” Tablonun sonunda (fol. 321v.) Antonio de Herrera’nın imzası bulunan bir not görülüyor: “Bu Tarih’i yazmayı 20-12-1598’de tamamladım [1578?].” Ancak metnin sonunda, Bölümler Tablosu’ndan önce (fol. 312v.) okunaklı bir şekilde 1565 yazıyor.

Bu elyazması da öncekiler gibi yapısı ve amaçları açısından farklı iki eserden oluşuyor.

- A. 11’den 300’e dek *La Crónica de los Turcos*.
- B. 300v’den 312v’ye dek *De lo que el Turco Tiene de renta y de orden de su Casa y manera de Gobenación en todo* (Türk’ün Gelirleri, Saray Düzeni ve Yönetimi hakkında).

III. TÜRKLERİN TARİHİ’NİN KAYNAKLARI. GIOVANNI MARIA ANGIOLELLO’NUN ELYAZMASI VE BASILMIŞ, BOZULMUŞ ESERLERİ YA DA BAŞKA YAZARLARA ATFEDİLEN METİNLERİNİN YENİDEN DÜZENLENMESİ İÇİN KAYNAKLARA SAYGILI BİR YAKLAŞIM

Kitap 254 bölümden oluşuyor.⁴⁹ Kullanılan kaynakların geldikleri yerlere göre üç bloka ayrılıyor: Birinci blok Angiolello’dan ve çeşitli Hristiyan kaynaklarından alınmış, I. Bölümden LIII. bölüme kadar olanlar ve ikinci blokun neredeyse tümü için kaynak olarak tarihçi Vicenza’nın eserleri kullanılmış. Bu blokta da LIV’den CCXL’ye kadar bölümler var. CCXLI-CCLIV arasındaki bölümleri kapsayan üçüncü ve son blokta yazar çeşitli metinlerden ve kendisinin sözlü kaynaklardan topladığı bilgilerden yararlanıyor.

Crónica de los Turcos’un birinci bölümü: *Historia Turchesca* ve çeşitli Hristiyan kaynakları kullanılarak düzenlenmiş

Bu ilk bölüm 53 altbölümden oluşuyor (I: Türklerin kökeni hakkında yazılanlar; LIII: Papa Sixtus’un birçok Hristiyan prenslikleri toplaması ve Türk topraklarına verilen zararlar üzerine; Venedik Cumhuriyeti’nin

Kıbrıs'a sahip oluşu ve daha birçok olaylar üzerine). Bu bölümün önemli özelliği çok çeşitli ve farklı kaynakların arasında bir ilişki kurulması. Bazen kaynak belirlenmiyor,⁵⁰ ama genelde tarihçinin yararlandığı eser ve/veya yazar bir notla açıklanıyor. Alazem,⁵¹ Paolo Giovio,⁵² Froissarte,⁵³ Roberto Gagupio,⁵⁴ I. Pius⁵⁵ ve tabii ki Giovanni Maria Angiolello.⁵⁶ Buna bizzat sultanların düşünce yapılarının da katkısı olacaktı: "Mehmed, zaferlerini bilgili ve okumuş kişilerin yazmasına özen gösteriyordu..."⁵⁷

Crónica de los Turcos'un ikinci bölümü: Angiolello'nun eserlerinin kısaltmaları ve *Historia Turchesca*'nın ilk versiyonunun değerlendirilmesi:

Crónica'nın daha uzun ve zengin bölümü olan ikinci bölümü, 188 altbölümünde, yaklaşık olarak II. Mehmed'in tahta çıkışından I. Selim'in ölümüne dek geçen dönemi kapsıyor, (LIV: Karaman Beyi ve oğulları üzerine; en büyük oğlu diğerlerini nasıl öldürüyor; sonra Büyük Türk'ün ödüllendirdiği Pirochomat denen birisine nasıl yenildiği ve öldürüldüğü üzerine; CCXL. altbölüm: Sufis Bey'in Soldán Savaşı ve sonrası üzerine) ve Giovanni Maria Angiolello'nun eserlerinin gerçek bir "resital"i. Ayrıca Angiolello'nun metinlerini tamamlamak için, özellikle de İspanyolların anlatıları söz konusu olduğunda, başka Hristiyan kaynaklarından alıntılar yapılmış.

Bu ikinci bölüme bakılacak olursa, *Crónica de los Turcos* 16. yüzyıl-da İspanya'da yazılmış belgeler açısından en zengin eser.

Franz Babinger'e göre aşağıdaki eserlerin yazarı hiç kuşkusuz Giovanni Maria Angiolello:

- *Breve narrazione della vita et fatti degli Scia di Persia Ussun Hassan e Ismael*, 1490'da yayımlanmış.⁵⁸
- *Historia Turquesca*, yayımlanmamış, günümüze İtalyanca elyazması olarak gelmiş.⁵⁹
- *De caelo et Mundo*.⁶⁰
- *El Manuscrito de Vicenza*, 1881'de A. Capparosso, 1913'te J. Reinhart tarafından yayımlanmış. Angiolello'nun kardeşiyle Negroponte'ye yolculuğu anlatılıyor.⁶¹

Angiolello'ya atfedilen bir başka eser daha var, ama Franz Babinger bile yazarını tartışmalı buluyor: *Relazione sulle cose dei Turchi di in Mercante veneziano partito per Constantinopla*. Daha ilerde göreceğimiz gibi *Crónica*'da bu eserden geniş alıntılar var.

Crónica de los Turcos'un yazarı esas olarak *Breves narrazione...*'den, özellikle de *Historia Turchesca*'dan yararlanmış. Bütün diğer eserlerden daha önemli ve daha çok yankı yapmış olan bu sonuncu eser, birçok anlaşmazlıklara neden oldu. 1909'da, Ioan Ursu, Paris'teki elyazmalarını iyice inceledikten sonra bu metinlerin Donado da Lezze'ye ait olduklarını ileri sürdü.⁶² Jean Reinard, Ursu'nun savına yukarıda adı geçen eserinde yanıt veriyor. Franz Babinger ise günümüze dek geçerli olan sonuçları doğruluyor. Sadece Marcel Bataillon ve Alberto Mas *Crónica de los Turcos*'un *Historia Turchesca*'nın İtalyanca'dan İspanyolca'ya tercümesi olduğunu ileri sürüyorlar.

Bu bağlamda, araştırmalarımızın sonucunda şunu ileri sürebiliriz: Giovanni Maria Angiolello'nun olduğu düşünülen İtalyanca elyazması, olasılıkla Vicenzalı tarihçiye ait değil. Bu eserde *Historia Turchesca*'dan bazı pasajlar olabilir, az çok sahtekâr bir yazar-derleyici, Donado da Lezze ya da bir başkası özgün eseri kesmiş, parçalamış ve Angiolello'nun doğrudan ya da dolaylı olarak tanıklık ettiği olayları, muhteşem bir sadelik ve duygusallıkla, ama aynı zamanda nesnellikle anlattığı bölümleri metinden çıkarmış. Bu nedenle, büyük olasılıkla Vicenzalı tarihçinin tam metnini eski haline, en azından eserin ilk yazıldığı duruma, sadece *Cronica de los Turcos*'un İspanyolca metni getirebilir. Ayrıca bu metin Angiolello'nun günümüze dek karanlıkta kalan biyografisini de aydınlatıyor.

Crónica de los Turcos'un bu ikinci bölümü *Historia Turchesca*'nın ilgili pasajlarıyla karşılaştırıldığında, Giovanni Maria Angiolello'nun özgün metinlerinin her iki eserde de yeniden yazıldıkları ortaya çıkıyor. İspanyolca elyazmasına birçok tamamlayıcı bilgi eklenmiş, İtalyanca'sında ise, II. Mehmed'in tutsağının doğrudan tanıklıkları çıkarılıp yerine başka tarihçilerin anlattıkları koyulmuş.

Hıristiyan dünyasının Türk karşısı ortamında, Angiolello'nun *nesnelliği*, ya da belki bazı bakımlardan sultanlara saygısı, kafasını kurcalayan gerçekleri anlatma, ya da Türk koruyucularının gözüne girme isteği, çağ-

daşlarının fikirleriyle çatışyordu. Bu yüzden de eserine dokunmaktan çekinmemişlerdi. Ancak, *Crónica de los Turcos*'un yazarı bu bölümde takdire layık bir bağlılıkla Vicenzalı tarihçinin düşüncelerine saygılı davranmış.

Crónica de los Turcos'un üçüncü bölümü: İspanyol elyazmasının yazarının farklı sözlü ve yazılı kaynaklar kullanarak kendi yazdığı metin.

Crónica de los Turcos'un 14 altbölümden oluşan bu üçüncü bölümü (CCXLI'dan CCLIV'e dek. CCXLI: Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı üzerine; CCLIV: Büyük Türk Macaristan'a geldiğinde Andre Doria'nın denizde yaptıkları üzerine) İspanyol elyazmasının yazarının kendi eseri. Giovanni Maria Angiolello'nun bıraktığı tarihten –Osmanlı hanedanı için 1520'ye doğru, İran içinse 1524'e doğru– başlayarak Birinci Viyana Kuşatması'na kadar olan dönemi ele alıyor. Bunun için birçok sözlü ve yazılı kaynak kullanıyor.

Crónica de los Turcos'un yazarı bu son bölümlerde açıkça Angiolello'ya bağlı kalmadığını kabul ediyor. Daha önce Vicenzalıdan esinleniyor ya da onun yazdıklarını tercüme ediyor olsa da, Türkleri rahatsız edecek ya da onları aşağılayacak hakaret içeren sözcükler kullanmıyordu. Şimdi, bu son bölümde kendisiyle, habercileriyle ya da *patronu*yla yalnız kalan yazar, Türkleri hainlik ve despotlukla suçluyor. Seyrek de olsa Türkleri “cehen-nemsi” diye niteliyor. Kendi düşüncelerine rağmen, 16. yüzyılın ilk yirmi beş yılında İspanya'da yerleşmeye başlayan Türk karşıtı ortama uygun kaynakları kullanıyor olmalı.

IV. CRÓNICA DE LOS TURCOS'UN YAZARI VE ÖZGÜN ELYAZMASI

Crónica de los Turcos'un şimdiye dek ele geçirilen yedi elyazmasının altısında yazarını ya da yazıldığı tarihi belirleyecek hiçbir yazı ya da ipucu bulunmuyor. Ne bir ithaf ne de giriş var, doğrudan Türklerin kökenleriyle ilgili bölümle başlıyorlar ve kimliği bilinmeyen bir kişiye ait muğlak bir formülle son buluyorlar.

Yedinci nüshada ise, B.N.M.'de bulunan ve 3624 olarak numaralanmış elyazmasında daha önce de belirtildiği gibi, ötekilerden farklı ve ilginç bazı özellikler var. İmzalanmış (fol. 1 ve 321) ve tarih atılmış (fol. 312 ve 321). Ancak tarihler farklı yılları gösteriyor, bu da eserin yazılış tarihiyle

ilgili bazı farklı savlar akla getiriyor. Yazarın adı ve görevinin (Majesteleri II. Felipe'nin tarihçisi) yanında krala dört kelimelik kısa bir ithaf var.⁶¹ Bunun yanı sıra bu nüshada işlenen konuları gösteren bir de dizin yer alıyor. Ms. 3624'te ayrıca, kullanılan kaynakları ve özellikle İtalyanca'dan tercüme edilen sözcükleri açıklayan notlar bulunuyor.

Yazmalarda metin yazılırken yapılan düzeltmelere, karalamalara ve eklere rastlanır. Ayrıca elyazmasının bu nüshasında, yazarından çok eseri kopya edenin yapacağı yanlış tekrarlar ya da dikkatsizlikler yok. Aynı şekilde metnin başından sonuna dek –çok kısa olan son bölüm dışında– yazım kuralları, hatta fikir bütünlüğü dikkat çekiyor, ki bu da “ve bugüne dek basılmadı” cümlesine açıklık getiriyor.

Elyazmasının başından sonuna kadar rastlanan çok sayıda kenar notunun hemen hepsi yazara ait. Bu notlar kaynak açıklamaları, tercüme edilen sözcüklerin anlamları, tarihler, özel isimlerden vb oluşuyor. Bundan da şu sonucu çıkarabiliriz: Ms 3624 yakın bir tarihte basılmak üzere düzeltilip hazırlanıyordu.

Sonradan konulan notlar da var. Notlar bu nüshayı okuyup ilgilenen kişilerin eserle ilgili önerileri ve kuşkularını dile getiriyor, amaçları bir şekilde eseri zenginleştirmek ve ileride bu konuları araştırarak olanların işini kolaylaştırmak. Bütün bu nitelikler, en azından başlangıçta, elyazmasının yazarının kimliği hakkındaki kuşkuları gideriyor ve özgün bir nüsha olduğu savını doğruluyor. Ancak tuhaf olan, öteki altı kopyanın bu özgün nüshadaki bilgilere yer vermemesi; öteki kopyaların bazılarında sadece kopya edenin imzası ve kopya ediliş tarihi bulunuyor.

Daha endişe verici bir nokta ise, yukarıda değinildiği gibi, El Escorial Krallık Manastırı'ndaki (B.R.M.E.) O-II-23 sayılı elyazmasının adının, *Saray Hazine Muhafızı Hernando de Briviesca tarafından 30 Nisan 1576'da San Lorenzo Krallık Manastırı yetkililerine verilen Kitap Envanteri*'nde yer alan kitaplar arasında olması. Bu da *Crónica de los Turcos*'un teorik olarak en geç bu tarihte yazılmış olduğunu gösteriyor. Bu bilgi Ms. 3624'le karşılaştırıldığında, bu, daha önceki bir tarih; ancak İçindekiler'den önce gelen metnin sonundaki 1565 tarihi olabilir. Ama elyazmasının gerçek yazarının Amerika tarihçisi olduğunu kabul edecek olursak, görüyoruz ki Antonio Herrera y

Tordesillas 1565 yılında sadece on altı yaşında ve henüz Cuéllar'dan ve Gómez González'in⁶⁴ kurduğu ünlü *Estudios*'un gölgesinde oluşmuş okuldan ayrılmamış. Önemli kişilerle ilişki kurmakta çok becerikli ve tükenmez bir çalışma gücü olan bu çok zeki gencin,⁶⁵ bu denli genç yaşta Türk dünyası üzerine İspanyolca'da bütün zamanların en önemli çalışmasını gerçekleştirmiş olması imkânsız değilse bile en azından çok zor görünüyor.

Üzerinde durulması gereken bir başka tarihe, Antonio de Herrera'nın imzasının yanındaki iyi okunamayan tarih: "Tarihi -20-12-1598 [1578?]- yazılışının tamamlandığı 1578 yılı olabilir. Ancak bu tarih de *Crónica*'nın *Kıtap Envanteri*'nde adının geçiyor olmasından kaynaklanan sorunu çözmiyor. Her halükârda bu, daha ileri bir tarih.

O günlerde (1578) Antonio de Herrera, Vespasiano Gonzaga Colonna'nın hizmetinde sekiz yıldır çalışıyor olmalı. Bu sürenin beş yılını İtalya'da geçirmiş, bir yandan İtalyan dili ve kültürünü öğrenip bu konularda bilgilerini derinleştirme fırsatı bulmuş, diğer yandan Türklere ilişkin birçok kaynağa ulaşabilmiştir. Her şeye rağmen bütün bunlar o tarihte *Crónica*'yı yazabilmesine yeterli değil, çünkü henüz Juan Tomas Minadoy'un Türk İran savaşları üzerine yazdığı eserinin tercümesine bile başlamamış; koruyucusunun sorunlarına çözüm bulmakla meşgul.

Buna karşın, envanterin içeriği kabul edilip tarihi (1576) dikkate alınırsa çok farklı savlar ileri sürülebilir. Bu durumda, her ne kadar *Crónica*'nın elyazmalarını tanıtırken gördüğümüz gibi özgün nüsha gibi gösteren birçok nitelikler ve koşullar bir araya gelmiş olsa da, Ms. 3624 özgün bir nüsha olmayabilir. Ya da imza ve tarih olmadığı için, Antonio de Herrera bu durumdan yararlanarak son bölümleri eklemiş, ya da eklemekten eserin tümünü kendisine mal etmiş olabilir. Ancak tarihçi Cuéllar'ın tarihyazımsal, hümanist, politik yörüngesi, ileride görüleceği gibi, aksini savunmak için yeterli. Az sayıda yaşam öyküsü yazarının ve verimli tarihçinin üretimi üzerinde çalışan çok sayıda araştırmacının değerlendirme-leri de bu yönde.⁶⁶

Antonio de Herrera'yı *Crónica de los Turcos*'un özgün elyazmasının yazarı olarak kabul etmeden önce, kronolojik bibliyografyasını ayrıntılı olarak incelemek ve tarihçi olarak ilk atanma tarihinden sonraki 1598 yılını

Crónica'nın yazılış tarihi olarak kabul etmek çok daha doğru ve kesin bir yaklaşımdır.

Amerika Baştarihçisi'nin Kastilya topraklarında başladığı eğitimini İtalya'da tamamlamış olması hafife alınmaması gereken bir olgudur. Bu hazırlık sürecinde yazarın Latince bilgilerini geliştirmek ve İtalyanca'yı öğrenmek istediğini gösteren yeterince belge var. Bunu kanıtlamak ve emeğini haklı göstermek için Juan Tomas Minadoy'dan 1588'de *Historia de la Guerra entre los Turcos y Persianos* (1576-1585) [Türkler ve İranlılar Arasındaki Savaşın Tarihi (1576-1585)] ile Juan Botero Benes'in *Diez Libros de la razón de Estado. Con tres Libros de las cosas de la grandeza y magnificencia de las ciudades* [Devlet'in On Kitabı. Kentlerin Büyüklüğü ve İhtişamı Üzerine Üç Kitap] adlı kitapları tercüme etmişti.

Bu bilgiler ve aşağıda ekleyeceklerimiz başka bilgiler ışığında, İtalyan dili ve kültürünü, çağdaş yapılanmaları, Akdeniz'de ve kıta Avrupa'sındaki toplumsal durumu ve hareketleri, Habsburg-Osmanlı çatışmalarını ve bu çatışmaların niteliklerini ve *siyasal önemi ve verimli olma olasılığı olan* güncel konuları çok iyi bilen Antonio de Herrera'nın yabana atılmayacak bir çaba gerektiren *Crónica de los Turcos* gibi bir esere el atmış olacağını savunan tezi güçlendiriyor. Antonio de Herrera'nın bu tezi destekleyici nitelikleri yukarıda saydıklarımızla da bitmiyor. Aynı zamanda Madrid Sarayı'nı yakından tanıyor, sarayın uluslararası düzeyde kendine iyi bir yer yaratmak için giriştiği gizli gayretleri de biliyordu. *Historia Turquesca*'nın özgün elyazmasını ve Angiolello'nun öteki eserlerini, Osmanlılarla ilgili çoğu İtalyan kökenli zengin kaynakları okumuş, incelemişti. Uzun bir çalışma, başvurduğu eserlere gösterdiği büyük saygı ve aşırı bir hırs sayesinde ilginç bir servete ve nihayet Amerika ve Kastilya Baştarihçisi payesine erişmişti.

V. ANTONIO DE HERRERA Y TORDESILLAS, *CRÓNICA DE LOS TURCOS*'UN YAZARI

Başlangıçta izlediği yol ve eğitim aşaması

Antonio de Herrera y Tordesillas'ın yaşamöyküsünü öğrenmek yavaş ama sürekli bir araştırma ve çalışma gerektirmiştir. Günümüzde bile kişiliği hakkında somut ve ayrıntılı bilgiler edinebileceğimiz yeterli belge-

ler bulunamamıştır.⁶⁷ Nicolás Antonio,⁶⁸ C. Pérez Pastor,⁶⁹ T. Baeza Gözález,⁷⁰ C. Fernández Duro,⁷¹ J. Catalina García,⁷² G. M. Vergara,⁷³ A. Morel-Fatio,⁷⁴ R. Ballester,⁷⁵ A. Ballesteros Beretta,⁷⁶ M. Ballesteros Gaibrois⁷⁷ bir araya getirdikleri bilgilerle ilk Amerika Baştarîhçisi'nin yaşamöyküsünü zenginleştirmişler, ama tamamlayamamışlardır.

Bugüne dek doğum kaydını gösteren bir belgeye erişilememiştir. Yine de doğduğu yerle ilgili bir sav ortaya atmaya yarayacak akla uygun işaretler bulunmaktadır. Doğum yerinin Cuéllar olduğunu söyleyebiliriz.⁷⁸ Doğum tarihini saptamaksa daha zor ve bir önceki durumda olduğu gibi dolaylı kaynaklara başvurmak gerekiyor. Bu konuda Nicolás Antonio⁷⁹ şöyle diyor: "*Denatus est IV Kalendas Aprilis, feria ipsa quinta maioris hebdomadae, anno MDCXXV, plusquam septuaginta sex numerans aetatis.*" Demek ki, sözü edilen sorunlar göz önünde bulundurularak Antonio de Herrera 1549'da Cuéllar'da doğmuştur denilebilir.

Ancak kentin yüksek kesiminde bir malikâne sahibi olan ve bugün harap durumdaki kilisenin yanında gömülen Segovia'nın köklü ailelerinden Herrera'lardan gelmiyordu. Bu ailenin fertleri dükün⁸⁰ hizmetinde olmuşlar ve bunu herkesin bilmesine özen göstermişlerdi. Francisco de Herrera y del Águila'nın ailesiyle övünmesine engel olamayarak ortaya attığı kanıtlara dayanarak, tanıklar şu beyanda bulunuyorlar: "...Tarihçi Antonio de Herrera'nın kardeşi eczacı Juan de Herrera, bir terzi ve değirmende çalışan bir genç gibi Herrera soyadlı başkaları olsa da, bunların hepsi halktan kişiler ve resmi kayıtlarda böyle görünüyör."⁸¹

Antonio de Herrera Inés de Herrera'nın oğluydu ve birinci soyadını o günlerde sık rastlanacağı gibi annesinden almıştı; babası ise Rodrigo de Tordesillas'tı. Büyük büyükbabasının da adı Rodrigo de Tordesillas'tı. Yerel tarihlerin ve imparatorun⁸² büyük tarihçilerinin anlattığı gibi ölümlüyle kötü bir ün kazanmıştı. "Adı geçen, Belediye Meclisi Üyesi Rodrigo de Tordesillas tarakçıların ve öteki ayak takımının elinde öldü, çünkü Coruña Mahkemesi'nde savcıyken, temsil ettiklerinin fikrini almadan imparatora yardımda bulunmuştu."⁸³

Kardeşi Yüzbaşı Juan de Herrera, Peñón de la Gomera kalesi valisi ve hâkimi, soyluluğunu ispat etmek için Valladolid Mahkemesi'ne başvur-

muştı. Sunduğu belgelere göre Tordesillas'lar Segovia'nın eski ve önemli bir ailesinden geliyorlardı. Ancak Herrera'ların soylu olup olmadıkları konusunda hiçbir belgeye rastlanmıyor. Tarihçinin iki erkek kardeşi daha var, üç de kız kardeşi. Sırasıyla: Diego de Herrera, Segovia Piskoposluk Meclisi üyesi; Rahip Buenaventura Herrera; Ángela, Valladolid'de rahibe; Isabel ve Inés, ikisi de Palencia'da rahibe. Annesi Inés de Herrera'nın ölümünden sonra babası Diego Rodrigo de Tordesillas, ya da Rodrigo de Tordesillas, kutsal yemini ederek din adamı ve La Magalena'nın papazı oluyor ve orada ölüyor.⁸⁴

Colmenares'in⁸⁵ ve Gonzalo de la Torre Trassierra'nın⁸⁶ arşivlerde yaptığı yoğun araştırmalara ve daha sonraları da sürdürülen araştırmalara rağmen tarihçinin bu ilk dönemleri hakkında çok az bilgi bulunuyor. Yaşamının ilk yıllarını, İtalya'da⁸⁷ eğitime hazır olana dek Segovia'ya yakın Cuéllar'da, ünlü Estudio de Gramática de Cuéllar'dan esinlenerek 15. yüzyılın başlarında Gómez González tarafından kurulan okula devam etmesini sağlayacak bir ortamda geçirdiği düşünülebilir.

İtalya dönemi ve İspanya'ya dönüş. Amaçların sayıp dökülmesi ve gerçekleştirilmesi

Bu dönem hakkında, özellikle de İtalya'ya gelişinden sonrası için elimizde pek çok eksiksiz belge var.⁸⁸ Bu ülkede hümanizm öğrenimini tamamlıyor, Latince bilgisini derinleştiriyor ve İtalyanca öğreniyor. Yirmi bir yaşında, döneminin en simgesel prenslerinden biri olan Vespasiano Gonzaga Colonna'nın hizmetine giriyor. 1575'te Prens, Navarra kral naipliğine atanıyor ve birlikte İber Yarımadası'na dönüyorlar. İlk karısı Juana de Esperanza y Artieda'yı orada tanıyor ve 1581'de evleniyor.

Vespasioano Gonzaga 1579'da Valencia kral naipliğine atandığında, Segovialı artık Madrid Sarayı'nda yaşıyor olsa da, prensin kendisine güveni devam ediyor. Bu güven tarihçinin giderek önemli görevlerdeki kişilerle dostluklar kurmasına, değerli temaslarda bulunmasına olanak veriyor. Aynı zamanda ona önemli bir maddi birikim sağlıyor. Böylece, koruyucusunun 1586'da ölümünden sonra krallığın hizmetinde, ama bağımsız bir yaşam sürdürme olanağı buluyor.

Ayrıca, Vespasiano Gonzaga, neredeyse ölüm döşegindeyken Antonio de Herrera y Tordesillas'ı "basiretli krala" tarih bilgini olarak takdim ediyor.⁸⁹ Herrera da tarih biliminde gösterdiği etkinliklerle bu takdime layık olduğunu gösteriyor ve çalışmalarını saray erkânından kişilere ithaf etme inçeliğini gösteriyor. Bu arada, eski arkadaşlarını da (Juan de Idiáquez; Chinchón kontu Diego Fernández de Cabrera y Bobadilla, Luis Caraffa; Prens Felipe, Juan Zúñiga Avellanada ve daha birçokları)⁹⁰ unutmuyor. İspanya tahtının kendisine duyduğu güvene hak kazandığını göstermek için büyük bir işe girişiyor. On yıl sonra *Crónica de los Turcos*'un yazılmasında kendisine büyük yararı olacak *Historia de la Guerra entre turcos y persianos, escrita por Juan Tomás Minadoy en cuatro libros, comenzada el año de 1576 que fueron los primeros motivos de ella, hasta el año de 1585...*⁹¹ [Türkler ve İranlılar arasındaki savaşlar, yazan Juan Tomás Minadoy, dört kitap, ilk savaşların yapıldığı 1576 yılından başlayarak 1585 yılına kadar olan süreyi kapsıyor] adlı eseri tercüme ediyor.

Bu yıllarda çok yoğun çalışıyor, bir yandan ilişki kurmadaki becerisi ve kalemiyle saray çevresinde kendine bir yer sağlıyor, bir yandan da bir dizi eser yayınlıyor. 1596 yılında yüksek ücretle Amerika Baştarikhçiliği görevini elde ediyor. Yine aynı yıl ikinci karısı María de Torres Henestrosa'yla evleniyor. 1598'de Kastilya Tarihçisi görevine atanıyor. 1601'de saray Valladolid'e taşınınca Segovialı da bu kente taşıyor. 1607'de yeniden Madrid'e dönünce Puerta del Sol'de bir eve yerleşiyor. Burada yaşadığı sürede aynı yerde birkaç kez ev değiştirerek rahat ve soylu yaşamına yaraşır bir şekilde zamanını edebi görevlerini yerine getirmeye adıyor ve servetini artırmayı sürdürüyor. Bazı ekonomik sorunlar nedeniyle 1609'dan 1611'e dek hapis yatıyor, ama kendisine ödenen aylığı kaybetmiyor.⁹² Bu cezayı "Majestelerinin uygun gördüğü sürece"⁹³ sürgün izliyor. Antonio de Herrera'nın bu sürgünlük dönemi birçok sadık dostu sayesinde üç aydan uzun sürmüyor ve 1612'de affediliyor.

Son dönem. Aftan sonra ölene dek görevi. Son istekler ve vasiyetname

Affa uğradığı yıl ilk vasiyetnamesini yazıyor. O andan itibaren her gün biraz daha azalan gücünün izin verdiği ölçüde tarih çalışmalarını sürdürüyor. 1622'de, birincisinde birçok değişiklikler yaparak ikinci vasiyetnamesini yazıyor. Bu iki vasiyetname tarihçinin kişiliği, özellikle de ekono-

mik konulara düşkünlüğü hakkında önemli ipuçları veriyor. Hem vasiyet-nameleri, hem de son isteklerindeki hukuksal açıklamalar maddiyata ne denli önem verdiğini gösteriyor; ölümünden sonra bile alacaklarının ödenmesini garantiye almak, davalarının sürdürülüp mallarının satılmasına engel olmak istiyor.⁹⁴ Nihayet Madrid’de,⁹⁵ bazı araştırmacılara göre⁹⁶ 27 Mart 1625’te⁹⁷ 76 yaşında ölüyor. Antonio de Herrera, Santa Marina Kilisesi’nde gömülüyor. Daha sonraları, oraya gömülen başkalarının naaşlarıyla birlikte San Pedro Kilisesi’ne taşınıyor. Bu kilise de laikleştirildikten sonra oradaki bütün kemikler Cuéllar’daki bir toplu mezara taşınıyor.

SONUÇ

Antonio de Herrera’nın *Crónica de los Turcos*’un yazarı olduğunu kanıtlayabilmek için savunduğu ve uyguladığı tarih kavramını anlamak çok önemli.⁹⁸ Ayrıca bu açıklama, Müslüman Türkleri tanımak için yazılmış olan *Crónica de los Turcos*’u gerektiği gibi anlamak ve Angiolello’nun eksik *Historia Turchesca*’sının tamamlanabilmesi için de gerekli.

Herrera bazen abartarak bol ve eksiksiz kaynak bulma ve aralarından kendisine en çok otorite sağlayacak olanları seçme telaşı içindedir; atandığı görevlerin, özellikle de Amerika Baştarhiçisi olmanın kendisine sağladığı kolaylıkları da kullanarak geniş arşiv kaynaklarına ulaşması sayesinde, *Crónica de los Turcos* dahil, hemen hemen bütün çalışmalarının üstün bir niteliğe ulaştığını söyleyebiliriz.

Bir çalışmaya başlarken amacı tarihsel bir değerlendirme yapmak değil, bir durumu betimlemektir. Çoğunlukla, anlattığı olayların gerçekleştiği ânı yaşamıyor, kendisi olaylara karışmamış, olayların gelişimi onu heyecanlandırmıyor. Elinde birbirinden farklı kaynaklardan gelen, farklı açıdan geliştirilmiş, farklı zenginlikte malzemeler var, bu yüzden betimlediği olaylarla arasında duygusal bir ilişki kurmuyor. Bir tarihçi olarak *gerçekleri saklamama ve doğru olmayan bir şey söylememe* kıstasından, bütün sakıncalarına karşın hiçbir zaman uzaklaşmamayı prensip edinmiş.⁹⁹

Bu nedenle Antonio de Herrera eserlerinde kullandığı kaynakların ne kadar inanılır ya da güvenilirmez olduklarını açıkça belirtiyor, hatta bildiği ama kabul etmediklerini hiç çekinmeden reddediyor.¹⁰⁰

Eserini tasarlarken kullandığı başlıca eşgüdömcü öge zaman. Bütünün birliğini zaman sağlıyor. Olayların betimlemesindeki eşzamanlılık yüzünden anlatı çizgisi kesiliyor ve olanları anlamak için okur bir bölümden öteki bölüme, bir kitaptan ötekine geçmek zorunda kalıyor. Öyle ki, Herrera'nın Tarih'ini farklı düzenlerle, yazarın sıralamasını bir yana bırakarak okumak olası.¹⁰¹ Olayların akışı içinde artzamanlı bir sıralamayla daha kolay, hatta daha mantıksal bir okuma düzeni oluşturulabilir. *Déca-das* ve *Crónica de los Turcos* gibi kuramsal açıdan çok farklı eserlerin ortak niteliği de zaten bu.

Herrera, tarihi bilim olarak anlamak ve yazmak için kullandığı bu kıstasları *Discursos*'unda¹⁰² [Söylemler] açığa vuruyor. Tarih'in yararları, tarihçinin işi nedir, antik dönemde tarihçiler, tarih ve tarihçilerin önemi, bunları anlatıyor. Ancak bu düşüncelerini kimi çağdaşları paylaşmıyor, bu yüzden de Sahagún, Mendieta, Juan de Torquemada gibi yazarlarla zaman zaman doğrudan karşı karşıya gelmiş, bu konuda en çok bilinen anlaşmazlığı ise Kont Puñonrostro ile yaşamış. Günümüze dek Antonio de Herrera'nın çizgisinden ayrılarak karşı tavır alanlar, onu sahtekârlıkla suçlayanlar da olmuş.¹⁰³

O günlerde nicelik ve nitelik olarak kimsenin ulaşamadığı kaynaklara kolaylıkla ulaşabildiği ve bu kaynakları istediği gibi kullanabildiği çok açık. Bunun için kendisine yasal olanaklar sağlamakla kalınmıyor, bu işle görevlendiriliyor. Olayların tanıkları ya da olayları yaşayanların hazırladıkları raporlar ve belgelerle yakından ilgileniyor. Birçok durumda elyazması olarak bulunan bu belgelerin ilk tanıtımını, yazarlarından önce Antonio de Herrera yapıyordu. Bazen de kimi belgeler, Antonio de Herrera orijinallerini yayınladığı için biliniyordu.

Herrera'nın yapıtının en çok tartışmaya neden olan, en çok eleştirilen, en fazla tutkuyla ifade edilen de bu yönü.

Bu açıdan *Crónica de los Turcos* Antonio de Herrera y Tordesillas'ın niteliklerine ve çalışma kurallarına en çok uyan eseri. Bunda şaşılacak bir şey yok, resmi tarihçi, *derinlere inen tarihçi*, İtalyanlar, Kıbrıslılar, Fransızlar, Türkler, İspanyollar ve daha birçokları hakkında kimsenin ulaşamadığı zengin kaynakları bulmuş ve kullanmış. Tarihsel metinler, bültenler, el-

yazmaları ve baskılar, *strictu sensu*... Akla gelebilecek, varolan ne kadar belge varsa hepsine ulaşarak Türkler ve başka toplumlar üzerine muhteşem bir Tarih yazmış. Bugün yazdıklarının hoş gitmesi, ilgi çekmesi ya da uygun bulunması ise tümüyle başka bir konu.

NOTLAR

- 1 *Les Cultures Ibériques en Devenir. Essais publiés en Hommages à la mémoire de Marcel Bataillon (1895-1977)*, Collège de France, Paris, Fondation Singer- Polignac, 1978. Albet Mas, "Autour de la Crónica Turquesca (manuscrit espagnol du XVI siècle)", s. 141-153.
- 2 *Dizionario biografico degli italiani*, III, s. 275-278. Yaşamının uzun bir bölümünde Münih Üniversitesi Ortadoğu ve Türkiye Tarihi ve Uygarlığı Kürsüsü profesörü olan Franz Babinger'in çalışmaları Osmanlı İmparatorluğu'nu, özellikle de ilk yıllarından II. Mehmed'in ölümüne kadar geçen dönemi anlamakta çok önemlidir. Bkz. aynı yazarın *Hans Dernschwams Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1453-1555)*, Leipzig-Münih, 1923. *Die Frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*, Hannover, 1925. *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre werke (G.O.W)*, Leipzig, 1927. *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien, XIV-XV Jahrhundert*, Münih, 1944. *Mehmed der Eroberer und seine Zeit: Weltenstürmer einer Zeitenwende*, Münih, F. Bruckmann K.G., 1953. 2. bs 1959. Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Sırpça-Hırvatça baskıları var.
- 3 Alfred Morel-Fatio, *Catalogue des manuscrits espagnol*, Mss. 113. B.N.M. No. 136, sütun 2. Aynı yazarın diğer önemli eserleri: *Cinq recueil de pièce espagnol de la Bibliothèque de l'Université de Paris et de la B.N.* (Paris-Dijon, 1911) ve *L'Espagne au XVI et au XVII siècle. Documents historiques et littéraires* (Bonn, 1878).
- 4 Günümüze dek bu elyazmasının, aralarında önemli farklılıklar olan üç kopyası olduğu biliniyor. Bu belgeler Domenico Malpiero'nun çalışmalarıyla birlikte II. Mehmed'in 1460'tan sonraki saltanat dönemi üzerine en önemli kaynaklar. Belgelerin bulunduğu yerler: Paris Ulusal Kütüphanesi, Ms. Ital. 1238; Milano Ambrosiana Kütüphanesi, Ms. R-119 ve Paris, Dışişleri Bakanlığı, Cod. Misc. Turchia sayı 2. Bu noktaya geldikten sonra bu çalışmada ele alınan eserin tam adını anımsatmakta yarar var: *Crónica de los Turcos, la cual principalmente sigue a la que escribió Juan María Vicentino, cronista de Mahometo, Bayasit, Selim y Suleyman, señores de ellos (Türklerin Tarihi; özellikle Türklerin efendileri Mehmed, Bayezid, Selim ve Süleyman'ın tarihçisi Juan María Vicentino'nun yazıları temel alınmıştır)*. Giovanni Maria Angioiello'nun (1451-1525) yazar ve kişilik olarak incelenebilmesini sağlayacak eserlerin başında kendi çalışması *Historia Turchesca* geliyor. Birçok çağdaşı ve daha sonraki tarihçiler bu yapıtı kaynak olarak kullanmıştır. Bunun dışında diğer yapıtları: *Breve narrazione della vita et fatti degli Scia di Persia Ussun Hassan e smale; De Caelo et Mundo, El Manuscrito de Vicenza y Relazione sulle cose dei Turchi di un mercante veneziano partito per Constantinopla*. Son olarak da, Franz Babinger'in adı geçen çalışmasının yanı sıra başka uzman tarihçilerin şu kitaplarını kaynak olarak gösterebiliriz: N. Di Lenna "Ric-

- herche intorno allo storico G.M. Angiolello" *Archivio Veneto-Tridentino*, V, 1924, s. 1-56. Charles Grey, *A Narrative of Italian Travel in Persia* (Zeno, Caterino y Angiolello), Londra, 1873. Jean Reinhard, *Essai sur J.M. Angiolello, noble vicentin (1451-1525) premier historien des Ottomans (1300-1514)*, Bükreş, 1909.
- 5 Age., Vasco Díaz Tanco, *Libro intitulado Palinodia de la nephanda y fiera nación de los Turcos y de su cruel modo y arte engañoso de guerrear, y de los imperios, reynos y provincias que han sujetado y poseen con iniquita ferocidad*. Orense, yazarın kendi basımı, 1547 (Biblioteca Nacional de Madrid, B.N.M. R.-895). Diputación Provincial de Badajoz'un 1947'de yayınladığı, Antonio Rodríguez Moñino'nun önsözünü yazdığı bir tiptekbasımı bulunmaktadır.
- 6 Ioan Ursu, *Historia Turchesca*, Bükreş, 1909. Bu edisyonda Romanyalı profesör bazı kanıtlar kullanarak, ama yanlış bir yorumla, elyazmasının yazarının Donado de Lezza (1479-1526) olduğunu söylüyor. Donado de Lezza vali ve meclis üyesi olarak Kıbrıs Adası'nda bulunuyor ve G.M. Angiolello ile bizzat temas halinde. Büyük olasılıkla o ya da başka birisi, günümüze dek yapılan araştırmalardan kim olduğunu kesinlikle söyleyebilmek mümkün değil, özgün elyazmasını az çok değiştiriyor, Angiolello'nun boş laflar etmeden ve abartıya kaçmadan doğrudan ya da dolaylı tanıklık ettiği olayları anlattığı bölümleri yapıttan çıkartıyor. Yani sultanların tarihçisinin oynadığı rolü yok ediyor. Bir olasılık, dönemin Türk karşıtı Hristiyan dünyasında Angiolello'nun "görece nesnelliği," bazı durumlarda Büyük Türkleri savunması, koruyucularına duyduğu gönül borcu bazı çağdaşlarının hoşuna gitmemiş ve bu kişiler duraksamadan yapıtı değiştirilmekte bir sakınca görmemiş olabilirler. Aynı yazarın bkz. *La Politique orientale de François I (1515-1547)*, Honore Champion, Paris, 1908. BNM 4/84154.
- 7 Luigi Bassano de Zara, *I Costumi et Modi particolari della vita de Turchi*, Impr. Io. Andreas Dose-na, Roma, 1544, yeni tiptekbasımı, Monaco, 1963.
- 8 Albert Mas, ed. CNRS, Paris, 1967, 2 cilt, bkz. Albert Mas, "Los Turcos y su impacto en la España del siglo XVI," *IV Symposium du Comité International d'Etudes Pré-Ottomanes*, Temmuz 1981.
- 9 Bkz. dipnot 1.
- 10 *Viaje de Turquía*. Ed. Fernando García Salinero. Catedra, Letras Hispánicas, Madrid, 1985, s. 15.
- 11 Bkz. Miguel Ángel de Bunes Ibarra, *La imagen de los Musulmanes y del Norte de África en la España de los siglos XVI y XVII. Los caracteres de una hostilidad*. C.S.I.C., Madrid, 1989.
- 12 16. yüzyılın ilk otuz yılında yayınlanmış eserlere bkz.: Cristobal de Arcos, *Itinerario del venerable micer Luis, patricio romano, en el cual cuenta mucha parte de la Etiopía y entrambas Arabias, Siria y la India* (Sevilla, Jacobo Cronberger, 1520) ve *La muy lamentable conquista y cruenta batallade Rodas* (Sevilla, Juan Valera de Salamanca, 1526); Fr. Gonzalo Arredondo y Alvarado, *Castillo inexpugnable de la fe y concionatorio admirable para vencer a todos los enemigos espirituales y corporales. Y verdadera relación de las cosas maravillosas antiguas y modernas. Y exhortación para ir contra el turco y le vencer y aniquilar la secta de Mahoma y toda infidelidad y ganar la Tierra Santa con famoso y bienaventurado trünfo*, Burgos, Iuan de Junta, 1528; M. Barletius, *Historia de vita et gestis Scanderbegi Epi-rotarium Principis*, Roma, 1510; Jacques de Bourbon, *La grand et merueilleuse et très cruelle oppugnation de la noble cité de Rhodes*, Paris, 1527; Jacome Fontano, *De bello Rhodio*, Roma 1524; Theodoros Spandugino Canta cuscino, *Généalogie du Grand Turc à présent régnant*, Paris, 1519.
- 13 Bkz. Miguel Ángel de Bunes Ibarra, s. 1-30 ve 67-91.

- 14 Gonzalo Arredondo y Alvarado, *age.*, fol. 46v ve 47r. Bu kısa metin çok erken bir dönemde, Muh-
teşem Süleyman'ın saltanatı sırasında Osmanlıların Rodos ve Buda'yı fethettileri dönemde yazıl-
dığı için çok yararlı. Türklerle karşı dinden kaynaklanan birçok önyargı İspanyolların toplum bilin-
cinde yüzyıllar boyunca hiç değişmeden kalacaktır. Bu önyargılardan biri de Türkiye ve Müslü-
manların egemen oldukları toprakların çok zengin olduğu ve buraların çok kalabalık yerleşim
alanları olduğu inancıdır.
- 15 Bkz. Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1481*, İstanbul, The Isis Press, 1990, s. I-XV.
- 16 Bkz. Klara Hegyi ve Vera Zirnanyi, *The Ottoman Empire in Europe*, Budapeşte, Corvina Kiadó,
1986, s. II-36.
- 17 Bkz. Miguel Ángel de Bunes Ibarra, s. 6-30.
- 18 Yayınlanmış birçok farklı nitelikte eser arasında bkz. Juan Ginés de Sepúlveda, *Cohortatio ad Ca-
rolum V Imperatorem Invictissimum ut, facta eum christianis, pace, bellum suscipiat in Turcas*, Am-
bers, 1535; Antonio de Aranda, *Verdadera indormación de la Tierra Santa según la disposición en que
en este año de MDXXX el autor la vió y pasó*, Toledo, Juan de Ayala'nın evinde, 1537; Andrés Lagu-
na, *De origine Turcarum, compendiosa quaedam perioche*, Basel, R. Winter, 1544; Vasco Díaz Tanco,
*Libro intitulado Palinodia de la nefanda y fiera nación de los Turcos y de su cruel modo y arte engañoso
de guerrear. Y de los imperios, reinos y provincias que han sujetado y poseen con inquieta ferocidad*,
Orense, yazarın kendi basımı 1547; Vicente Roca, *Historia en la cual se trata del origen y guerras que
han tenido los Turcos, desde su comienzo hasta nuestros tiempos: con muy notable sucesos que con diver-
sas gentes y naciones les ha acontecido. Y de las costumbres y vida de ellos*, Valencia, Juan Navarro, 1556;
Juan Martín de Cordero, *Las quejas y llantos de Pompeyo... y el hecho horrible y nunca oído de la mu-
erte del hilo del Gran Turco Solimano dada por su mismo padre*, Ambers, 1556; Francisco Balbi de
Corregio, *La verdadera relación de todo lo que este año de 1565 ha sucedido en la isla de Malta dende
antes de la armada del Gran Turco Soliman llegase sobre ella...* Alcalá de Henares, Juan de Villanu-
eva, 1567; Pedro de Salazar y Murdones, *Hispania, Victrix, Historia en la cual se cuentan muchas gu-
erras sucedidas entre cristianos e infieles así en mar como en tierra desde el año de 1546 hasta el de 1565...*
Medina del Campo, yazarın Vicente de Millas, 1570; Hieronymo Costiol, *Primera parte de la hCro-
nica del muy alto y poderoso principe don Juan de Austria, hijo del embajador Carlos V. De las jornadas
contra el Gran Turco Selim II. Comenzada la pérdida del reino Cipro, tratando primero la geneologia
otomana*, Barcelona, Claude Bornat. 1572; Bartolomé de Flores, *Obra nuevamente compuesta en la
cual se trata el doloroso llanto y sentimiento que el Turco ha hecho por la pérdida y destrucción de su ar-
mada. En el cual llanto nombra a todos sus más principales y altos hombres que fueron muertos y presos
en la batalla, quejándose de Mahoma. Nombra asimismo todos sus imperios y reinos...* Salamanca, Ped-
ro Laro'nun evinde. 1574; Jerónimo de Torres Aguilera, *Crónica y recopilación de varios sucesos de
guerra que han acontecido en Italia y partes de Levante y berbería, desde que el Turco Selim rompió con
venecianos y fue sobre la isla de Chipre...* Zaragoza, Juan Soler, 1579.
- Yukarıdakilerin yanı sıra Türkiye Seyahatî'nin farklı elyazmaları var: Antonio Fajardo y Acevedo,
Relación universal de todo el Imperio Otomano dividida en ocho libros por el maestro... 209 folyo, Mad-
rid Ulusal Kütüphanesi, Mss. 2793; Alvar Gómez de Castro, *De la Historia de los Turcos*, El Esco-
rial Real Monasterio Kütüphanesi, 251 folyo, Mss. K-III-31; Diego Soto y Aguilar, *Historia de los
Tártaros, Moros y Turcos con otras cosas particulares*. 251 folyo, Madris Ulusal Kütüphanesi, Mss.

- 2955; *Relación de las costumbres, gobierno, religion y milicia, descripción de Constantinopla, sacada por la mayor parte de Antonio Menavio, Pedro Velonio y Fr. Antonio Vázquez*. M.U.K. Mss. 2794; Diego de Torremocha, *Historia del origen de los emperadores Turcos...* M.U.K. Mss. 789.
- 19 Yukarıda adı geçenlerin yanı sıra Marcel Bataillon'un "İspanya'nın Erasmusçu hümanistlerine borçlu olduğu hem ciddi, hem eğlendirici bir başyapıt" diye tanımladığı eser bile bu savı kanıtlıyor. Hiç kuşku yok söz konusu eser *Türkiye Seyahati*. Uzun yıllar Cristobal de Villalón'un eseri olduğu düşünülmüş, daha sonraları Doktor Andrés Laguna'ya atfedilmiş (Bataillon'un savı), ama sonunda Fernando García Salinero'nun araştırmalarına göre Juan de Ullo Pereira'ya ait olduğu düşünülüyor.
- 20 Bkz. Paolo Giovio, *Turcicarum rerum commentarius... Episcopi Nuceri ad Coralum V Imperatorem Augustum ex italico latinus factus* (Roma, 1511. Reed Anturpiae, 1538). *Commentario delle cose dei Turchi di Paolo Giovio, vescovo di Nocera a Carlo quinto Imperatore Augusto* (Venedik, 1540; İspanyolca baskısı Carlos Amorós, Barselona, 1543). *Elogia veris clarorum Virorum imaginibus apposita quae in musea ioniano Comi spectantur cum privilegio Summi Pontificis, Caroli V Impertoris, Regis Franciae Illustrissimi, Senatus Veneti nec non Excellentissimorum Florientae et Mantue Ducum* (S.I., 1546, İspanyolca baskısı Gaspar de Baeza, Granada Hugo de Mena'nın evinde, 1568). *Commentarii delle cose dei Turchi con gli fatti et la vita di Scanderberg* (Venedik, 1541). *Libro de la Historia y cosas acontecidas en Alemania, España... desde la venida de Carlos V. Hasta su muerte* (Valencia 1562). *Historia General de todas las cosas sucedidas en el mundo en estos cincuenta años de nuestro tiempo...* (Salamanca, 1562). 16. ve 17. yüzyıllarda İtalyan yazarın eserleri sık sık tercüme edilip yayımlanmıştır. Bu eserlerdeki anlatılar bütün İspanyol yazarlarınca kullanılmıştır, ancak her zaman bu anlatılardaki olayların eleştirel ve olumsuz yargılarını kullanmaktan kaçınılmıştır.
- 21 Bkz. Andrea Cambini, *Commentario delle cose dei Turchi*, Venedik 1540.
- 22 Bkz. Dipnot 7.
- 23 Bkz. Giovan Battista Ramusio, *Delle navigationi et viaggi*, Venedik, apresso gli herederi Lucantonio Giunti, anno MDL., İngilizce ed. Charles Grey, *A narrative of Italian travels in Persia*, Londra, 1873.
- 24 Bkz. Giovanantonio Menavini, *I costumi et la vita de Turchi di... genovese di vultri con una Prophetia et altre cose Turchesche*, Floransa, 1551. Lodovico Domenichi tarafından ikinci baskısı: B. Georgievits'in *Prophetia y Miseria adli yapıtıyla birlikte*, Floransa, 1551.
- 25 Bkz. Theodoros Spandugino, *Généalogie du Grand Turc à présent régnant*, Paris, 1519. C. Scheffer tarafından ikinci baskısı, *Petit Traicté d l'origine des Turques*, Paris, 1896.
- 26 Bkz. Demetrio Franco, *Commentario delle cose dei Turchi e del signor Giorgio Scanderberg, principe de Epiro*, Venedik, Bernardo de Bondini, 1545.
- 27 Bkz. Bernardo Navagero, *Relazione*, S.I., 1553
- 28 Bkz. Pietro Gentile, *El successo de la guerra de la potentissima armada del tirano turco, otoman Solyman, venida sobre la isla de Malta; en la cual se cuenta particularmente lo que en ella paso y la victoria que los christianos hubieron en ella*, Yıl 1565, İspanyolcaya tercümesi Claudio Bornat, 1566.
- 29 Bkz. Juan Tomás Minadoy, *Historia de la guerra entre los turcos y persianos escrita por... en cuatro libros, comenzada del año 1576 que fueron los primeros motivos se ella hasta el año de 1585*. İspanyolca tercümesi: Antonio de Herrera y Tordesillas, Madrid, Francisco Sánchez, 1588.
- 30 Bkz. Nicolás de Nicolay, *La navigationi et viaggi fatti nella Turchia, di...* Venedik, 1580.

- 31 Bkz. F. Zilleti, *La navigationi et viaggi fatti nella Turchia*, Venedik, 1580.
- 32 Bkz. Cesare Campana, *Compendio historico delle guerre ultimamente sucesas tra Christiani y Turchi y tra Turchi y persiani... fino al presente anno MDXCII*, Venedik, Altobello Salicato y Giacomo Vicenti, 1597.
- 33 Bkz. Antoine Geuffroy, *État de la Court du Grand Turc, l'ordre de sa Gendarmerie et de ses finances*, Paris 1542. *Brève description de la Court du Grand Turc et un sommaire du règne des ottomans avec un abrégé de leurs dolles superstitions, ensemble l'origine de cinq empires... de la secte de Mehemet...* Paris, Chrestien Wechel, 1546.
- 34 Bkz. Guillaume Postel, *De la République des Turcs*, 1560.
- 35 Bkz. Pierre Danes, *Apologie pour le Roy contre les calomnies des Impériaux, avec une lettre missive du Turc à l'Empereur et de l'Emperuer au Turc, plus de Prince de Tripoli et autres villes prises par le dit Turc*, Charles Etienne, 1552.
- 36 Bkz. P. Belon du Mans, *Les observations de plusieurs singularités et de Choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie et autres pays étrangers*, Paris, 1588, yeni basım 1955.
- 37 Bkz. M. Crusius, *Turcograeciae libri octo... quibus Graecorum status sub imperio turcico... lucelenter describitur*, Basel 1584.
- 38 Bkz. Oghier Ghislain Busbecq, *Itinera Constantinopolitanum et amasianum ab... ad Solimanum Turcarum Imperatorem...* Anturpiae, Cristopheri Platini, 1581 (İspanyolcası, *Embaxada y viajes de Constantinopla y Amasea de Augerio Gisenio Busbequio, orador de la C.M. de Ferdinando, Rey de Romanos, al Gran Turco Soliman*. Latinceden çeviren L. Steban de López Reta, I.C. Navarro ve Krallık avukatı, Pamplona, Carlos Labayen, 1610). Bizi ilgilendiren dönemden sonra olsa da: *Exclamatio sive de Re Militari contra Turcam instituenda Consilium*, Leyden, 1633.
- 39 Bkz. S. Münster, *Cosmographie Universalis libri VI*, Basel, 1550.
- 40 Bkz. J. Leunclavius, *Neuwe Chronica Turkischer Nation von Turcken selbst beschrieben... durch Hansen Leuenklau von Amelbeurn...* (Frankfurt am Main, 1590). *Historiae musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae libri XVIII* (Frankfurt, 1591).
- 41 M.Á. de Bunes Ibarra, s. 7. Aynı yazarn bkz. *Los Moriscos en el pensamiento histórico*. *Historiografía de una minoría marginada*, Madrid, 1983.
- 42 Mercedes García Arenal'in Diego de Torres'in kitabına önsözü: Diego de Torres, *Relación del origen y suceso de los Xarifes y del estado de los reinos de Marruecos, Fez y Tarudente*, Madrid, 1980. s. 2. Aynı süreç María Jesús Viguera tarafından da dile getiriliyor, bkz. María Jesús Viguera, "Noticias sobre el Maghreb en Juan Vicente Escallón," *Al-Andalus*, XLIII, 1978, s. 225-232. Aynı konuda bkz. Alberto Mas'ın dipnot 8'deki eseri.
- 43 Bkz. Alfonso del Castillo, *Declaración de lo escrito en arábigo en letras de oro en el estandarte real del Turco que el serenísimo D. Juan de Austria ganó a Ali Baja en el año de 1571, hecha por el licenciado... en 18 de agosto de 1583*. Biblioteca del Real Monasterio de El Escorial. Mss. J-K-7; Hipólito Sans, *La Maltea, en que se trata la famosa defensa de la Religión de San Juan en la isla de Malta*. Valencia, Joan Navarro, 1582; Diego de Osorio Santisteban, *Primera y segunda parte de las guerras de Malta y toma de Rodas*, Madrid, Varea de Castro, 1599; Juan Ceverio de Vera, *Viajes de la Tierra Santa y descripción de Jerusalem y del santo monte Líbano, con relación de cosas maravillosas así de las provincias de Levante como de las islas Indias de Occidente, con itinerario para los peregrinos...* Madrid, Luis Sánc-

- hez, 1597: Pedro de Escobar Cabeza de Vaca, *Lucero de Tierra Santa y de Egipto y Monte Sinay ahora nuevamente escritas por...* Valladolid, Bernardino de Santo Domingi, 1587; Tomás Fernández, *Discurso y pronosticaciones de la victoria que tuvieron los otomanos y los moros descendientes de Ismael, hijo de Abrahan y de Agar, su esclava, y de su ruina y destrucción y fin que tendrán sus malas y dañadas sectas de Mahoma y sus descendientes*, Granada, Batholomé Lorençana, 1629; Pedro Gómez Durán, *Historia universal y peregrinación del hijo de Dios en el mundo, con toda la descripción de la Tierra Santa de Jerusalem*, Salamanca, 1610; López Yanguas, *Farsa dicha Turquesa, contra el Turco, muy galana*, Real Monasterio de El Escorial Kütüphanesi, Ms. 32-5-29, no. 3; Fr. Alonso Maldonado, *Crónica universal de todas las naciones y tiempos*, Luiz Sánchez, 1624; Juan de Persia, *Relaciones de... divididas en tres libros, donde prsentan las cosas notables de Persia, la genealogía de sus reyes, guerras de persianos, turcos y tártaros y las que vido en el viaje que hizo a España y su conversión y la de otros dos caballeros persianos*, Valladolid, Juan de Bastillo, 1604; Octavio Sapiencia, *Nueva tratado de Turquía, con una descripción del sitio y ciudad de Constantinopla, costumbres del Gran Turco, de su modo de gobierno, de su palacio, ßartiriosde algunos mártires y de otras cosas notables*, Madrid, Alonso Martín'in dul kansı, 1622.
- 44 Diego de Hadeo, *Topografia y Historia General de Argel*, Valladolid, Diego Fernández de Córdoba y Oviedo, 1612. Emilio Sola Castaño'nun araştırmalarına göre bu eserin yazarı büyük olasılıkla Antonio de Sosa'dır. *Un Mediterráneo de piratas: corsarios, renegados y cautivos*, Madrid, Tecnos, 1988. Yine aynı konuda bkz. José María Parreño ve Emilio Sola Castaño, *Diálogos de los mártires de Argel*, Madrid, Hiperión, 1991. Yukarıdaki çalışmaların içerikleri doğrultusunda, hiç kuşku yok ki Modern Çağ Berberileri hakkında bilgi almak için "Topografia..." önemli ve vazgeçilmez bir eserdir.
- 45 [Antonio de Herrera y Tordesillas], *Crónica de los Turcos, la cual principalmente sigue a la que escribió Juan María Vicentino, cronista de Mahometo, Bayasit, Selim y Suleyman, señores de ellos* (Türkle-rin Tarihi, genel hatlarıyla Mehmet, Bayezid, Selim ve Süleyman'ın tarihçisi Juan María Vicentino'nun eseri temel olarak alınmış). Orijinal eser: Madrid Ulusal Kütüphanesi, Ms. 3624. Öteki el-yazmaları: M.U.K., Ms. 1. fol. Hisp Paris Ulusal Kütüphanesi, Ms. lsp. 349.
- 46 Bkz. *Catálogo de Manuscritos Castellanos de la Real Biblioteca de El Escorial*. P. Fr. Julián Zarco Cuevas. Madrid, 1929, c. II, s. 329.
- 47 Age., s. 142.
- 48 *Catalogue de Manuscrits espagnol-portugais*. Paris, 1860. s. 136, sütun 2.
- 49 *Crónica de los Turcos*'un aksine Maria Angioiello'nun *Historia Turchesca*'sı bölümlere ayrılmamış. Bugüne dek yerleri tespit edilmiş *Crónica de los Turcos* nüshaları arasında iki yüz elli dört bölümün tamamı yalnızca üçünde var (Ms. 5763 BNM, Ms. O-II-23 BRME –bu elyazmasının aslında 256 bölümü var ama aynı içeriği ötekilerin aynı– ve Ms. 1 OZK-OL). Aralarında orijinal olabilecek nüsha da geri kalan dört nüsha gibi hasara uğramış (Ms. 3624 BNM ve Ms. 349 BNP) ya da tamamlanmamış (Ms. 3606 BNM ve Ms. 7074 BNM).
- 50 Birçok örnek arasında bkz. Ms.1, fol. Hisp, Budapeşte (olası sayfa değişiklikleri ve metinlerin bilgisayara geçirilmiş olması nedeniyle referans olarak ana elyazmasını veriyoruz): "... Yazanlar... ve birçok yazar bu sonuncu düşüncüyü izliyor... birçok yazar Troiles'in oğlu ve Priamo'nun torunu olduğunu söylüyor." Fol 2.

- "Bazı yazarlar 1550 yılında İrandan dört Türk ailesinin çıktığını söylüyorlar, Candeleros [?], Caramanos [Karamanlilar?], Asembecos [?], ve Osmanlılar. Ama bu gerçekte çıkışmıyor, çünkü..." fol. 4r; "... Bir Kıbrıslı Osmanlılar hakkında bir özet yazmış olsa da yazıda geçen adlar daha çok Yunanca, burada Türklerin tarihini kaleme alan ve adları onların dilinde yazan Juan María'ya bağlı kalınacak..." fol. 4v; "Ve bazı yazarlar bizzat Fransa Kralı demek istiyorlar... Bazıları Sırbistan'a Senyör Despot'un yardımıyla girdiklerini ima ediyorlar, diyorlar ki Konstantinopolis'e ayak basmak için denizden gittiler..." fol. 12r ve v; "Bazıları bu Urcano'nun kardeşi Mehmed tarafından öldürüldüğünü yazıyorlar, ama amcasının öldürdüğünü yazanların sayısı daha fazla ve bu görüş daha çok kabul gördüğünden burada da bu yazılacak..." fol. 29v; "Mehmed beylikte on sekiz yıl yaşamış, büyük ihtimalle Türklerin tarihinde..." fol. 30r.
- 51 Bayezid'in tarihçisi Alazem diyor ki kayalık surlar ve de güçlü topraklar onları korusa da, imparator onlara yardım veremezdi, vermezdi..." fol. 10v. "Adı geçen Alazem tarihinde diyor ki, Divan'dakilerin her biri itirazını yaptıktan sonra Sultan birkaç gün bekledi ve bir gün hepsini çağırttı..." fol. 11v.
- 52 Miçera Piskoposu Türkler hakkındaki raporunda diyor ki, Murad'ın Anadolu'dan Yunanistan'a geçenken Cenovalılardan kazandığı o iki ticaret gemisi, diye anlatıyor, böyle olmadı, kapitanları kendi istekleriyle Büyük Türk'ün adamlarını, adam başına bir duka alarak geçirdiler..." fol. 9r. "Miçera Piskoposu ve başka tarihçiler diyorlar ki Oranto kenti Calabria Dükü'ne verilirken, Türklerle yapılan sözleşmedeki her şeye uydu ve bazılarını maaşlı olarak emrine aldı..." fol. 124v.
- 53 "Bölüm XVIII: Fransız tarihçisi Froissate ve ötekilerin savaşla ilgili söyledikleri ... Fransız tarihçi Froissate'nin ve birçok başka tarihçinin doğru olduğu kabul edilen yazdıklarına göre, çarpışma başka türlü gelişmiş ve diyorlar ki..." fol. 16r. "Savaşçı iki yüz adam onların oldukları yere yaklaşıncı, bütün ordusunu yay ya da hilal durumunda sıraladı, Froissate'nin yazdıklarına göre, yedi millik bir daire oluştuyordu..." fol. 16v.
- 54 "...her iki taraftan da sayısız adam ölmüştü, Roberto Gagupio'ya göre, ve öteki tarihçiler daha uzun uzun anlatıyorlardı ki..." fol. 21r.
- 55 "Papa I. Pius, bu çarpışmada ölenlerin sayısı her iki taraftan seksen bini aşıyordu diye yazıyor, o başka türlü anlatsa da öteki tarihçiler burada anlatıldığı gibi anlatıyorlar..." fol. 32v.
- 56 Doğal olarak Giovanni Maria Angiolello'ya ve büyük eserine daha çok yer veriyoruz, özellikle de *Cronica*'nın en önemli bölümü olan ikinci bölümüne. Aşağıda bu bölümü ele alacağız.
- 57 Age., fol. 52v.
- 58 Bu anlatıyla birlikte Constantin Lascaris'in *Gramatica greco-latino*'su yer alıyor (Basel, 1490). Bu ilk basım kaybolmuş ve hâlâ bulunamamıştır. Ancak Angiolello'nun anlatısı 1559'da *Navigazioni et Viaggi*'den alınmıştır.
- 59 Bkz. dipnot 4.
- 60 Bkz. Franz Babinger, "Angiolello".
- 61 Jean Reinard, *Essai sur J.M. Angiolello, noble vicentin (1451-1525) premier historien des Ottomans (1300-1517) et des Persans (1453-1524)*, Angers, Sirandeau, 1913.
- 62 Bkz. dipnot 6.
- 63 Bu husus elyazmasının hazırlanış tarihi açısından önemli olabilir. Antonio de Herrera Majesteleri II. Felipe'nin tarihçisi olarak imza atıyorsa, demek ki tarih kral ölmeden, 15 Mayıs 1596'da Amerika Baş tarihçisi, "optimo stipendio dotatum," olarak atanmasından sonraya denk geliyor.

- 64 Antonio de Herrera, *Historia general de los Hechos de los Castellanos en las Islas y Tierra firme del mar Océano* Mariano Cuesta Domínguez'in derlemesi, 4 cilt, Universidad Computense de Madrid, 1991, s. 14.
- 65 Balbino Velasco Bayón, *Historia de Cuéllar*, Segovia, 1974, s. 346.
- 66 M. Cuesta Domingo (der.), *Historia General de los Hechos de los Castellanos...*, 4 cilt, Madrid 1991.
- G. M. Vergara, *Ensayo de una colección bibliográfica-biográfica de noticias referentes a la provincia de Segovia*, Guadalajara, 1903; G. Torre Trassiera, "Noticias sobre Cuéllar," *Boletín Sociedad Española de Excursiones*, II-V, Madrid; Balbino Velasco Bayón, *Historia de Cuéllar*, Segovia, 1974; F. Rodríguez Marín, *Nuevos datos para las biografías de cien escritores de los siglos XVII y XVII*, Madrid, 1923; Morel Fatio, "El cronista Antonio de Herrera y el Archiduque Alberto," *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, XII: 55, Madrid 1905; J. Catalina García, "La fecha de la muerte del Cronista Herrera," *Boletín Real Academia de la Historia*, 1897; A. Ballesteros Beretta, "Proemio," *Historia General de los Hechos de los Castellanos... I: IX-LXXXVIII*, Madrid, 1934; T. Baeza González, *Apuntes biográficos de escritores segovianos*, Segovia, 1877; R. Altamira y Crevea, "Antonio de Herrera, su concepto de la Historia y su metodología," *arnas y Letras*, VIII, Nuevo León, 1948; Narciso Alonso Cortés, "Datos sobre el cronista Antonio de Herrera," *Estudios segovianos*, I, Segovia, 1949, s. 189-207; C. Fernández Duro, "Epitafio de Antonio de Herrera, Cronista Mayor de Indias, y noticias relativas a la publicación de sus Décadas," *Bol. Real Academia de la Historia*, XVI: 173 ve ss. Madrid, 1890; ayrıca bkz. Antonio de Herrera y Tordesillas üzerine C. Pérez-Bustamante, C. Pérez Pastor, J. F. Silva, J. Torres Revollo... tarafından yayınlanmış çalışmalar.
- 67 Tarihçinin yaşamöyküsü için bkz. Mariano Cuesta Domingo'nun editörlüğünü üstlendiği *Historia general de los Hechos de los Castellanos en las Islas y Tierra firme del mar Océano*. Uni. Complutense, Madrid 1991, c. 4, s. 11-117. Aynı eserin Real Academia de la Historia, Madrid baskısı, Tip. De Archivos, 1934-1957, 17 cilt -25cm- (ekte Miguel Gómez de Campillo ve Ángel de Altolaquirre ve Duvalé'nin notları var). Ayrıca bkz. Balbino Velasco Bayón, *Historia de Cuellar*, Segovia, 1974; *Memorias de la Real Academia Española*, X, Madrid, 1911, s. 154-155; Antonio Matillas Tascón, *Americanos en la Documentación Notarial de Madrid. Estudios Históricos Notariales*, 3, Madrid, 1990, s. 110-111. Archivo General de Simancas'da bkz. Contaduría de Mercedes, leg. 149 (4). Escribanía Mayor de Rentas. Residencias. Leg.12 (298-311 ve 588-589), Cámara de Castilla. Personas, Leg. 13. Legs. 481 (67), 526 (13) ve 533 (16). Papeles de Estado de Milán ve Saboya. Leg. 1296 (2 ve 74) ve 1917 (23). Papeles de Estado de Sicilia, Leg. 1155 (45).
- 68 *Bibliotheca Hispana Nova*, Madrid, 1783, c. I, s. 128-129. Hiç tartışmasız 17. yüzyılın en önemli bibliyofili. Bkz. Nicolás Antonio'nun *Crónica de los Turcos*'un BNM'deki 3624 numaralı elyazmasının betimlemesi, *age*, c. 3, s. 129, sütun 2. 1617'de Sevilla'da doğmuş, 1684'te Madrid'de ölmüş, ömrü boyunca kitap toplamış ve okumuş; 30.000 kitaplık bir kütüphane oluşturmuş; o zamana göre gerçekten olağanüstü bir sayı ve bu ona *Bibliotheca Hispanica* adlı muhteşem eseri yayımlayabilme olanağını vermiş. Bütün bibliyografyacıların dün ve bugün araştırmaları için kullandıkları gerçek bir kaynak. IV. Felipe kendisini birçok kez ödüllendirmiş, az bir maaş karşılığı zaman zaman kili-se için çalışmış. Öldüğünde bütün kazandığını harcamaktan öte kitap almak ve yayımlamak için aldığı borçlar kalmış. Basmayı düşündüğü *Bibliotheca Hispano-Rabínica* için elyazısıyla tuttuğu notlar Ulusal Kütüphane'de saklanıyor. Kendi kütüphanesindeki kitaplar Vatikan'a verilmiş.

- 69 *Bibliografía Madrileña o Descripción de las obras impresas en Madrid*, c. II (1601-1620), s. 8, n° 784. Guadalajara'nın aydın kişisi ve İspanya'nın en önemli ve en üretken bibliyofillerinden biri. Nacional ödülünü kazanan birçok eseri var. Devlet kütüphanelerindeki kitaplar üzerine yaptığı çalışmayla yetinmemiş, Madrid'deki bütün kiliseleri dolaşmış, arşivlerini ve kilise kayıtlarını incelemiş, buradan kitap, kitapçılar, ciltçiler, yayıncılar, kağıt imalatçıları vb hakkında çok önemli bilgiler toplamıştır. Bir bölümünü Academia Española'nın satın aldığı bu belgeler, aynı kurum tarafından dört cilt olarak yayımlanmıştır.
- 70 *Apuntes Biográficos de Escritores Segovianos*, Segovia, 1877, s. 151.
- 71 "Epitafio de Antonio de Herrera, Cronista Mayor de Indias, y noticias relativas a la publicación de sus décadas," *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XVI, Madrid 1809, s. 173 yss. Eserleri ve kütüphanesinin betimlemeleri için bkz. Francisco Vindel, *Los Bibliófilos y sus Bibliotecas. Desde la introducción de la Imprenta en España hasta nuestros días*, Madrid, 1934, s. 30-52.
- 72 "La fecha de la Muerte del Cronista Herrera," *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Madrid, 1897, s. 328. Eserleri ve kütüphanesinin betimlemeleri için bkz. dipnot 71.
- 73 *Ensayos de una Colección Bibliográfico-biográfica de noticias referentes a la provincia de Segovia*, Guadalajara, 1903, s. 511.
- 74 "El cronista Antonio de Herrera y el Archiduque Alberto" *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, XII, Madrid 1905, s. 55.
- 75 *Las Fuentes Narrativas de la Historia de España durante la edad Moderna (1404-1808)*, Valladolid, 1927, s. 147.
- 76 "Proemio." *Historia General de los Hechos de los Castellanos en las Islas y Tierra firme del Mar Océano*, Antonio de Herrera y Tordesillas: I: IX-LXXXVIII. Madrid, 1934.
- 77 "Valor Informativo de la Historia de Antonio de Herrera para la Historia primitiva Mesoamericana" *Revista de Indias*, XXIX, Madrid, 1969, s. 76-106.
- 78 Bkz. Mariano Cuesta Domingo (der.), s. 11-14.
- 79 *Bibliotheca Hispana Nova*, I, s. 129.
- 80 Larios Martín, Jesús. *Nobiliario de Segovia*, s. 355.
- 81 Age., s. 350-351.
- 82 Colmenares, D. *Historia de la insigne ciudad de Segovia*, 1637, s. 446, ve bkz. Santa Cruz, A. *Crónica del Emperador Carlos V.*, I, Madrid 1920, s. 236 vd.
- 83 Ballesteros-Beretta, Antonio, *Proemio...*, Madrid, 1934, s. XV-XVI.
- 84 Velasco Bayon, Balbino, s. 324-336 ve 343-347. Bkz. Alonso Cortés, Narciso. "Datos sobre el cronista Antonio de Herrera," *Estudios Segovianos*, I, Segovia, 1941, s. 189-207. Flandr piyade alayında görev yapan Juan de Herrera hakkında bazı bilgiler var. Daha sonraları Granada müfettişliği, Almería valiliği, San Sebastian belediye başkanlığı yapmış... Antonia de Herrera'nın kendisi de 1622'de Diego de Corral'in soyluluk kayıtlarında asilzade olarak görülüyor (Larios Martín, Jesús, *Nobiliario de Segovia*, I, s. 498).
- 85 *Historia de la insigne ciudad de Segovia y compendio de las Historias de Castilla*, Segovia, 1969.
- 86 "Noticias sobre Cuéllar," *Boletín Sociedad española de excursiones*, II-IV y *Fundación del Hospital de la Magdalena y Estudio de Gramática de la villa de Cuéllar por don Gómez González, año de 1492, con las bulas, procesos, gracias y estatutos de dicho hospital y Estudio*, Madrid, 1894.

- 87 Bkz. Nicolás, Antonio, *Bibliotheca Hispana Nova*: "Post apprehensas hic inter nos priores leteras, studiis humanitatis bene excultas ac dives Italiam cogitavit," c. I., s. 128.
- 88 Bkz. Mariano Cuesta Domingo (der.), s. 15-17.
- 89 *Bibliotheca Hispana Nova*, s. 128. Nicolás Antonio "Quo diem suum oveunte Phillipus II, Rex Catholicus commendatum sibi ab eo in supremis tabulis Antonium conscribendis Americanorum rerum commentariis pacificis (archichronographum Indicum hoc munus vocant, optimo stipendio dotatum) Castellae..." cümlesini ima ediyor.
- 90 Bkz. Mariano Cuesta Domingo (der.), s. 16.
- 91 Madrid, Francisco Sánchez, 1588. BNM R-16685.
- 92 Maaş ve görevi olması onun çok önemliydi; alacağı 53.000 İspanyol dukasının ödenmesi için baş vurmuş ve Kral ödenme emri vermiştir. C. Pérez Pastor, *Bibliografía Madrileña o descripción de las obras impresas en Madrid*, c. III, s. 383.
- 93 Luis Cabrera de Córdoba, *Relaciones de las cosas sucedidas en la Corte de España desde 1599 hasta 1614*, Madrid, 1587. Cristóbal Pérez Pastor, *Bibliografía Madrileña*, II. s. 226: "Hizmetkârlar cumartesi günü Aragón amiralini ve tarihçi Antonio de Herrera ile Don Luis de Castilla'yı serbest bıraktılar, bu sonuncuya Cuenca'daki kilisesine gitmesi, ötekilere de Majestelerinin uygun gördüğü sürece saraydan uzaklaşmaları ve tutuklanmalarının nedenini kimseye tekrarlamamaları emredildi."
- 94 Bkz. Mario Cuesta Domingo (der.), s. 18-24.
- 95 Bir kilise kayıt defterinde ölüm kaydı var. Archivo Parroquia de San Ginés (Madrid), Libro 3º de difuntos [ölüm kayıt defteri no. 3] Pérez Pastor, C. "Partida de difunción de Antonio Herrera." *Bol. Real Academia de la Historia*, XXV, Madrid, 1894, s. 485-486.
- 96 Bkz. Nicolas Antonio, *Bibliotheca Nova*, s. 129. Tomás Baeza González. *Apuntes biográficos de escritores segovianos*, Segovia, 1877. C. Pérez Pastor, s. 485-486.
- 97 J. Catalina García, "La fecha de la muerte del cronista Herrera," *Bol. Academia de la Historia*, Madrid 1897.
- 98 *Age.*, s. 83-87.
- 99 *Age.*, s. 52.
- 100 Örnekte, *Crónicas de los Turcos*'ta verdiği kaynaklar arasında Paolo Giovio ve Jean Froissate karşıındaki tutumu ya da *Décadas*'ta Sahagún, Olmos vb hakkında söyledikleri.
- 101 Bkz. *Crónica de los Turcos*'ta Türk, İran ve Mısır vb tarihlerinin eşzamanlı anlatımı.
- 102 *Discursos, tratados y cartas sobre varias materias de historia y política. De los provechos de la Historia, qué cosas y de cuántas maneras del oficio de historiador y de cómo se ha de inferir la fe y la verdad y cómo se ha de escribir* (Çeşitli tarih ve politika konuları üzerine söylevler, araştırmalar ve mektuplar. Tarihin yararları, tarihçinin işi nedir ve nasıl yapılmalı; inanç ve gerçek ne rol oynar ve nasıl yazılmalı.) Bu metinlerin hiçbirisi basılmamış.
- 103 Bkz. Mariano Cuesta Domingo (der.), s. 8182. Birçok yazarın (Juan Bautista Muñoz, Jiménez de Espada, Barros Arana, Ballesteros Baretta, Menéndez Pelayo...) hangi açıdan olursa olsun eserlerine kayıtsız kalamamalarının nedeni bir tarihçi olarak çalışmalarının bilimsel niteliğinin bir göstergesidir.

II. FELİPE DÖNEMİNDE İSPANYOL SİYASETİ:

SABOTAJ VE UTANÇ VERİCİ ATEŞKES

I.

Diş siyaset alanında II. Felipe'nin üç rakibi vardı: Fransa, Türkiye ve İngiltere. İlk ikisi ona babasından miras kalmıştı, üçüncüsü ise yeni tarihsel durumun ürünüydü. Ancak bu üç düşmana aynı zamanda karşı koyması gerekmedi: İngiltere ile savaş 1500'lerin son yirmi yılında daha ağır basarken, Türklerle çatışmalar krallığının ilk yıllarında yaşandı.¹ Bu yıllarda II. Felipe'nin gücünü Akdeniz'de yoğunlaştırabilmesine yardımcı olan birçok etken vardı: 1559'da Cateau-Cambresis'te imzalanan barış antlaşması, bu antlaşmanın ardından Fransa'da din savaşları yüzünden yaşanan uzun istikrarsızlık dönemi, Augsburg kurultayının Almanya'da başlatıldığı durgun dönem, İtalya ve İngiltere'nin kontrol altında olması, ki bu ikincisi 1558'de Mary Tudor'un ölümünden sonra da devam etti.

Geleneksel tarih araştırmaları Carlos'un Avrupacı liberal krallığı ile II. Felipe'nin karşı reformcu ve Kastilyacı siyasetinin karşıtlığının altını çiziyor. Bugün ise, her ikisinin de –Katolik Fernando'dan miras alarak– izledikleri politikanın önde gelen ilkesinin değişmediği düşüncesi ağır basıyor: “Hristiyanlar arasında barış, inançsızlara karşı savaş.” Müslümanlar kadar Protestan reformcular da inançsız olarak görülüyordu. Böylece, II. Felipe'nin saltanat yıllarının birinci yarısında Orta Avrupa'da, 1566'daki Flandr ayaklanması ve İngiltere'yle² yaşanan bazı sürtüşmeler dışında, görece bir barış dönemi yaşanmıştı. Akdeniz'de durum tam tersiydi, sürekli çatışma yaşanıyordu. Çatışmalar doruk noktasına 1560-1574 arasında ulaştı, bir kez 1558-1559'daki başarısız barış görüşmeleri, bir kez de 1577-1578 yılındaki görüşmeler sırasında çatışmalara ara verildi, sonunda 1578'de barış imzalandı. Aynı zamanda bu on beş yıl, İstanbul'da tutsaklar, dönme-

* Madrid Complutense Üniversitesi. Bu çalışma DGICYT'de BFF 2000-0701 sayılı araştırma projesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

ler, Doğu mezheplerinden Hristiyanlar, hallerinden hoşnut olmayan Müslümanlar ve servet avcılarından oluşturulan önemli bir casusluk ve sabotaj ağının örgütlendiği dönem oldu. Burada, İspanyol siyasetinin bu üç dönemini kısaca incelemeyi amaçlıyorum. 1578 ateşkes antlaşmasıyla ilgili bölümleri başka bir yerde incelemiştım.³ Bu nedenle burada birinci ateşkese daha çok yer ayıracam.

2.

Akdeniz üzerine kaleme aldığı geniş ve iyi belgelenmiş yapıtında Braudel, II. Felipe döneminde, 1558-1559'da İspanya ve Türkiye arasındaki birinci ateşkes antlaşması çabalarına birkaç sayfa ile yer veriyor.⁴ Bazı belirsizlikler ve ayrıntılarda eksiklikler olsa da –ki böyle geniş ve kapsamlı bir yapıtta kaçınılmaz bir durum– Braudel'in anlattıkları genel çizgileriyle doğru. Burada belirsizlikleri düzeltmeyi ve eksik kalan ayrıntıları eklemeyi amaçlıyorum.

3.

1558'de Osmanlılarla beklenmedik bir ateşkes fırsatı doğdu, bunun için ne kral ne de vekilleri çaba göstermişlerdi.⁵ O tarihlerde, Quios mavnasında çalışan ve o güne dek İspanyol yöneticilerinin tanımadıkları Cenovalı Francesco de Franchis Tortorino,⁶ ülkesinin elçilerinin geleceklerini haber vermek için İstanbul'a giderken Venedik'e uğradı. Orada Büyükelçi Francisco de Vargas⁷ ile karşılaştı ve konuşmaları sırasında Sadrazam Rüstem Paşa⁸ ile görüşme imkânı bulduğunu, paşanın barış eğiliminde olduğunu ve ona 15-20 yıllık bir ateşkes önerebileceklerini söyledi. Ateşkes çok pahalıya mal olmayacaktı. Müzakereleri kolaylaştırmak için sadrazama verilecek dört beş bin *escudo*luk bir armağan ve ateşkes süresince yılda on bin *escudo* ödeme sözü verilerse iş halledilirdi. Eğer Osmanlı donanmasının o yaz denize çıkmasını önleyecek olursa, kendisine de, bir kereye mahsus olmak üzere on beş bin vermeleri yeterliydi. Fransız cephesinde meşgul olan ve bir yıl önce neredeyse iflas edecek olup ciddi biçimde kaynak sıkıntısı çeken II. Felipe, bu öneriyi Akdeniz'deki baskıları azaltmak için bulunmaz bir fırsat olarak gördü. Kral görüşmelerin başlamasını kabul etti, ama Türklerin niyetini öğrenmek için bunu kendi fikriymiş gibi öne sür-

mesini istedi. Franchis'e istediği güven mektupları da verilmedi. Bunun iki nedeni vardı: Birincisi kim olduğu iyice bilinmiyordu. İkinci neden, Osmanlı devletinin istekli olup olmadığını bilmeden kralın böyle bir girişimde bulunması itibarını azaltabilirdi. Rüstem'e verilecek armağan, müzakerelere olasılığının daha kesinlik kazanmış olacağı ilerdeki görüşmelere ertelendi. Ama Franchis'in yılda on bin *escudo* ödeme teklifini götürmesine karar verildi. Ayrıca, eğer o yaz donanma denize çıkmazsa ona da on beş bin *escudo* ödemeye sözü verdiler.

Franchis bu direktiflerle Venedik'ten İstanbul'a gitmek üzere yola çıktı. İstanbul'da gizlice önce ikinci vezir Ali Paşa,⁹ sonra da Rüstem Paşa'yla görüştü. Rüstem Paşa'nın ilk tepkisi şaşkınlık ve Franchis'i casuslukla suçlamak oldu. Ondan güvence mektubu istedi. Franchis buna yanıt olarak İspanya kralının Osmanlıların niyetini bilmeden böyle bir mektup veremeyeceğini, ama karşılık olarak Quios Adası'ndaki mallarını garanti olarak sunabileceğini söyledi. Bunun üzerine sakinleşen vezir kralın garanti mektubunu görünce barış anlaşmasını imzalayacağını söyledi ve Franchis'e Süleyman'ın imzasını taşıyan bir serbest dolaşım belgesi ve vaadini doğrulayan kendi mektubunu verdi. Başka belgeler vermek istemiyordu, çünkü dediğine göre teklifi ilk yapanın sultan olması yakışık almazdı. 1587'den sonraki görüşmelerde olduğu gibi bu görüşmeler için de biçim içerik kadar önemliydi. Yine de, Franchis zaman kazanmak için Rüstem'den koşulları belirten geçici bir yazı koparmayı başardı. Bu kâğıtta şu maddeler vardı:

- a) Ateşkesin süresi 15-20 yıl olacaktı ve bu antlaşma, her iki imparatorluğun topraklarının yanı sıra imparatorluğa haraç verenleri, tebaayı, konfedere devletleri de içine alıyordu.
- b) Tacirler için serbest dolaşım izni.
- c) Husumete ve karşı tarafın düşmanlarına, özellikle de korsanlara yardım ve her türlü korumaya son verilmesi.
- d) İki hükümdarın iradesi olmadan anlaşmanın tek taraflı bozulmaması şartı. Bir üçüncü kişinin –bir vekil, müttefik, vb– suçu yüzünden bir sürtüşme çıkacak olursa sataşmaya hedef olan taraf öteki tarafı belirlenen sürede duruma müdahale edebilmesi

için bilgilendirilecekti. Başaramazsa her iki taraf da olaya neden olanı düşman ilan edecekti.

- e) Bozuşma durumunda, her iki tarafın tebaasının düşman topraklarından hiçbir engelle karşılaşmadan çekilebilmesi için bir yıllık süre tanınacaktı.

Sultan, sözlü de olsa iki madde eklemek istedi: Ateşkes dost devletleri de kapsmalı ve kadırgalarda tutsak bulunan Türkler serbest bırakılmalıydı. Franchis'in buna da yanıtı hazır: Bu şartlar karşılıklı yerine getirilmeli, Hristiyan tutsaklar da serbest bırakılmalı ve ateşkes İspanya kralının dostlarına da uygulanmalıydı. Üçüncü taraflardan herhangi biri ateşkesi bozacak olursa iki imparatorluk da bu ülkeyi düşman ilan etmeliydi.

4.

Antlaşmanın genel hatlarında prensip birliği sağlanınca, Franchis, Rüstem Paşa'dan, II. Felipe'nin yanıtı Mart 1559'dan önce gelirse Akdeniz'e donanma çıkarmama ve Macaristan'a ordu göndermeme sözü aldıktan sonra İstanbul'dan ayrıldı. Ocak ayında yeniden Venedik'e varmıştı. Oradan ayın 21'inde krala görüşmelerin ayrıntılarını anlattığı bir rapor gönderdi. Raporda ateşkesin yararlarını anlatıyor, Türk ordusunun Macaristan'a gitmesinin önleneceğini, kadırgalara el konulup yağmalamanın son bulacağını, savunma ordusunun harcamalarından tasarruf edileceğini, Fransız-Osmanlı dostluğunun zayıflayacağını söylüyordu.

Zaman darlığı konunun ivedilikle incelenip sonuca bağlanmasını gerektiriyordu. Gerekli mektuplar, talimat, güvence mektupları ve diğer belgelerin üzerine 6 Mart tarihi atılmıştı ve Mary Tudor'un ölümünden sonra II. Felipe Brüksel'e gittiği için yer olarak da bu kentin adı geçiyordu. Kral müzakerelerin devam etmesini ve eğer anlaşma sağlanabilirse ateşkesin imzalanmasını emrediyordu. Müzakereleri yürütmek için Milano eski adalet bakanı, edebiyatçı ve Türkiye'yle ilgili konularda deneyimleri olan Nicoló Secco seçildi. Secco bir süre İstanbul'da yaşamıştı. Kral, Franchis ve Secco'ya kararını bildiren ve izlemeleri gereken yöntemleri açıklayan mektuplar yazdı. Secco'ya yazdığı mektupta onu Franchis'in önceki görüşmele-

ri hakkında bilgilendiriyor, müzakereleri sürdürme görevinin ona verildiğini bildiriyor ve Sessa düküyle temasa geçmesini öneriyordu. Franchis'e yazdığı mektupta ona girişimlerinden memnun kaldığını, Secco'yla buluşmak için Venedik ya da Milano'ya gitmesini söylüyordu. Sessa'ya da aynı tarihi taşıyan bir başka mektup gönderiyor,¹⁰ dükü de aynı konularda bilgilendiriyor ve Secco'dan görevi kabul ettiğine dair haber gelince talimatı ve götürmesi gereken yazışmaları elçiye teslim etmesini, kralın isteklerini iyice anlaması için birlikte okumalarını ve tartışmalarını salık veriyordu. Secco Milano'dan ayrılp Venedik'te Franchis ile buluşmalı, oradan da Ragusa'ya doğru yoluna devam etmeliydi. Franchis'in ateşkesin koşullarının belirtildiği belgenin bir kopyasını İstanbul'a götürüp Rüstem Paşa'ya ve Sultan'a vermesini orada bekleyecekti. Eğer sadrazam ve sultan beklentilere olumlu yanıt verirlerse –ki böyle olacağından, bir nokta dışında, kralın kuşkusunu yoktu, çünkü kralın istedikleri de onların isteklerine uyuyordu– Secco Ragusa'dan İstanbul'a gitmek için yola çıkacaktı, kralın güvence ve yetki mektuplarını Osmanlı yetkililerine takdim ederek ateşkes işini bitirecekti. Kral, müzakerelerin Osmanlı donanmasının denize açılmadan bitirilmesi için Sessa'dan ivedilikle girişimlerini sonuçlandırmasını istedi.

5.

İspanyolların karşı teklifleri, sadece bir değişiklik ve bir düzeltme notu dışında Franchis'in getirdiği teklifin aynısıydı. Değişiklik iki imparatorluk arasında ticaretle ilgili ikinci maddedeydi: Kral gerçek bir silah bırakma antlaşması istiyordu; karışıklıklara, kuşkulara, sakıncalara neden olacağını düşündüğü bir sözde ateşkes vaadini kabul edemezdi. Düzeltme notu ise tutsak değiş tokuşuyla ilgiliydi: II. Felipe kendi elindeki tutsakları iade edeceğine dair güvence veriyordu, ama öteki prensliklerin elindekiler için aynı sözü vermesi kolay değildi. Ateşkesin süresine gelince, 12 ya da 15 yıl öneriyordu, ama eğer sultan isterse 10 yıllık bir süreyi de kabul edebilirdi. Her halükârda antlaşma oğullarını etkilememeliydi. Kapitülasyonlarda, ateşkese uyacak her iki imparatorluğun toprak varlığı ayrıntılı olarak belirtilmeliydi, aynı şey dostları ve imparatorluklara bağlı birleşik devletler için de geçerli olmalıydı. Bunun için kral Secco'ya ateşkesin hangi tebaayrı kap-

sadığının belirtildiği bir belge verdi: Bütün İspanyollar, Korsika, Sardinya, Napoli, Sicilya ve Milano'daki İtalyanlar, Hollanda ve Kuzey Afrika'da krallığa bağlı bölgeler. Müttefikler arasında Papa, İmparator Ferdinand, Portekiz ve Bohemya kralları, İngiltere kraliçesi, Tunus kralı ve İtalyan cumhuriyetleri ve prenslikleri (Venedik, Cenova, Lucca, Saboya Dükü, Floransa, Ferrara, Mantua, Parma, Urbino, Pomblin Beyliği, İmparatorluk Federe Devletleri) vardı.

Ateşkes işlemlerini gerçekleştirmek için öngörülen harcamalar Franchis'in ilk yolculuğundan önce istedikleriydi: Rüstem'e armağan olarak verilecek dört bin *escudo*, ateşkesin geçerlilik süresince yıllık masraflar karşılığı ödenecek sekiz ya da on bin *escudo* ve eğer Türk donanması denize açılmazsa bir kereye mahsus olmak üzere Franchis'e ödenecek olan on iki ya da on beş bin *escudo*. Hâlâ hiçbir şey vaat edilmemişse, Secco'ya paşalara rütbelerine göre, sekiz bin *escudo*yu geçmemek kaydıyla farklı miktarlar teklif etme izni veriliyordu. Kral yolculuk masraflarını karşılasın diye Secco'ya da iki bin *escudo* verilmesini emrediyordu. Bu işleri yürütmek için Lombardiya ordusu veznedarı Nicolas Cid'e yedi bin *escudo* vererek, ödeme belgeleri ve yazdığı mektuplarla Cenova'ya gönderdi. İki binini kararlaştırıldığı gibi Secco'ya verecek, geri kalan beş binini Venedik elçiliği kâtibi Garci Hernández'e gönderecekti. Bu kişiye gönderdiği bir başka mektupta, Franchis'e bin *escudo* vermelerini ve kalan dört binle Rüstem'e armağan almalarını söylüyordu.

6.

Bütün bu belgeleri Milano ve Venedik'e götürecek posta hazır olduğunda Brüksel'e, imparatorun Secco'yu sarayına çağırdığı haberi geldi, yolculuk güzergâhının değiştirilmesi gerekiyordu. Secco önce Viyana'ya uğrayıp imparatorun amcası Ferdinand'la görüşmesini istediği mektubu büyükelçi Luna kontuna verilecekti. İmparator bu mektubunda Ferdinand'a Büyük Türk'le yapılan müzakereler hakkında bilgi veriyor ve Secco'nun yoluna devam etmesini sağlamasını istiyordu. O güne kadar yapılan bütün müzakerelerin bir tek amacı vardı: devletlerine biraz rahat nefes aldirmek. İmparatorun izniyle Luna, başlangıçta öngörüldüğü gibi yolculuğuna devam

etmesi için Secco'yu Sessa düküne götürecekti. Ama imparator yeniden Secco, Sessa ve Garci Hernández'e Luna'nın aracılığını haber veren ve buna neden gerek görüldüğünü açıklayan birer mektup gönderdi.

Secco'nun Viyana'ya gelmesi yolculuğu biraz geciktirdi. Bu gecikme belki de İspanyolların Türk donanmasının denize açılmaması doğrultusundaki beklentilerinin gerçekleşmesi açısından hayati bir önem taşıyordu, ama iptali anlamına da gelmiyordu. Ancak, yalnızca bir ay sonra, Secco ve Franchis daha Venedik'ten ayrılmadan, imparator geri adım attı. 8 Nisan'da her ikisine de ayrı ayrı mektuplar göndererek son kararını bildirdi. İki neden ileri sürüyordu. Birincisi, 2-3 Nisan'da Fransa ile Chateau-Cambresis'te barış imzalanmıştı. İkinci neden, imparator ve sultan üç yıllık bir ateşkes için mutabakata varmışlardı. İlki İspanyol kralını rahatlatıyordu, ikincisiyse amcası Ferdinand'ı. II. Felipe'nin de aradığı buydu zaten. Ayrıca Süleyman'ın ateşkese İspanya'yı sokmak istemediği duyumunu almışlardı. Bu durumda Secco İstanbul'a gider de iyi karşılanmaz ve olumsuz bir yanıt alırsa durum onur kırıcı olurdu."

Böylece Hollanda ve İtalya'da Fransız tehlikesi, Tuna'da da Türk tehlikesinin ortadan kalkmasıyla, II. Felipe silah bırakma antlaşmasını bilesiz bir tarihe erteleme kararı aldı. Kral mektuplarında Sessa dükü ve Garci Hernández'in Secco ve Franchis'e yapacakları açıklamalara gönderme yapıyor ve verilen emirleri yerine getirirlerse kendilerine müteşekkik kalacağını bildiriyordu. Bir başka mektupta Nicolas Cid'e yolculuk için aldığı yedi bin *escudo*'nun beş yüzünü Secco'ya vermesini ve bir o kadar para da Franchis'e ödemesi için Garci Hernández'e göndermesini emrediyordu.

Franchis'e göre yolculuğun iptali ciddi bir terslik yaratıyordu, bunu daha sonra tarihsiz bir mektupta krala da belirtmişti.¹² Mektubunda görüşmeleri sürdürmeye hazır olduğunu, krala ya da atayacağı bir vekile neden bu işte ısrarlı olduğunu sözlü olarak anlatabileceğini söylüyordu. Her halükârda, bekleme kendisine pahalıya mal olduğu için bir an önce kesin bir karar alınmasını talep ediyordu. Ayrıca bu durum onun da sonu olurdu, çünkü Rüstem'e II. Felipe'nin ateşkese kabul edeceğini söylemekle kalmamış, dönerken Venedik'ten de bir kez daha bunu doğrulamıştı. Şimdi Rüstem kendisiyle alay edildiğini sanabilir ve Quias'taki mallarına el koyabilir-

di. Bu durumda kim bilir ne kadar süreyle parasız pulsuz bir yerlere sığınması gerekecekti. Garci Hernández'in ona vereceği 461 *escudo*'nun (500'ün geri kalanı değiştirirken masraflara gitmişti) 250'sini daha şimdiden harcamıştı. İstanbul'da kaldığı sürede aldığı borçlar da cabasıydı. Kraldan bütün bu çalışmalarına, göğüs germek zorunda kaldığı tehlikelere ve hizmetinde gösterdiği iyi niyete karşılık, Milano'da kendisini ve ailesini geçindirebilmek için hak ettiği gibi bir ödül istiyor, her zaman olduğu gibi hizmet vermeye hazır olduğunu söylüyordu.¹³

7.

Bulabildiğim belgeler bu tarihe kadar geliyor. Franchis'in yakınmaları yankı bulmuyordu. II. Felipe Haziran 1559'da, daha önceki yıllarda Cezayir'de Barbaros kardeşlerin yaptığı gibi, Tunus'taki üslerini kullanarak korsanlık yapan Turgut'a¹⁴ saldırma kararı almıştı bile. Sonra da aynı yılın Ağustos ayında Hollanda'dan kesin dönüş yaparak İspanya'ya yerleşti. Böylece İmparatorluğun ağırlık merkezi de yer değiştirmiş, Kastilya'ya taşınmış oluyordu. Fransa ile imzalanan barış antlaşmasından sonra Avrupa'daki hanedanların Habsburg ve Valois taraftarları arasında bölünmesi, din tarikatları arasında bir bölünmeye dönüşmüştü. Cenevre'de başlayan Kalvencilik kısa sürede ikinci bir Reform hareketi olarak Fransa, Hollanda, İskoçya ve Alman prensliklerine yayıldı, din çatışmaları daha da şiddetle yeniden canlandı. Fransa'da Katolikler ve Kalvenci Protestanlar arasında iç savaşlar başladı; İskoçya'da John Knox, Marie Stuart'a karşı ayaklandı; Hollanda'da 1566 ayaklanmaları baş gösterdi. Kısacası, durum V. Carlos'un *monarchia universalis* fikrinden Felipe'nin kâfirlere göz yummayan *monarchia christiana* ve *hispanica*'sına dönüştü. Bu yeni durumda, II. Felipe 1559'dan sonra, başka cephelerle meşgul olduğu için dikkatini bu noktaya toplayamayan babasının yapamadığını yaparak, Osmanlılarla mücadeleyi bütün şiddetiyle yeniden başlattı. 1560'dan 1574'e dek İspanya ile Türkiye arasında büyük çatışmalar yaşandı. Bu çatışmaların hepsi de Orta Akdeniz'de gerçekleşti: 1560'ta Gelves'te (Cerbe) İspanyolların yaşadıkları felaket, 1565'te Osmanlıların başarısız Malta kuşatması, 1571'de İnebahtı sularında yaşanan çatışma ve 1573-74'te İspanyolların Tunus'u fethetmeleri, ardından Osmanlıların 1535'ten

beri İspanyolların elinde olan Goletta ile birlikte Tunus'u yeniden ele geçirmesi.¹⁵ Juan María Renzo'nun İstanbul'da bir casus ağı kurması, işte bu uzun süren düşmanlık dönemine rastlıyor. Bu örgüt casusluk ve gizli haber alma işlerinin yanı sıra rüşvet ve sabotajlara da karışıyordu. Bu da öteki savaş; hem kralın hem de sultanın iplerini elinde tutmak istediği kirli bir savaş. Osmanlılar yararına bu tür etkinlikleri geliştirmek için yarımadanın Mağripli tebaaları doğal bir kaynak oluşturuyordu. Bunun için İspanyolların da İstanbul'un rengârenk ortamında Osmanlıların bu konudaki avantajlarını etkisiz kılacak bir ağ örmeleri gerekiyordu. Kent bir ırklar, kültürler ve dinler topluluğuydu: Türk ırkından olanlar, devşirilip Müslüman yapılan Hristiyanlar, dönmeler, Hristiyan tutsaklar, Batılı Hristiyanlar (Cenovalılar, Venedikliler, vb), Doğulu Hristiyanlar (Rumlar, Ermeniler, Gregoryenler), Yahudiler, vb. Bu çoğulcu kültür ve din ortamında bir casus ve haberci ağı kurmak hiç de zor değildi. Bu iş için bol para ödeyerek tacirler, askerler, tutsaklar, dönmeler, din adamları ve zanaatkârlar kolayca kazanılabiliirdi. Beklenmedik bir olay ağın oluşturulmasını kolaylaştırdı. 1560'ta Cerbe'deki yenilgiden sonra Türkler birçok denizci ve askeri esir almışlardı. Bunlara bir de iki yıl önce Montaganem'de esir alınan 12.000 tutsağı ekleyecek olursak, imparatorluğun elindeki farklı kökenlerden gelen dönme ya da tutsakların toplam sayısı hakkında bir fikir edinebiliriz.

8.

San Remo kökenli Renzo İstanbul'a ilk yolculuğunu bir İspanyol ajanı olarak yapmamış olabilir. Üç yıl önce Franchis'in İstanbul'a geliş için de aynı durum geçerli. Cenova tebaasından biri herhangi bir nedenle –ticari, siyasal, kişisel– İstanbul'a gidiyor ve gitmişken İspanyol Sarayı'na da bir hizmet veriyor. 1561 Ocak ayında Osmanlı yönetimindeki dört dönme ve Hristiyan, Renzo'ya II. Felipe'ye götürmesi için mektup veriyorlar, kral isterse kendisine haberci olarak hizmet vermeyi, daha sonra da başka işlerde yardımcı olmayı teklif ediyorlar. Aralarından biri, Adam de Franchis adlı bir Cenovalı, zamanla casusluk ağlarından birinin başına geçecektir. Bu kişinin, üç yıl önce ateşkes görüşmeleri için girişimde bulunan aynı soyadlı Francesco ile ilişkisi olduğuna dair herhangi bir ipucu bulama-

dım.¹⁶ II. Felipe teklifi kabul ediyor. İstanbul'a dönerken Renzo'ya, orada aralarında paylaşılmaları için bin *escudo* veriyor. Kral ayrıca haberleri gönderecekleri kanallara, Napoli kral naibiyle müzakere edip anlaşmalarını emrediyor. Renzo bin *escudo* ve kralın mektuplarıyla 24 Ocak 1562'de ikinci kez İstanbul'a doğru yola çıkıyor.

9.

Kente 25 Eylül'de varıyor, zaman kaybetmeden dönme ve Hıristiyan arkadaşlarıyla temasa geçiyor. Parayı aralarında pay edip yapabilecekleri iki iş tartışıyorlar. İşlerden ilki, Türk donanmasındaki dönmelerin ve Hıristiyanların bir Hıristiyan donanması görünür görünmez hep beraber ayaklanması, ikincisi ise cephaneliği yakmak. Komploculara göre son zamanlarda korumalar artırıldığı için ikinci iş çok daha zor. Ayrıca, aralarında haberlerin şifreli olarak Ragusa ve Zante üzerinden gönderilmesine karar veriyorlar. Renzo İstanbul'da iki ay kaldıktan sonra Kasım'da kenti terk ediyor. İtalya'ya ne zaman geldiğini bilmiyoruz, ama II. Felipe 27 Haziran 1563'e kadar kral naibine döndüğü haberini bildirmiyor.

Renzo'nun İstanbul'daki ajanlarla görüştüğü konular, en azından birinci konu, ilk bakışta öyle pek olmayacak bir şey değil. Gerçekten de, yalnızca bir aylık bir farkla -12 Ağustos ve 15 Eylül 1562- Kaptan Uluç Ali'nin¹⁷ öncü kadirgası önde, Sancak Beyi Kara Mustafa'nın sahibi olduğu kadirga arkada, Mesina'ya geliyorlar. Kalabalık bir Hıristiyan tutsak grubu Kos ve Samos kanallarından geçerken ayaklanıp kadirgalara el koyuyor. Bu ayaklanmanın doğrudan bir etkisi olmasa da, forsalar isyan ettiğinde Osmanlı donanmasının zayıflığını göstermesi bakımından önemli bir propaganda unsuru. Ama herkes bu tür manevraların İspanyollara yararı dokunduğunu düşünmüyordu, çünkü Türkler için bir uyarı oluyor, bu da daha kapsamlı hareketleri zorlaştırıyordu. Yine de bu olayların İstanbul'daki casusun İspanya kralına önerdiği sabotaj politikasını özendirdiği açık.

10.

Renzo'nun ikinci ve üçüncü yolculukları arasında üç yıl var (1563-1566), bu sürede ne kendisi, ne de yaptığı iş hakkında elimizde hiçbir ke-

sin bilgi yok. Napoli'de eğleştiğini düşünüyöruz. Üçüncü yolculuğunun hazırlıklarına 1566'da başlıyor. Bu yolculuğun nedeni, büyük olasılıkla bir yıl önceki Malta kuşatması ve o yıl ilkbahar ya da yaz başlarında sultanın başında bulunduğı büyük bir ordunun ve Piyale Paşa⁸ kumandasında 100 kadırgalık bir filonun Tuna'ya doğru yola çıktığı haberlerinin yarattığı telaş olmalı. Düşmanlıkların şiddetlendiğı bu ortamda kral gizli etkinlikleri artırma kararı alıyor. Renzo'yu yeniden İstanbul'a gitmekle görevlendiriyor ve elebaşı ajanlar için 50 ruhsat ve aralarında paylaşmaları için on dört on beş bin duka, ayrıca masraflar için de otuz bin duka vermesine izin veriyor. Daha önce görüşülen iki işten Dermucio Arráez'in üstleneceğı iş, kralın daha çok ilgisini çekiyor. Maranča takma adıyla tanınan Cenovalı Dermucio, Santa Margarita'dan gelen bir dönmeydi. Türk donanmasında kürek çeken tutsakların başıydı. Renzo, Maranča'nın bütün tutsakların ya da bir bölümünün ayaklanmasını sağlayabileceğini ve ardından hepsinin İspanya'nın hizmetine geçebileceklerini ima etmişti. Kral, Renzo'nun bu adama yılda 5.000 duka gelir bağlamasına ve diğer masraflar için de 50.000 duka ödemesine izin verdi. Vaat ettiğini yerine getirmeye kesin söz verirse, Renzo 6.000 süvarinin başındaki "Morataga" (Murad Ağa) ile cephane muhafızlarının başı Cenovalı dönme Mustafa'dan başka kimseye para teklif etmemeliydi. Ama eğer iş daha baştan başarısızlığa uğrayacak olursa, İspanya'nın hizmetine girmeyi kabul eden ve cephaneliğı ateşe verecek kadırgaların kaptanlarına para vaat edebilirdi.

Renzo 1566 yazının sonlarına doğru yola çıktı, ama bazı aksilikler birkaç ay İtalya'da kalmasını gerektirdi. Bu arada ziyaretinin nedenini herkes öğrendi. İstanbul'daki arkadaşlarının uyarılarına rağmen 13 Nisan 1567'de Bâbiâli'ye geldi ve bazı komplocu gruplarla görüşmeye başladı. İlk ziyaretinden bu yana geçen sürede bu gruplar iyice genişlemişti: Elebaşılardan, cephane marangozları, kalafatçılar, birçok dönme grubu, vb. Görüşmelerini tamamlayıp ruhsatları ve parayı dağıttıktan sonra Mayıs ayı sonlarında İstanbul'dan ayrılmaya hazırlanıyordu ki, arandığını öğrendi. Bu yüzden birkaç ay saklanmak zorunda kaldı. Sonunda, bir buçuk yıllık bir ayrılığın ardından 1568 Mart'ında İspanya'ya döndü. Verdiği raporunda, eğer Maranča işi kabul etmezse, ikinci işin, yani cephane gemilerinin yapılma-

sının da kolay olacağını bildiriyordu. Ama II. Felipe yine de birinci işi tercih ediyordu, bunun için de kral naibi aracılığıyla ajanlardan Dermucio'yu ikna etmeyi bir kez daha denemelerini istedi. Ancak başarılı olamazlarsa ikinci işe girişmeliydiler.

II.

Bol para harcayıp az sonuç alınmasına rağmen sonraki yıllarda da görüşmeler devam etti. İspanya'nın Roma büyükelçisi Luis de Requesens, Napoli kral naipleri, Alcalá dükü (1559-1571), Kardinal Granvela (1571-1575), İspanyol haber alma servisi ve Napoli casusluk örgütü şefi Lope de Mardones, Renzo'nun etkinliklerinden hoşnut olmadıklarını birçok kez dile getirdiler. Hepsi de Renzo'nun boşboğazlığından, İstanbul'daki ajanların aşağılıkları ve adiliklerinden, pratik sonuçlar alınamamasından, çok para harcanmasından şikâyetçiydi. Vekillerinin karşıt düşüncelerine rağmen II. Felipe devam etmeye kararlıydı, ama sonunda İnebahtı'daki komplocuların tutumları krala kesin bir uyarı oldu. 1568 Ekim'inde Bâbîâli'deki ajanlar Marança'yı yanlarına çekme gayretlerinin kesinlikle başarısız olduğunu, ama bu tekliften hiç kimseye bahsetmemeye söz verdiğini bildirdiler. 1568 sonbaharında ve 1569 yılı boyunca birçok kez, bin dükânın 112 kişiye yeterli olmadığını ileri sürerek tekrar tekrar para istediler. Ayrıca, cephane gemileri işini kabul etmiyorlardı, çünkü onlara göre bu iş çok az gemiye zarar verecek, ama açıkça gelecekteki işleri baltalayacaktı. Böylece, görevleri yalnızca haber vermeye kısıtlanmış oluyordu, bu da ancak haberler kaliteli olursa o yüksek masrafı haklı gösterebilirdi.

Casuslardan gelen haberler taze olmaktan çok uzaktı, bu yüzden de pek işe yaramıyordu. Casus ağını eleştiren Kardinal Granvela 1573'te haberlerin doğrudan Bâbîâli'den gelmediğini doğruluyordu. Ona göre Renzo meyhanelerde duyduklarını yazıya döküp yolluyordu. Üstelik –boşboğazlığı yüzünden– faaliyetlerini herkes bildiği halde o güne kadar sultan hiçbir casusu cezalandırmamıştı, bu da iki taraflı casus oldukları fikrini getiriyordu akıllara. Öte yandan, 1571 Kasım'ında Requesens, İnebahtı olayları sırasında Renzo'nun arkadaşlarının ortalarda görünmediğini, Marança'nın Müttefik devletlerin donanmasına karşı savaşıırken yaşamını yitirdiğini

söylüyordu. Dolayısıyla, Renzo'nun on yıl boyunca ördüğü casus ağının çabucak çözülmesi yadırganacak bir durum değildi. Her şeye karşın, Renzo 1570 yılının Şubat ayında dördüncü ve son yolculuğu için İstanbul'a doğru yola çıktı, ama Ragusa'da karşılaştığı bazı sorunlar bu kentten ileri gitmesine engel oldu. İnebahtı'da çarpışan müttefik donanmasına katılana dek, bir yıldan uzun bir süre bu kentte kaldı. Bundan sonraki beş yılda İstanbul'daki casuslardan hiç söz edilmiyor, sadece Acuña-Margliani ateşkes müzakereleri sırasında bazılarının adı geçiyor. Renzo'ya gelince, 1577'de ölümüne dek II. Felipe'nin hizmetinde kaldığını ekleyebiliriz.

12.

İnebahtı savaşı Osmanlılar için ciddi bir talihsizlik oldu ve Akdeniz'de yayılmalarını frenledi, ama bütün tarihçilerin dedikleri gibi, savaş gücüne indirilmiş son darbe değildi. Padişahın Batı'daki en önemli dostu ve yandaşı olan Fransa kralı, müttefiklerin bozduğu dengeyi yeniden sağlamak için alelacele Osmanlılara destek oldu. Dengenin bozulması Akdeniz'de İspanyol hegemonyasını güçlendirmişti. 1572 Mart'ında yeni Galyalı büyükelçi Dax Piskoposu François de Noailles (1519-1585) İstanbul'a gelir gelmez kralının II. Felipe'ye saldırmaya hazır olduğunu, Türk donanmasının Batı Akdeniz'deki Toulon'u operasyonları için üs olarak kullanabilecekleri teklifini sultana ilettili. Selim olumlu yanıtını Eylül ayında verdi ve gemilerini hazırlayabilmesi için IX. Charles'dan saldırı tarihini daha önceden kendisine bildirmesini istedi. Ama bir ay önce, 24 Ağustos'a denk gelen St. Bartholomeus gecesi yaşanmış, yani Fransız Protestanları katledilmiş, bu da Fransızların Bâbüâli ve Hollandalı isyancılara yaklaşma politikasının sonu olmuştu. Kısa bir süre sonra, müttefik donanması Navarino'da Uluç Ali'nin donanmasını bozguna uğratmak için ellerine geçen olağanüstü fırsatı değerlendiremedi. Buna kızan Venedikliler birkaç ay sonra antlaşmayı bozarak Müttefik Devletler'den ayrıldılar. Bu arada, uluslararası siyaset sahnesinin öteki yanında, II. Sigismund'un vefatı bırakmadan ölümünden sonra Polonya tahtı boş kalıyordu. Bu noktada Fransız-Osmanlı ittifakı meyvesini verdi: 1573 yılı Mayıs ayında, Fransız kralının kardeşi Anjou dükü Avusturya'nın adayı karşısında Polonya kralı seçildi. Bunda

başka etkenlerin yanı sıra sultanın Polonyalı ve Litvanyalı prensler üzerindeki baskısı da etkili olmuştu. Yine aynı yıl, Venedikliler ve Türkler bir barış antlaşması imzaladılar, böylece sultan bütün dikkatini İspanya'ya verebilirdi. 1573 yılı Haziran ayında IX. Charles'a gelecek yıl büyük bir orduyla İtalya üzerine yürüyeceklerini bildiriyor, onun da İspanya sınırından II. Felipe'ye saldırmasını istiyordu.

Ama Juan de Austria'nın tutumu Selim'in planlarını bozdu. Juan de Austria Ekim'de Tunus ve Bizerte'yi fethetti ve Uluç'un tahtan indirdiği eski Hafsi hanedanını yeniden tahta çıkarttı. Bu olay sultanı son derece rahatsız etti, 1574'te Cezayir ve Trablusgarp beylerbeylerine bir mektup göndererek Sinan Paşa'ya¹⁹ katılmalarını ve kenti yeniden ele geçirmelerini emretti. Aynı yılın Mayıs ayında bir mektup da Fransa kralına gönderiyor ve "*maledetto spagnolo*"ya (Tanrı'nın belası İspanyol) saldırmasını istiyordu, çünkü artık Galya krallarının verdikleri dostluk sözlerini yerine getirme ve düşmanı cezalandırma zamanı gelmişti. Ancak bir kez daha Fransa iç sorunları yüzünden tarafsız kalmayı yeğliyordu. 30 Mayıs'ta Charles ölüyor, yerine kardeşi Henri tahta çıkıyordu. Böylece, iki yıl içinde Polonya tahtı sorunu ikinci kez gündeme geliyordu ve sultan gene Polonyalı ve Litvanyalı baronlara kendi çıkarlarına uygun bir kral seçmeleri için baskı yapmak zorunda kalıyordu. 1574 yılı yaz sonlarında Türkler Tunus'u yeniden ele geçiriyor ve Fransızların yardımı olmadan Goletta'yı fethediyorlardı. Kısacası, din kavgaları ve tahtta kralların birbirini izlemesinden doğan iç istikrarsızlık İnebahtı Savaşı'nın ertesinde Fransa'nın somut olarak sultana yardımcı olmasına engel oldu ve elçisinin İspanyol-Türk görüşmelerini bozma girişimlerini zorlaştırdı.

13.

İstanbul'da 7 Şubat 1578'de İspanyol tarafını temsilen Juan de Margliani'nin ve Türk tarafını temsilen Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın (sadareti 1565-1579) imzaladıkları ateşkes, İnebahtı'dan sonra her iki tarafın casusları ve elçilerinin gayretleri sonucu gerçekleşmiştir. Bu kişiler tutsakların kurtarılması, casusluk ya da düşmanlıkları alevlendirme gibi çok farklı işler için Akdeniz'in bir ucundan öteki ucuna gidip gelmişlerdi.

İnebahtı zaferinden sonra Roma ve Napoli zindanları hatırı sayılır sayıda Türk'e mekân olmuştu. Bunların fidyeleri, tıpkı on yıl önce Cerbe'de esir düşen önde gelen İspanyol büyüklerinin kurtarılmasında olduğu gibi –Álvaro de Sande, Sancho de Leiva, Berenguer de Requesens, vb– müttefiklerin elinde önemli bir koz oluyordu. Ama Roma ve İspanya arasında kıstaslarda anlaşma sağlanamaması tartışmaları kaçınılmaz kılıyordu. Papa elindeki tutsakların, İstanbul'da tutsak bulunan kendi tebaasıyla değiştirilmesini istiyor, İspanya elçisi Zúñiga Hristiyan tutsakların her zaman para karşılığında serbest bırakılabileceklerini öne sürerek buna karşı çıkıyordu. Fakat Roma'daki Türklerin değerleri ve önemleri göz önüne alındığında, kolayca kurtarılmalari uygun olmazdı. Tutsaklar arasında Uluç Ali'nin oğlu Negroponte (Eubea) Sancak Beyi Mehmed Bey, Kara Ali, Memi Çelebi gibi kişiler vardı.

1573 ilkbaharında Memi ve Uluç Ali'nin oğlu İspanya'nın hizmetindeki Juan Barelli'ye teslim edildiler: Birincisi fidyesi ödendikten sonra yanında Babâli'ye götürölmek üzere, ikincisi ise karşılıksız olarak Napoli'de Juan de Austria teslim etmek üzere. Barelli kalan tutsakların serbest bırakılmasını müzakere etmek bahanesiyle İspanyolları temsilen Doğu'ya gidiyordu, ama asıl görevi Mora halkıyla temasa geçip bir silahlı ayaklanma olasılığı aramaktı.²⁰ Ama o yıl Venedik'in Türklerle barış antlaşması imzalandıklarını öğrenince Korfu'dan ileriye gidemeyecekti. Ancak yolculuk sırasında Memi'ye İspanya ve Osmanlı devleti arasında yapılacak bir ateşkes, ticaretin normalleşmesinin her iki taraf için ekonomik açıdan ne kadar yararlı olacağından uzun uzun bahsetme fırsatı bulmuştu. Memi İstanbul'a vardığında sadrazama konuşmalarının bir bölümünü anlatmış, sadrazam da bu haberleri heyecanla karşılamıştı.

Yine aynı yıl, Juan de Austria bu kez Uluç Ali'nin serbest bırakılan oğluna eşlik etmeleri için Antonio Avellán ile Floransalı Vergilus Pulidori'yi–Barelli ve Memi'nin yolculuk ettiğı gemide, ya da başka bir gemide gitmiş olabilirler– İstanbul'a gönderiyordu. Bu elçiler arasında da ateşkes fikri doğmuştu, ama elimizde bu girişimin D. Juan'ın onayıyla olup olmadığını doğrulayacak herhangi bir bilgi yok.²⁰ Ancak Sokollu'nun Barelli'yle görüşmek ve ısrarla Bâbiâli'ye çağırarak üzere Piri Mehmed'i Korfu'ya gönderdi-

ğini biliyoruz. Barelli bunun için bir izin belgesine gerektiğini söylüyor ve belgenin gelmesini beklerken Napoli'ye dönerek D. Juan'ı bu temaslarından haberdar etmeye karar veriyordu. Hemen ardından, bir ateşkes imzalanması için sözde pazarlıklar yapıldığı haberi kamuoyuna yayıldı. 1574 Mart ayında yazdığı iki mektupta Zuñiga, Papa'nın bu müzakerelere iyi gözle bakmadığını, ama eğer İspanya herhangi bir Hristiyan prenslik saldırıya uğrarsa ateşkesin geçerli olmayacağını koşul olarak ileri sürecek olursa karşı çıkılabileceğini yazıyordu. Bu bir Hristiyan devletin Osmanlılarla ilk barış pazarlığı değildi: Fransız-Osmanlı dostluk antlaşması dışında, daha önce hem imparatorluğun, hem de Venedik'in bu yönde girişimleri olmuştu. Ama II. Felipe'nin durumu başkaydı. İtalya'nın egemenliği söz konusuydu; eğer kadirgalarını silahsızlandırarak olursa yarımada daha da korumasız kalacaktı. Bu durumda, Zuñiga'nın mektuplarından birinin kenarına kralın kendi el yazısıyla düştüğü bir not –“kardeşime böyle bir karar vermesi için emir verdiğimi hatırlamıyorum”– henüz kesin bir karar verilmiş olmadığı izlenimi uyandırıyor. Bu noktada, D. Juan'ın oldukça bağımsız hareket ettiğini düşünebiliriz. Bu arada, 1574 ve sonraki yıllarda –hatta ateşkesin imzalandığı âna dek– İspanya'nın benimseyeceği tutum hâlâ belli değildi ve düşmanlığın devam edeceği haberleri yaygındı. Örneğin, 1575 Palermo'dan Nicolo Petropulo (Nikovlao “Petrovpoulo”) adlı ve Kythnos bandıralı bir top gemisi, cephanesini ateşe vermek için gönüllü olarak yola çıktı. 1575'te bir başka Kythnoslu, Francisco Peloso, Uluç Ali'yi ve başka kaptanları öldürmeyi ve bir kez daha cephaneleri ateşlemeyi teklif etti. 1573-1577 yıllarında “Aşağı Yunanistan”da (Kuzey Epir ve Batı Makedonya, Acrida Piskoposluğu'nda) ayaklanmayı teşvik etti. Hatta, 1578'de ateşkes imzalandıktan sonra bile, Yunanlılara kadirgaların ve cephanenin yakılmasının ardından toplu olarak ayaklanmaları önerildi.²¹

14.

İnebahtı'da esir alınanların mübadelesi İspanya için büyük bir düş kırıklığı oldu, ama ellerine 1578 yılında imzalanacak ateşkes müzakerelerini serbestçe yürütmek için birçok fırsat geçmişti. Yukarıda 1573 ilkbaharında Barelli'nin Uluç Ali'nin oğluyla Memi Çelebi'yi Roma'ya götürdüğünü söy-

lemiştik. Aylar sonra, Ekim'de, Büyükelçi Zuñiga Papa'nın öteki tutsaklar için istediklerini krala bildiriyor ve uyarıyordu. Zuñiga, Papa'nın kendi tebasından tutsaklarla değiştirilmeleri için hazırladığı Türk tutsaklar listesine, daha önce de belirtilen nedenlerle karşı çıkıyordu. Eğer Papa ısrar edecek olursa –diyordu Zuñiga– daha değerli tutsakların –Mehmed Bey ve Kara Ali– İspanya'da kalacak şekilde bölüşülmesini önermek yararlı olacaktı. Hatta bütün tutsakların masraflarını üstlenmeyi öneriyordu, ama Romalı yetkililer kabul etmediler. Papa tutsakları bölüşme önerisini incelemek üzere temsilciler atayacağını bildirerek yanıt verdi. Aralarında İspanya'nın da bulunduğu ilgili tarafların yapacakları toplantı gecikiyordu. Ama Zuñiga bu kez toplantıyı bir an önce başlatmak için baskı yapmadı. Ne de olsa, tutsakların Bâbiâli'ye geri verilmesini geciktirmek İspanya'nın çıkarınydı.

Ancak, 1574 yılı sonlarına doğru İspanya'nın Tunus ve Goletta'yı kaybetmesi müzakerelerin öne alınmasına neden oldu. Zuñiga'nın sözcükleriyle, "Romalı yetkiler meseleyi bir an önce bitirme telaşına düştüler." Zuñiga onların bu telaşını, değiş tokuşu, kurtarılacak Hristiyan tutsaklar listesini paylaşmak zorunda kalmadan bitirmek istemelerine bağlıyordu. O yılın sonlarına doğru, II. Felipe hâlâ bütün tutsakların, özellikle de Mehmed Bey ve Kara Ali'nin, İspanya'ya bırakılmasının daha uygun olduğunda ısrar ediyordu, böylece Osmanlıların Tunus ve Goletta'da aldıkları bütün esirleri kurtarabilirlerdi. Ama 1575 yılının şubat ayında İspanya'nın çıkarlarına ters düşen bir karar alınmıştı: Papa ne tutsakları İspanya'ya bırakmayı ne de paylaşmayı kabul ediyordu. Sadece o yaz Tunus'ta esir alınan Gabrio Serbelloni listeye sokulabildi, ama Felipe'nin isteği yerine getirilmedi, Pedro de Portocarrero, Pedro Bobadilla, Kastilyalı Salazar listeye alınmadı. Serbelloni'nin yanı sıra listede 1570-71'de Nicosia-Famagusta'da esir alınan 26 tutsak daha vardı. Kral farklı nedenlerle bu karardan memnun kalmadı: Birincisi, Roma'daki tutsaklar sadece Papa'nın tutsakları değildi, ayrıca Nicosia'da esir alınanlar birleşmeden önce esir alınmışlardı. Ve řon olarak, örneğin Juan Andrea Doria gibi üçüncü taraflar vardı ki, bölüşmeye katılmamışlardı. Durumu, 1575'te Zuñiga'ya yazdığı mektupta böyle açıklıyor ve bunu Papa'ya böylece iletmesini, onu Goletta ve Tunus'ta esir alınanları hesaba katmadan değiş tokuşa girişmemesi konusunda ikaz

etmesini istiyordu. Ama İspanyolların protestoları pek işe yaramadı. 4 Haziran'da Roma'daki tutsaklarla değiştirilecek tutsaklar İstanbul'dan yola çıktılar. Böylece bu zor sorun o yaz sonuçlanmış oldu.

15.

Sonraki iki yıl süresince İspanyolların Bâbüâli politikasında, en azından görünüşte bir değişiklik olmadı; başka bir deyişle, düşmanlık içeren bütün öneriler kabul gördü, desteklendi, teşvik edildi. Bu dönemde üç önemli teşebbüs ve görevle gönderilen üç girişimci var.²² Şimdi bunları teker teker inceleyelim.

1575 yılında İspanyol Antonio Avellán Madrid'de, Uluç Ali ve evlat edindiği Murad Ağa'nın –Luca'lı dönme bir hadım–²³ kralın safına geçmelerini sağlamak için pazarlıklara girişebileceği önerisini getirdi. Avellán birkaç yıl tutsak olarak İstanbul'da yaşamış ve Renzo üçüncü yolculuğunda kendisini II. Felipe'nin hizmetine kazandırmıştı. 1571 yılında İtalya'ya kaçtı. D. Juan 1573 yılında, Doğu'daki deneyimlerinden yararlanmak amacıyla, yukarıda değindiğimiz gibi aynı yıl serbest bırakılan Uluç'un oğluna eşlik etmesi için Avellán'ı yeniden Bâbüâli'ye gönderdi. Orada on beş ay kaldıktan sonra 1575 yılı başlarında, Murad Ağa'nın babasının dinine dönme isteğini iletmek için geri döndü. II. Felipe öneriyi kuşkuyla karşıladı, ama kaybedecek bir şeyi olmadığı için Murad ve yine Lucalı bir dönme olan tercüman Hurrem Beye yazdığı mektupları götürmesi için Avellán'ı yeniden İstanbul'a gönderdi. Her iki mektupta da Uluç'u kazanmak için onlardan yardım istiyordu. Amaç, Uluç ve Murad'ın Osmanlı filosu ya da Cezayir Kalesi'yle kralın tarafına geçmeleriydi.

Avellán'ın önerisi İstanbul'daki ajanların hoşuna gitmedi, onu planını uygulamaktan caydırmaya çalıştılar. Uluç en önde gelen paşalardan biri olduğundan bu çekingenliklerinde haklıydılar, onun İspanya'nın hizmetine geçmesi hayalden öteye gitmiyordu. Bu yüzden kralın Murad'a gönderdiği mektubu Mehmed Bey'e vermeyi kararlaştırdılar. Murad Bey Negroponte (Evboia) sancak beyiydi ve İnebahtı'da esir alınmıştı; Roma'da neredeyse dört yıl tutuklu kaldıktan sonra 1575 yazında Gabrio Serbelloni ve Nicosia-Famagusta'tadan 26 tutukluyla değiş tokuş edilmişti. Mehmed

1552 ve 1556'da Cezayir beylerbeyliği yapan Salla Arráez'in (Salih Paşa) oğluydu. 1567'de naipliğe getirilmişti, ama 1568 Mart'ında sadrazama öteki valiliklerin ödedikleri vergiyi ödemeyi reddettiği için bu görevden alınıp yerine Uluç Ali atanmıştı. 1570'te Negroponte (Euboa) sancakbeyliğine getirilmiş ve bu görevdeyken İnebahtı'da esir düşmüştü. Dönüşünde beklediği ödüllere ve şerefe layık görülmemişti. Bu yüzden başta öneriyi geri çevirdiği halde, beklediğini bulamayınca düş kırıklığına uğrayarak İspanya için çalışmayı kabul etti. Mehmed rüşvet vererek Cezayir valiliğini ele geçirdi, ardından da II. Felipe adına ayaklandı.

Avellán'ın önerisini yürütme işini Bartolome Bruti üstlendi. Venedikli bir ajan olan Bruti'yi, 1574'te Tunus'ta esir düşen Giovanni Margliani İstanbul'daki tutsaklığı sırasında İspanya'nın hizmetine sokmayı başarmıştı. Bruti, 1575 yazında Roma'daki Osmanlı esirleriyle değiştirilen Karadeniz kulesindeki Hristiyan tutsaklara Ragusa'ya dek eşlik etmişti. Oradan Juan de Austria ile görüşmek üzere Napoli'ye geçmişti. Juan de Asturia ona kurtarılanlar arasındaki Margliani'nin hizmetine girmesi emrini verdi. Bu sonuncu Bruti'yi yeniden Bâbîâlî'ye gönderdi. Orada kimse İspanya için çalıştığını bilmiyordu. Casuslar 1576'da Mehmed Bey'in önerisini Napoli'ye götürmek üzere onu seçene dek İstanbul'da görev yaptı.

16.

Kral Bruti'nin getirdiği öneriyi iyi karşıladı. İmparator V. Carlos döneminde Barbaros kardeşlerin Cezayir'i ele geçirdikleri günlerden beri buradan sürdürdükleri korsanlık faaliyetleri İspanyollar için bir endişe kaynağı olmuştu. Bu yüzden harekete geçilmeden önce konunun iyice araştırılması gerekiyordu.²⁴ Bu bahaneyle, bu bölümde inceleyeceğim, sonunda ateşkesin imzalanmasına destek olacak üçüncü öneri zamanla unutulmuştu.²⁵ Müzakerelerin baş kişisi Vallesoletalı Martín de Acuña'ydı.²⁶ Acuña Tunus'ta esir düştükten sonra bir süre İstanbul'da tutuklu kalmıştı. Serbest bırakılınca Madrid'e giderek cephane gemisini yakma önerisini yinelemişti. 1576 yazında havai fişek uzmanı Baltazar de Herrera ile birlikte projeye katılacak dört dönmeye götürecekleri mektuplarla Madrid'den ayrıldı. Napoli'de İstanbul'dan gelen Bruti'yle karşılaştı. Acuña planlarının

bir bölümünü Bruti'ye anlatıp ondan kendisine eşlik etmesini istedi. Bruti kabul etmediği gibi, kral naibinden de Acuña'ya engel olmasını istedi, aksi halde Mehmed Bey işi başarısızlığa uğrayabilirdi. Ama Acuña Madrid'den kralın mektuplarını getiriyordu, Bruti ise Bâbiâli'den açıklamak istemediği bir görevle geliyordu. Sonunda Acuña ağır bastı ve kral naibi onu destekledi. Böylece her ikisi de aksi yönde, ilk kararlaştırılan yere doğru yola çıktılar; Acuña İstanbul'a, Bruti de Madrid'e doğru...

Acuña İstanbul'a 24 Şubat 1577'de vardı. Tam harekete geçecekti ki adamlarından bazıları tutuklandı. Bu durumda yalnızca planları değil, hayatı da tehlikeye giriyordu.²⁷ İşkence altında itiraf etme tehlikesi karşısında, tercüman Hurrem'e başvurdu ve sadrazamdan kendisi için randevu almasını istedi. Sadrazamı bazı tutukluların değiş tokuş pazarlığını yapmak için geldiğine ikna etmeye çalışarak tutukluları serbest bırakmasını istedi. Sokollu işte bu görüşme sırasında Acuña'ya İspanya ile Bâbiâli'nin arasında bir ateşkes antlaşması imzalama olasılığından söz etmişti. Önerinin ayrıntıları 15 ile 27 Mart arasında yapılan görüşmelerde şekillendi. Sokollu ilk başta Osmanlıların savaş hazırlıklarını sürdürdüğünü –Korfu'ya saldırmak için 330 kadirga, Apulia'ya çıkartma yapıp İtalya'dan gelebilecek yardımın önünü kesmek için 100.000 tatar toplanmıştı– ve Saksonya dükü, Fransa ana kraliçesi, vb müttefiklerinden İspanya'ya saldırmalarını isteyeceğini söyleyerek Acuña'nın gözünü korkuttu. Böyle karanlık bir panorama çizdikten sonra önerisini somutlaştırmaya başladı. Her altı yılda bir, her iki tarafın müttefiklerinin de katılacağı resmi bir ateşkes imzalamayı teklif ediyordu. Resmi bir ateşkes imzalamayı kabul etmezlerse, ki sultanın tercihi buydu, her iki tarafa da zarar verme koşuluyla iki yıllık üstü kapalı bir silah bırakma antlaşması imzalayabilirlerdi. İspanya'nın yanıtı çabuk gelmeliydi. En çok 10 ay mühlet veriyordu. Sokollu, iyi niyet işareti olarak Acuña'nın arkadaşlarını serbest bıraktı ve Fas kralına, Tunus ve Cezayir valilerine o yaz yalnızca topraklarını savunmalarını, Batı Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerine ara vermelerini emretti.

17.

Osmanlıların ateşkes önerilerinin nedenini imparatorluğun doğu sınırlarında aramak gerek. 1555'te Amasya Antlaşması'yla Türkiye ve İran

Kafkasya'daki etki alanlarını paylaşmışlardı. Bu tarihten sonra yirmi yıl süreyle Osmanlılar savaş güçlerini Batı'da, Tuna ve Akdeniz'de yoğunlaştıracaktı. İran ise bu barış döneminden yararlanarak bir yandan İngiltere ile, bir yandan da Kafkasya ve Hazar Denizi üzerinden Moskova ile ticaret ilişkilerini güçlendiriyordu. Kazan (1552) ve Astrahan'ın fethi (1554) Rusların güneye inişlerini durdurdu. Türkiye doğu sınırlarında olup bitenler karşısında birçok nedenden dolayı pasif kalamazdı: Birincisi, Orta Asya ve Uzakdoğu yollarının açık kalması, hem ticaret hem de hac açısından çok önemliydi. İkincisi bu durum Safevilerin Moskova ile anlaşmalarını kolaylaştırabilirdi. Üçüncü olarak da, ikincinin tersine Türk-Özbek anlaşmasını zorlaştırırdı. Her şeye karşın Türklerin 1569'de Astrahan'ı alma çabaları başarısızlıkla sonuçlandı ve Türkiye Rusların Hazar Denizi kıyılarına yerleşmesini kabul etmek zorunda kaldı.

Sultan, 1576'da Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra İran'da yaşanan iç karışıklıklardan yararlanarak zengin kuzeybatı vilayetlerini, Şirvan ve Azerbaycan'ı Safevilerin elinden alarak ülkeyi daha da zayıflatma zamanının gelmiş olduğunu düşünüyordu. Ayrıca Anadolu'da önemli bir Şii azınlık olması, imparatorluğun birlik ve bütünlüğünü tehlikeye atıyordu. Ama İran'a yapılan seferlerin önünde bazı engeller vardı ki bol kaynak toplamayı gerektiriyor, coğrafi uzaklık sürekli ikmali zorlaştırıyordu; topografya ve iklimin çıkardığı zorluklar, bir de Sufilerin toprak yakma taktikleri... Bu yüzden, 1573'te Venedik'le imzalanan antlaşmanın ve 1577'de Avusturya ile aralarındaki ateşkesin yenilenmesinin ardından İspanya'yla bir antlaşma yapmak Bâbüâlî'nin çok işine geliyordu. Böylece bütün gücünü İran'la savaşa yoğunlaştırabilecekti.

18.

Ateşkes İspanya'nın da işine yarıyordu. Hollanda'yla Nisan 1572'de başlayan savaş, 1573'te Venedik'in ittifaktan ayrılması, 1574'te Tunus ve Goletta'da yaşanan terslikler, İspanyolların Fransa'daki din savaşlarına karışması, Atlas Okyanusu'nda İngiltere'yle yaşanan sürtüşmeler pek aydınlık bir gelecek vaat etmiyordu. Bu yüzden, inisiyatif Bâbüâlî'den gelse de İspanyol sarayında kabul görmüştü. Acuña İstanbul'da kısa bir süre kaldı, sonra

hızla döndü; 27 Mart'ta Korfu limanına dek kendisine refakat eden üç gemi eşliğinde kentten ayrıldı. 18 Nisan'da Otranto'daydı ve aynı ayın 27'sinde Napoli'den yola çıkmaya hazırdı. Osmanlıların önerisi duyulunca, elçilerinin krala ateşkesin yararları ve zararları üzerinde görüş açıkladıkları raporların, mektupların sayısı arttı. Örneğin, o sırada Napoli kral naibi olan Mondejar markisi ateşkesin sakıncalarından söz ediyor, "kâfirlerle" masaya oturma'nın getireceği itibar kaybını dile getiriyor ve ateşkesin ardından donanmayı yeniden bir araya getirmenin güçlüklerini anlatıyordu. Ayrıca Kiliş'in kazancı da azalır, kadırgalarını İspanya'ya kiralayan prenslikler bunları başka krallara kiraya verebilirlerdi. Ama aslında kendisi, bu son iki varsayımın gerçekleşmesini pek olası görmüyordu. Öte yandan, ateşkesin yararları açıktı. Krallık maliyesini rahatlatacağı kesindi. Bazı bölgelerin yeniden yapılanması ve güçlenmesi için ve yeni kadırgalar inşa edip gelecekte olası bir anlaşmazlığa hazırlıklı olmak için bulunmaz bir fırsattı. Acuña'nın getirdiği iki ateşkes seçeneğinden resmi ateşkes antlaşması olan birincisi görüşülürken, iki-üç yıllık gizli silah bırakma seçeneği kabul edildi. Yanıtı Acuña'nın götürmesi uygun bulunmadı; boşboğazlığı yüzünden bu görev için uygun görülüyordu. Bu görevi, Mehmed Bey meselesi için hemen yola çıkmaya hazır olan Margliani ve Bruti üstlendiler. Krala göre her iki görev de pekâlâ aynı kişilerce yürütülebilirdi, bu yüzden müzakerelere onların da katılmalarını emretti.²⁸ Ateşkes antlaşması, krallığın bütün topraklarını, İtalya prensleri ve hükümdarlarını, Papa'yı, Portekiz kralını, imparatoru ve Venedik'i içine almalıydı. İmparatorun ve Venedik'in Bâbüâli'yle ikili antlaşmaları olsa da, kral Margliani'ye onların da ateşkes kapsamına alınmasında ısrar etti. Silah bırakma gizli tutulacağı için iki tarafın yalnızca söz vermesi yeterliydi. Ayrıca Margliani sadrazama bir mektup götürüyordu. Yine de, eğer sultan bu işin daha bir ciddiyet kazanması için bir mektup imzalamak isterse, kral bunu da kabul ediyordu. Her halükârda Margliani'nin müzakereleri eşit koşullarda yürütmesi gerektiğinin altı çizilmişti. Bu da kralın olayı bir onur meselesi yaptığının, önerinin öteki taraftan gelişi yüzünden endişeli olduğunun bir göstergesiydi. Sadrazamın Fas, Cezayir ve Tunus valilerine gönderdiği emre yanıt olarak kral da kaptanlarına ve generallerine saldırıları durdurmaları, yalnızca savunma yapmaları emrini veriyordu.

Bruti ve Margliani 18 Ağustos 1577 tarihinde Barselona'dan demir aldılar. Bu arada, İstanbul'daki casusların başında bulunanlardan Aurelio Santa Cruz, Sokollu'nun Acuña'ya önerisini doğrulamak üzere Napoli'ye gelmişti. Ancak onun İtalya'da olması, beklenilenin aksine, işin gizliliği açısından sorun yaratıyordu. Çünkü teorik olarak Bruti ve Margliani'nin Bâbiâli'ye gidiş nedeni Mehmed Bey'in saf değiştirmesiyle ilgiliydi. Şöyle ki, Santa Cruz'a onlarla gelmesini söyleseler, Napoli kral naibi –kral ona bu yolculuğun amacıyla ilgili en ufak bir bilgi vermemiştir– kuşkulananabilirdi. Bu yüzden kral Mondejar'a Santa Cruz'u Napoli'de bekletmesini, Margliani ve Bruti'yi ise hemen göndermesini salık verdi. Böylece Margliani ve Bruti 21 Ekim'de Napoli'den, 6 Kasım'da da Brindisi'den Valona'ya doğru yola çıktılar. Valona'dan ayın 11'inde gemiyle ayrıldılar. Nihayet, iki ay süren müzakerelerden sonra İspanya ile Osmanlı devleti arasında ateşkes antlaşması imzalandı. II. Felipe'nin istediği gibi Venedik ve imparatorluk da antlaşmanın kapsamına alınmıştı, ama Osmanlı tarafında da Fransa ve Polonya kralları ile Fas sultanı bulunmaktaydı. İspanya'nın yanında ise bütün İtalya prenslikleri ve Portekiz kralı vardı. Portekiz kralına yalnızca Cebelitarık için dokunulmazlık tanınıyor, Kızıldeniz için tanınmıyordu.

Böylece, uzun süre düşmanlığın üstün geldiği İspanyol-Türk ilişkilerinde yeni bir dönem başlıyordu. Antikçağdan beri tarihin odak noktası olan Akdeniz'in giderek önemini yitirdiği artık kesindi. Amerika ile ticaretin artması, Ümit Burnu'ndan doğuya yeni bir yol açılması, Kuzey Avrupa yolları, Uzakdoğu ticareti gibi yeni gelişmeler çatışmaları başka sahnelerle taşımıştı. Bu da Akdeniz'e belli ölçüde barış getirdi. Ancak bu durum İspanya ve Türkiye arasındaki anlaşmazlıkların tümüyle son bulduğu anlamına gelmiyordu. Tam tersi, uzun yıllar boyunca, en azından İspanya Batı Akdeniz'de üstünlüğünü koruduğu sürece, belli ölçüde devam etti, ama artık imparatorun Peloponnesos seferi (1532-34) ile ateşkes antlaşmasının imzalandığı 1578 arasındaki 50 yıllık sürede ne yoğun bir etkinlik, ne de süreklilik yaşandı.

- 1 II. Felipe'nin krallığı sırasında siyasal ortamdaki değişikliği konu alan farklı incelemeler vardır. Dış siyaset alanında Braudel'in "Atlantik virajı"nın hâlâ tam olarak geçerliliğini koruduğunu düşünüyorum. Özellikle bkz. E. Belinguer Cebriá, "La problemática del cambio político en la España de Felipe II. 'Puntualización sobre la cronología'", *Hispania* 40 (1980), s. 529-576.
- 2 II. Felipe'nin dış siyaset tarihi üzerine bkz. H. Lapeyre, *Las etapas de política exterior de Felipe II*, Valladolid, 1973.
- 3 1578 ateşkes müzakereleri için bkz. E. Sola - F. De La Peña, *Cervantes y la Berbería. Cervantes, mundo turco-berberisco y servicios secretos en la época de Felipe II*, Madrid, Fondo de Cultura Económica (FCE), 1995, s. 83 vd ve J. M. Floristán, "Los prolegómenos de la tregua hispano-turca de 1578. Historia de una negociación", *Südost-Forschungen* 57 (1988), s. 37-72; casusluk ağı için bkz. J.M. Floristán, *Fuentes para la política oriental de los Austrias. La documentación griega del Archivo de Simancas (1571-1621)*, c. II, León 1988, ve E. Sola, "Moriscos, renegados y agentes secretos españoles en la época de Cervantes", *OTAM*, Ankara Üniversitesi 1994, 331-362.
- 4 F. Braudel, *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*, İspanyolca çevirisi Madrid, FCE, 1976, Bölüm II, s. 424 vd [F. Braudel: *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, [1 ve 2], İmge Kitabevi Yayınları, 1993-1994]; ayrıca bkz. J. von Hammer-Purgstall, *Geschichte de osmanischen Reiches (GOR)*, c. 3, Pest 1828 (yeni baskısı Graz, 1963) s. 364.
- 5 Bu müzakerelerin belgeleri Archivo General de Simancas (AGS), Devlet Bölümü (E), numaralanmamış sayfalar (SF) olarak 485 numaralı dosyada saklanmaktadır. Bu nedenle dipnotlarda yalnızca başka yerlerde korunan belgelerin referanslarını vereceğim.
- 6 Kuşkusuz Cenova'da De Franchis "oda"sına bağlı ailelerden birinin bir üyesi. Tipik bir Cenova ortaçağ kurumu olan "oda" halk kesimlerinin güçlenmelerini önlemeyi amaçlayan ve soylu ailelerce oluşturulan lobilerdi. 1528'de Andrea Doria cumhuriyete yeni bir aristokrat düzen getirdi ve loncaların sayısını 28'e indirdi, bunlardan biri de De Franchis'ti. 1576'da bu kurumların ortadan kaldırılmasına dek soylu aileler soyadı olarak bağlı oldukları loncaların adlarını alırlardı.
- 7 Francisco de Vargas 1552-1558 arasında Venedik, 1559-1563 arasında ise Roma büyükelçiliği yapmıştır.
- 8 Rüstem Paşa (1500?-1561) Saraybosna'ya yakın bir kasabada doğmuştur, büyük olasılıkla Boşnak kökenlidir (başka kaynaklar Hırvat ya da Arnavut olduğunu ileri sürüyor). Anadolu Beylerbeyi (1538), Üçüncü Vezir (1539), İkinci Vezir (1541) ve 1544'ten ölene kadar sadece iki yıllık bir arayla (1553-1555) sadrazam. 1547'de Avusturya arşidükü Ferdinand'la yapılan barış antlaşmasından yararlananlardan. Arşidük Balaton Gölü'nün kuzeyindeki Macaristan toprakları için kendisine yılda 30.000 duka haraç ödemeyi kabul etti. Akıllı ve ileri görüşlüydü; imparatorun elçisi Oghier Gisla'in'in deyimiyile, mali işlerdeki becerikliliği ve güçlü yönetimiyle dikkat çekmiştir. Kamu hizmetlerinde parayla atanma sistemini başlatanın kendisi olduğu söylenir. Bkz. Ch. Woodhead, c. VIII, Leiden 1995, s. 659-660.
- 9 Semiz Ali Paşa (ö. 1665) Bosna-Hersek kökenliydi, yeniçeri ağalığı (1546), Rumeli beylerbeyliği (1546) Mısır valiliği (1549) yapmıştı. 1561'de Rüstem Paşa'dan sonra sadrazamlığa getirildi ve ölü-

- müne kadar bu görevi sürdürdü. Sadrazamlığa atandıktan sonra imparatorluk büyükelçisi Busbecq'le barış müzakerelerine katıldı ve 1 Haziran 1562'de barış antlaşmasını imzaladı. Ama yeni İmparator II. Maximiliano (1564-1567) Ali'nin barış siyasetini reddetti. Bkz. c. I, Leiden, 1960, s. 409. J Von Hammer-Purgstall, GOR, Band 3, s. 387 vd.
- 10 Gonzalo Fernández de Córdoba, Sessa III. dükü ve Başkaptan'ın torunu. Milano valiliği ve Lombardiya ve Piemonte'de (1558-1563) ordu komutanlığı yapıyor, D. Juan de Asturia ile Granada Savaşı'na katılıyor (1569-1571), daha sonra Napoli II. başkanlığı ve amirallik yapıyor (1572-1578). Madrid'e dönüşünden kısa bir süre sonra 3 Aralık 1587'de ölüyor.
- 11 1559'da, altı yıllık müzakerelerden sonra Ferdinand ile Süleyman arasında barışın gerçekleşmesi yakın görünüyordu. Ama sonunda sultan imparatorluk elçisi Busbecq'in tekliflerini kabul etmedi. Ateşkes ancak 1562 yılında Sadrazam Ali Paşa ile imzalanabildi. Bkz. J. Von Hammer-Purgstall, GOR 3, s. 362-364, 387-391.
- 12 AGS E1954 SF.
- 13 Yıllar sonra, 1563'te, Albrecht Von Wyss imparatorun İstanbul elçisi olarak atandı. Kendisine verilen görevler arasında İspanya için sekiz ya da on yıllık bir barış antlaşması koparmak da vardı. Sadrazam Ali kabul edecek gibi görünüyordu ama, önce armağanını istiyordu. Bkz. J. Von Hammer-Purgstall, GOR 3, s. 400-401.
- 14 Korsan Turgut (*Dragut* 'Ali Paşa ya da Turgut Reis), Barbaros kardeşlerin Cezayir'de yaptıkları gibi, Cerbe ve Trablusgarp'taki üslerinden 1550'den sonra Tunus'ta bir krallık kurmak istiyordu. Bkz. E. Sola-J. F. De La Peña, *Cervantes y Berbería*, s. 34 ve sonrakiler; J. Von Hammer-Purgstall, GOR 3, s. 406 vd.
- 15 Bkz. Braudel, *El Mediterráneo...* II, s. 428-467, 485-501, 583. İspanyolların Cerbe felaketi için bkz. Ch. Monchicourt, "L'expédition espagnole de 1560 contre l'île de Djerba", *Revue Tunisienne* 20 (1913) s. 499-519, 627-653; 21 (1914) s. 14-37, 136-155, 227-246, 332-353, 419-450; A. Bombaci, «Le fonti turche della battaglia della Gerbe (1560)» *Rivista degli studi orientali* 19 (1946) s. 193-218.
- 16 1567 yılı 22 Ocak, 26 Şubat ve 25 Mart tarihli mektuplarında, Adam, II. Felipe'den "kardeşine" (Francesco?) bir an önce layık olduğu merhameti göstermesini diliyor (AGS E1481 Fs. 154 ve 156). Renzo'nun üçüncü yolculuğunda getirdiği raporlarda Francesco de Franchis hakkında çok sert sözler yer alıyor, kötü bir adam, Hristiyanlık düşmanı olduğu söyleniyor, ama Adam'la hiçbir ilgi kurulmuyor (AGS E1481 Fs. 152-153).
- 17 Cervantes'in Calabrialı dönme tutsaktan söz ettiği kitabında (*Don Quijote* I, bölüm 40) "Uchali Fartax" dediği Uluç Ali (Uluç Ali ya da Kılıç Ali Paşa) için bkz. E. Sola- J. F. de Lao3. Peña, s. 72-82. Belgelere göre o sırada Uluç Ali Büyük Türk'ün fener kaptanı, ayaklanma olduğunda Barbaros kardeşlerden Cezayir valisi (1544-1567) Hasan Paşa'nın oğlunu Cezayir'e götürmek için İstanbul'dan gelecek kadırgaları bekliyor. Bazı belgelerde dönmelerin onu öldürdükleri söyleniyor, bazılarındaki ise çok kötü yaralandığı ki bu gerçeğe daha yakın gibi görülüyor. Uluç, Hasan ve Turgut'un kumandasındaki Malta kuşatmasında (1565) kendini gösteriyor, daha sonra İnebahtı Savaşı'ndaki kahramanlığı ödüllendirilerek Osmanlı donanmasının kumandanlığına getiriliyor.
- 18 St Gerlash'a (*Tagebuch* 448) göre Piyale Paşa Macar kökenli. 1554'te sancak beyi unvanıyla kaptan paşalığa getiriliyor ve dört yıl sonra beylerbeyliğine yükseltiliyor. Cerbe'yi (1560) fethediyor, Peñon de Vélez de la Gomera'yı (1564) İspanyolların elinden alıyor, ama Malta'da (1565) başarısız oluyor.

- 1566'da Kos'u alıyor ve Apulia kıyılarını yağma ediyor. 1578'de ölüyor. Bkz. F. Babinger, c. VIII, Leiden 1995, s. 327; J. Von Hammer-Purgstall, *GOR* 3, s. 406.
- 19 Koca Sinan Paşa 1520'de Müslüman bir babanın oğlu olarak Arnavutluk'ta doğdu. 1564-1565 arasında Erzurum Beylerbeyi idi. Mısır Valiliği yaptı. 1574'te Tunus üzerine yürüyen Osmanlı kara orduları başkumandanlığına getirildi, böylece "Tunus Fatihi" unvanını kazandı. Bu zaferinden sonra dördüncü vezirliğe yükseldi. 1578'den sonra İran Savaşı'na katıldı ve 1580 yılı ilkbaharında Gürcistan seferinin kumandanlığını üstlendi. Yine bu yılın Haziran ayında sadrazamlığa yükseldi ve bundan sonra aralıklarla, 1596 Nisan'ındaki ölümüne dek beş kez sadrazamlık yaptı.
- 20 Krş. J.M. Floristán, "Felipe II y la empresa de Grecia tras Lepanto (1571-1578)", *Erytheia* 15 (1994), s. 155-190, s. 159. F. Braudel, *El Mediterráneo...*, 664, Uluç Ali'nin oğlunun karşılıksız serbest bırakılması D. Juan'ın daha sonraki ateşkes müzakereleri için bir iyi niyet göstergesi olarak yorumluyor.
- 20 E. Carrière, *Negociations de la France dans le Levant*, Collection de documents inédits sur l'histoire de France, 1840-1860 (4 cilt), c. III, s. 400. François de Noailles'in Paris'te basılmış olan yazışmalarında bu müzakereler, İspanyolların önerileri, Osmanlıların yanıtları, Noailles'in korkuları hakkında çok bilgi var. Ayrıca bkz. E. Sola-J. F. De La Peña, *Cervantes y la Berbería*, s. 89-90.
- 21 Bkz. J. M. Floristán, "Felipe II...", s. 173.
- 22 Bkz. J. M. Floristán, "Los prolegómenos de la tregua hispano-turca de 1578. Historia de una negociación", *Südost-Forschungen* 57 (1998) s. 37-72; E. Sola-J. F. De La Peña, *Cervantes y la Berbería*, s. 92 vd.
- 23 J. M. Floristán, "Los prolegómenos...", s. 43.
- 24 Ayrıntılar için bkz. J. M. Floristán, "Los prolegómenos...", s. 49.
- 25 Bkz. F. Braudel, *El Mediterráneo...*, II, 668; J.M. Floristán, "Los prolegómenos...", s. 53; E. Sola-J.F. De La Peña, *Cervantes...*, s. 97.
- 26 Bkz. F. Ruana Pietro, "Don Martín de Acuña", *Revista contemporánea* 114, Madrid 1899, s. 82-94 ve 166-191; F. Braudel, "La mort de Martín de Acuña", M. Chevalier-R. Ricard-N. Salomon (ed.) *Mélanges offerts à M. Bataillons [Bulletin hispanique 64 bis]* içinde, s. 3-18.
- 27 E. Sola-J. F. De La Peña, *Cervantes y la Berbería*, s. 98. Sola ve De La Peña, Stefanos adında Yunanlı bir dönme tarafından ihbar edildiğini savunuyorlar. Sanırım, Peloponnesos'ta Kalamatalı Stefanos Papadopoulos'tan söz ediliyor. Stefanos 1571-72 sonbaharı ve kışında ayaklanma hazırlığı sırasında, Macario de Malvasia'nın yakın arkadaşı; onu ağır bir şekilde suçluyor ve düşman oluyorlar. Napoli'den ayrılıp Türkiye'ye dönüyor, din değiştiriyor ve İspanya'nın hizmetinde çalışan eski arkadaşlarını ihbar etmeyi iş ediniyor. Bkz. J. M. Floristán, *Fuentes...* I, s. 303, n. 16.
- 28 7 Şubat 1578'de ateşkes antlaşmasının imzalanmasına dek Margliani'nin girişimleri için bkz. F. Braudel, *El Mediterráneo...*, II, s. 670; E. Sola-J. F. De La Peña, *Cervantes y la Berbería*, s. 99; J. M. Floristán, "Los prolegómenos...", s. 61.

BİR FİLOLOG OLARAK DRAGOMAN

İstanbul'da, 18. yüzyıl sonundaki dil oğlanları ve dragomanlar hakkındaki makalemden, Türkçe'den çeviri yapan ilk İspanyol tercümanlardan söz etmiştim. Burada sunmak istediklerim, bir anlamda, daha önce bu konuda yazdıklarımı tamamlıyor. Bunun yanı sıra, zamanda bir geri dönüş yapmama ve size 17. yüzyıldan önce yaşamış bir başka tercümanın yapıtlarını sunmama izin verin. Ama "bir filolog olarak dragoman" bahsine girmeden önce, yukarıda sözünü ettiğim çalışmamda ele aldığım bazı tercümanların donanımlarını, kökenlerini, farklı özgeçmişlerini ve bu işlerle ilgili kurumları bir kez daha anımsatayım. Bu, konuya bir çerçeve çizilebilir için gerekli.

İlk sırada Francisco Bautista geliyor. Bautista Cezayir'de tutsak olduğu sırada, bu durumdan faydalanıp Arapça ve Türkçe öğreniyor. Arapça bilmesi, sonraları ona Fas Sarayı'nda, farklı konularda tercüman olarak çalışma olanağı sağlıyor. Türkçe bildiği için 1784'te Aristizábal'la beraber İstanbul'a gidiyor. Aristizábal'ın İstanbul'a gidiş nedeni, yeni büyükelçi Juan de Bouligny'nin iki büyük güç arasında 1782'de imzalanan antlaşma dolaısıyla İspanya kralı adına sultana vereceği armağanları götürmek. Ayrıca, 1788'de Fas'ı ziyarete gelen bir Türk veziri ve büyükelçisini, Faslı bir elçi ve Fas kralının Osmanlı sultanına vereceği armağanlarla birlikte taşıyan ve Juan José Martínez tarafından gönderilen bir firkateynle Bautista, ikinci kez İstanbul'a yolculuk ediyor. Francisco Bautista, daha sonraları, Alicante'de Arapça ve Türkçe dillerinde tercüman olarak görev yapar. Her ne kadar iki dili de konuşuyor olsa da, yazamadığı için eleştirilir.²

Valencia kökenli Luis Josef de la Torre, adı geçen çalışmamda ele aldığım ve Türkçe'den çeviri yapan bir başka tercüman. Fakat, Luis Josef de la Torre'nin payına başka görevler de düşecektir. Aristizábal'ın 1784'teki İstanbul yolculuğunda, Francisco Bautista ve José Moreno'nun yanı sıra, Lu-

* Cervantes Enstitüsü, Napoli

is Josef de la Torre de ona eşlik eder. José Moreno, krallık emriyle, *Viaje a Constantinopla en el año de 1784* adıyla bilinen raporu kaleme almakla görevlendirilmişti. Genç Luis Josef de la Torre İstanbul'a doğru yola çıktığında henüz 19 yaşındaydı, görevi yolculuk süresince Juan de Bouligny'nin karısına "refakat" etmekti. İstanbul'a geldiğinde, önce İspanya kralının armağanlarını korumakla görevlendirilmiş olan Dionisio Aguilar'ın emrine verildi; sonra, Bouligny'nin tavsiyesi üzerine, iki buçuk yılını Türkçe, Yunanca, İtalyanca ve Fransızca öğrenmeye ayırdı. Bu sürenin sonunda, İspanya elçiliğinin birinci ve ikinci tercümanlarının onayını aldıktan sonra, artık tercüman olarak çalışabilecek duruma gelmişti. Böylece, de la Torre'ye İspanya gezisinde Osmanlı Büyükelçisi Vasıf Efendi'ye eşlik etme görevi verildi. Geçirdiği büyük bir kazadan sonra sağlığı bozulmuştu, bu yüzden Bouligny'ye Boğaz Kenti'nden ayrılıp vatanına dönmek istediğini söylemişti. De la Torre'nin Vasıf Efendi'yle –büyükelçinin yanında de la Torre'den başka bir Babiâli tercümanı ya da mütercimi, kendi tercümanı ve bir de sadece "Valencialı" olarak adı geçen bir İspanyol tercüman daha vardı– İspanya'ya geldiğini doğrulayan yerel kaynaklar var. 23 yaşında Osmanlı büyükelçisiyle İspanya'ya dönen Josef de la Torre, Barselona'da, Vasıf Efendi'nin yanında tercüman olarak çalışmaya başladığını söylüyor ve "hem karantina evinde hem de dışarıda İspanyol dilinin tercümanı" olarak atanıyor. Fakat bu göreve getirilmesine karşın tercüman olarak yükselmez. Bir başka belgede, hastalığı dolayısıyla Valencia'ya gidebilmek için yardım ister. "Konstantinopolis'ten geleli beş yıl oldu..." diye dert yanar. Arşivlerde daha sonraki etkinlikleriyle ilgili hiçbir bilgi bulamadım.³

Öteki elçiliklerde olduğu gibi, İstanbul'daki İspanya Büyükelçiliği'nde de bir Türkçe-İspanyolca tercümanlar topluluğu oluşturuluyordu. Tercümanlık, bir meslek olarak ilk kez, Osmanlılarla diplomatik ilişkilere giren ilk ülke olan Fransızlar tarafından benimsendi; 18. yüzyılın sonlarında İstanbul'daki en önemli yabancı elçiliğe sahip olan ülke de Fransa'ydı. Şekillenmesine Fransızların önyak olduğu bu kurumu özetleyen bilgileri daha önce sözünü ettiğimiz makalemizde vermiştik.⁴ İstanbul'daki öteki yabancı delegasyonları örnek alan İspanyol Büyükelçisi Juan de Bouligny, 10 Temmuz 1783 tarihinde Kral III. Carlos'a gönderdiği mektupta, elçilikte mütercimler bu-

lunmasının gerekliliğinden söz ediyor ve Bâbüâli'yle işleri yürütmek için farklı nitelikte tercümanlara ihtiyaç olduğunu, çünkü çok acil bir durum olmadıkça elçiliğin bakanlıkta doğrudan ilişkiye geçmesinin alışılmış bir yöntem olmadığını, tercümanların görüşmelerde aracılık yaptıklarını söylüyordu. İspanya elçiliğinde üç mütercim görev yapıyordu: Birisi elçilik bünyesinde çalışan ve elçiliğin işlerine bakan ve doğrudan İspanya Sarayı'na bağlı bir mütercim; bir diğeri dışarıdan çalışıp büyükelçi ve Bâbüâli vezirleri arasındaki bütün işlerde aracılık yapan Bâbüâli mütercimi; ve gümrük ve donanmayla ticari işlere bakan ve yine dışarıdan çalışan bir başka mütercim. Mahkemelerde İspanyol uyruklular için aracılık yapan tercümanlarla ilgili bir bilgiye rastlamadım. Bunun dışında, mütercimlerin uyruğuyla ilgili şunu söyleyebiliriz: İlk başlarda İstanbul'daki İspanyol Büyükelçiliği'nde görev yapan mütercimler İspanyol uyruklu değillerdi. Osmanlı uyruklularla çalışacak olan İspanyol uyruklu tercümanlar yetiştirilene kadar, Bouligny, tercüman olarak Müslüman olmayan Osmanlılarla ve İtalyanlarla çalışmıştı.

İspanyol tercümanlar nasıl yetiştirildi? Yukarıda sözünü ettiğim mektupta Juan de Bouligny III. Carlos'a bir dragomanlar topluluğu oluşturulmasının gerekliliği yanında bir de Doğu dillerinin öğretileceği "dil oğlanları" okulunun kurulmasının anlamlı ve gerekli olduğunu yazıyordu. Bu okullarda ilerisi için dragoman adayları yetiştirilecekti. Ve şöyle diyor: "Dil Oğlanları"nın kurulmasıyla öteki elçilikler de kendilerine hizmet verecek tercümanlar bulacaklar." Yerel halktan eğitilecek ve kullanılacak kimseler seçilecek olursa, bu öğrenciler konusunda Bouligny kuşkularını şöyle dile getiriyordu: "İspanyol asıllılar arasından seçilecek dil oğlanlarının görevlerini daha iyi ve daha yürekten yerine getireceklerinden hiç kuşku yok, ama bir sakınca var, o da bu gençlerin Türklerin davranış biçimine alışmakta zorluk çecekleri. Bu ülkeden olanlarsa aynı davranışlara daha alışık ve Doğu dillerini öğrenmeleri daha kolay." Ve devam ediyor: "Majesteleri Dil Oğlanları Okulu'nu burada kurmaya karar verirse, oradan gelecek öğrencilerin eğitim görmüş olmaları, en azından dilbilgisi ve söz sanatını iyi bilmeleri, hele felsefe öğrenimi görmüş olmaları çok daha iyi olacaktır."

İstanbul Elçiliği'nin bu mektuptan öncesine ait belgelerinde maaşlı "Dil Oğlanı" olarak büyükelçinin yeğeni Lorenzo Mabili y Bouligny'nin

adı geçiyor. İspanya'nın Ankara Büyükelçiliği'ne verilen kayıt defterlerindeki bilgiler de dil oğlanı olarak eğitim görmek için İspanya'dan gençlerin geldiğini doğruluyor. İstanbul'da Don Cosme, Comidas de Carboñano'nun karısının oğluna dil oğlanı olarak görev verilmesi için başvurmuş. Anlaşılan bu gence istenilen görev verilmiş. Arşivlerde adı geçen dil oğlanlarına baktığımızda İstanbul'da bir Dil Oğlanları Okulu'nun varlığını doğrulayabiliriz. Ama yine de böyle bir kurumla doğrudan ilgili belgeler aranmalı.

İstanbul, Türkçe'ye çeviri yapacak mütercimlerin eğitilme merkezi oluyor. Çalışmamda adı geçen birçok tercüman arasında bir örnek Domingo Stefani. Daha önce Kudüs ve Kahire'de bulunmuş olan ve Arapça bilen Domingo Stefani, Türkçe'sini ilerletmek için İstanbul'a gitme konusunda amcasından yardım istiyor; kendisi de tercüman olan amcası Pascual Estefani 19 Eylül 1790 tarihli bir mektupla dil oğlanı olarak okula alınması için başvuruyor. Daha sonraları İstanbul'dan İspanya'ya, o günlerde Doğu dilleri ustalarının çalışabilecekleri yegâne kurumlar olan Secretaría de la Interpretación'da (Çeviri Dairesi) ya da Real Biblioteca del Escorial'da çalışmak üzere tercümanlar da gelmiştir. Halep doğumlu rahip Elias Chidiac ve Ragusa konsolosu Don Antonio Bani'nin oğlu Don Nicolás Bani yukarıda adı geçen kurumlarda çalışanlardan ikisi. Bu sonuncusu, işe başlamadan önce Arapça'sını geliştirmek için bir yıllığına Lübnan'a gitmek koşuluyla tercüman olarak majestelerinin hizmetine girecekti. Bu işe girmesi için Bouligny ona yardım etmişti. Başka bir belgede, kralın "Konstantinopolis'ten Real Biblioteca'da çalışmak üzere gelen Propa da Fide Koleji öğrencisi, Süryanice ve bu milletin tarihi üzerine derin bilgiye sahip, aynı zamanda Arapça ve kendi dilini iyi bilen Halepli din adamı Don Elias Seidiac'ı da, her ne kadar bu kişi modern bir kütüphaneci olsa da, Don Miguel Casiri gibi hizmetine aldığı"ndan söz ediliyor.⁵

İspanyol elçiliğinin İstanbul'daki mütercimleri arasında, saray tercümanı Cosme Comidas da önemli bir isim.⁶ Cosme Comidas de Carboñano ya da Cosme Comidas Carbognano, ne İspanyol'du ne de İtalyan, her ne kadar adı İspanyolcalaştırılmış veya İtalyancalaştırılmış da olsa, kendisi Ermeni kökenliydi ve Osmanlı tebaasıydı. Babası Hovannes Kömürçiyen da mütercimdi ve Sicilya kralının hizmetinde çalışmıştı. Adını ve soyadını

bu vesileyle değiştirmiş, Jean Carbognano olmuştu. Böylece, bir tercma-
nın oğlu olan Cosme Comidas İspanya kralının hizmetine girmeden önce
mütercim olarak Napoli Elçiliği'nde çalışmıştı. Bu görevinde genç ve akıllı
Cosimo kısa sürede elçiliğin en önemli temsilcisi olan Ludolf kontunun
sempatisini kazanmış, sosyal yaşamını kontun yakın çevresinde geliştir-
mişti. Kontun evinde ve Yeniköy, Tarabya, Büyükdere vb'deki görkemli ya-
lılarda konuk edilmışti. İrlandalı gezgin Buck Whaley'in anlattığına göre
Bouligny'nin maliknesindeki gece davetlerine de katılmıştı. O günlerin
İstanbul'unda Cosme Comidas, 1778'de Tarabya'da oturan Başrahip Sesti-
ni, ve *Letteratura turchesca*'nın⁷ yazarı olduğu sanılan Başrahip Toderini gi-
bi bilge kişilerle de ilişki kurmuştu.

1802-1913 arasında Pera Dil Oğlanları Okulu'nda Türkçe ve İtal-
yanca ğretmenliği görevinin yanı sıra Comidas, tanıdıklarımız arasında
Çalışma alanını genişleterek filoloji konularında da yapıtlar veren terc-
manların ilkidir. Eserleri arasında, 18. yüzyıl sonları İstanbulu'nun to-
pografyasını ve eski eserlerini betimlediği, 1794'te Bassano'da basılan
Dezcrizione topografica dello stato presente di Costantinopoli; 1807'de Ro-
ma'da basılan ve bir soyağacı ekleyerek büyükbabası Der Comidas'ın ha-
yatını anlattığı *Ristretto della vita e martirio del servo di Dio Don Cosmo de
Carbognano*; konumuzla ilgili 730 sayfalık seçmeleri *Primi principi della
gramatica turca, ad udo dei missionari apostolici di Costantinopoli* sayılabi-
lir.⁸ Bu son eserin birinci bölümünde dilbilgisi öğeleri tek tek ele alını-
yor: Birinci alt başlık adlar (sayfa 1-56), ikinci alt başlık fiiller (sayfa 57-
492) ve üçüncüsü belirteçler, edatlar, bağlaçlar ve önlemler (sayfa 493-
524). İkinci blmde dilbilgisi kuralları sıralanıyor. Bu bölüm de iki alt-
blmden oluşuyor: Birincisi (dördüncü altbölüm) yapı ya da sentaks
zerine (sayfa 525-620), ikincisi ise (beşinci altbölüm) yazım ve Türkçe
söyleyiş biçimlerini içeriyor (sayfa 621-656). nc blmde dilin pra-
tik kullanımı anlatılıyor: Altıncı altblmde yazarın Türkçe ğrenenler
için özel olarak hazırladığı, İtalyanca karşılıklarıyla günlük Türkçe diya-
loglar yer alıyor (sayfa 657-699). Son ve yedinci altbölüm Marquado Gu-
dio'nun Latince alegorik öykülerinin yazarın kendi çevirisiyle Trkelerini
ayrılmış (699-717).

Bu dilbilgisi kitabı, adından da anlaşılacağı gibi, İstanbul'a giden Papalık misyonerlerinin kullanımı için düşünülmüş, "...giacchè la celebre Gramatica del Meninski per essere molto diffusa non era accomodata all'abilità d'ognuno e per intenderla si richiedeva una intiera cognizione della Lingua Arabe, e Persiana..."⁹ Aşağıdaki örnekler bu savı kanıtlıyor:

- "Babân-kilisejê gidêrse-imis fukarajâ ciok parâ daghydyr ymis"
- "Mi è stato detto, che il tuo padre quando andava in Chiesa, dispensava molto danaro ai poveri."¹⁰
- "bu jyl Rumlâr Paskalijay Mardyn-autuzundâ edegekler
- "i Greci hanno da fare la Pasqua quest'anno ai trenta di Marzo"¹¹
- "ben dün luturjâ isitdikdên son-ra Ghalatajâ gitdim
- "io jeri dopo d'aver sentito la Messa sono andato in Galata"¹²
- "sen kilisejâ gitdigin-zamân benim icinde dua edêrmisin?
- "tu, cuando vai in Chiesa, preghi anche per me?"¹³
- "Ermenilêr ve Rumlâr ciarsamba ve giuma günleri et jemezlêr"
- "gli Armeni, e i Greci non mangiano carne ne giorni di Mercoledì, e Venerdì"¹⁴

İtalyanca konuşanlar için İspanyol elçiliğinde çalışmış bir Türk-Ermeni mütercim tarafından hazırlanmış böyle bir Osmanlı Türkçesi dilbilgisi kitabının İspanyolca bibliyografya için ne önemi olabilir diye sorabiliriz. Bu sorunun mantıklı yanıtı aşağıda vereceğim bilgide yatıyor. 18. yüzyıl sonlarında İspanya'daki Oryantalist çevrelerde Cosme Comidas, İspanyollar için bir Türkçe gramer kitabının yazarı olarak da tanınıyordu. Ayrıca, büyük olasılıkla o günlerde satın alınmış olan İtalyanca dilbilgisi kitabının bir örneği de Madrid Krallık Sarayı'nda saklanıyor.¹⁵ O günlerin başvurulmuş başka belgelerinde, Ermeni kökenli tercümanın iki gramer kitabı olduğundan söz ediliyor: Biri *Rudimentos de la Lengua Turca* (Türk Dili Üzerine Temel Bilgiler), öteki bugüne dek hiçbir yerde rastlamadığım *Tratado de Ortografia de la Lengua Turca* (Türk Dili Yazım Kı-

lavuzu). Belgelerde bu iki elyazmasının İstanbul'dan çıkışı ve Madrid'e gelişiyile ilgili bilgilere rastlıyoruz. 15 Ağustos 1786'da, İstanbul'dan Madrid'deki ilgili mercie gönderilen mektupta *Sistema Político, Rudimentos* ve *El Tratado*'nun gönderildiğinden özellikle söz ediliyor. Yine aynı yazıya, "José'ninki çıktı, ama ötekininki eksik," diye bir not düşülmüş.¹⁶ S. Lorenzo, 28 Kasım 1786 tarihli bir belgede, *Rudimentos* ile *Ortografia de la Lengua Turca*'nın ve José de Bouligny'nin politik haberlerini içeren bir notun teslim alındığı kaydı var.¹⁷ Öte yandan Señor José Anduaga'nın Temmuz 1788 tarihinde yazılmış bir notunda, "Size Don Cosme Comidas de Carboniano tarafından hazırlanmış Türk Grameri'ni gönderiyorum..." deniyor. Başka bir yerde ise, "10 Aralık 1788'de Anduaga bu gramer kitabını, yine Comidas'ın el yazısıyla, görmesi için Don Pasqual Stefani'ye verdi," deniyor.¹⁸

İstanbul'da Juan de Bouligny'nin başında bulunduğu elçiliğin açılışının ilk günlerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikleri üzerine İspanyol Sarayı için hazırlanan raporlar her gün çalışmayı gerektiriyordu. Siyasal yapı, ticaret, kıyıların durumu, İstanbul kenti, raporlarda işlenen konulardan bazılarıydı. Cosme Comidas, saray mütercimi olarak elçilikte çalıştığı günlerde Madrid'e, İstanbul, 25 Haziran 1783 tarihli on üç sayfalık bir sözlük özeti gönderiliyor.¹⁹ Her ne kadar eserde hazırlayanın adı olmasa da, bir Türkçe uzmanı olarak tercüman Comidas'ın eserin yazarı olduğu ya da danışman olarak hazırlanmasına katkıda bulunduğu akla geliyor. Bu el kitabı da üç ayrı bölümden oluşturulmuş:

- I. Bir yabancı elçinin Osmanlı dairelerinde görüştüğü kişilerle ilgili bölüm.
- II. İlişkili dairelerin işlerini yürütmek için başvurulacak önemli kişilerin adlarıyla ilgili bölüm.
- III. Anlaşmalar, karamneler vb ve sarayla yapılacak görüşmelerde kullanılan Türkçe sözlerin anlamlarıyla ilgili bölüm.

İlk bölümde, sadrazamdan divanı tercümanına dek on makamın listesi ve açıklamaları bulunuyor. İkinci bölümde yönetimle ilgili 27 maka-

mın adları sıralanmış: Şeyhülislamla başlıyor ve Karacı Başı'yla son buluyor. Üçüncü bölümde 58 sözcük, buna ilaveten hicri takvimdeki ayların isimleri, bunların güneş takviminin ay adlarıyla karşılaştırması ve açıklaması var. Bu üçüncü bölümde terimlerin tercümesinde gösterilen dikkat ve titizliğe rağmen –örneğin teskere sözcüğüne bakınız– Ramazan ayı “çile ayı” olarak tercüme edilmiş.

Cosme Comidas'la ilgili elimdeki bilgiler bu kadar.

Her ikisi de Doğu Dilleri Okulu'ndan olan Don Antonio López de Córdoba ve Gerardo de Souza, 13 Aralık 1818'de İstanbul'daki elçiliğe geliyorlar.²⁰ Burada ticaret ataşesiyken İspanya'yla yazışmalarının büyük bir bölümü korunmuş olan Don Antonio López de Córdoba'nın Türkçe'yi iyi bildiğini ve tanınmış bir kitapsever olduğunu biliyoruz. Dil Öğretmenleri Okulu'ndan sonra uzun yıllar elçilikte tercüman olarak çalışmış.²¹ Bir başka bilinen gerçek de, 1869'da kitapçı Guijarro'dan satın alınan ve bugün Madrid Milli Kütüphanesi'nde bulunan Türk elyazmalarının büyük bölümünün, İspanya Büyükelçiliği'nin Bâbîâli'deki tercümanı Antonio López de Córdoba'nın kütüphanesinden geldiği. Ne yazık ki onun hakkında toplanan belgelerin yetersizliği nedeniyle burada kişiliğinden fazla söz edemeyeceğim. Ancak, bir başka tercümanın bugün Milli Kütüphane'de bulunan eserinden söz edebilirim. Bu belgeler büyük olasılıkla Antonio López de Córdoba'nın elinden geçmiş ve kendisi de bunlardan yararlanmış.

*Vocabulario de la lengua española en Turquesca*²² adlı yapıt, yazarın da kitabın başında belirttiği gibi, “Majestelerinin Napoli ve Sicilya tercümanı, İspanyol baba ve anneden olma, hiçbir zaman Türkiye'de bulunmamış 25 yaşındaki Simon de Fonseca'nın kaleminden çıkmış” bir eser. Bu açıklamalardan sonra tarih: Napoli, 30 Ağustos 1626, ve bir ithaf var: “Majestelerinin Meclisinden Domingo de Gaztelu y Gamboa'ya.” 1626 yılı, Avrupa dillerinden birine bir Türkçe sözlük hazırlamak için erken bir zaman. En bilinenlerden M. Petit de la Croix'nın iki ciltlik elyazması Fransızca-Türkçe sözlüğü 22 Mart 1666'da tamamlanmış. Bir başka sözlük, üç ciltlik *Dictionaire italo-turc*, Kapusen rahibi Peder Bernard de Paris tarafından 1661-1662'de hazırlanmış ve daha sonra Peder Pierre

d'Abeville'in çevirisiyle 1665 yılında Propaganda Fide matbaasında, Roma'da basılmış. Bunlar 1680'de Francisci a Mesgnien Meninski'nın ünlü *Lexicon Arabico-Persico-Turcicum ad singulas voces et phrases significatione latina ad usitatiores etiam italica...* adlı özgün çalışması basılana dek bu konudaki ilk çalışmalardı. Francisci a Mesgnien Meninski Polonyalıydı ve Avusturya imparatorunun hizmetinde uzun yıllar tercüman olarak çalışmıştı. *Lexicon Arabico-Persico-Turcicum...* çok zorlu bir çalışmanın ürünüydü, 1780 yılında Viyana'da basılan eser beş ciltten oluşuyordu. Paris Krallık Kütüphanesi'nde ve 1721-1729 arasında Louis-le-Grand Okulu'nda Arapça ve Türkçe profesörü olarak çalışan Suriye kökenli François Barout da, 1727'de bir sözlük hazırlamıştı: *Dictionnaire turc et français a l'usage des Enfants de langue*.²³

Yeniden Simón de Fonseca'nın *Vocabulario*'suna dönecek olursak, 121 sayfalık metinde sözcükler ve hazır cümleler arasında paylaştırılan toplam iki yüz girdi var. Maddeler, K, U, X, Y ve Z ile başlayan kelime grupları için ayırım yapılmadan A'dan V'ye kadar sıralanmış. Son bölüme aşağıdaki ekler konulmuş:

1. Ay adları,
2. Haftanın günleri,
3. Paskalya ve oruç ayı adları,
4. Türklerin en çok kullandığı özel adlar, toplam 47 ad,
5. Kral, imparator, devlet erkânı, kral naipleri, vali, kaptan paşa ve paşaların adları..., 20 makam adı,
6. "Sayılar": 1'den 100'e kadar, tek tek yazılışları, sonra yüzlü, binli sayılar, binlerin katları ve son olarak bir milyonun yazılışı,
7. Türkçe alfabe.

Kelimeler üç sütun olarak sayfaların iki yüzüne yazılmış: Birinci sütunda İspanyolca terim, sonra Latin harfleriyle Türkçe karşılığı, üçüncü sütunda ise aynı sözcüğün Arap harfleriyle yazılışı yer alıyor. Seslerin sıralanması alfabetik bir sıra izlemiyor; örneğin sayfa 51b'de: guerra, gusto, gasto, gracia, gloria... Ayrıca, bazen bir terim aynı madde içinde

ya da farklı maddelerin altında yineleniyor. Ancak yazarın izlediği bazı kurallar şöyle:

Her ad için tekil ve çoğul belirtiliyor.

- Fiilin mastar halinin yanı sıra di'li geçmiş zamanın üçüncü tekil ve çoğul şahısları ve geçmiş zamanın üçüncü tekil ve çoğul şahısları verilmiş.
- İçinde fiil olan deyimler için olumsuzluk ekleri de gösterilmiş, örneğin:

- *a ti no te doi credito: sana inanmanum*

- *a ti te doi credito: sana inanurum* (2a/b)

- *a ti te he dicho mentiras: sana ialan suiledum*

- *a aquel no le he dicho mentiras: ona ialan suilemedum* (2a)

Ayrıca N maddesinde birçok fiilin olumsuz şekilleri de veriliyor:

- *no me escucha: dinglemez beni*

- *no nos escucha: dinglemez bize* (sic!)

- *no escucha nuestras palabras: anglamaz suzlerumuz* (81a)

- Nesne takımlarında kişi zamirleri, adlara ya da sıfatlara eklenen iyelik takımlarına örnekler verilmiş:

- *a mi casa: benum euime*

- *a su casa: honung euine* (3b)

- *a ti es prouechoso: quieferetdur sana*

- *a nos es prouechoso: quieferetdur bize*

- *a aquel es prouechoso: ona quieferetdur*

- *a aquellos es prouechoso: honlara quieferetdur* (11a)

Vocabulario ilk bakışta belirli bir düzene sahip görünse de ayrıntılarına göz atıldığında, Osmanlı Türkçe'sinin bazı özellikleri öne çıkıyor:

- Okurun gözüne ilk çarpan yanlış, Arap alfabesindeki *sîn* yerine sürekli *sad* kullanılması.
- İkincisi, genellikle Türkçe söz uyumu kuralına uyulmaması. Bu bağlamda son takılardaki sesli harf değişmiyor ve genellikle “u” sesi kullanılıyor. Bu yanlışta, daha az oranda olsa da, Meninski’nin sözlüğünde de rastlanıyor.

- *aquien dizis: quime dersiniz* (11a)
- *agora eneste interim: simdiluch* (13a)²⁴
- *libertad: azatluch* (70a) (burada da “t” yerine “d” kullanılıyor)²⁵
- *aquel no es: hol deguildur* (8a)
- *barbudo: sacal;lu* (17a)²⁶
- *en abundante: berequietludur* (43a)²⁷

Buna karşılık:

- *le dio: uuiridi* (66b)
- *murio: uldı* (71a)

Ya da, Arap harfleriyle yazılışa çeviriyazıda dikkat etmiyor:

- *sin remedio: dermansuz* (Arap harfleriyle -şiz) (99a)²⁸
- Üçüncü olarak, İspanyolca konuşanlar için “ğ”nin fonetik yazılışına da dikkat çekmiyor ve şöyle yazıyor:
- *cebolla: sugan* (28a)
- *carta: quiaguet* (28b)
- *hijo: hogul* (55a)
- Dördüncü olarak Osmanlı yazımında “k”nın “n” sesi olarak kullanılışını hesaba katmıyor ve yanlış bir çeviriyazı kullanıyor, örneğin önceki “*bunung guibi*”.

- Beşinci olarak, sözlüğün en dikkat çeken özelliği “ha” sesini fonetik olarak göstermede karşılaştığı güçlük; olmaması gereken biçimde, hem Arap harfleriyle hem de çeviriyazılarda konulmaması gereken yerlerde kullanılmış, örneğin:

- *buen provecho: hafiyetler* (17a)
- *leon: harslan* (64b)
- *pera: harınut* (89a)
- *espejo: aijne* (hâynah) (43a)
- *aquel: hol* (Arap harfleriyle ûl) (1b)²⁹

“*Cada uez: her bar*”da (32b) ise sessiz “h” ile yazılmamış.

Aynı durum baştaki *ha*, ‘*ayn*’la değiştirildiği durumlar için de geçerli:

- *paga: halufa* (Arap harfleriyle ‘*alûfah*’) (89b)
- *porfioso: hinatchi* (Arap harfleriyle ‘*inâtî*’) (89b)

Ya da belki başka yazılardan kopya ederken sessiz harfleri karıştırdığı düşünülebilir:

- *costumbre: hadet* (Arap harfleriyle hâ) (30a)

Bu bağlamda Latin harfleriyle yapılan çeviriyazılar Arap harfleriyle yazılmış özgün yazıdan uzaklaşıyor.

Bir de, yukarıdaki durumun tam tersi, özellikle çeviriyazıda bugünkü şekilleriyle karşılaştırıldığında *ha* sesini kaldırıyor:

- *gallo: uruz* (53a)
- *india: İndistan* (60b)
- *mucho tiempo: aile zaman* (Arap harfleriyle *haylah zamân*) (73b)
- *otro: aili* (Arap harfleriyle *haylî*) (82b)
- *su razon: acquini* (Arap harfleriyle *haqqîni*) (98b)
- *Hasan: Asan* (109b)
- *Husayn: Usayn* (109b)
- *testigo: siayid* (Arap harfleriyle *şâhid* yerine *şâyid*) (104a)

- Yukarıdakilerin dışında, altıncı durum: fiil zamanlarının İspanyolca karşılıklarını verirken zorlanıyor, yanlışlar yapıyor, özellikle de geçmiş zamanlarda. Kimi zaman şimdiki zaman olarak çeviriyor (ogreniurum: aprendere) (3a), bir başka durumdaysa gelecek zaman olarak:

- *aqui uienes: bonda guielursin*
- *aqui uendras: bonda guielursin* (4a)

Aynı yanlışlar geçmiş zaman kipleri ve dilek kipleri için de tekrarlanıyor.

- *He beuido: igmissem; ha beuido: igmistur* ve *han beuido: igtiler* olarak tercüme ediliyor: (55b/56a)
- *concluieron: hasil holdiler* diye tercüme ediliyor; ama *concluir, hasil holdi* (23a).

Ve bazı soneklerin kökenini bilmiyor:

- *no basta: ietmezmi* (dikkatsizce *mi* soneki eklenmiş) (82a).
- *etmek fiili eilemech* oluyor.³⁰
- *abandonar: terch eilemech* (8b)
- *hazer: eilemech* (54b)
- *Estar: durmak* (45b)

Var'a bir olumsuzluk şekli veriyor:

- *si fuese: uarse*
- *si no fuese: uarmazse* (101b)
- Yedinci olarak, Arapça ve Farsça bilmediği için bazı sözcüklerin kökenlerini bilemiyor, bu yüzden doğru yazamıyor:
- *escribano: quiatib* (Arap harfleriyle *kâtîb*) (41a)
- *El Cairo: misir* (Arap harfleriyle *mîsîr*) (45a)
- *libro: quitab* (Arap harfleriyle *kîtâb*) (69b)
- *rosa: guiul* (Arap harfleriyle *kiyûl*) (93b)

Hepsi aynı Arapça kökten gelen *muhamet*, *ahmet*, *mahamut* gibi isimleri *h-m-d* ile yazıyor ve sonra farklı kökten gelen *ehmet* ve *mehemet*'i de yine *h-m-d* ile yazıyor.

- Sonra, farklı terimleri yanlış tercüme ediyor. Bu bağlamda en çarpıcı örnek belki de ay takvimini hesaba katmayan Müslüman takviminin ayları konusunda. Şöyle başlıyor: henero: regieb, hebre-ro: saban, marzo: remazan... (108a/b).

Bundan başka şu belirsizliklere de rastlıyoruz:

- *apio: afion* (afyon!) (6a)
- *cabrito: cuzi* (kuzu!) (24a), bunlar en önemsiz, zararsızları.

Şimdi *Vocabulario*'nun daha ilginç konularını ele alalım ve yazarın örnek aldığı bazı cümlelere bakalım:

- *de que religión eres: ne giemahatsin* (37a)
- *es sin uellaquería: sadichtur* (46a)
- *guardate de mí: saquin benden* (52a)
- *ha hecho rescate: hihragi hidub* (55b)
- *hacen mucho gasto: chioch hargi hiderler* (56b)
- *hablas al despropósito: iabana suilersin* (59b)
- *yo a ti te he uisto: ben seni guirmissem* (61b)
- *me he uendido: satdi beni* (77a)
- *nombrado señor: adillu sultanum* (79b)
- *no mirar a mis faltas: ichsichluguimuze bacmanuz* (79b)
- *por amor tuyo: senung hatur ichiun* (85b)
- *porq lo desprecias: ne cahri hidersin* (90b)
- *quando el cauallo se sacude: cachian, qui, ati, urquiat, hideiur* (92a)
- *seais mal uenido: quiém, guieldunuz* (98b)
- *si uiniesse a tiempo: eguier rast guieleidi* (99a)
- *sobre la comida: suhbet ustunde* (100a)

- si fuese sordo: seguir holse (100a)
- si yo a ti te hodiesse: eguier ben seni siquieidum (100b)
- si te quieres dexar hoder: eguier istersin siquismaga (100b)
- te ha degollado: bugazladi seni (102b)
- tomando placer: zeuquí hiderquien (104a)
- vino al enprouiso: apansuz guieldi (107a)

Ya da tercümeye, kendi kültürünün fazlaca ağır bastığı bazı örnekler vereyim:

- apostol: ashabe (6a)
- altar: mihrabı / altares: mihrapler (6b)
- auditor: cadi (7a)
- arcangel: feriste (10a)
- Antichristo: Munquir ue nequir (11b)
- autumnno: neuvoz (11b)
- babilonia: Baghdat (15a)
- cosa malganada: haram (23b)
- malganado: haram (74b)
- christiano: zemi (25b)
- espirito santo: ruhul;la (46a)
- eretico: guiaur (46a)
- lei de salud: islam din (65a)
- luterano: quiafir (69b)
- minestra: chiorba (76a)
- moro: areb (76b)
- pasqua: bayram (87b)
- quaresma: ramadan (92a)
- Roma: rinpapa (94a)

Sonuç olarak Simón de Fonseca'nın ne Türkçe, Arapça ve Farsça grameri, ne de Türkçe ile bu diller arasındaki ilişkiyi iyi bildiğini söyleyebiliriz.

Simón de Fonseca Türkiye'ye hiç gitmediğini kendi de söylüyor. Zaten belli. Büyük olasılıkla sözlüğü hazırlarken bazı Türklerin bilgisine başvurmuş, bunlar kendisine sözlü olarak yardım etmişler. Kullanılan terimlerin yazılı şekillerinin incelenmesi bu düşüncüyü doğruluyor, hatta bu yöntemle bilgi verenlerin kökenlerini saptamak bile mümkün. Bazı fonetik bulgular, örneğin sözcüklerin başına konan, okunan ya da okunmayan *hâ* sesi Türkçe'nin Edirne ve Trakya bölgesi şivelerinin özelliklerini yansıtır.³¹

NOTLAR

- 1 *İstanbul Cervantes Enstitüsü Dergisi*, 3 (Ocak 2002), s. 16-23.
- 2 *Age.*, s. 16-17.
- 3 *Age.*, s. 17-18.
- 4 *Age.*, s. 19-21 ve 22.
- 5 *Age.*, s. 19.
- 6 Yaşamı ve eserleri için bkz. E. Dalleggio d'Alessio, "Le Chevalier Cosimo Comidas de Carbognano", *Echos d'Orient*, 1929, s. 42-47 ve K. Pamukyan, "Cosimo Comidas de Carbognano (1749-1807)", E. Özbayoğlu (ed.) *XVIII. Yüzyıl Sonunda İstanbul*, İstanbul, 1993, s. 13-22.
- 7 Gianbatista TODERINI, *Letteratura turchesca*, Venedik, Giacomo Storti, 1787, c. I, s. 74 ve c. II, s. 52.
- 8 Eser Roma'da Propaganda Fide tarikatı tarafından basılmıştır.
- 9 *Age.*, s. 7.
- 10 *Age.*, s. 610.
- 11 *Age.*, s. 552.
- 12 *Age.*, s. 563.
- 13 *Age.*, s. 574.
- 14 *Age.*, s. 559.
- 15 Signatura VIII/10770.
- 16 A.H.N., Estado 4723.
- 17 *Age.* ve M. Arribas Palau, "La Documentación del Archivo Histórico Nacional relativa a Turquía", *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas XXVII* (1991), s. 55.
- 18 A.H.N., Estado 4736.
- 19 A.H.N., Estado 4788.
- 20 İspanya'nın Ankara Büyükelçiliği, Legación Española de Estambul'a ait Registro de Documentos N° 2, ne yazık ki dosya numarası eksik.
- 21 A.H.N., Estado 5963.
- 22 Madrid Milli Kütüphanesi, elyazması 20365.

- 23 İstanbul'da 1995'te gerçekleştirilen serginin katalogundan: *Enfants de langue et Drogmans, Dil Öğ-
lanları ve Tercümanlar*, İstanbul, YKY, Bölüm III "Erudition/Uzmanlık Çalışmaları", 2. Les instru-
ments de travail: grammaires et dictionnaires / Çalışma gereçleri: Gramer kitapları ve sözlükler,
s. 101.
- 24 Meninski'de "*Şimdilik*". Burada ve bundan sonraki örnekler için İstanbul 2000 baskılı Simurg'un
tıpkıbasımını kullanıyorum.
- 25 Meninski'de *azâdlıq*.
- 26 Meninski'de *saqâllû*.
- 27 Meninski'de *bereketlû*.
- 28 Meninski'de *dermânsiz*.
- 29 Meninski'de de böyle.
- 30 Meninski'de de böyle.
- 31 E. KALAY (Ed.), *Edirne İl Ağızları İnceleme-Metin*, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1998; S. OLCAY, *Do-
ğu Trakya Yerli Ağzı*, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1995.

İSPANYA-OSMANLI İLİŞKİLERİ, 18. VE 19. YÜZYILLAR

İspanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki yüzyıllar boyu süren ilişkiler yeterince bilinmez. Bu konuda en fazla bilgi, her iki imparatorluğun da istedikleri sonucu alamadan Akdeniz’de üstünlüklerini kabul ettirmeyi amaçladıkları 16. yüzyıldır. Bu yüzyıl boyunca iki güç arasında sürekli çatışmalar yaşanmıştır.¹

Kısa süreli ateşkeslerle zaman zaman ara verilmiş olsa da, iki ülke arasındaki düşmanlık nedeniyle 1453-1782 arasında yayımlanan metinlerde Türklerin ve Osmanlıların olumsuz yanlarının altı çizilmiş, bu da Osmanlı yönetimi ve bu yönetimin egemenliği altındaki topraklar hakkında elde ki bilgilerin niteliğini etkilemiştir. İspanya’ya Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki bilgiler elçiler, casuslar, Kutsal Topraklar’dan dönen hacılar ve din adamları, tutsaklar ve dönmelerin anlatı ve raporları aracılığıyla geliyordu. İspanyol yönetici sınıfı Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki bilgileri, basılı ya da elyazması olsun, bu raporlardan alıyordu. Ancak en çok bilgi getirenler din adamları, tutsaklar ya da eski tutsaklardı. Bu kişilerin yazarkenki amaçları hâlâ tutsak olanları kurtarmak için en fazla parayı toplamak, ayrıca Hristiyanlığın o dönemde Osmanlıların elinde olan kutsal mekânlarında İspanya’nın varlığını hissettirmekti. Bir “Kötü Türk” imajı yaratmak için bilgileri taraflı aktarıyor, saptırıyorlardı. Osmanlı topraklarında ve Doğu’da yaşayan Hristiyanların kötü yaşam koşullarının altını çiziyor, sultanların acımasızlığını anlatıyor, tebaalarının kendi dinlerine ne denli bağlı olduklarından, kötü alışkanlıklarından söz ediyorlardı.²

Ancak, Osmanlıların daha sevimli yüzünü gösteren bir akım olduğunu da unutmamak gerek. Bu tür metinlerin en önemlisi, 16. yüzyılda yazılmış ünlü *Viaje de Turquía* (Türkiye Seyahati) adlı kitap. Bu kitapta Büyük

* Pompeu Fabra Üniversitesi, Barselona

Türk'ün gücüne duyulan hayranlık (İspanyolca'da yaygın bir deyim "*fuerte como un turco*"dur, yani Türk gibi güçlü; Katalanlar ise "*febrer curt, mes brau que un turc*" yani Türk'ten güçlü, derler), Bâb-ı Ali'nin yani Yüce Kapı'nın zenginliği ve ihtişamı anlatılır (elbette bu betimlemeler haremın büyüğü bir yer olarak düşünölmesinin, sultanların resimlerinin haşmetinin nede-nini anlaşılır kılıyor).

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra yavaş yavaş da olsa durum değiş-meye başladı. İspanyol ve Türk gemileri arasındaki deniz savaşları, korsan çatışmaları azaldı, neredeyse tamamen yok oldu. İki ülke arasındaki ticaret ve taşımacılık, üçüncü ülke gemileriyle yapılıyor olsa da, giderek önem kazandı. Yöneticiler, tüccarlar ve denizciler arasında Akdeniz'de güvenli bir yolculukla doğrudan Doğu'daki limanlara gidebilmek isteyenlerin sayısı her gün biraz daha artıyordu. 1740'ta Napoli kral naipliği sırasında Osmanlı İm-paratorluğu'yla bir barış antlaşması imzalayan III. Carlos, 1759'da tahta çık-tı.³ Elçi Juan de Bouligny'nin 1779'da başlattığı müzakereler, birçok zorluk aşıldıktan sonra, Bâbiâli'yle⁴ bir barış ve ticaret antlaşmasıyla sonuçlandı, ama antlaşma ancak kırk yıl sonra, 1782'de⁵ imzalanabildi.

İspanyol-Osmanlı ilişkileri açısından 19. yüzyıl, 1782'de (barış ant-laşmasının imzalanmasıyla) başlayıp 1922'de (Osmanlı İmparatorlu-ğu'nun çöküşü ve bugünkü Türkiye'nin doğusu) sona eren uzun bir dö-nem oldu. İlk tarih, 1782, barışçı ilişkilerin kurumlaşmasının başlangıcıy-dı. Bu tebliğin konusunu oluşturan sürede, ticaret bir önceki dönemde kar-şılaştığı engeller ve zorluklarla karşılaşmadan gelişti. Rahatlamanın sonuç-larından biri, İspanya'nın araçlara gerek kalmadan, yeniden Doğu Akde-niz'le buluşması oldu. İspanyol donanması komutanı ve kralın elçisi olarak 1784'te küçük bir filoyla İstanbul'a gelen Gabriel de Aristizábal, bu gemile-rin "Haçlı Seferleri'nden beri" İstanbul limanına demir atan ilk İspanyol savaş gemileri olduğunu söylüyor ve ekliyordu: "Şimdiye kadar asla, barış için bile gelemezdik."⁶

İmparatorluğun başkentinde Aristizábal'ın en çok dikkatini çeken, kentin hem coğrafi, hem de stratejik açıdan imrenilecek konumu olmuştı ("uyum ve güzellik açısından dünyanın en iyi yeri"). Kentin verdiği hizmet-leri övüyor ("en aleladesinden en nefisine dek her türlü mal bulunuyor") ve

birçok halk hamamı olduğundan söz ediyordu. Ama gezginleri en çok etkileyen sultanın gösterişli yaşamıydı (“akla gelecek ne kadar lüks varsa”). Aristizábal’ın İstanbul betimlemelerinde biraz düş kırıklığı da sezilmiyor değil, bu serzeniş en çok kent yapısı ve mimarisinden söz ederken öne çıkıyor. Ona göre “Türklerin fanatıklığı ve şaşmaz kayıtsızlığı” sürekli çıkan salgın hastalıklara karşı gerekli önlemlerin alınmasına engel oluyordu.

Yüzyılın sonuna dek İstanbul’a birçok resmi ziyaret yapıldı. Gidenlerden bazıları Baltasar de Sesma, Juan de Navarrete, Federico Gravina, José Solano Ortiz de Rozasi Juan Ferrer, Juan de Villavicencio, Felipe López de Carrizosa, Migual Comenche, Nicolás de Módena, Rafael Illescas, José Usel y Guimbarda ve Miguel Cerguero idi. Aralarından en çok ses getireni, 1787’de, bir yıl önce Osmanlı Sarayı’nın Madrid’e elçi gönderdiği Vasıf Efendi’yi Osmanlı başkentine götürmekle görevlendirilen firkateynin kumandanı Federico Gravina’nın yolculuğuydu. Gravina ve emri altındaki subaylar iki metin yazdılar. Hepsisi kentten (“gözün görebileceği en güzel yer”) ve Osmanlı Sarayı’nın ihtişamından çok etkilenmişlerdi. Ama kentin planı ile mimarisini onlar da beğenmemişlerdi ve yine Türklerin fanatıklığından, ilgisizliğinden şikâyet ediyorlardı.⁷

Bu yolculuklarda kaleme alınan anılardan pek azı o günlerde yayınlanabilmişti.⁸ Yine de, bu anılar birçok metne kaynak oluşturmuştu; örneğin 1790’da José Moreno, temelde Aristizábal’in anılarını kullanarak *Viaje a Constantinopla, Escrito de Orden Superior*⁹ adlı kitabını yayınlamıştı.

İki güç arasındaki asıl önemli gelişme, deniz yoluyla doğrudan ticaretin yeniden başlamasıyla oldu. Her ne kadar Osmanlıların İspanya ve sömürgelerinden gelen mallara (Amerika gümüşü ve sömürgelerden gelen yün ve şarap gibi kimi diğer mallar dışında) gösterdikleri ilgi, İspanya’nın Doğu’dan gelen kumaş ve mallara (tahıl, deri, ilaç, baharat, pamuklu kumaş, vb)¹⁰ duyduğu gereksinim kadar fazla olmasa da, İspanya’ya ve bazı İspanyol limanlarına (özellikle Minorka Adası) gelen Osmanlı gemilerinin sayısını hatırı sayılır derecede arttırdı. Aynı şey aksi yönde giden gemiler için de geçerliydi. Önemli bir gelişme de Karadeniz’in farklı Avrupa gemilerine açılması (önce 1774’te Küçük Kaynarca Antlaşması çerçevesinde Rusya’ya, sonra yavaş yavaş öteki ülkelere), ay-

rica Türk ve (genellikle Türk buğdayı maskesi altında) Rus buğdayının Kuzey Akdeniz'e ve özellikle de İspanyollara ihracatında kayda değer artış sağlanması oldu. Barselona,¹¹ Valencia, Alicante, Mahón,¹² Malaga ve Cadiz¹³ limanlarına gelen, farklı mallar, özellikle buğday yüklü Osmanlı gemilerinin tam sayısı bilinmiyor.

Yıl	Cádiz	Málaga	Barselona	Alicante	Mahón
1797	-	5	12	-	4
1798	16	44	41	1	10
1799	-	-	-	-	1
1800	-	2	2	-	-
1801	-	3	3	-	4
1802	2	6	15	-	-
1803		3	10	6	-
1804	33	18	22	28	
1805	34	84	21	-	-
1806	11	50	49	-	-
1807	15	20	9	-	-
Toplam	111	235	185	35	19

Kaynak: E. Martín Corrales, *Comercio...*, "La Flota...", "Cereales..."; E. Giménez Lopez: *Alicante...*; A. Mari, "El comerç..."

Osmanlı gemilerinin (aslında Rum gemileri) faaliyetleri yalnızca Doğu Akdeniz'den İspanyol limanlarına tahıl ve başka mallar taşımakla sınırlı değildi. Aynı zamanda İspanya limanları ile Livorno, Ceneviz, Marsilya, Lizbon gibi limanlar arasındaki taşımacılığa, İspanya'nın yurtiçi kabotaj faaliyetlerine ve Amerika'daki sömürgeleriyle ticaretine de aktif olarak katılıyorlardı. 1798'de Barselona ve bazı Amerikan limanları arasında bir gidiş dönüş yolculuğu gerçekleştirdiler. Kaptan Kagi Kanelacia (*Idhra Bakiresi*), Demetri Cristofos (*Turliani Bakiresi*), Demetri Samado (*Idhra Bakiresi*) üç direkli gemileriyle Montevideo ve Buenos Aires'e gittiler. Kaptan Demetri Giorgi (*Aziz Nikola*), Kaptan Ciriaco Stamato (*Idhra Bakiresi*) ve Kaptan Georgi Apostolich (*San Nicolas* ve *San Spiridon*) Puerto Cabello ve La

Guaira'ya gittiler. Stabros Kagi Jorge ise üç direkli gemisiyle (*Başmelek Mi-kail*) Veracruz'a yolculuk etti.¹⁴

Bu faaliyetlerin yanı sıra imparatorluğun önemli kentlerinde İspanyol elçilikleri açılıyor ve geliştiriliyordu. Konsolosluklar, özellikle yüzyılın ilk yarısında, Minorkalı Soler'lerin¹⁵ tekelindeydi. Konsolosların, doğu limanlarına gidip gelen denizcilerin ve tacirlerin getirdikleri haberler, İspanyolların Türk toplumu, ekonomisi ve siyaseti hakkında daha gerçek, daha az masalsı bilgiler edinmesini sağlıyordu. Aynı şekilde, İspanya limanlarını ve kentlerini ziyaret eden diplomatlar, tüccarlar ve denizciler de İspanyollar tarafından dikkatle izleniyordu. Buna örnek olarak Vasıf Efendi'nin durumundan söz edebiliriz. Barselona karantinasında kaldığı süre içinde birçok kişi tarafından ziyaret edilmiş, sarayda kaldığı sürede de Madridlilerin merakını uyandırmıştı.¹⁶ Ayrıca, 18. yüzyıl sonlarında Amerika'daki sömürgeleri dahil İspanya limanlarında Osmanlı gemilerine sürekli rastlanıldığını anımsatmakta yarar var.

Napolyon dönemi savaşları sona erdiğinde İspanya ve Türkiye ilişkileri yeniden başladı. Barselona, Valencia, Alicante, Malaga ve Cádiz gibi İspanya limanlarına boşaltılacak buğdayı (genellikle Rus buğdayı) taşıyan İspanyol gemileri Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçiyordu.¹⁷ 1827'de imzalanan antlaşmayla İspanyol ticaret gemileri Karadeniz'de serbest dolaşım hakkına sahip oldu.¹⁸ Ancak, İspanyolların 1820 ve 1830'da yerli tahıl üretimini korumak için dış ülkelerden tahıl ithalatına yasak getirmesi bu trafiği olumsuz etkiledi. 1820'de konulan ilk yasaklar ülke içi üretimde karşılaşılan zorluklar nedeniyle pek uygulanamamış olsa da, ikinci yasaklamalardan (1830) sonra, İspanya ve Osmanlılar arasındaki ticaretin can damarı olan buğday ticareti bir daha toparlanamayacak şekilde durdu.¹⁹

İlişkilerdeki süreklilik daha çok diplomasi düzeyinde oluyordu. İstanbul'daki İspanyolları, esas olarak Cea Bermúdez (1821-1825), Gerardo de Souza (1829-1830, 1847-1852), Sinibad de Mas (1836-1838), Antonio Córdoba, Antonio Riquelme (1853-1861), Guillermo Crespo (1873-1875), Antonio de Zayas (1897-1899), Camposagrado markizi (1902-1910) gibi elçiler temsil edilmişti.²⁰ Yalnızca İstanbul ve İzmir'de İspanya Konsoloslu-

ğu vardı; neredeyse bütün bir yüzyıl boyunca İspanya bu kentlerde Minor-kalı Soler'ler tarafından temsil edildi.²¹

Yukarıda anlatılan süreç 19. yüzyıl başında İspanya'da Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler hakkındaki düşüncelerin değişmesinde önemli bir rol oynadı. Bu değişiklik, kralların koleksiyonlarına da yansımıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda Türklerin ya da Müslümanların varlığının kanıtları, Tunus'un fethi ve İnebahtı zaferi sırasında ele geçirilmiş parçalar ve ganimetlerdi. Hatta bugün El Escorial'da korunan değerli Arap elyazmaları bile savaş ganimeti olarak ele geçirilmişti. Oysa bu koleksiyonlara 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyıl başlarında giren parçalar, Müslüman dünyasının simgesel objeleri, ya satın alınmış ya da armağan olarak İspanya'ya gelmişti. Örneğin, Firdevsi'nin olağanüstü yazma bir *Şehname*'si VII. Fernando'ya armağan edilmek üzere İstanbul'da satın alınmıştı.

1820'li yılların başında Amerika'daki sömürgelerin kaybı, gözlerin iki amaçla Osmanlı İmparatorluğu'na çevrilmesine neden oldu. Birincisi, kaybedilen Amerikan pazarının yerini mümkün olduğunca Doğu pazarlarıyla doldurmaktı. İkincisi, artan dış baskılara (Rus, Avusturya, Fransa ve İngiltere) ve imparatorluktaki azınlıkların İstanbul'un egemenliğini sarsan isteklerine karşı Bâbüâli'nin izlediği politikayı örnek alıp ders çıkarmak.

Birinci durum, yani Amerikan pazarının yerini Doğu pazarıyla doldurmak, daha önce sözünü ettiğimiz tahıl ithalatı yasağından dolayı neredeyse imkânsızdı. Yine de, iki taraf arasında ticareti artırma girişimlerinde bulunuldu. Bu girişimlere bir örnek 1840'ta imzalanan İspanyol-Osmanlı Anlaşması'dır. Bu antlaşmanın bir maddesinde İspanya'ya ayrıcalık tanınıyordu (1838 Osmanlı-Britanya Antlaşması örnek alınarak "dost güçlere tanınan avantajlardan yararlanmak").²² Ama tahıl ticaretinin yasaklanmasından sonra, öteki malların alış verişini hızlandırmak uzak bir olasılık haline gelmişti. N. M. Bremon y López, 1841'de İspanyol-Osmanlı ticaretinin avantajlarını göstermek için bir kitap yayımladı; kitabında ticaretteki hareketsizliğin politik ilgisizlikle baş başa gittiğini kabul ediyordu, böylece Doğu sorunu, ona göre "...bizim (İspanya'nın) katılımımızın azalmasının hiçbir etkisi olmadan" gelişmekteydi.²³ Önemli İspanyol limanlarında Osmanlı konsoloslukları ağı (konsolosluk görevini İspanyollar yapıyor olsalar da) bile kuru-

lamamıştı. 1844'te devlet bakanı, Katalan başkanına gönderdiği yazılı belge-
de, kent Ticaret Konseyi'nde Bâbiâli'yi temsil edecek bir konsolosluk açılma-
sı konusunu tartışmasını ve konsey üyelerine Manuel Berges y Baiges'in bu
göreve getirilmesini uygun bulup bulmadıklarını sormasını istiyordu. Kon-
sey bu başvuruya ilgisiz kaldı: "Konsey şimdiye kadar burada Bâbiâli'nin bir
konsolosu olduğunu bilmiyor. İki ülke arasındaki ilişkiler çok az olduğun-
dan böyle bir kuruma ihtiyaç olduğunu düşünmüyor, ama açılması duru-
munda belki ilişkilerin artması sağlanabilir; bu nedenle atamanın yapılma-
sında bir sakınca görmüyor. Don Manuel Berges'e gelince, Konsey böyle bir
kişinin varlığından haberi olmadığını bildirir; endüstri ve ticaret vergisi mü-
kellefleri arasında adı geçmiyor; gazetede konsey sekreterliğine başvurması
için ilan verildi ama herhangi bir müracaatı olmadı."24

İkinci konu, Bâbiâli'nin Rus, Avusturya, Fransız ve İngiltere'nin ar-
tan baskıları karşısında ne tavır takındığını araştırmak, hangi yöntemlerle
karşı koyduklarını saptamak ve bundan ders almaktı. Ayrıca, bağımsızlıkla-
rını isteyen Balkan halkları (özellikle Yunanlılar), yeni yeni dile getirilmeye
başlayan Arap talepleri, Ermeni ve Kürtlerin talepleri ve imparatorluk için-
deki Hıristiyanlarla ilişkiler, bütün bu sorunlar karşısında ne önlemler alı-
nıyor, bunları öğrenmek gerekiyordu. Genel hatlarıyla uygulanan politika
imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumaya çalışmak, eğer bir bölünme
kaçınılmaz olursa bu bölünmenin o günkü Avrupa güçlerinin ve bunların
arasında en kaygıyla izlenen Rusya'nın yararına olmamasını sağlamaktı.

Bu kaygılar en açık şekilde Fermín Caballero'nun 1828'de impa-
ratorluğun siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmesini inceleyen çalış-
masında gözler önüne seriliyor. Çalışmanın amaçlarını açıkladığı ilk say-
falarda, yazar her ne kadar Osmanlıların Yunanlılar konusundaki politi-
kalarından kaygı duyuyor olsa da imparatorluğa belirli bir sempatiyle
yaklaştığı seziliyor. Londra Antlaşmasıyla Yunanlılara bağımsızlıkları ve-
rildikten bir yıl sonra şöyle yazıyordu: "Misyoner, hacı, tacir, denizci ve
siyasetçi, Osmanlı İmparatorluğu'na kötü niyet ve cahilliğin bu ülke tari-
hine getirdiği renkler ve gölgelerden arınmış olarak bakmalı... Türkiye,
töreleri ve dogmalarıyla uyuşmayan yeni bir görünüm sergiliyor. II.
Mahmud'un dehası Doğu'da bir dev gibi yükseliyor; gölgesi Avrupa'nın

çevresini karartıyor ve hilal dolunay olma yolunda ilerliyor.” Türkiye’nin zayıflatılmasından yana olsa da, böyle bir politikanın komşu imparatorluklara, özellikle de Rusya’ya sağlayabileceği yararlarla da dikkat çekmişti: “Türkleri zayıflatmak uygun gibi görünüyor, ama bundan kim yararlanacak? Zayıflatma politikasının güçlüğü işte burada. Avrupa’yı tehdit eden en önemli tehlike hangisi? Devlet adamları bu konuda bölünüyor: Rusya’nın Türkiye’ye girmesi mi, yoksa Türkiye’nin bilgilenmesi, ilerlemesi mi? Belki de siyasetçiler her iki uç durumu bertaraf edecek bir orta çözüm bulabilirler.”²⁵

V. Roger y Coma da benzer değerlendirmeler yapıyor, Yunanlıların Türklerin elinde çektiklerine değindikten sonra (“şimdi elinde kılıç ve meşaleyle güzelim Yunanistan beldelerini perişan ediyor...”) Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihine duyduğu hayranlığı açığa vurmaktan çekinmiyordu: “Doğrusunu söylemek gerekirse, derin bir görüş, deha ve yetenekten yoksun bir organizasyonla böyle sonuçlar elde edilemez. Görünen köy kılavuz istemez, Osmanlı İmparatorluğu’nun uzun süre var oluşu ve gücü onunla ilgilenmemiz ve değerlendirmemiz gerektiğini gösteren yeterli bir kanıt.”²⁶ M.M. Río y Coronel ise 1828’deki açıklamasında daha ateşli bir Helen yanlısı olduğunu ortaya koyuyor.²⁷

1821-1831 arasında İspanya’nın en önemli gazetelerinden biri olan *Diario de Barcelona* Türkiye’den gelen (genellikle yabancı gazete ve dergilerden aktarılan) haberlere duyulan büyük ilgiyi doğruluyordu. Bu gazete de hemen her gün Türkiye ile ilgili bir haber çıkıyordu. Ancak aynı gazetenin sayfalarında, F. Caballero ve V. A. Roger örneğinde gördüğümüz gibi, açık bir Yunan yandaşlığına rastlanmaması, her türlü düşüncenin ötesinde, Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük Avrupa güçlerinin, özellikle de Rus İmparatorluğu’nun kurbanı olarak gösterilmesi ilgi çekici.²⁸

Özet olarak, dönemin yazarları arasında ve basında Yunanlıların geleceği endişe yaratıyor, ama bu ilgi aynı dini paylaşılan iki toplumdan beklenileceği kadar güçlü değil. Her ne kadar M. M. Río açıkça Helenist bir eğilim gösterse de, o günlerde bu konuya İspanya’nın yaklaşımı öteki Avrupa ülkelerindeki ilgiyle kıyaslanamaz, ne de Lord Byron’la boy ölçüşebilecek bir İspanyol yazara rastlanabilir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz eserler dışında bölgedeki çatışmaların kaydedildiği haritaların çoğalması,²⁹ Osmanlı İmparatorluğu üzerine yabancı dillerde yazılan eserlerin İspanyolca'ya çevrilmesi, bu dönemde Doğu'da olup bitenlere ilginin arttığının başka göstergeleri. Bu eserler arasında, 1840 yılında çevirisini "Edebiyatçılar Birliği"nin üstlendiği J. M. Jouannin ve J. Van Gaser'in çalışmalarını sayabiliriz. Ayrıca, Kutsal Topraklar'ın geleceğine de ilginin arttığını belirtmek gerek. 1844'te Kudüs'teki Kutsal Yerler'in korunması üzerine bir kitap yayımlanıyor,³⁰ ayrıca 1840 ve 1850 yıllarında Filistin tarihini konu alan eserler İspanyolca'ya çevriliyor.³¹

Bu listeye, Ali Bey el-Abbasi'nin 19. yüzyılın başlarında, Osmanlı yönetimi altındaki topraklarda, İstanbul'da, Mekke ve Medine'de yaşadıklarını anlatan eserini de eklemek gerek. Kitap 1814 yılında Fransa'da yayımlanıyor ve kısa süre sonra İber Yarımadası'nda da okunmaya başlıyordu (*Diario de Barcelona*'da, 3, 5, 6, ve 7 Mayıs 1816'da kitabın bazı bölümleri yayınlanıyor), ama kimsenin yazarın aslında Katalan Doménech Badia Lebllich olduğundan haberi yoktu. Ali Bey'in gezilerini anlatan kitabının ilk İspanyolca baskısı Valencia'da 1836'dan önce çıkmamış olsa da, anlattıkları 1833 yılından beri gündemdeydi. Ali Bey'in kitabında en çok ilgi çeken Fas gezisiydi ve ilgi çekmesini aslında buna borçluydu.³²

Fakat imparatorluk hakkında İspanya'da bilinenleri abartmamakta yarar var. Bu konuda bilgiler güncel olmaktan uzaktı: Yüzyılın ortalarına doğru adı geçen imparatorluk hakkındaki bilgilerin büyük bölümü hâlâ Aristizábal'in 1784'te kaleme aldığı anılarına dayanıyordu. J. Moreno'nun önemli ölçüde Aristizábal'in anılarına başvurarak yazdığı ve 1790'da yayımlanan kitabının çoğu nüshası ancak 19. yüzyılın ortasında, Kırım Savaşı'ndan sonra satılabilmişti. Öte yandan, F. Caballero'nun 1828'de yazdığı kitabın kaynağı da Aristizábal'in kitabıydı.

Bu arada, hem korkulan hem de hayranlık uyandıran eski düşman yavaş yavaş Avrupa'nın "Hasta Adamı" haline gelmekteydi. Sarsıntılı günler yaşayan bu olağanüstü imparatorluk, İspanyollara, 1714'te imzalanan Utrecht Antlaşması'yla Avrupa'da kaybettikleri toprakları ve Amerika'daki sömürgelerinin bağımsızlıklarını kazandıklarında yaşadıkları zorlukları anımsatıyordu.

Bunun yanı sıra, İspanyol liberalizminin önce kralcılara, sonra da Katolik krallık yanlılarına karşı kazandığı dramatik zafer, birçok çağdaşları tarafından 1839'da reformları başlatan Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı sürece benzer bir süreç olarak görülüyordu. O günlerin birçok düşüncesine göre liberal İspanyol Devleti'nin can çekişen zaferi ile Osmanlıların modernleşmeyi başlatan ve imparatorluğun bütün uyruklarına eşit haklar tanıyan reformları arasında yakın bir koşutluk vardı. 1854'te Madrid'de bir yayınevi Tanzimat üzerine bir araştırmanın çevirisini yayımlıyordu.³³ Bu tür liberalleştirme süreçlerine karşı olanlar uluslararası ortamda birleşiyorlardı: Liberal İspanyollara karşı silahla savaşan Katolik krallık yanlılarına, Osmanlıların en tehlikeli düşmanı Ruslar arka çıkıyorlardı. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın ortalarında, dinsel ayrılıklara karşın, İspanya'daki liberal kesimlerde sempati uyandırıyor.³⁴

1853'teki Kırım Savaşı'yla "Doğu Sorunu" büyük bir uluslararası önem kazanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu bir yandan ülke çapında ve siyasi arenada zamanın önde gelen güçlerinin (Britanya İmparatorluğu, Rusya, Fransa, Avusturya -Macaristan İmparatorluğu) baskılarına katlanmak zorundaydı, öte yandan Balkanlar'da (Yunanlılar, Sırp, Romenler, Bulgarlar, vb), Anadolu'da (Ermeniler ve Kürtler), Arabistan, Mısır ve Tunus'taki Araplar ve Hristiyan toplumlarla, kısaca bu toprakların tümünde yaşayan halkların farklı düzeylerde gelişme gösteren ulusal hareketleri ve hak talepleriyle uğraşıyordu.³⁵

Her ne kadar o günlerde İspanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonraki paylaşıma katılabilecek durumda olmasa da, bu konuda hayaller kurmaktan da tümenden vazgeçmemişti. Cezayir'in Fransızlar tarafından fethedilmesi, İspanyolların da sınırlarını genişletme hevesini kabartmıştı. Hiç gerçekçi olmasa da, bu heves 19. yüzyılda İspanya'nın dış politikasını etkilemiştir. 1848'de Kuzey Afrika kıyılarında, Chafarinas Adaları'nın fethi, daha sonraları Meksika, Asya ve Fas maceraları, bu savı destekleyen örneklerden bazıları.³⁶ Bu bağlamda, İspanya'nın bir şekilde "Doğu Sorunu"na katılmak için harcadığı gayretlerden, özellikle de Kırım Savaşı'nın yaşandığı bölgeye gönderilen askerlerden söz etmek gerekir. Bu seferden sonra iki rapor sunulmuştu. Bu raporlardan birincisi Juan Prim,³⁷

ikincisi ise bir grup askeri mühendis⁸ tarafından kaleme alınmıştı. Ayrıca, o günlerde İspanya'da basılan haritalar ve gazete yazıları (A. Borrego, 1855), hatta bazı kişilerin (D. J. Ballester, 1857) bölgede yaptıkları geziler bu olayın kimi beklentilere neden olduğunu doğruluyor. L. von Ranke'nin 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı ve İspanyol imparatorluklarının karşılaştırmalı incelemesinin İspanyolca'ya çevrilmesini ve İnebahtı Savaşı'nı anlatan eserlerin yeniden basımını da bu çerçeve içinde düşünmek gerekir.⁹

Yukarıda söz ettiğimiz kitaplar ve çalışmalarda Türklere yöneltilen eleştiriler ve olumsuz değerlendirmelerde bir azalma görülmesi de, imparatorluğun (Yunanistan hariç) bütünlüğünün korunmasını savunan görüş de bir o kadar önemli yer tutuyordu. Yine aynı metinlerde, despotluğun simgesi olarak görülen ve Katolik krallık yanlılarını destekleyen, kararsızlık içindeki liberal İspanya'nın (ki bu kesim Avrupa'nın belli başlı güçlerinden tanınmamıştı) can düşmanı Rusya'nın siyasal haklar iddia edişine ve toprak beklentilerine karşı olan görüşler de çoğunlukta idi. İspanya'nın toprak bütünlüğünü korumasının yalnızca Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili bir resmi politika olmadığını, Fas konusunda da aynı iddiaları ileri sürdüğünü unutmamak gerek.

Ancak her şeye karşın, yavaş yavaş Osmanlılara sempati duyanların sayıları azalmaya, nitelikleri değişmeye başlamıştı. Büyük bir olasılıkla bu değişimin nedeni, II. Abdülhamid'in 1876 Anayasası'nı askıya alması olabilir. Birçokları için bu önlem imparatorluğun modernleşme gayretlerinin başarısız olduğu anlamına geliyordu. 1777-1778 Osmanlı-Rus Savaşı'nı anlatan metinlerin incelemesinden [A. Borrego (1876), E. Castelar (1876), M. Troyano (1876), J. Pilar Morales (1876)]⁴⁰ bu sonuç çıkıyor. Yazarlar eserlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilenemeyeceğine, artık çöküşe geçtiğine inandıklarını vurguluyorlar. Hatta bu yazarlardan Troyano bunu çok açık anlatıyor: "Kesin bir son tarih koymak gerekirse, birkaç ay öncesine dek üç çözüm yolu Avrupa kamuoyunu bölüyor ve kararsızlığa neden oluyordu. Bu üç çözüm, Osmanlı İmparatorluğu'nu yeni temeller üzerinde yeniden düzenlemek, topraklarını komşu ülkeler arasında bölüştürmek ve Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarında Hristiyan devletlerin kurulması olarak özetlenebilir. Son savaştan sonra artık birinci çözüm imkânsızlaş-

yor. Kabul edilebilir bir tek çözüm kalıyor, o da üçüncü çözüm: Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarında bağımsız devlerin kurulması. Ama bu çözüm her ne kadar en doğal ve doğru çözüm olsa da bazı sakıncaları var."⁴¹

Bu dönemde İspanyol toplumunun bir kesiminin sempatileri yavaş yavaş Türklerden imparatorluğun farklı azınlıklarına yönelmeye başladı. Bazı azınlıklar Ayastefanos Antlaşması sayesinde bağımsızlıklarını kazanmışlar ya da başka güçlerin egemenliği altına girmişlerdi (birinci grupta Rumenler, Sırp, Karadağlılar; ikinci grupta Kıbrıs, Bosna, Hırvatistan ve Ermenistan'ın bir bölümü vardı). Balkan uluslarına duyulan sempatinin artması, kesin yıkıma her gün biraz daha yaklaştığı düşünülen Osmanlı İmparatorluğu'na ilginin azalması, siyasetçilerin, diplomatların, gazetecilerin ve yazarların kitaplarına ve yazılarına yansıyor. Birçok yazar kitaplarında durumdaki değişikliklere değiniyorlardı: S.Giménez (1879), G. Gómez Nieto (1879), V. Moreno de la Tejera (1879), J. de D. Rada y Delgado (1882), M. Navarro⁴² (1883), Martín Arrue (1889), L. Barrios (1889), A. Opisso (1896), J. R. Melida (1899), vb.⁴³

Katalonya'da yeni yeni gelişen milliyetçi kesimler, Girit'i Türklerin elinden almak için girişimlerde bulunan Yunanlıların tarafını tutarak İspanyol Devleti ile Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştırmasını yapmakta gecikmedi. 1897'de Veliht Prens Jordi'nin kumandasında bir Yunan birliği Girit'i Yunanistan'a kazandırmaya çalışırken, Unió Catalanista adı geçen prence haçlı seferi tonu içeren bir mesaj gönderdi: "Altesleri Prens Jordi ve Girit'e giden Yunan sefer ordusuna mesaj: Yunan ve Girit halkları gibi din düşmanları Müslümanların tarihte Tanrı'nın oğlu İsa'nın dinine yaptıkları yıkım ve eziyetleri unutmayan Hristiyan Katalonya'dan size değerli bir kumandan ve bir ordu gönderiyoruz. Siz ki tam zamanında, hainlerin sefil seslerini ve vaatlerini dinlemeyerek bir kahramanlık örneği veriyorsunuz, yüreğinizin sesine uyarak kendi kendinize, Muhammed'in müminlerinin fanatik gaddarlığına uğrayan Giritli Hristiyanların iyiliği için yüreğinizin sesine uyarak kendi kendinize karşı duruyorsunuz. Kutsal Teslis hepinizin yardımcısı olsun ve özellikle size yol göstere ve sizi korusun, gerçekten size zafer, barış ve bolluk diliyoruz." Yunanlılar lehine hareket bu manifestoyla kalmıyordu, kısa bir süre sonra Yunan kralına ülkesinin Barselo-

na'daki konsolosu aracılığıyla (Enric Prat de la Riba ve Doktor Rubió i Lluch'un kaleme aldıkları) yeni bir bildiri göndermek için toplu bir gösteri daha örgütlenmişlerdi. Katalan kuruluşları arasında imza toplanıyor, *La Renaixensa*'da hareket hakkında ayrıntılı bilgi veriliyor ve "Türklerin baskısı" lanetleniyordu. 18 gazete, 28 kuruluş ve derneğin katıldığı bu ikinci bildiriye, başta bu eğilimi destekleyen Unió Catalanista'nın başkanı olmak üzere 46 önde gelen üye imzalamıştı. Bildiride, Türk zulmü İspanyol hükümlarlığıyla bir tutulduğundan bazı Madrid gazeteleri bu girişimi açıkça eleştirdi, kentlin sivil valisi ise *la Renaixensa* ve *Lo Regionalista*'nın kapatılması ve Katalan yanlısı etkinliklere izin verilmemesini emretti. Hiç kuşkusuz Madrid gazeteleri ve Barselona'nın siyasi başkanını kızdıran, bildiride haçlı seferi deyiminin kullanılmış olması değildi. Onları rahatsız eden, İspanya'nın gerileyen bir güç olarak Osmanlı İmparatorluğu'yla aynı kefeye konması ve Yunanlılarla Katalanların zengin ama özgürlükten yoksun, tutsak halklar olarak betimlenmesiydi.⁴⁴

İspanyada, bireysel düzeyde ya da politik örgütler düzeyinde, gide-rek Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tavr alanların sayılarının artması, bütün Avrupa'da "Kanlı Sultan" olarak tanınan Sultan II. Abdülhamid'in korunç baskı rejimiyle ("Türk vahşeti") yakından ilgiliydi. 1909'da çıkan broşürlerden birinde, "Hükümdar öldürme ve politik cinayetler" genel adı altında yayımlanan metin bu savı doğrulayan iyi bir örnek oluşturuyor. 32. sayının kapağında Sırbistan'da yıkıma uğrayan bir köyün resminin altına retorik bir dipnot konmuş: "Türklerin canavarlıkları. Türk birlikleri tarafından yok edilmiş bir Sırp köyü." Başlık 33. sayının kapağındaki resmi çok iyi açıklıyor: "Türk vahşeti. Rus askerlerinin tabyada bulunan başları." 35 sayılı broşürün ilk sayfasındaki resmin yanındaki metin de en az ötekiler kadar anlamlı: "Türk vahşeti. Esirlerin sergilenen kesik başları."⁴⁵ Broşürlerin yayımlanma tarihi olaylardan çok sonra, ama resimler daha önce *Ilustración Española y Americana* gibi başka basın organlarında da basılmış.

Ancak İspanyol toplumunda herkesin Osmanlı sultanlarına karşı olduğu söylenemez. İmparatorluğa hâlâ sempatiyle yaklaşanlar da vardı. "Yenilenme"den yeni çıkan İspanya Krallığı ve onları destekleyen toplumsal kesimler, tanzimatın işlemediği ortaya çıktıktan sonra bile Osmanlı pa-

dışına desteklerini sürdürmüşler ve 1880’de Abdülhamid’e “Altın Post” armağan etmekten çekinmemişlerdir.⁴⁶ Yine bu bağlamda, 1827-1898 arasında İspanya ve Türkiye arasında imzalanan antlaşmalar, paktlar ve uzlaşmalar da iki devlet arasındaki ilişkilerin sürdüğünün bir başka kanıtıdır.⁴⁷

Her ne kadar aşağıdaki savımızın ayrıntılı bir incelemeyle doğrulanması gerekse de, Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk kanadına ilginin azalmasında iki teknik etkenin de rol oynadığı görülüyor. Bunlardan birincisi, 1869’da Süveyş Kanalı’nın açılması. 19. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz’e yolculuk eden İspanyollar arasında yapılan bir sayım, Mısır’ın (hem ülke olarak, hem de Filipinler yolu üzerinde durak yeri olarak) bu yıllarda en çok kullanılan yol olduğunu doğruluyor. Türk topraklarına fazla ilgi duymayanlar arasında L. Bardón (1870), A. Rivedeneyra (1871), E. Toda y Güell (1889) gibi gezginlerin adlarını sayabiliriz.⁴⁸

İkinci etken ise buharlı deniz taşımacılığının yaygınlaşmasıyla ilgiliydi. Bu tür taşımacılık, yolculukların süresini azaltıyor ve daha rahat yolculuk etme olanağı sağlıyordu. Böylece, hacı olmak için Kutsal Topraklar’a gitmek isteyenler ya da İspanyol gezginler, Türkiye topraklarından ve İstanbul’dan geçmeden gidecekleri yerlere doğrudan ulaşabiliyorlardı (bu doğrudan yolculuklar 1920-1936 arasında son buldu). Hac yolculuklarını (1890’dan sonra toplu yolculuklar başladı) ve gezileri anlatan metinlerin yazarları arasında şunlar vardı: J.A. Ortiz (1868), Fray Vicente (1870), E. Malvar (1876), M. Ibo Alfaro (1879), C. Barallat (1881), O. Velasco (1890), J. Verdaguer (1889), A. Llor (1895), F. L. M. De Rojas de Molina (1897), A. Opisso (1899), M. De Torres (1900), Bascongada Toplu Hacı (1903), M. Costa (1908), J. Piñero (1911), F. Cortines (1913), B. Ubach (1913), I. Portabales (1915).

20. yüzyıla girildiğinde, yukarıda anlattığımız Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili süreçte vurgulamaya değer en önemli değişim, 1912-1913’te Balkan savaşlarında yaşanan vahşet ve zulüm, ardından Ermeni katliamının etkisiyle çöküşün hızlanması olmuştur. Bu dönem üzerine elimizdeki metinler, M. Llovera (1906), J. Llave y García (1909-1913) ve A. Zayas’ın (1912) anlatılarıdır. Türklerin tarafını tutan çok az sayıdaki seslerden biri, V. Blasco Ibañez’dir (1907).

I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Türkler, Alman yandaşı İspanyolların sempatisini kazanmışlardır. Ancak, bu yıllarda basında Türkler hakkında çıkan haberler, 16., 17. ve 18. yüzyıllarda yaygın olan Türk imajını anımsatıyordu: zalim, intikamcı fanatik, kösnül, vb. Son olarak, Osmanlıların yenilgisi, 19. yüzyılda İspanya'daki bütün kesimler için, Türklerin bütün olumlu niteliklerinin sonu olmuştur.

Bu arada kamuoyunun dikkati kesin olarak Türkler'den uzaklaşarak Kutsal Topraklar'a yönelmiştir. Bu döneme ait elimizdeki yazılı kaynakların büyük çoğunluğu, İspanya'da konsolosluk düzeyinde sürekli temsilciliği bulunan Filistin üzerine metinlerdir (A. de la Cierva, [1914-1918] ve E. Gómez Carrillo, [1919]). I. Dünya Savaşı'nda Türklerin yenilmeleri sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve Türkiye'nin doğuşuna damgasını vuran trajik olaylar İspanyada çok az dikkat çekmiştir.⁴⁹

NOTLAR

- 1 M. A. Bunes Ibarra, *La imagen de los musulmanes y del Norte de Africa en la España de los Siglos XVI y XVII. Los caracteres de una hostilidad*, Madrid, CSIC, 1989. E. Sola Castaño ve F. De La Peña, *Cervantes y la Berbería: Cervantes, mundo turco-berberisco y servicios secretos en la época de Felipe II*, Mek-sika. Fondo de Cultura Económica, 1995. F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen a l'époque du Philippe II*, Paris, Collin 1949. A. C. Hess, *The Forgotten frontier. A History of the Sixteenth Century Ibero-African Frontier*, The University of Chicago Press, Chicago-Londra, 1978.
- 2 M. A. Buenes Ibarra, *age*.
- 3 M.A. Sanchez Ortega, "Las relaciones hispano-turcas en el siglo XVIII", *Hispania*, XLIX (1989), s. 151-195.
- 4 M. Controtte, *España y los países musulmanes durante el Ministerio de Floridablanca*, Madrid, Publicaciones de la Real Sociedad Geográfica, 1909. P. Voltes Bou: "Rusia, Turquía y la política de Floridablanca en 1779", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, CXLVII (1960) s. 61-97. E. Garrigues, *Un deslíz diplomático. La paz hispano-turca (La paz hispano-turca: un estudio de las relaciones diplomáticas españoles de 1779 a 1799)*, Madrid, Revista de Occidente, 1962. M. de Epalza, "Intérêts espagnols et intérêts de la Turquie et de ses alliés maghrébins dans la diplomatie hispano-musulmane du XVIII siècle", *Studia Islamica*, LVII, (1983), s. 147-161. M. Arribas Palau, "La documentación del Archivo Histórico Nacional relativa a Turquía", *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas*, (1991), s. 53-64. B. Chakib, *Las relaciones entre España, el Imperio Otomano y las regencias Berberiscas en el siglo XVIII (1759-1782)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Universidad Complutense de Madrid, 1994.

- 5 Artículo de paz y comercio ajustados con la Puerta otomana en Constantinopla a 14 de septiembre de 1782 por el ministro plenipotenciario de S.M. el Sr. D. Juan de Bouligny y el de la misma Puerta El Haggi Seid Muhamed Baxá, gran visir. En virtud de los plenos poderes que se comunicaron y canjearon recíprocamente cuyos artículos fueron ratificados por el Rey Nuestro Señor en 24 de diciembre de 1782 y por la Puerta en 24 de Abril de 1783 y sus ratificaciones canjeadas en Constantinopla el mismo día 24 de abril, habiéndole llegado a Madrid de la Puerta en noviembre del propio año. Madrid, Imprenta Real, 1783.
- 6 Doğru değildi ama o günlerin heyecanını dile getirmesi bakımından önemli. Dönüşünde anıları bir giriş bölümüyle yayımlanmış: R. Gonzalez Castrillo, *El Viaje de Gabriel de Aristizábal a Constantinopla en 1784*, Madrid, FUE, 1997.
- 7 İstanbul üzerine yazılar: J. M. Sánchez Molledo (ed.), *Descripciones de Constantinopla*, Madrid, Miraguano Ediciones, 2001.
- 8 J. Sánchez, *Relaciones de la epidemia de calenturas pútridas padecida en el navío de S. M. Nombrado El Miño en su viaje a Constantinopla el año de 1786: su curación por el método del doctor don Joseph Madevalle; reflexiones sobre la naturaleza de aquellas enfermedades... por ...*, Madrid, Oficina de d. Blas Román, 1789. J. Solano Ortiz De Rosas, *Idea del Imperio Otomano. Parte histórica del diario de navegación, que en su viaje a Constantinopla en el año 1787 hizo el Capitán de fragata de la Real Armada Don Josef Solano Ortiz de Rosas. En el que se dará razón de otro viaje que ejecutó a Constantinopla en el anterior de 1786, y del que posteriormente hizo a Nápoles y Livorne en el de 1789*, Madrid, Imp. Sancha, 1793.
- 9 J. Moreno, *Viaje a Constantinopla en el año 1784. Escrito de Orden Superior*, Madrid, Imp. Real, 1790.
- 10 E. Martín Corrales, "La importación de telas de algodón levantino y los inicios del estampado en Cataluña", *Revista de Historia Industrial*, 6 (1994), s. 47-74.
- 11 E. Martín Corrales, "Una oportunitat perduda per Barcelona per articular l'eix comercial Indies-LLEVANT" *II Jornades d'Estudis Catalano-Americans*, Barcelona, (1987), s. 217-227. Ve aynı yazar, "El comercio de Cataluña con Levante Otomano en el siglo XVIII (1782-1808)", VII. Jornades d'Estudis Històrics Locals, Mallorca, IEB, 1991, s. 145-160. Ve: *Comercio de Cataluña con el Mediterráneo musulmán (siglos XVI-XVIII)*. Comercio con los enemigos de la fe, Barcelona, Bel-latera, 2001.
- 12 Valencia için bkz. R. Franch Benavent, "El fomento del comercio con el Levante Mediterráneo durante el reinado de Carlos IV", P. Molas Ribalta (ed.), *La España de Carlos IV. V. Colección de Actas 2. Reunión Científica de la Asociación de Historia Moderna*, Madrid, Tabapres, 1991, s. 45-61. Alicante için bkz. E. Giménez López, *Alicante en el siglo XVIII. Economía de una ciudad portuaria en el antiguo régimen*, Valencia, Institución Alfonso el Magnánimo, 1981, s. 356-365. Mahón için bkz. A. Mari, "El comerç del blat al port de Maó," *Estudis d'Història Econòmica*, 2 (1989) s. 133-157.
- 13 E. Martín Corrales, "Cereales y capitanes greco-otomanos en la Málaga de fines del siglo XVIII" *Estudis d'Historia Econòmica*, 2 (1989), s. 87-114. Ve "La flota greco-otomana en Cádiz a fines del siglo XVIII", *Actas del II Congreso de Historia de Andalucía. Historia Moderna II*, Córdoba, Cajasur-Junta de Andalucía, 1995, s. 389-400.
- 14 E. Martín Corrales, "El corsarismo norteafricano y la flota en la Carrera de Indias," *Manuscripts*, 10 (1992), s. 375-393 [Kaptanların adları orijinal metindeki gibi bırakılmıştır -ed.n.]

- 15 M. de Epalza, "Los Soler menorquines en el Mediterráneo islámico Maghreb y Oriente) y la expansión mediterránea de los menorquines (siglos XVIII-XIX)", *Revista de Menorca*, LXXI (1980), s. 106-112.
- 16 B. de Meynard, "Ambassade de l'historien Vasif Efendi en Espagne (1787-1788)", *Journal Asiatique*, V. 5 (1863), s. 505-523. M.H. Sánchez Ortega, "Las relaciones..." A. Aceituno Jurado, "A propósito de Vasif Efendi, primer embajador turco en España, y el informe de su estadia", *Cervantes*, Revista del Instituto Cervantes de Estambul (2000), s. 42-49; 2 (2001), s. 19-25.
- 17 Barcelona için bkz. J. M. Fradera, *Industria i mercat. Las bases comerciales de la industria catalana moderna (1814-1845)*, Barcelona, Critica, 1987, s. 85-101. Cádiz için bkz. E. Martin Corrales, "La flota..." L. Del Castillo: *Observacions sobre el comercio del Mar Negro con especificaciones del que los españoles pueden hacer allí ventajosamente, escritas por...*, Madrid, Imprenta Real, 1828.
- 18 A. Cantillo, *Tratados, convenios y declaraciones de paz y de comercio que han hecho con las potencias extranjeras los monarcas españoles de la casa de Borbón, desde el año de 1700 hasta el día. Puestos en orden é ilustrados muchos de ellos con la historia de sus respectivas negociaciones, por don...*, Madrid, Imp. de Alegria y Charlain, 1843, s. 842-843.
- 19 Barcelona için bkz. J. M. Fradera, *Industria...*
- 20 V. Morales Lezcano, *España y la Cuestión de Oriente*, Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores, 1992, s. 76-79. Aynı yazarın: "España y Turquía: del desconocimiento a la aproximación", J. Thobie ve Kancal (ed.), *Turquie, Moyen Orient, Communauté Européenne*, Paris, L'Harmattan, 1989, s. 217-230. Ayrıca bkz. "Fuentes documentales del Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores para el estudio de las relaciones entre España y el Imperio Turco-Otomano (1834-1914)", *Awraq*, XI (1990), s. 123-134. Lübnan ve Filistin'e giden Mas için bkz. A. Horns: *Sinibald de Mas*, Barcelona, Ed. Nou Art Thor, 1990.
- 21 N. M. Bregon y Lopez, *Memoria...*, s. 32.
- 22 "Tratado de comercio y navegación concluido entre España y la Sublime Puerta otomana; firmado en Constantinopla el 2 de marzo de 1840," bkz. A. del Cantillo, *Tratados...*, s. 887-890.
- 23 N. M. Bregon y Lopez, *Memoria sobre las ventajas que deben resultar a España de su comercio posible en el Levante enlazándolo con el de las dos Indias*, Madrid, Imp. de Fita, 1841, s. 3-5.
- 24 Biblioteca Central de Barcelona, Junta de Comercio, legajo 61, caja 55 Baron de Mer'in, Capitán General de Cataluña, Ticaret Komisyonu'na 4.10.1844 tarihli mektubu. Barcelona valisi F. Fulgoria'nın Konsey'e 6.10.1844 tarihli mektubu. Belediye Başkanı J. Parladé'nin Konsey'e aynı haberi ile ilgili, 8.10.1844 tarihli mektubu. Konsey'in Ticaret Komisyonu'na 7 ve 14.10.1844 tarihli bildiri mektupları. 31.10.1844'te, Fulgoria ısrarla Konsey'in yanıt vermesini istiyor. Ticaret Komisyonu 5-11-1844'te kararını bildiriyor. 28-11-1844'te Fulgoria kararı üstlerine bildiriyor. 30.11.1844, Katalonya Başkanı'nın Konsey'e mektubu. 7.12.1844, Konsey'in yanıtı.
- 25 F. Caballero, *La Turquía: teatro de la guerra presente*, Madrid, Imprenta de Eusebio Aguado, 1828. Yazarın açık eleştirisi için bkz. S. Miñano y Bedoya, *Fraterno correccional que ofrece a Don Fermín Caballero, editor del libro subtitulado La Turquía, teatro de la guerra presente*, Madrid, Pierart Peralta, 1828. Eleştirilen kızgın kişi şu metinle yanıt veriyor: *La Turquía y sus sandeces, falsedades e ignorancias contenidas en la Fraternal correccional del Doctor Miñano*, Madrid, Imprenta Eu-

- 26 V. A. Roger y Coma, *Descripción geográfica, política, militar, civil y religiosa del Imperio Otomano*, Madrid, Miguel de Burgos, 1829, s. 2-3.
- 27 M. M. Rio y Coronel, *Compendio histórico del origen y progresos de la insurrección de los griegos contra los turcos: desde el año de 1821 hasta la llegada a Egina del Presidente actual de la Grecia*, Conde de Capo de Istria, Madrid, Imp. Ramos y Cff, 1828.
- 28 Bugünlerde *Diario de Barcelona*'yı kaynak olarak İspanyollar ile Müslümanlar arasındaki ilişkileri inceliyorum.
- 29 T. Lopez, *Mapa geográfico de la Turquía europea*, Madrid, 1828.
- 30 J. M. Jouannin, J. Van Gaver, *Historia de la Turquía*, Barsełona, Imprenta de la Guardia Nacional, 1840. M. Busching, *El imperio de Osman, comúnmente llamado Otomano o la Turquía europea*, obra escrita en lengua alemana por..., Fransızcadan İspanyolcaya çeviren Juan López, Madrid, Imprenta Real, 1785. Aynı zamanda savaşları anlatan metinler de çevrilmiş. Örneğin; *La cruz y la espada: narraciones de la guerra de Oriente, campañas de 1854 y 1855: escrita en francés y publicada en París este año y traducida al español por D. Claudio López*, Cádiz, Imprenta De la Revista Médica, 1856. M. Saiz del Campo, *Obra-pía- conservación de los Santos Lugares de Jerusalén: ligeros apuntes sobre su historia*, Santiago de Compostela, Imprenta José Núñez Castaño, 1844.
- 31 Doğu konularına ilgi duyan ilk kişi, tercümanlarından biri olan Joan Cortada olmuştur. A. Martin, *Historia de la Tierra Santa dese la más remota antigüedad hasta el año 1839*, Barsełona, Imprenta del Brusi, 1840. İkinci kitap da yine "Edebiyatçılar Derneği" tarafından çevrilmiş: *Historia de la Palestina ó Tierra Sanra*, Barsełona, Imprenta A. Frexas. 1850.
- 32 Ali Bey, *Voyage en Arfrique et en Asie*, Paris, Didiot, 1814. Bkz. farklı yazarlar: Ali Bei, *un pelegrí catalá per terres del l'Isalam*, Barsełona, Museu Etnologic, 1996.
- 33 Ubicini, *El Tanzimat: organización de la Turquía actual en todos sus aspectos, político, económico, religioso, militar, literario, etc.*, Madrid, Imprenta De Don José Trujillo, 1854.
- 34 J. Prim, *Memoria sobre el viaje militar a Oriente, presentada al gobierno de S.M.*, Madrid, Imprenta de Tejado, 1855. Bkz. yeni baskıya (İspanya Savunma Bakanlığı, 1995) Manuel Espadas Burgos'un kaleme aldığı giriş yazısı.
- 35 V. Moralez Lezcano, *España...*
- 36 L. E. Togores Sanchez, *Extremo Oriente en la política exterior de España (1830-1885)*, Madrid, Biblioteca Universitaria. Prensa y editoriales Iberoamericanas, 1996. J. M. Miquel i Verges: *El General Prim, en España y en México*, Meksika, Hermes, 1949. A. Pi-Suñer Llorensa, *El General Prim i la "qüestió de Méxic"*, Barsełona, Generalitat de Catalunya, 1991. C. Robles Muñoz, *Paz en Santo Domingo (1854-1865)*, Madrid, CSIC, 1987. M. C. Lecuyer ve C. Serrano, *La guerre d'Afrique et ses repercussions en Espagne, 1859-1904*, Paris, PUF, 1976. E. Martín Corrales (ed.), *Marruecos y el colonialismo español (1859-1912). De la Guerra de Africa a la "penetración pacífica"*, Barsełona, Bellaterra, 2002.
- 37 J. Prim, *Memoria*.
- 38 *Memoria sobre el viaje militar a la Crimea presentada por los oficiales del cuerpo de ingenieros nombrados en 1855 para seguir y estudiar las operaciones de la guerra entre Rusia y las potencias occidentales, Francia é Inglaterra, auxiliando a la Turquía*, Madrid, Imprenta del Memoria de Ingenieros, 1858.
- 39 Haritalar: *Atlas de la Guerra de Crimea*, Madrid, 1856. Öte yandan Dionisio Alcalá Galiano, F. Selma'nın gravürleri ve Antonio Gangotit'nin metinleriyle *Carta esférica del paso de los Dardanelos del*

- mar de Marmara y del canal que conduce al Mar Negro adlı kitabı basılıyor, Madrid, Dirección de Hidrografía, 1866. Borrego, *La Guerra de Oriente considerada en sí misma y bajo el punto de vista de la parte que España puede verse llamada a tomar la contienda europea*, Madrid, M. Minuesa, 1855. D. J. Bal-
lester, *Viatge a terra Santa, Egipte i Turquia*, Lleida, Pagès, 1999. J. Vicens Vicens, "Gobierno ed opi-
nion pubblica nella Spagna durante la crisi della guerra di Crimea", Congreso Storia del Risorgi-
mento Italiano di Torino, Roma, Istituto per la storia del Risorgimento Italiano, 1956, s. 365-371.
- 40 A. Borrego, "La cuestión de Oriente, Elementos beligerantes que provoca", *Revista Contemporánea*
(1876). E. Castelar, *La cuestión de Oriente*, Madrid, Oficinas de la Ilustración Americana, 1876. M.
Troyano y Riscos, *La Turquía. Su pasado y su presente. Compendio de la Historia del Imperio Otoma-
no y reseña de su estado político social*, Madrid, Nueva Prensa, 1876. J. Pilar Morales, *Turquía, Teat-
ro de la guerra de Oriente*, Madrid, 1876. P. Martín Asuero, "España y la cuestión de Oriente: la Gu-
erra ruso-turca de 1877-1878", *Historia Militar* (Dic. 1998), s. 137-162. ve "Vascos en la Cuestión
de Oriente", *Escala*, 3 (1998), s. 26-27.
- 41 M. Troyano y Riscos, *La Turquía*.
- 42 S. Giménez, "Noticias de la Bulgaria y de otras regiones de Oriente", *Boletín Sociedad Geográfica
de Madrid*, II (1879), s. 260-266. G. Gómez Nieto, "Memoria sobre el viaje a Grecia, Turquía eu-
ropea y asiática y el archipiélago filipino de la corbeta Maria de Molina" *Boletín Sociedad Geográfi-
ca de Madrid*, II (1879). V. Molina De La Tejera, *Diario de Viaje a Oriente, Argel, Nápoles, Pompeya
y el Vesubio, Sicilia Grecia, el Archipiélago y Egipto*, Madrid, Imprenta M. Marín, tarihsiz. J. De D.
Rada y Delgado, *Viaje a Oriente de la fragata de guerra Arapiles y de la comisión científica que llevóa
su bordos*, Barcelona, Emilio Oliver y Cff, 1882, 3 cilt. M. Navarro García, *La campaña del Mosco-
wa. Ensayo histórico-militar*, Madrid, Depósito de la Guerra, 1883. E. Garrigues, *Segundo viaje a Tur-
quía*, Madrid, Revista de Occidente 1976.
- 43 F. Martín Arrue, *Guerra de Crimea*, Madrid, 1889. L. Barrios y Carrion, *Una ojeada geográfico-mili-
tar sobre las naciones balcánicas*, Toledo, Imprenta de Juan Peláez, 1889. Opisso, *Turquía y los esta-
dos Danubianos. Su historia, su Geografía, su Arte y sus Costumbres*, Barcelona, Bastinos, 1896. J.R.
Melida, *Viaje a Grecia y Turquía: memoria que presenta al Ministerio de Fomento don ...*, Madrid,
Imprenta del Colegio Nacional de Sordomudos, 1899. J. Pando Despierto, "Españoles en Orien-
te. Campañas del Danubio y Crimea", *Revista de Historia Militar*, 6, (1987) s. 93-145. Bir kez daha
ilgililerin askeri operasyonları inceleyebileceği haritalar basılmış: *Mapas de la Turquía europea*,
Madrid, 1876-1877.
- 44 Bildiriyi imzalayan önde gelen Katalanlar için (Rubió i Lluch, Lluís Sagnier, Francesc Carreras y
Candi, Pelegrí casades, Koseph Puig i Cadalfach, Antoni Gallisá, Ernest Moliné i Brasés, Joseph
M. Roca, vb.). bkz. J. Llorens i Vila, *Catalanisme I moviments nacionalistes contemporanis (1885-
1901)*. *Missatges a Irlanda, Creta i Finlàndia*, Barcelona, R. Dalmau, 1988, s. 56-57.
- 45 Domingo Blanco matbaasının 1909'da Madrid'de bastığı fasiküller.
- 46 Daha önce Sierra Bullones markizine layık görülen gerdanlığın II. Abdülhamid'e verilmesinde bir
ironi tadı var. Bkz. A. Cevallos-Escalera, *La insigne orden del Toison de Oro*, Madrid 2000. s. 553.
- 47 Moralez Lezcano, "Fuentes documentales..."
- 48 L. Litvak, *Viajeros españoles del siglo XIX por países exóticos (1800-1913)*, Barcelona, Laertes, 1984. F.
J. Sanchez Canton, "Viajeros españoles en Oriente", *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámi-*

cos, IV (1956), s. 1-47. Z. Chaaban, *La imagen del Líbano en los escritores de viajes españoles en la segunda mitad del siglo XIX*, Madrid, Universidad Autónoma, 1988. C. García-Romeral Pérez, *Bibliografía de viajeros españoles (Siglo XVIII)*; *Bio-bibliografía de viajeros españoles (Siglo XIX)* *Bio-bibliografía de viajeros españoles (1900-1936)*. Her üç kitap da, Madrid, Ollero & Ramos Editores; sırasıyla 1997, 1995 ve 1997. P. Martín Asuero, "La imagen española del Bósforo durante la Cuestión del Oriente (1793-1915)", *Letras de Deusto*, 93 (2001), s. 141-154.

- 49 V. Morales Lezcano, "The Relationship between Spain and Turkey: 1923-1960", 10. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1987. C. Uriarte, *Las relaciones hispano-turcas durante la Guerra Civil Española, 1936-1939*, Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores, 1995. C. Ruiz, *El reparto del Asia otomana*, Madrid, Historia 16, 1999. P. Martín Asuero, "Blasco Ibáñez en Estambul", *Letras de Deusto*, 76 (1997), s. 57-72.

KIZILDENİZ'DE BİR İSPANYOL ÜSSÜ TEŞEBBÜSÜ VE OSMANLI TEPKİSİ, 1885-1887

Ekim 1909'da Madrid'deki Osmanlı elçisi Ali İhsan Bey'i kabul eden yeni İspanyol Hariciye Vekili Perez Caballero iki ülke arasında ihtilaf konusu olabilecek herhangi bir sorunun mevcut olmadığına, İspanya'nın ne Balkanlar'da ne de Yakındoğu'da herhangi bir menfaatinin bulunmadığına, dolayısıyla da Bâbîâli'yle bir sürtüşmeye yol açacak bir durum olmadığına dikkat çekti. Bu tür bir ilişki mesleğinde iddialı olan diplomatları tatmin etmekten uzaktı. Nitekim Mustafa Asım Bey, kendisine Ali İhsan Bey yerine teklif edilen Madrid elçiliğini –görevin sırf temsil niteliği taşıdığı gerekçesiyle– ret etmiş ve mesleki açıdan daha aktif olan herhangi bir Balkan başkentinde memuriyeti tercih ettiğini bildirmişti.¹ Yine de bu pürüzsüz ilişkilerde küçük bir kriz yaşanmış, ama o da Osmanlı diplomasisi lehine sonuçlanmıştı.

1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Kızıldeniz'in uluslararası jeopolitik konumu önem kazanmış oldu. Fransa, İngiltere ve İtalya Kızıldeniz'in batı sahillerinde –Eritre, Habeşistan (Etiyopya) ve Somali– toprak işgal etmekte vakit kaybetmediler.

Osmanlı İmparatorluğu bu sahili, hiç olmazsa kâğıt üzerinde, kendi egemenlik sahası içinde kabul ettiği için her defasında protesto etmiş, ancak bu protestolar söz konusu devletlerce itibar görmemişti. Yine de Bâbîâli, 1885 Berlin Kongo Konferansı'nda, –o an Berlin büyükelçisi olup, İspanya ile söz konusu ihtilaf sırasında hariciye nazırı olan– Said Paşa'nın bir demeciyle Osmanlı hâkimiyetinin Kuzeydoğu Afrika sahilinin Ras-Ha-sun Burnu'na kadar uzandığını ilan etmişti.²

Kanalın açılması İspanya'nın da kendi denizaşırı sömürgeleriyle olan stratejik ve lojistik ilişkilerine yeni bir boyut kazandırdı. Özellikle

* Kuneralp, ISIS Yayınevi, İstanbul

Uzakdoğu'daki Filipinler takımadalarıyla ulaşım süresi yarıya inmiş oldu. Kanal açılmadan bile, 1863 yılında Aden'de yerleşmiş M. Mas adında bir Fransız tüccar, İskenderiye'deki İspanyol konsolosuyla temasa geçip, İspanyol Devleti'ne Kızıldeniz'in Afrika sahilinde belirli bir bedel karşılığında arazi teklif etmişti. İspanyol hükümeti konuyu incelemek üzere bir komisyon kurduruncaya kadar, Mısır Hıdivi İsmail Paşa gerek Sudan'a ve gerekse Habeşistan'a yönelik daha girişken bir siyaset izlemeye yeltenince, İspanya'nın bu ilk planı sonuçsuz kaldı. Komisyon Kızıldeniz'de bir iskele fikrini benimsemişti, ne var ki, İspanyol bahriye erkânı bu iskelenin sadece bir kömür ikmal yeri mi, yoksa tam teşekküllü bir donanma üssü mü olması gerektiği konusunda kararsız kaldı. Mas, girişimci bir tüccar olarak konuyu takip etti ve kanalın fiilen açıldığı yıl (1869) önerisini bu kez doğrudan İstanbul'daki İspanyol elçisi Zarco della Valle'ye götürdü. Zarco, daha çok İstanbul'da Düvel-i Muazzama'yı temsil eden meslektaşlarına yakışır bir şekilde, söz konusu arazinin işgal edilmesini ve Bâbi-âli'nin bir emrivakiyle karşı karşıya bırakılmasını önerdi. Fakat o yıllarda İspanya'da hüküm süren iç istikrarsızlık bu projenin gerçekleşmesini engelledi.³ Rejim daha sonraki yıllarda güçlenince, 1883 yılında iktidarda bulunan Liberal Parti'nin Hariciye Vekili de la Vega de Armejo, Tokyo elçiliği kâtipliğine tayin olan İstanbul İspanyol Elçiliği 3. Kâtibî Carrera'yı Kızıldeniz sahilinde Filipinler'e giden İspanyol gemileri için kömür ikmal etmeye uygun bir yer aramakla görevlendirdi. Carrera yolculuğa çıkmadan önce İstanbul'daki İspanyol elçisi Conte de Rascon, Osmanlı Hariciye Nazırı Said Paşa'ya İspanya'nın Kızıldeniz'deki bu planını açıkladı; nazır da cevaben, Bâbiâli'nin söz konusu sahil üzerindeki haklarından vazgeçmemekle beraber, bölgeye zaten girmiş olan Fransızlara ve İtalyanlara karşı bir denge unsuru olacak İspanyol varlığına iyi gözle bakacaklarını, 27 Ağustos 1883 tarihli raporuyla Madrid'e bildirdi. Ancak Carrera'nın uygun bir yer bulamadığı anlaşıyor. İki sene sonra İspanyol Meclisi Cortez'de muhalefet ile iktidar partilerini karşı karşıya getiren bir dış politika oturumunda, bu projenin ve Said Paşa'ya atfedilen sözlerin açıklanması üzerine durum uluslararası bir boyut kazanıyor ve İstanbul'dan başka Paris ve Roma'da da tepkilere neden oluyordu.

Burada, her şeyden önce iç politika rekabetinin dış politikaya yansımalarının bir örneğini görüyoruz. 1885'te artık muhalefette olan Liberal Parti –ki Kızıldeniz projesi ilk kez onların iktidarı sırasında gün ışığına çıkmıştı– hükümette bulunan ve daha gerçekçi bir dış politika izleyen Muhafazakâr Parti'yi İspanya'nın çıkarlarını gözetmemekle suçluyordu. İtalyan ve Fransız hükümetleri böyle bir girişimi onaylamayacaklarını açıkladılar. Emekli olup memleketine dönen Conte de Rascon, Madrid Elçisi H. Sermed Efendi'ye Said Paşa ile bu konuyu görüştüğünü doğruladı, ancak görüşmenin gayri resmi olduğunu ve Said Paşa'nın sözlerinin bağlayıcı olmadığını anladığını bildirdi, kendisinin de söz konusu liman için Kızıldeniz dışında, Afrika sahilinde –dolayısıyla Osmanlıların hak iddia ettikleri alanın dışında– bir yeri tercih ettiğini ekledi.⁴

Mesele iki yıl sonra tekrar alevlendi. İstanbul kaynaklı bir haberle Havas ajansı İspanya'nın Somali sahilinde küçük bir körfez almak niyetinde olduğunu bildirdi.⁵ Ertesi gün de Madrid'de yayınlanan cumhuriyetçi bir gazete, bir yıldan beri söz konusu sahilde İspanyol bahriyesinin bir kabile reisiyle arazi alımı için müzakere ettiğini, bir anlaşmaya varıldığını ve mutabık kalınan meblağı götürmek üzere bir deniz subayının yola çıkmak üzere olduğunu yazdı.⁶ Bu arada, Güney Pasifik'teki Carolines Takımadaları yüzünden Almanya ile ihtilafa düşmüş olan İspanya, deniz kuvvetlerini takviye etmek ve denizaşırı sömürgeleriyle ulaşımı hızlandırmak için büyük bir girişim başlatmış, Süveyş Kanalı'nın serbest kullanımını öngören çeşitli anlaşmalara taraf olmuştu. Hedef, 1891 yılına kadar 270 savaş gemisi inşa etmek ve birinci sınıf deniz güçleri arasında yer almaktı.⁷ Ayrıca, böyle bir ikmal noktasına sahip olunca, Aden limanına uğramak zorunluluğundan ve dolayısıyla İngiltere'ye bağımlılıktan kurtulmuş olunacaktı.⁸

Söz konusu bölge üzerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun hak iddiasında bulunduğunu hatırlatan Turhan Bey'e, tekrar iktidara gelmiş olan Liberal Parti'nin Hariciye Vekili Moret muğlak ve pek inandırıcı olmayan bir yanıt verdi: Bölgeye gönderilen bahriye zabiti önerilen koyu (Obok ile Assab arasında bulunan Cebel-i Seycan⁹) bulamadan geri dönmüştü, gönderilen ikinci subaya ise Aden'den bir yerli rehberlik edecekti. Ayrıca İspanyol hükümeti Fransa'ya, aynı sahilde bulunan Tajura'nın Fransızlarca

işgalini Bâbîâli'nin protesto etmediğini öğrendiklerini, ancak kendilerine teklif edilen koyun Osmanlı hâkimiyetinde olması halinde kararlarından derhal vazgeçeceklerini bildiriyordu. Böyle sözlü vaatlerin pek bağlayıcı olmadığını öğrenmesi geçmişte epey pahalıya oturan Osmanlı diplomasisinin temsilcisi Turhan Bey, bunu kâğıda döktürebilmek için talebin kendi nazırından gelmesini önerdi.¹⁰ Moret böyle bir taahhüt fikrini öğrenince, beklenmedik bir şiddetle tepki gösterdi; Turhan Bey'i muhtemelen sonuçlanmayacak ve unutulacak bir meseleyi büyütmeyle ve soruna uluslararası bir boyut vermekle suçladı.¹¹

Bu arada Assab'a yerleşmiş olan İtalya, İspanyollardan gelecek böyle bir girişimin bölgedeki İtalyan nüfuzunu tehlikeye sokacağı endişesine kapıldı; ortaya kaynağı Roma mı yoksa Madrid mi olduğu belli olmayan bir ara çözüm önerisi çıktı: İspanya Kızıldeniz sahilinde toprak edineceğine, İtalyanlardan belirli bir süre için ve belirli koşullar altında Assab bölgesinde gemilerinin ikmal edebileceği bir kıyı şeridi kiralayacaktı.¹² İspanya, Batı Afrika'daki Gine Körfezi'nde kendi sömürgesi olan San Fernando Po Adası'nda, gemilerinin kullanımı için bir alanı benzer koşullarda Almanya'ya tahsis etmek üzereydi.¹³ Bu formül de Bâbîâli'ye uygun değildi, zira Assab'taki İtalyan varlığını Osmanlı hükümeti tanımamıştı ve Said Paşa Roma büyükelçisi Fotiadis Paşa'ya, kendi mülkü olmayan bir araziye İtalya'nın geçici bir süre için de olsa başka bir devlete devredemeyeceğini hatırlatması gerektiğini bildirdi.¹⁴ İtalyan Başvekil-i Crispi, Fotiadis Paşa'ya, Assab konusunda yerel bir kabile reisiyle anlaştıklarını ve müzakerelerin hiç bir aşamasında Osmanlı haklarının konuşulmadığını, ayrıca İspanya ile görüşmelerin büyük bir ihtimalle somut sonuç vermeyeceğini ileri sürdü.¹⁵ Osmanlı hariciyesi Madrid'de de benzer bir girişimde bulununca, İspanyollar gayet pişkin bir dille, Bâbîâli ile ilişkileri bozmak istemediklerini, ama konunun muhatabının kendileri değil İtalyan hükümeti olduğunu iddia ettiler¹⁶ ve bir süre üç başkent arasında telgraf trafiği yaşandı. O sırada İspanya ile İtalya arasında, Assab civarında Ras Garibol ile Ras Markana arasında kalan kıyı şeridinin devri konusundaki müzakereler devam ediyordu (İtalyanlar İspanya'nın söz konusu bölgeyi silahsız tutması ve savaş halinde İtalya'nın

kullanımına açması konularında ısrar ediyorlardı).¹⁷ Bir kaç ay sonra İspanyol bahriye vekili kendilerine tahsis edilen sahil şeridini yetersiz bulduğunu ve dolayısıyla İtalyan teklifinden vazgeçildiğini sefir Turhan Bey'e bildirince, sorun, devamlı bir emrivaki ile karşı kaşıya bırakılmaktan endişe eden Osmanlı diplomasisinin arzu ettiği şekilde sonuçlandı. Ama bu sonucun elde edilmesinde, uluslararası dengelerin, İspanya'nın iç politika anlayışının ve Bâbüâlî'nin ısrarlı tutumunun ne ölçüde payı olduğu meçhul.

NOTLAR

- 1 Osmanlı-İspanyol ilişkilerinin genel bir tablosu için bkz. Sinan Kuneralp, "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol münasebetleri (1857-1922)" *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yıllığı*, Ankara 1976.
- 2 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA) HR/SYS987-5: Hariciye Nazırı Said Paşa'dan Madrid Sefiri Turhan Bey'e 7 Mayıs 1887, no. 86184/21.
- 3 BOA HR/SYS987-5: Madrid Sefiri H. Sermed Efendi'den Hariciye Nazırı Asım Paşa'ya 23 Mayıs 1885 tahrirat no 64/40.
- 4 BOA HR/SYS987-5: Madrid sefiri H. Sermed Efendi'den Hariciye nazırı Asım Paşa'ya 23 Mayıs 1885 tahrirat no 65/41.
- 5 BOA HR/SYS987-5: Hariciye nazırı Said Paşa'dan Madrid sefiri Turhan Bey'e 5 Mayıs 1887, no. 86162/20.
- 6 BOA HR/SYS987-5: Madrid sefiri Turhan Bey'den Hariciye Nazırı Said Paşa'ya 6 Mayıs 1887, no. 45.
- 7 BOA HR/SYS745-7: Madrid sefiri H. Sermed Efendi'den Hariciye Nazırı Said Paşa'ya 6 Haziran 1886, no. 147/96.
- 8 BOA HR/SYS987-5: Roma sefiri Fotiadis Paşa'dan Hariciye Nazırı Said Paşa'ya 11 Mayıs 1887 tahrirat no 15284/130.
- 9 BOA HR/SYS987-5: Madrid sefiri Turhan Bey'den Hariciye Nazırı Said Paşa'ya 12 Mayıs 1887, no. 50.
- 10 BOA HR/SYS987-5: Madrid sefiri Turhan Bey'den Hariciye Nazırı Said Paşa'ya 6 Mayıs 1887, no. 46.
- 11 BOA HR/SYS987-5: Madrid sefiri Turhan Bey'den Hariciye Nazırı Said Paşa'ya 12 Mayıs 1887, no. 50.
- 12 BOA HR/SYS987-5: Madrid sefiri Turhan Bey'den Hariciye Nazırı Said Paşa'ya 5 Ağustos 1887, no. 80.
- 13 BOA HR/SYS987-5: Roma sefiri Fotiadis Paşa'dan Hariciye Nazırı Said Paşa'ya 1 Ekim 1887, no. 15527/272.

- 14 BOA HR/SYS987-5: Hariciye Nazırı Said Paşa'dan Roma sefiri Fotiadis Paşa'ya 6 Ağustos 1887, no. 86952/86.
- 15 BOA HR/SYS987-5: Roma sefiri Fotiadis Paşa'dan Hariciye Nazırı Said Paşa'ya 12 Ağustos 1887, no. 223.
- 16 BOA HR/SYS987-5: Madrid sefiri Turhan Bey'den Hariciye Nazırı Said Paşa'ya 31 Ağustos 1887, no. 89.
- 17 BOA HR/SYS987-5: Roma sefiri Fotiadis Paşa'dan Hariciye Nazırı Said Paşa'ya 11 Ocak 1888, no. 15699/8.

İSPANYA-TÜRKİYE, 1700-1923

MODERNLEŞMEYE DOĞRU PARALEL YÖNELİŞLER

Burada, 17. yüzyıldan 18. yüzyıla geçiş, 1923 Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve İspanya'da Primo de Rivera Darbesi gibi iki önemli tarih arasındaki dönemde, İspanya ve Osmanlı imparatorluklarının benzerliklerine değinmeyi amaçlıyoruz. Sözü edilen dönem süresince her iki imparatorluk da uluslararası politikanın çalkantılarını yaşayacaklar, aydınlanma sürecini yakalamaya çalışacaklar, Napoléon istilalarına tanık olacaklar, sömürgelerinin bağımsızlaşmalarına seyirci kalacaklar, meşrutiyeti ilan edecekler, cumhuriyetle tanışacaklardır. Kısacası, giderek netleşen bir amaca erişmek için birbiri ardına değişimler gerçekleştirmek, yani modernliği yakalamaktır hedef.

Aydınlanmayı bir havai fişek gösterisi gibi izleyen, böyle bir gösteri için gereğinden fazla barut harcayan Osmanlılar ve İspanyollar için 18. yüzyıla giriş örseleyici bir dönemdi. Osmanlılar 1699-1700'de, on beş yıl boyunca Avusturyalılar, Ruslar, Polonyalılar ve Venediklere karşı sürdürdüğü savaş son veren Karlofça Antlaşması'nı imzalıyordu. Bu, Osmanlıların imzalamak zorunda kaldığı ilk elverişsiz antlaşmaydı; Macaristan ve Transilvanya'nın neredeyse bütünü Avusturya'ya, Batı Ukrayna ve Podolya'yı Polonya'ya, Mora ve Dalmaçya kıyıları ile Bosna'yı Venedik'e, ve son olarak da Kırım'da Azak'ı ve Ukrayna'nın bir başka bölümünü Rusya'ya bırakmak zorunda kalıyordu. Bundan böyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuralları koymaktan vazgeçip rakipleriyle anlaşması gerekiyordu. Rakiplerden biri de yeni gelişen ve Karadeniz'in kuzey kıyılarında yayılmaya başlayan Rusya'ydı.

Yine aynı yıl, yani 1700'de, Habsburg hanedanının son İspanyol üyesi II. Carlos Madrid'de ölüyor ve tahta, Avusturya'nın itirazlarına rağmen, Fransa Kralı XIV. Louis'in torunu Philippe de Anjou oturuyordu.

* Cervantes Enstitüsü, İstanbul

Uluslararası arenada ise dikkatler Akdeniz'in bir ucundan öteki ucuna kaydı. Avusturyalılar, Türklerle savaşın son bulmasından sonra sakladıkları silahlarını çıkarıp, bu kez İspanyollar ve Fransızlara karşı kullanmak zorunda kalmışlardı. Durum Aragon kralının başkaldırısıyla daha da karışıyor ve bir iç savaş niteliği kazanıyordu. 1713 yılında Utrecht'te imzalanan antlaşma, V. Felipe'yi kral olarak onaylıyor, buna karşılık Hollanda ve İtalya'daki topraklar Avusturya'ya bırakılıyordu. Yine bu antlaşma sonucu Cebelitarık ve Minorka İngiltere'ye veriliyordu.

Türkler ve İspanyollar imparatorluk topraklarının bir bölümünü kaybetmeye katlanmak zorunda kalmışlar, ama bu deneyim onlara, o günlerin güçlü devletlerinin uyguladıkları modeller ve düzenlemeler üzerinde yeniden düşünmeleri gerektiğini anımsatmıştı. Bu bağlamda, orduların yenilenmesi aracılığıyla Avrupa'daki komşularıyla yeni ilişkiler içine girecek ve aydınlanma ideolojisiyle tanışacaklardı. Büyük Pedro'ya yenilen İsveç Kralı XII. Karl, 1712'de Rusya'yı yenerek Karadeniz'de kaybettiği bazı toprakları yeniden ele geçiren Türklerden yardım aldı. Osmanlılar Karlofça Antlaşması'yla Avusturya ve Venedik'e bıraktıkları toprakları yeniden fetretmeye giriştiler. 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşması anlaşmazlıklara son veriyordu: Avusturya Tımişvar ve Doğu Eflak'ı elde ediyor, Venedik uluslararası platformdan uzaklaştırılıyordu. Birkaç yıl sonra Osmanlı Sarayı Viyana, Paris, Varşova ve Moskova'ya büyükelçiler gönderecekti. Osmanlı elçileri ve o ülkelerin İstanbul'daki temsilcileri Osmanlı İmparatorluğu'na yeni bir hava getirdiler. Benzer bir gelişme İspanya Krallığı'nda da yaşanıyordu. V. Felipe'nin karısı Isabel de Farnesio İspanya'nın İtalya'daki topraklarını geri alıp, 1729'da Parma ve Toscana'da, 1738'de İki Sicilya'da, tahta oğullarını çıkarana dek çabalarını sürdürdü. İspanya'da Burbonlar yanlarına İngiltere'ye karşı çarpışan Fransızları da alarak politikalarını "Aile Antlaşmaları" (1733, 1742, ve 1761) çerçevesinde yürüttüler.

18. yüzyıl Osmanlı ve İspanya İmparatorlukları için, o tarihe dek izlenen yolda bir kırılma dönemi oldu. Uzak durmaktan vazgeçerek aydınlanma ve liberalizm ilkelerini benimseyen uluslarla bütünleşmeye doğru ilk adımlarını attılar. Her ne kadar aydınlanma ve liberalizmin etkileri Osmanlı topraklarında İspanya'dan daha az hissedilse de, yaşanan değişimler

daha az önemli değildi ve bu konuda her iki imparatorluğun ortak yanı, bu reformların krallar ve sultanlar tarafından teşvik edilmiş olmasıydı. II. Ahmed ve V. Felipe, I. Mahmud ve VI. Fernando, III. Mustafa ve III. Carlos, imparatorluklarının öteki ülkelerle ilişki içinde olması ve modernliğin getirdiği teknolojik ve kültürel ilerlemeye yetişmesi için çaba harcadılar.

III. Ahmed 1703'te Osmanlı tahtına çıkınca, Lale Devri diye bilinen ve 1730'a dek devam eden yeni bir dönem açıldı. Bu sürede Avrupa saraylarıyla ilişkiler düzeliyor, yabancı fikirler sınırları aşarak imparatorluğa giriyor, yönetimde ve orduda bir dizi reformların gerçekleştirilmesine yol açıyordu. III. Ahmed ve vezirleri Bâbü'lî'ye yabancı sanatçılar ve askerler getiriyorlar, Osmanlı Sarayı'ndaki şenliklere yeni bir sosyal sınıf, yabancı ülkelerle ticaret ilişkileri sayesinde zenginleşerek gelişen burjuvazi ve yüksek devlet adamları katılmaya başlıyordu. Gelişmelerden ekonomi olumlu yönde etkileniyor, bu da Lale Devri'nde inşa edilen camilere, çeşmelere, resmi binalara yansıyor. Özellikle iç mekân tasarımında Fransız etkisi önem kazanıyor, yeni bir biçim ve zevk anlayışı doğuyordu. Mehmed Efendi'nin Paris'te büyükelçilik yaptığı 1730'lu yıllar, Osmanlıların Fransız kültürünün etkisi altına girme sürecinde bir dönüm noktası oldu. Mehmed Efendi, padişah ailesinin ikametgâhı ve saray için yeni bir kavram getiriyordu. 18. yüzyılda doğayla iç içe olmak ve temiz, bakımlı geziler moda olunca Haliç kıyılarında ve Boğaz'da saraylar, yalılar, bahçeler çoğaldı. Benzeri bir gelişmeye Madrid'in çevresinde de rastlanıyor, Bourbonlar'ın saraylarında ve malikânelerinde bu yeni mimari akım belirginleşiyordu. V. Felipe ve Isabel de Farnesio kral sarayını yenilemekle kalmayıp La Granja de San Idelfonso'yu inşa ettirdiler, VI. Fernando ve III. Carlos Aranjuez Sarayı'nı yenileyip değiştirdiler. Kısaca, 18. yüzyıl Osmanlı sultanları ve İspanya kralları döneme damgasını vuran Versailles üslubuna katılmadan edemediler, diyebiliriz.

Arap harfleriyle ilk kitabı 1727'de, Mehmed Efendi'nin oğlu Said Efendi bastı. Said Efendi yalnızca Osmanlı, İran ve Arap edebiyatından eserler yayımlamakla kalmıyor, tarih, coğrafya ve bilim üzerine Avrupa'da yazılmış metinler de basıyordu. Said Efendi'nin basımevi, yabancı kültürün topluma sızmasına karşı olan ulema tarafından 1745'te kapatıldı. Reform hareketleri muhafazakâr kesimlerce iyi karşılanmıyordu. İspanya'da

da benzer bir karşıt akım oluşmuştu. Engizisyon 1759'da Ansiklopedi'nin okunmasını yasakladı. Ulema ve Cizvitler gibi bazı din tarikatları merkezi erk içindeki yenilikçileri sorgulayan güç odakları oluşturmuyorlardı. Bu durumda, birkaç yıl sonra Osmanlı matbaasının yeniden açılması, 1767'de Esquilache Ayaklanması'na karıştıkları bahane edilerek Cizvitlerin sürülmesi beklenebilir bir durumdu.

Asıl gerçek değişim ve yenilenme girişimi askeri alanda gerçekleşti. 18. yüzyılın başındaki yenilgiler eski İspanyol ve Osmanlı ordularının zamanlarının gerisinde kalmaya başladıklarını ve özellikle topçulukta yeni teknolojilerin kullanılması gerektiğini ortaya koymuştu. Osmanlı topçu kuvvetlerini yenileme görevi, Fransız ve Savoy birliklerinde bulunduktan sonra İstanbul'a yerleşip Müslümanlığı kabul eden eski bir kont, Bonneval Paşa'ya verildi. Bonneval Paşa 1734'te bir mühendislik okulu kurdu. Bu okul daha sonra, 1750 yılında, ulemanın baskısıyla kapatılsa da ilk adım atılmış oluyordu. Değişimin çok daha kökten gerçekleştiği ülke İspanya oldu. V. Felipe, Fransız birliklerini örnek alarak kalıcı ulusal bir ordu kurmayı önerdi. Bu şu anlama geliyordu: 18-30 yaş arasındaki her yüz kişiden biri zorunlu asker olacaktı. Prusya ordularından esinlenerek hazırlanan ve 1778 yılına dek yürürlükte kalan 1768 Askeri Yönetmeliği gerçekleştirilen değişimin bir başka örneğiydi. İspanya, imparatorluğu oluşturan eski krallık ordularından ulusal bir ordu yaratmayı başarmıştı. Kısa sürede önemli ve yüksek mevkilere getirilen Aragon kralı ve aristokratların bu değişime muhalefeti, Türk yenilikçilerinin karşılaştıkları direnmeyle kıyaslanacak olursa yok denecek kadar az olmuştu. Yenilikçi Türkler değişimi gerçekleştirmek için önce birçok sultanı devirmeyi ve öldürmeyi başarmış olan yenicilerin üstesinden gelmek zorundaydılar.

18. yüzyıl, Pérfida Albión'un da işaret ettiği gibi, topçu birliklerinin ve deniz çatışmalarının yeniden canlanmasına tanık oldu. Karayıpler'de, İngilizlerin yarattıkları kargaşaya karşı koymak için bir krallık armadası oluşturulmasına hız verildi, Havana'da 1775'te 112 gemi üretildi, bu sayı yüzyıl sonunda, büyük ölçüde İngiliz ve Fransız tersanelerinde yürütülen endüstriyel casusluk sayesinde 200'e ulaştı. Türkler de, Rusların 1770 yılında Çeşme'de donanmalarını yok etmesinden sonra, güçlü bir donanma-

ya sahip olmaları gerektiğini görmüşlerdi. Macar ordusunda görev yapmış Fransız Baron Tott, 1774'ten sonra Türk topçu birlikleri ve donanmasının yenilenmesiyle görevlendirildi.

Bu gelişimlere paralel olarak, Büyük Katerina'nın Rusya'sı da yeni gelişen bir güç olarak Boğazlardan ya da Balkanlar'dan Akdeniz'e inerek bu bölgede hâkimiyetini pekiştirmeyi amaçlıyordu. Yine aynı tarihlerde Osmanlıları yenilgiye uğratmayı başardılar ve 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı; bu tarih "Doğu Sorunu"nun başlangıcı oldu. Osmanlılar Karadeniz'in kuzeyinden çekilip Ruslara İstanbul ve Çanakkale boğazlarını kullanma hakkı tanındılar. Ama Osmanlı devleti içine kapanmak yerine dışa açıldı ve başka ülkelerle antlaşmalar yaptı. Bu ülkeler arasında İspanya da vardı, III. Carlos zaten daha önce, Napoli'de bulunduğu sırada, Bâbüâli'yle bir antlaşma imzalamıştı. Böylece, 1783 yılı İspanyol-Osmanlı anlaşmazlıklarının sonu oluyor ve yeni bir dönem başlıyordu. Bu yakınlaşmanın meyvelerinden biri, 1787'de Vasıf Efendi'nin Madrid büyükelçiliğine atanması ve 1784'te Juan de Bouligny'nin İspanyol elçisi olarak Bâbüâli'ye gönderilmesi idi. Yeni jeopolitik durum ve aydınlanma ilkeleri İspanya ile Osmanlı devleti arasındaki ilişkilerin değişmesine olanak sağlıyor, İspanya'da Altın Çağ edebiyatı ve tutsakların anlatılarından farklı yeni bir Türk imajı oluşuyordu. Birbiri ardına geziler yapan İspanyolların anılarında İstanbul ve Türkler artık korkulacak düşmanlar olarak değil, denizaşırı sömürgelerden gelen malların satılacağı pazarlar olarak betimlenmeye başlıyordu.

18. yüzyılın sonlarında uluslararası sahneye Napoléon Bonaparte ve orduları da çıkmıştı. Napoléon önce Doğu Seferi sırasında (1799-1801) Osmanlılara Mısır'da ve Suriye'de saldırarak, daha sonra da İber Yarımadası'nı işgal edecekti (1808-1813). İspanya ve Osmanlı devleti Fransızlarla ittifaklarını bozup İngilizlerle anlaştı. İngilizlerin yardımı Mısır ve İber Yarımadası'nda Galyalıların varlığına son vermede önemli bir rol oynayacaktı. Ama 18. yüzyılın sonlarında sağlanan denge bozulmuştu, şimdi yeni güçler gözlerini "Avrupa'nın Hasta Adamı" durumuna düşen Osmanlı İmparatorluğu'na dikecekti; sahnede bir de "Amerika'nın Hasta Adamı" diye tanımlanabilecek İspanya vardı.

Her iki devlet de en yukarıdan hastaydı, çünkü tahta modernlikle başa çıkabilecek bir kral, bir sultan çıkaramıyordu. III. Selim 1789'daki Fransız Devrimi'ni ve belli bir saygınlık kazanmış Napoléon'un saldırılarını yakından izleyen bir imparatorluğun başına geçmişti. Arap vilayetleri sultanın siyasal ve dinsel kontrolünden çıkmıştı. Arap Yarımadası'nda, örneğin Vahabiler gibi, daha sonraki milliyetçiliğin temelini oluşturacak yeni dinsel akımlar baş göstermeye başlamıştı. Mekke ve Medine'den Osmanlı yöneticilerini kovmuşlar, kontrolü ele geçirmişlerdi. Osmanlıların bu yerleri yeniden ele geçirebilmek için yedi yıl boyunca (1811-1818) savaşmaları gerekecekti. Benzer bir durum, 1816'da Fransız istilasıyla derin bir yara alan İspanya ile kesin olarak ilişkilerini koparan Arjantin'de de yaşanmaktaydı. Bu krallıkların zayıflaması, Aydınlanma Çağı'nın getirdiği yeni fikirler, Türk ve İspanyol kolonilerini etkisi altına alıyor ve yeni bir yol çizmelerinde etkili oluyordu.

Yeni bir ordunun kurulması İspanya'da pek sorun yaratmamıştı, ama Türkiye'de durum farklıydı. Avrupalı öğretmenler ve Avrupa ölçülerine göre kurulan piyade sınıfı, Nizam-ı Cedid, yeniçerilerinin direnişine neden oldu. 1807'de ayaklanan yeniçeriler III. Selim'i tahtan indirip yeni orduya son verdiler. Selim'in ardından tahta çıkarılan IV. Mustafa ancak birkaç ay, muhafazakârlar iktidarı ele geçirerek III. Selim'i öldürene dek, tahta kaldı. İstanbul'da yenilikçilerle muhafazakârlar arasındaki çatışmalar Tanzimat adı altında tanınan reformların babası II. Mahmud'un (1808-1839) tahta çıkmasına dek sürdü.

1808 İspanya Krallığı için de iyi bir yıl olmamış, birkaç ay süreyle üç kral başa geçmişti. IV. Carlos tahtı oğlu VII. Fernando'ya bırakmıştı. Aynı yıl 2 Mayıs'ta Madrid'de konuşlandırılan Fransız ordusuna karşı bir halk ayaklanması baş göstermişti. Napoléon Bonaparte Bayona'da krallık ailesiyle buluşuyor ve VII. Fernando'yu tahtı yeniden babası IV. Carlos'a bırakmaya zorluyor, sonra da İspanya tahtını kardeşi Joseph Bonaparte'ı getiriyordu. Bir yıl (1808) içinde Türkiye'de üç sultan, İspanya'da üç kral tahta çıkıp indirilmişti; yöneticilerinin eski gücünü ve saygınlığını kaybettiği iki imparatorluk için bu hareketlilik çok fazlaydı.

Her ne kadar hem Türkiye hem de İspanya 18. yüzyılda reformları derinleştiremeden aydınlıkçı bir despotluk dönemi yaşamış olsalar da, 19.

yüzyıla girerken her iki toplumda da birçok değişimin yaşanacağı, 20. yüzyılda yaşanacakların temelini oluşturacak yeni bir dönem başlıyordu. İspanya bu adımı 1812 Cádiz Anayasası'yla atıyor, krallıktan liberal-parlamentar bir monarşiye geçiyordu; sömürgelerde doğanlarla metropolde doğanlara eşit haklar tanınıyor; Engizisyon kaldırılıyor; tarım, hayvancılık ve endüstri serbestleştiriliyordu. Fransız işgali altında olan İspanya'da doğan bu Anayasa çok kısa ömürlü oldu, ama halkın bir kesiminin modernleşmeye ne denli istekli olduğunu göstermeye yetmişti. Öte yanda modernleşmeye karşı olanların başını çeken VII. Fernando, 1814'te Anayasa'ya son veriyor ve liberallere karşı kovuşturma başlatıyordu. Torunu VII. Fernando, III. Carlos'un açılım politikasını sürdürmeyecek ve İspanya Napoléon Avrupa'sının yeniden şekillenmesine katılmayacaktı.

İspanyol ve Osmanlı hükümdarların dikkatleri iç sorunlara yoğunlaşmıştı. 1810- 1825 arasında İspanya, Küba ve Porto Riko dışında Amerika'daki sömürgelerini kaybetti, imparatorluk Karayıpler ve Filipinler'le sınırlandı. Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu 1812-1820 arasında Arap valiliklerini egemenliği altında tutmayı başarıyor, ama Yunan cephesinde başarılı olamıyordu. Yunanlılar 1819-1829 arasında bağımsızlık savaşı verdiler. Bu çatışmalarda Lord Byron ya da Chateaubriand gibi Helenist ozanlar, ve tuhaftır ama, Fernando'nun İspanya'dan sürdüğü birkaç yenilikçi de Yunanlıları destekledi. Osmanlıların askeri yenilgileri yeniçeri birliklerinin halkın gözünden düşmesine yol açtı, bunu fırsat bilen II. Mahmud 1826 yılında Sultanahmet'teki yeniçeri kışlalarında giriştiği müthiş bir katliamla yeniçeri ocaklarını yok etti. Türkler, 16. yüzyılda kendilerine sayısız zafer kazandıran orduları modern bir ordu yaratmak için yok etmişti; bu olgu Avrupa ulusları arasında Türklerin modernliğe geçiş isteklerinin bir kanıtı olarak algılandı. II. Mahmud yaşama geçtiğini göremese de, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayun'u Osmanlı yasal yaşamında bir dönüm noktası olmuştur. Bu, sultanın iktidarını sınırlayan bir anayasa değildi, Osmanlı uyruğu olan herkesin can, mal ve ırz güvenliğini sağlayan, yeni bir vergi sistemi getiren ve modern bir ordu kurulmasını içeren bir Büyük Emirname'ydi. Böylece yeni Sultan Abdülmecid (1839-1861) Tanzimat dönemi olarak bilinen dönemde babasının yenileme politikalarını sürdürebilecekti.

İş i hiç de kolay olmayan biri varsa o da yeni İspanya Kraliçesi II. Isabel'di (1833-1868). Amcası ile İspanya'nın liberallere karşı savaşmaya kararlı muhafazakâr kesimi Isabel'in kraliçeliğini tanımamıştı. Isabel öncele ri, 1833-1840 arasında, iktidarı ve anayasanın düzenlenmesini liberallere verdi, ama bunun sonucunda kargaşa içinde, çelişkilerle dolu bir ülke doğ muşt u. Öte yandan bu gelişmenin ordu ve liberallerin uzlaşması gibi olumlu etkileri de olmuştu; aynı durum Tanzimat Türkiye'sinde de gerçek leş miş ve günümüze dek sürmüştür. Yenilikçiler ve muhafazakârlar arasında yaşanan iç sorunlar, Osmanlı İmparatorluğu'nu farklı etkilemişti. Özellikle Mısır'da Mehmed Ali'nin girişimiyle başlatılan reformlar, Bâbı âli'nin göz yumabileceği yeniliklerin ötesine geçiyordu. Mısır'da bir ayak lanma olmuş ve 1830'lu yıllarda Mehmed Ali'nin birlikleri Suriye'yi ve Anadolu'nun bir bölümünü iş gal etmişlerdi. Mısır'ın iş gali altındaki bölge lerde ticaret serbest bırakılmış, Avrupa'dan gelen ticaret gemilerinin yanaş tığı Beyrut gibi bazı liman kentleri hızlı bir gelişme sürecine girmişti. Sal tanatının son yıllarında Mahmud duruma hâkim olmayı başarmış, Meh med Ali'yi yarı özerk meşrutiyetçi Mısır hanedanının kurucusu olarak ta nı mıştı. İspanya bu dönemde imparatorluğunun büyük bölümünü kaybe diyor, Osmanlı devleti ise sömürgelerine sahip çıkmak ve Rusya, İngiltere, Avusturya ve 1830 yılında Cezayir'i ele geçiren Fransa gibi sömürgeci güç lerin iştahlarına gem vurmak için elinden geleni yapıyordu.

Tuhaf bir rastlantı eseri II. İspanyol-Osmanlı Antlaşması bu kritik dönemde gerçekleşecekti. 1827'de imzalanan bu antlaşmayla İspanyol ge milerinin Karadeniz'e girmelerine izin veriliyordu. Ayrıca 1834 yılında İspanya, II. Isabel'in İspanya kraliçesi olarak tanındığı Dörtlü Antlaşma'yı Fransa, İngiltere ve Portekiz'le imzalayacaktı. Daha sonra Belçika ve Yunanistan'la ilişkiler normale dönecek ve 1840'ta İspanya'nın daha avantaj lı bir durum elde ettiği III. İspanyol-Osmanlı Antlaşma'sı yapılacaktı. İspanya'nın uluslararası ilişkilerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefik leri olan Fransa ve İngiltere tarafından desteklendiğini unutmamak gerek. Buna karşın, Carlos yanlılarını savunan muhafazakâr güçler Isabel'i çok daha sonra tanıyacaktı: Avusturya ile Prusya 1848'de; Vatikan 1851 Konkordatosu'nda; Rusya 1857'de, yani Kırım Savaşı'ndan (1853-1856)

sonra. Bu savaşta Fransa ve İngiltere, İspanya tahtında gözü olan Don Carlos'u destekleyen ve Karadeniz'den saldıran Ruslara karşı Osmanlıları desteklemişlerdi. I. Nikola (1796-1855) ateşli bir Carlos hanedanı yanlısı ve Avrupa krallıklarının savunucusuydu. Dış politikada yayılımcı bir çizgi izlemiş, Türkiye ve İran'la savaşmıştı. Kırım Savaşı'na son veren 1856 Paris Antlaşması'na katılan yeni Çar II. Aleksandr, II. Isabel'i İspanya kraliçesi olarak tanımış, 1861'de serflığı kaldırmış ve 1877 yılına dek Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmamıştır.

Taşımacılık geliştikçe, Türkiye ve İspanya 19. yüzyıl boyunca romantik gezginlerin akınına uğrayacaktı. Gezinler romantik Oryantalist çerçeve içinde bu ülkeler ve halkları için yeni bir imaj yaratacak, daha doğrusu Şarklı imajını yeniden yaratacaklardı. Bunun en iyi örneği Doğu Gezileri'ni ilk başlatan Chateaubriand'ın 1806'da kaleme aldığı *Itinerario de París a Jerusalén* (Paris-Kudüs Güzergâhı) adlı kitabıdır. Evet, bu Fransız vikontunun güzergâhında İstanbul ve Noailles prensesiyle buluştuğu Granada da vardı. Topkapı Sarayı ile Elhamra Sarayı'nın ve müezzinin çağrısı ile flamenkonun karşılaştırılmalarının yanı sıra, benzerlikleri ve motifleri bezginlik verene dek tekrarlanan Doğu mimarisi ve resim betimlemeleri besliyordu bu tür bir edebiyatı. Romantizmin, gelişmiş ulusların farklı açıdan bakmaya başladıkları Türkleri ve İspanyolları bir moda haline getirdiğini söyleyebiliriz. Her ne kadar o günlerde yeniden yaratılan imge modernlikten çok uzak, hatta tam tersi olsa da, bu akım turizmin artmasına ve dış ülkelerle ilişkiler kurulmasına yardımcı olmuş, böylece modernliğe giden zorlu yolu açmıştı.

İspanyolların ve Türklerin birbirlerine yaklaşmaları, ilk meyvesini Kırım Harbi (1853-1855) sırasında verdi. Bu çatışmalarda II. Isabel'in İspanya'sı, Osmanlıları destekleyen III. Napoléon'un Fransası'nın ve Kraliçe Victoria'nın İngilteresi'nin yanında gözlemci olarak yer almıştı. Bu ittifakın zaferi Osmanlılar için reform sürecinin hızlanması ve uluslararası siyasetle bütünleşme anlamına geliyordu. Türkiye 1856 Hattı Hümayunu ile reform sürecini hızlandırıyor, Müslüman olmayan tebaasına serbest ibadet hakkı veriyor ve mallarını güvence altına alıyordu. Bu yeni siyasal ve toplumsal ortamın, ekonomiyi de yararı dokunmuştu. Büyümekte olan tarım,

bol maden kaynakları ve artan makine ihtiyacı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir tür "El Dorado" yaratıyordu. 1863'ten başlayarak bankalar kurulmaya başladı. Fransız- İngiliz sermayesiyle kurulan Osmanlı Bankası aynı zamanda Merkez Bankası görevini yerine getiriyordu. İspanya'da, Banco de España ve Sociedad Crédito Mobiliario Español kısa bir süre önce, 1856'da kurulmuşlardı. Hem İspanya, hem de Türkiye çok engebeli bir coğrafyaya sahipti ve her iki ülkede de ulaşım yollarının geliştirilmesi gerekiyordu. Barselona'yı Mataró'ya bağlayan demiryolu 1848'de inşa ediliyor, Osmanlı Demiryolu da İzmir'le Aydın arasındaki bağlantıyı 1866'da sağlıyordu. İlk demiryollarının birbirine bağladığı kentlerden biri ne Madrid'di, ne de İstanbul; ekonomik gelişmenin başkent olmaktan daha ağır bastığı iki başka kentti.

Ancak liberalizm bunalıma giriyor, her iki devlet de yenilikçiler ve muhafazakârlar arasındaki gerginliği yenmeyi, uzlaşma sağlamayı başaramıyordu. Krallar yeni zamanlara uyum sağlayamıyorlar, erki eline geçirmeyi başaran asrları tarafından tahtlarından ediliyorlardı ve modernleşme darbelerle başa geçenleri meşrulaştırıyordu. Bu süreç İspanya ve Türkiye'de birbirine yakın tarihlerde yaşanıyor. II. Isabel ilerici demokratların desteğini yitiriyor ve 1868'de demokratik ilkeleri getiren (din ve eğitim özgürlüğü, idam cezası ve köleliğin kaldırılması, genel evrensel seçimler, vb) Revolución Gloriosa'yla (Şanlı Devrim) tahtan indiriliyordu. İspanya saray erkânı tahtı, Papalık devletlerini Papa'nın elinden alanın kardeşi Amadeo de Saboya'ya sundular. Bu, ne Carlos yanlılarının ne de muhafazakâr kesimlerin kabul edebilecekleri bir şeydi. Amadeo de Saboya, biz İspanyolların yönetilemez olduğumuza karar vererek, bir yıldan biraz uzun bir süre sonra tahtı iade edecek ve 1873'te hiç beklenmedik bir olay gerçekleşecek, cumhuriyet ilan edilecekti. II. Carlist savaş şiddetlenince II. Isabel'in oğlu XII. Alfonso tahta çıkmaya çağrıldı. Kısa bir süre sonra İspanya'da barış sağlanacak ve 1923'dek sürececek olan sakin ve ekonominin yeniden yapılandığı yenileme dönemi başlayacaktı.

1868-1874 arasında İspanya Krallığı gerçek bir depreme uğramış, altı yılda ikisi yerli biri yabancı üç kralın tahta çıkıp inmesine, cumhuriyetin ilanına tanık olmuş ve bir iç savaş yaşamıştı. Bâbîâlî'de de benzer du-

rumlar yaşıyordu. Abdülaziz, tıpkı II. Isabel gibi, liberal politikalarını kişisel çıkarları yönünde kullanmak ve Osmanlı maliyesini iflasa sürüklemekle suçlanarak 1876'da tahtan indirildi. Yeni Sultan V. Murad'ın Tanzimat'ın gerektirdiği değişimleri gerçekleştirebilecek, ideal bir veliaht olduğuna inanılıyordu, ama tahta çıkışından hemen sonra ciddi akli dengesizlik belirtileri göstermeye başladı. Bunun üzerine Osmanlı vezirleri üç ay sonra yerine kardeşi Abdülhamid'i getirdiler. İstanbul'da da, Madrid'de de reformları gerçekleştirenler politikacılar olmuş, politikalarını hükümdarlara zorla kabul ettirmişlerdi. Abdülhamid 1876 Anayasası'na bağlı kalacağına yemin ederek tahta çıktı ve otuz yıl tahtta kaldı. Bu yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda da beklenmedik bir değişiklik olmuş, modern Batı uluslarının siyasal rejimleriyle kıyaslanabilecek parlamenter bir monarşiye geçilmişti. Ancak sultan geleneksel gücünün büyük bir bölümünü elinde tutuyordu: Meclisi topluyor, dağıtıyor, yasaları ilan ediyordu, silahlı kuvvetlerin başkumandanıydı, vb. Ama yasaları ve devletin bütçesini oylarıyla mebuslar belirliyordu.

1876 yılında İspanyollar da Carlist savaşa son veren yeni bir anayasa kavuşuyorlar ve VII. Alfonso tahtını güvenceye alıyordu. Böylece İspanya yeni bir istikrar dönemine girmişti. Ama aynı durum Türkiye için geçerli değildi. Balkanlar'daki Slav milliyetçi hareketler Osmanlı egemenliğini tanımıyor, Rusya'nın yardımıyla ayaklanıyorlardı. 1876-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Abdülhamid ancak birkaç aydır yürürlükte olan anayasayı askıya aldı. Yine bu dönemde Türkiye, Balkanlar'daki topraklarının büyük bölümünü kaybediyor, II. Abdülhamid de baskı yönetimini arttırıyordu.

1882 yılı itibariyle İspanya İmparatorluğu'nun sömürgelerinden elinde kalanlar yalnızca Küba, Porto Riko, Filipinler, Carolina Adaları, bugünkü Ekvator Ginesi ile 1860'ta Kuzey Afrika'da fethedilen topraklardı. Osmanlılar ise sadece Makedonya, Girit, Suriye ve günümüzdeki Libya'yı ellerinde tutuyorlardı. Fransa 1881'de Tunus'u fethetmiş, 1876-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında tarafsız kalması karşılığında Kıbrıs'ı alan İngiltere ise Süveyş Kanalı yoluyla Hindistan'la iletişimi kontrolü altına almak için 1882'de Mısır'ı istila etmişti. İspanya ve Türkiye'nin sınırları gerilemiş, uluslararası arenanın dışında kalmışlardı, ama hem XII. Alfonso ve

dul karısı, hem de II. Abdülhamid ülkelerinde istikrarı sağlamayı başarmış, böylece seleflerinin başlattıkları reformların belli başlı kentlerde orta sınıfa erişmesi mümkün olmuştu.

20. yüzyılın ilk yarısındaki İspanyol ve Osmanlı toplumlarının temeli, 19. yüzyılın son yirmi yılında atıldı diyebiliriz. 20. yüzyılın ilk yarısına damgasını vuran yönetici ve aydın sınıfın kökenleri bu yıllara uzanmaktadır. Bu dönemde, Madrid ve İstanbul'da önemli bir nüfus artışı olmuştu. Ama bu nüfus artışı yalnızca başkentlerle sınırlı kalmamış, Barselona, Valencia, Selanik, İzmir gibi Akdeniz kıyılarındaki büyük liman kentlerinde de ortaya çıkmıştı. Yenilenme dönemi İspanya'sında eğitimin önemli ve ayrı bir yeri olmuş, Katolik eğitimin yanı sıra liberal eğitim aydın bir burjuvazi yetişmesini sağlamıştı. Öte yandan, Abdülhamid'in tebaası katı bir sansür altında ezilmesine karşın, bu baskı ortamı Osmanlı bürokratlarını yetiştiren mülkiye, hukuk, maliye okullarının açılmasına engel olamamıştı. 1878'den sonra imparatorluğun farklı vilayetlerinde ilkokullar, ortaokullar ve liseler açıldı. Bu okulların yanı sıra, farklı Avrupa din tarikatları da önemli kentlerde kendi okullarını açmışlardı.

Yirmi yıllık bir barış döneminden sonra, Girit'in kaybıyla 1897 Türk-Yunan Harbi son buldu. Bir yıl sonra İspanya, Amerika Birleşik Devletleri'yle savaşa girdi ve Küba, Porto Riko ve Filipin Adaları'ndan vazgeçmek zorunda bırakıldı. Böylece, 16. yüzyılda fethedilen topraklardan geriye İspanya'ya hiçbir şey kalmıyordu. Osmanlı İmparatorluğu da benzer bir yol izlemişti: 1901'de İngiltere Kuveyt'i işgal ediyor, 1913'te Arnavutluk bağımsızlığını kazanıyor, aynı yıl Yunanistan Tesalya'yı ve Trakya'nın bir bölümünü elde ediyor, Suriye Fransız ve Filistin ise 1920 yılında İngiliz mandası altına giriyordu. Aynı tarihlerde doğup büyüyen iki imparatorluk yine aynı zamanda son buluyordu. Osmanlı İmparatorluğu Rus, Alman ve Avusturya-Macaristan'la birlikte Birinci Dünya Savaşı sonunda, İspanyol İmparatorluğu ise biraz daha önce, büyükler mezarlığına gömüldü.

Türk ve İspanyol toplumlarının bir kesimi modernlik trenini kaçırmamaya kararlıydı. İspanya yeni yüzyıla girerken Katalan ve Bask milliyetçiliğinin doğuşuna tanık olmuş, işçi hareketlerini ve sosyalizmi tanımıştı. İspanya'da, 1904'te Pazar dinlencesi hakkı tanındı, 1909'da Grev Yasası çı-

karıldı ve 1918'de sekiz saatlik çalışma günü yasallaştı. Yunan, Slav ve Ermeni milliyetçiliklerinden sonra Türk milliyetçiliği de Jön Türk hareketiyle doğuyordu. Bu hareket 1908'de II. Abdülhamid'in iktidarına son veriyor ve Osmanlı İmparatorluğu tarihinde yeni bir anayasayla ikinci kez parlamenter monarşi dönemine giriyor, 1878'de kapanan Meclis yeniden açılıyordu. Abdülhamid'in istibdat döneminin katı sansürü yerini yeni özgürlükleri kutlayan birçok gazete ve dergiye bırakmıştı. Bu, bir devrimden çok, önceki anayasaya sahip çıkan bir darbeydi. Ne Jön Türkler, ne de İttihat ve Terakki Cemiyeti yeterli deneyime sahipti; kısa süre sonra İslamcı muhafazakâr kesimlerin duyarlıklarını yaralamaya başladılar. Benzer bir durum İspanya'da da baş göstermişti, yeni yasalar aristokrasinin ve büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına ters düşüyordu.

Bir kez daha toplumun iki farklı kesimi karşı karşıya geliyordu. 1909'da muhafazakâr Osmanlılar başkaldırıyor ve Anayasa'nın iptalini istiyorlardı. Durumu kontrol altına almak için Ordu'nun müdahalesi gerekiyordu. Mustafa Kemal (Atatürk) ve İsmet (İnönü) gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin asker kökenli birçok üyesi olaylara katılmıştı. Abdülhamid ilerlemek istedikleri yolda bir engeldi, İttihat ve Terakki Cemiyeti onu tahtan indirerek yerine kardeşi V. Mehmed'i getirdi. Bu meşrutiyet dönemi bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin öncüsü olmuştur. Bu dönemde zorunlu ve parasız eğitim, ilericiler ve muhafazakârlar arasındaki anlaşmazlığın ana noktasını oluşturan yeni bir vergi sistemiyle ilgili yasalar kabul edilmiştir. İşçiler grev, ücret, çalışma gününün 15-18 saatten 8-10 saate indirilmesi ve hafta sonu dinlencesi gibi hakları almak için mücadele etmişlerdir. Bu gelişmeler sırasında hem İspanyollar, hem de Türkler açısından ortak bir durum, bütün bu gelişmeler içinde sosyalist bir partinin yok denecek kadar az olan varlığıydı. İstanbul'da 1908'de, Madrid'de 1910'da, parlamentoda sosyalist partinin sadece bir temsilcisi vardı. Bunun nedeni her iki ülkenin öncelikle bir tarım ülkesi olması, endüstrinin çok az gelişmiş olması ve erkini kaybetmeye hiç mi hiç razı olmayan bir oligarşinin varlığıydı.

Osmanlıların ve İspanyolların paylaştıkları birçok ortak sorun vardı. İspanya'da Liberal Parti, Kilise'nin ve Katolik düşüncelerin toplumsal yaşama etkisinin azalması gerektiğini düşünüyordu; İttihat ve Terakki Cemiyeti

İslamiyet'le ilgili benzer düşüncelere sahipti. 16. yüzyılda bu ülkelerin güçlerine güç katan din, şimdi yönetimi ele alacak sağlam bir devlet yapısının oluşmasına ve güçlü siyasal partilerin kurulmasına engel oluşturunuyordu.

Uluslararası gündem İspanya ve Türkiye'yi farklı etkileyecekti. İspanya Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını koruyacak, savaşa katılan ülkelere silah, üniforma ve yakacak temin ederek ekonomik gelişmesini sürdürecekti. Türkiye ise sömürge heveslileri için kolay bir hedefti. Ülke Mihver devletlerinin yanında Büyük Savaş'a girmeden önce 1912 ve 1913 yıllarında Balkan Savaşı'nı yaşamıştı. 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle Türklerin Büyük Savaş'a katılımı noktalanıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki askerler antlaşmayı kabul etmeyip Anadolu'nun farklı bölgelerini işgal eden Yunanlılara, İtalyanlara, Fransızlara ve İngilizlere karşı İstiklal Savaşı'nı başlattılar. Kemalistlerin 1923'te imzaladıkları Lozan Antlaşması'yla Türkiye'nin bugünkü sınırları çizildi. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan ediliyor, bir yıl sonra halifelik kaldırılıyor ve Osmanlı hanedanı yurt dışına sürgün ediliyordu.

Savaşa katılmayan İspanya ise, o yıllarda, Birinci Dünya Savaşı erte-sinde patlak veren kriz nedeniyle ülke içinde sorunlar yaşıyordu. Siyasi partiler köktenci bir tutum içine girmişler, 1921'de İspanyol birlikleri Fas'ta 9.000 asker ve 50.000 kilometre karelik bir toprak kaybına uğramıştı. Gün geçtikçe durum daha da gerginleşiyordu. XIII. Alfonso, 1923'te Primo de Rivera'nın başını çektiği darbeyi kabul ediyor ve askerler iktidara geliyordu. 1923 İspanyollar için de önemli bir tarihti. Böylece siyasal açıdan Türkiye ve İspanya bir kez daha aynı kaderi paylaşıyor, sultanı ve kralı düşüren yenilikçi askerler iktidara geliyordu. Birinciler, yeni kurulan Cumhuriyeti demokratik bir ülkeye dönüştürmek için çaba harcayacaklar, ikincilerse 1930'da, II. Cumhuriyet'in ilanından bir yıl önce iktidardan çekileceklerdi.

FRANKİZM VE KEMALİZM

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE İSPANYA VE TÜRKİYE'DE SİYASİ REJİM

Hem Frankizm, hem de Kemalizm, İspanya'da ve Türkiye'de iki savaş arası dönemden çok daha uzun süre etkisini sürdürmüş iki siyasi terimdir. Her şeyden önce her biri bir siyasi rejim kurmuş ve şekillenmesinde bağlayıcı kriterler oluşturmuştu. Bizim için önemli olan da işte bu noktadır. Frankizm İspanya'da iç savaşla kurulan ve 1975 yılında Franco'nun ölümü ve ardından 1975-1986 arası dönemde demokrasiye geçiş, İspanya'nın Avrupa Topluluğu'na üyeliğiyle, ilke ve pratikleri bakımından son buldu. Buna karşılık Türkiye'de Kemalizm 1923'te kurulan Cumhuriyet'le gündeme gelip onunla özdeşleşti ve böylece süreklilik kazandı. Kemalizmden 21. yüzyılın başında bile bahsedebilir durumdayız. Kemalizm sadece bir siyasi düşünce tarzı değil, Türkiye'de siyasi rejimin kendisi olarak ayakta durmaktadır.

Türkiye'de siyasi rejimin dönüşümüne ilişkin en net dinamik yine yurt dışından gelir. Avrupa Birliği'ne yönelik reform yasalarının 2 Ağustos 2002'de kabul edilmesi, vatandaşlığın, siyasetin ve milli kimliğin tanımlarında getireceği değişiklikler bağlamında, Türkiye için de daha öncekinden yapısal olarak farklı bir demokratik rejimi müjdelemektedir. Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye demokratikleşme ve insan hakları konusunda baskıları en net şekliyle 1980 yılında gerçekleşen askeri darbeye karşı görülmeye başlamıştı. Daha sonraki dönemde ise bu baskı özellikle Kürt sorununun çözümü ve insan hakları konusunda artarak devam etti. Türkiye'de siyasetin bu dönemden itibaren iki bağlam arasında gidip geldiğini görmekteyiz. Son olarak idamı, Kürtçe öğretiminin önündeki sınırlamaları ve ifade özgürlüğünün önündeki diğer engelleri kaldıran ve azınlık vakıflarının mal edinebilme haklarını kabul eden yeni kanunlar 2 Ağustos 2002 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit tarafından, 3 Kasım'da seçimlere gitme kararı ve-

* ODTÜ, Ankara.

rildikten üç gün sonra kabul edildi. Yasalar dikkatle incelendiğinde Türkiye’de Cumhuriyetin kalite, tanım ve içerik düzeyinde büyük bir dönüşümün eşğine geldiği görülür. Bu bağlamda Kemalizmin bitişinden değilse bile yeni bir yapıya bürünmesinden söz edebiliriz.

Türkiye’de siyasal rejim aslında, 1950’lerde çok partili siyasal hayata geçtiğinin benzeri düzeyde, büyük bir değişim geçirmektedir. Söz konusu değişim şu an rejimin temel ilkeleri üzerinden gerçekleşmektedir. İspanya’da da Frankizm yaklaşık kırk yıllık ömrü boyunca önemli iç değişimler yaşamıştı. Bu değişimler Türkiye’de olduğu gibi çok partili bir rejim kurulmasına varmasa dahi, rejimi İç Savaş’ta kuran Franco’nun arkasındaki tutucu güçler koalisyonu zaman içerisinde çözülmüş ve yeniden yapılanmıştır. Bu çözülüş ve yeniden yapılanmanın temelindeki amaç hep uluslararası ortama uymak veya onunla gelen değişim rüzgârlarına cevap vermektir. Rejim ve siyasi eliti ayakta kalabilmek için her fırsatı kullanıyordu. İspanya’da siyasi elit uluslararası ambargoya beraber ülkeyi neredeyse açlığa mahkûm eden devletçi ekonomiden, 1950’lerin ikinci yarısından itibaren hem koyu Katolik Opus Dei tarikatından gelen teknokratların hükümet kademelerine yükselmesiyle dışa açık bir ekonomik kalkınma modeline yöneldi, hem de çeşitli tavizlerle rejimi içeriden dönüştürerek uluslararası sisteme entegre etmeye çalıştı. Soğuk Savaş bağlamında gelişen 1950’ler sonrası uluslararası siyasetinde İspanya’da rejim Temel Kanunlar’ın (*Leyes Fundamentales*) kabulüyle bir yandan hukuksal tabanını hazırlarken, diğer yandan Batı bloku içerisinde yer almaya çalıştı ve değişti. Fakat bu süreç İspanya için hiç de kolay olmadı. İspanya, İkinci Dünya Savaşı sonrasında iktidardaki siyasal rejimin anti-demokratik karakteri nedeniyle bir uluslararası izolasyon süreci yaşadı ve bu süreci, artan güvenlik sıkıntıları sebebiyle Amerika ile ilişkilerini geliştirerek ve uluslararası organizasyonların yalnızca teknik karakterli olanlarına üye olarak aşmaya çalıştı. NATO’ya üye olamayan İspanya, Batı blokuyla askeri ilişkilerini Amerika Birleşik Devletleri ile periyodik olarak imzaladığı askeri üs anlaşmalarıyla gerçekleştirirken, Avrupa Topluluğu’na üyelik başvurusu yapmasına rağmen 30 Mart 1962 tarihli Avrupa Parlamenti Asamblesi Raportörü W. Birkelback raporundan bu yana demokrasi yönünde sert eleştiriler aldı, demokrasiye geç-

ne ve bu yolda Avrupa Topluluğu'nun öngördüğü siyasi, hukuksal ve ekonomik kriterleri gerçekleştirene kadar topluluk dışında kaldı.

İspanya'da siyasi rejim, 1936'da savaş içerisinde kuruluşundan 1975'te Franco'nun ölümüne kadar geçen neredeyse kırk yıllık süreçte, bir süreklilik gösterir. Bu süreklilik temelde Franco'nun liderliğiyle perçinlenmiş ve bunun üzerinde tanımlanmıştı. İspanyol halkı demokrasiye geçmek için adeta bekledi. Bir başka deyişle Franco hayatta olduğu müddetçe kimse ne çok partili bir demokrasiden, ne özgür sendikalardan, ne özerk yerel yönetimlerden ne de tarihsel olarak tanınmış bölgelere (Katalonya, Bask Ülkesi ve Galicia) kültürel ve siyasal özerkliklerden söz edebilirdi.

İşte, belki de İspanya ve Türkiye'de temelleri iki savaş arası dönemde atılan iki siyasal rejimin temel farkı budur. Türkiye'de siyasal rejim hem kurucusu Mustafa Kemal Atatürk hayatayken demokrasiye geçişi denemiş, hem de sonrasında askeri darbelerle kesintiye uğramasına rağmen demokrasiye dönmeyi bilmiştir. Türkiye'nin tam tersine İspanya'da Franco rejimi demokrasinin reddi üzerine kurulmuştu. Diğer yandan İspanya'da olduğu gibi Türkiye'de de siyasal rejim süreklilik göstermişti. Kurucu lider Mustafa Kemal'in ölümüne rağmen rejim yakın arkadaşı İsmet İnönü'nün liderliğinde bir birlik süreci yaşamış ve daha sonraki dönemde temel ilkelere itibarıyla siyasal rejim süreklilik kazanmıştır. İspanya'nın aksine, Soğuk Savaş döneminde İkinci Dünya Savaşı öncesindeki totaliter rejimlerle özdeşleşmemiş olması nedeniyle saygın bir rejim olarak kalmıştır. Türkiye'de savaşın bitiminde hemen çok partili rejime geçilmiş ve bunun etkisiyle Türkiye Avrupa Topluluğu hariç NATO'ya ve Batı blokunun tüm siyasi ve ekonomik örgütlerine sorunsuz bir siyasi rejim olarak katılmıştır. Avrupa Topluluğu ile de oldukça erken bir tarihte ortaklık antlaşması imzalamış ve ilişkilerini ekonomik olarak geliştirmeye çalışmış, bunu ortak stratejik çıkarlara bir destek olarak görmüştür.

Yukarıda özetlememize rağmen bu kısa çalışmada amacımız Kemalizm ve Frankizmin uzun ömürleri boyunca geçirdikleri yapısal dönüşümleri, rejimleri oluşturan siyasal güçlerin kompozisyonunu veya hem rejimlerin, hem de bu güçlerin uluslararası ortamdaki değişimlere verdikleri cevapları incelemek değildir. Bu ülkelerin şu an Avrupa ile ilişkilerinin farklı

düzeylerinin nedenlerini göstermek de değildir. Aslında özellikle bu durum önümüze çok ilginç bir soru da ortaya koyar. İspanya, diktatörlük rejimi altında nasıl bir Avrupalılaşma geçirmiş ve demokrasiye geçişle kısa sürede neler başarmış olmalı ki, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan düzenin neredeyse başından beri vazgeçilmez bir üyesi olarak görülen Türkiye Avrupa Birliği dışında kalırken, İspanya Avrupa Birliği'nin en önemli üyelerinden birisi olarak yer tutabilmiştir. Bütün bu temalara ilişkin soruları daha önce yaptığım bir çalışmada sormuş ve kısmen cevaplarını vermeye çalışmıştım. Bu temalar başka bir düzlemde de olsa Kemalizm ve Frankizm üzerine yapacağım diğer çalışmaların temel konuları niteliğindedirler. Şimdilik yapmak istediğim sadece bu iki rejimi, liderlerinin de yaşadığı iki dünya savaşı arası bağlama oturtmak ve oradan bu iki rejimin karakterlerine ve köklerine ilişkin sorular sorup cevaplar aramaktır. Bu sayede daha ileri düzeyde karşılaştırmalı bir çalışmanın temellerini atmış olacağız.

KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ İÇİN ÇERÇEVE

Kemalizm ve Franco rejimi üzerine karşılaştırmalı bir çalışma yapmak, rejimlerin benzer veya farklı özellikleri bir yana, yukarıda kısaca bahsettiğim süreleri itibariyle bizi bu iki rejime bakarken her zamankinden daha analitik olmaya iter. Başka bir deyişle, iki rejim arasındaki zaman örtüşmezliğinden dolayı analitik olmaya mecburuz. İspanya'nın 1936-1975, Türkiye'nin ise 1923-2003 arası dönemlerinde, temelleri iki savaş arası dönemde atılan iki siyasi rejim tarafından yönetildiği görülür. Her ne kadar iki rejimi bu dönemin bağlamına oturtabilirsek de, bağlamın kendi içindeki dönüşümünü hesap etmek zorundayız. Dolayısıyla aşağıda iki siyasi rejimi incelemek için gerekli bir kavramsal çerçeve çizdikten sonra, Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadarki dönemde Avrupa'da siyasi ve toplumsal yapıların nasıl bir değişime uğradığını göstereceğiz. Demokrasinin bir yönetim şekli olarak nasıl zayıfladığını ve faşizme geçit verdiğini göreceğiz, son olarak da bu değişim üzerine bu dönemde kurulan iki rejimi oturtmaya çalışacağız.

Kavramsal çerçeveyi çizerken öncelikle iki rejimin de bir savaş ortamında doğduğunu belirtelim. Fakat bu savaş ortamları vücuda getirdikleri

siyasi rejimlerin karakterini belirleyecek düzeyde birbirlerinden farklıdır. Türkiye’de Kemalizm düşmanlara ve işgalcilere karşı bir milli mücadele- nin, bir milli ittifakın eseriye, İspanya’da Frankoculuk, iç savaşı kazanan bir tutucu güçler koalisyonu olarak yükselmişti. Dolayısıyla, bir yanda Tür- kiye’de milletin tamamını temsil ettiğini önen süren, egemenliğini millet- ten aldığını iddia eden bir rejim varken, diğeryanda kendini İspanya’nın İspanya karşıtlarına karşı mücadelesi üzerinde meşru kılan bir rejim var- dı. Aslında bu iki rejimin kendilerine biçtiğı farklı meşruiyet tarzları bir öl- çüde yapısal sebeplerle de açıklanabilir. Örneğın Türkiye’de öylesine bir ekonomik ve sosyal azgelişmişlik söz konusuydu ki, Kemalist rejimin siya- si sınıfı dışında toplumsal güçlerin rejimi tehdit edecek düzeyde bir hare- ketlilik gösterdiğini görmüyoruz. Dolayısıyla Kemalist siyasi elit özellikle içerisinde çıktığı İttihatçı kadroların 1925-26 yıllarında tasfiyesinden son- ra milletin temsilcisi tek siyasi sınıf olma yolunda rakipsizdi. Bir de, söz konusu olan milli çıkarlar ve bağımsızlık olunca, genel bir seferberlik ve si- yasi beraberlik mümkün oluyor ve Kemalizm bunu temsil eden terim ola- biliyordu. Fakat Kemalist siyasi elitin bunu tanımlamaktaki mutlak rolü çok partili rejime geçişe kadar sorgulanmadı, sorgulanamazdı.

Türkiye’nin tersine, İspanya’da durum daha karışıktır. Burada reji- min siyasi sınıfının haricinde sürekli toplumsal hareket yaratan karmaşık bir siyasi yapı ve güç odakları görüyoruz. Bu durum Frankoculuk iç savaş- la gündeme gelmeden önce de böyleydi. Frankoculuk bir savaşla tasfiye re- jimi kurdu. Eski siyasi elit ve anti-İspanyol olarak tanımlanan komünistler, anarşistler, masonlar, bölgeciler ve daha birçok ilerici siyasal grup iç savaş- ta tasfiye edildi. Fakat yeni kurulan rejim de asker, kilise, falanj, monarşist- ler, Carlistler ve burjuvaziden oluşan geniş bir tutucu güçler koalisyonu olarak yine karmaşıktı ve gizli bir çoğulculuk içeriyordu. Bu karmaşa ve ço- ğulculuk daha sonraki dönemde siyasi elit içerisinde gizliden gizliye de ol- sa sürekli bir güç mücadelesini beraberinde getirdi. Aslında rejim bu mü- cadele sayesinde kendi içerisinde bir dönüşüme de uğradı diyebiliriz. Özel- likle uluslararası konjonktürdeki değişiklikler rejimin içindeki güçler kon- figürasyonunu etkileyip değiştiriyor, bu durum da değişen hükümetlerde doğrudan kendini gösteriyordu.

Bütün bu yukarıda belirttiklerimize Türkiye ve İspanya'da siyasi rejimlerin şekillenışı açısından etkili iki unsuru daha ekleyelim. Bunlar net bir düzen değişikliği, başka bir deyişle devrim tehlikesi ve bölünme korkusuydu. İspanya'da Frankizmin özellikle faşist bir formda yükselişinde, zengin üst sınıflarda egemen olan bu iki korkunun etkili olduğunu belirtmeliyiz. Buna karşılık Türkiye'de radikal devrimci bir proleter sınıf geleneğinin olmadığını görüyoruz. Bu, ülkenin az gelişmiş ekonomisinden kaynaklanan yapısal bir durumdu. Türkiye, nüfusunun neredeyse %80'i kırsal alanda yaşayan bir tarım ülkesiydi. İspanya'da ise böyle bir geleneğin oldukça güçlü olduğunu, iç savaşın neredeyse bu geleneğe karşı yapıldığını ileri sürebiliriz. Özellikle Katalonya ve Bask bölgesi gelişmiş sanayi bölgeleriydi ve sendikalist, anarko-sendikalist, komünist ve sosyalist işçi sınıfı hareketlerinin ve taleplerinin merkezi durumundaydı. Ayrıca, Türkiye'de milli devlet bağımsızlık savaşıyla kurulduğunda bir bölünme tehlikesi yaşamazken, İspanya'da İkinci Cumhuriyet'e karşı Frankizmin ileri sürdüğü en önemli nokta, bu rejimin özellikle Katalan ve Basklara tanınan özerklik nedeniyle ülkeyi bölünmeye götüreceğiydi.

Diğer bir nokta, bu bölümün başında kısaca değindiğimiz ve aşağıda ayrıntılandıracağımız iki savaş arası dönemin bağlam olarak geçirdiği değişimdir. Kısaca belirtecek olursak, Türkiye'de siyasi rejim Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki demokratik iyimserlik ortamında doğmuş, İspanya'da ise Frankizm 1930'lu yılların faşist ideolojilerin etkisiyle gelişen anti-demokratik ortamında doğmuştur. Aslına bakarsanız bu farklı rejimlerin gelişimini, başka bir deyişle demokrasi ile sonraki dönemlerdeki ilişkilerini açıklamamıza da yardım edecek oldukça önemli bir noktadır. Türkiye'de siyasi rejim hem iki savaş arası dönemde demokrasiye geçişi denemiş, hem de daha sonraki dönemlerde askeri darbelerle kesintiye uğrasa da, demokrasiye dönüşü gerçekleştirebilmiştir. İspanya'da ise demokrasiye duyulan alerji öylesine güçlüydü ki, rejim İkinci Dünya Savaşı sonrasının uluslararası demokratik ortamında baskılara rağmen hiçbir şekilde demokrasiye dönme niyeti ve çabası göstermemiştir. Aksine, demokrasinin İspanyol toplumuna göre bir rejim olmadığını, ahlaki bir dejenerasyon göstergesi olduğunu vurgulamış ve "organik demokrasi" olarak ta-

nımlanan bir terimle rejimi meşrulaştırmaya çalışmıştı. Rejimin korporatist karakterine uygun olarak ortaya çıkan “organik demokrasi” İspanya’da yüce geleneksel değerleri ve bunları temsil eden aileyi, kiliseyi ve toplumsal katmanları içine aldığı söylenen bir rejim meydana getiriyordu.

İspanya’da Frankoculuk üzerine yapılan çalışmalar “rejimin doğası” üzerine yapılan tartışmalar etrafında şekillendi. Bu alanda ilk çalışmaları ünlü İspanyol siyaset sosyologu Juan Linz’in yaptığını söyleyebiliriz. Daha sonra Linz’in çalışmaları Amando de Miguel, Manuel Ramirez, Jose Felix Tezanos, Juan Beneyto ve Jerez Mir tarafından takip edildi. Bu çalışmaların ortak yanı rejimin otoriter karakterine olan vurgu ile Frankizmin ideolojik değil de otoriter anlayış üreten bir rejim olduğudur. Soğuk Savaş ortamında totaliter rejim-otoriter rejim ayrımı bağlamına oturtulan Linz’in ilk çalışmalarının Frankizmi meşrulaştıran bir karaktere sahip olduğu vurgulansa da, daha sonra yaptığı Falanj ve rejimin plüralist iç yapısı hakkındaki çalışmaları bu argümanın meşruiyetini ortadan kaldıracak düzeyde güçlü ve etkili olmuştur. Diğer yandan Nicos Poulantzas’ın öğrencisi de olan Sergio Vilar rejimin bu bağlamda en ciddi Marksist eleştirisini yapmış ve Frankizmi daha önceki yüzyıllardan beri gelişen ulusal ve uluslararası sınıf ilişkileri üzerine oturtmaya çalışmıştır. Salvador Giner, Perez Yruela and A. Sevilla daha geç bir dönemde rejimi korporatizm kavramıyla özdeşleştirerek oldukça kategorik bir şekilde tanımlayıp bu kavramla İspanya’da demokrasiye geçişi bile açıklamaya yöneldiler.

Türkiye’de ise rejimin doğası üzerine bir tartışmanın hiç açılmadığını görüyoruz. Bu yönde eleştirel bir çalışma yerine, Türkiye’de Kemalizm temelde modernizasyon teorileri çerçevesinde bir yere oturtulmaya çalışılmış veya azgelişmişlik teorileriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Aslında burada da sorun Kemalizmi bir siyasi rejim olarak açıklamaya çalışmaktansa Türkiye’nin diğer gelişmiş ülkelerle ekonomik ve siyasi yapısal ilişkilerini açıklamaya çalışmaktır. Toplumsal ilişkilere neredeyse hiç yer verilmemesine ek olarak en dikkat çekici nokta ise bu çalışmalarda tarihe çok az ilgi gösterilmesiydi. Dolayısıyla Kemalizm ya ilerlemenin teleolojik çizgisi üzerinde modern bir sıçrama ya da sömürgeci-emperyalist yayılmaya karşı milli veya sosyalist direnişin başlangıç noktası olarak görülüyordu. Burada

1950'ler sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nde üslenen siyasi ve sosyal bilimlerin sunduğu kavramsal araçlar temel alınmıştı. Birbirine zıt görünen bu iki yaklaşım içinse hep ortak kavramsal araçlar, perspektifler ve varsayımlar kullanılması tam da bu yüzden hiç şaşırtıcı değildir. Bunlara karşı Kemalizm aslında kendi tanımını kendi getirmektedir. Kemalizm zaten kendisini bir ideoloji veya doktrin olarak tanımlamaktan kaçınmış, doğduğu dönemin yükselen faşizm ve komünizminden ayrı tutmaya çalışmıştır. Bunların yerine kendisini temel altı ilke olarak görülen Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Devrimcilik, Devletçilik ve Laiklik üzerinden tanımlamaya çalışmış, bunları Türkiye'nin kendi toplumunun karakterine uygun siyasi rejiminin vazgeçilmez parçaları olarak görmüştür.

Bu iki rejim için ortak bulduğumuz nokta, ikisinin de faşizm veya komünizm gibi hayatın tüm alanlarını kapsamaya yönelik, klasik liberal anlayıştan kaynaklanan kamusal-özel ayrımını aşmaya yönelik totaliter rejimlerden farklı olduklarıdır. Gelişimleri içerisinde böylesine totaliter bir çaba içerisine girmiş olmalarına rağmen, belirli dönemlerle bu, özellikle uluslararası konjonktüre paralel olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye ve İspanya'da siyasi rejimlerin doğası gereği totaliter olduğunu söyleyemeyiz. Tam tersine daha eklektik ve uyum gücü yüksek iki siyasi rejim ve elite karşı karşıyayız. Frankizmin doğuşunda ve İkinci Dünya Savaşı içerisinde bir faşizan kayış söz konusuysa da, bu durum rejimin ileriki yıllarında özellikle Falanji'nın Franco'nun arkasındaki güç blokunda gerilere itilmesiyle ortadan kalkmıştır. Kemalizmde ise kitleyle ilişkileri geliştirme veya rejimi (Kemalist devrimi) kitlelere yaymaya ilişkin özellikle 1930'lu yılların başlarından itibaren sertleşen ve Avrupa'nın diğer yerlerindeki totaliter rejimlerin yükselmesiyle güç alan yaklaşım, hiçbir zaman faşizme veya komünizme tam anlamıyla dönememiştir, savaş sonrasında çok partili rejime geçişle yerini yeni bir yapıya bırakmıştır. Paradoksal olarak özellikle bir kitle kültürü ideolojisi olan faşizmin karakteristiği olan kitlelerin mobilizasyonu, tek parti döneminde değil de, demokrasiye geçişle tek parti yönetimine muhalefet karakterinde gerçekleşmiştir. Aslına bakılırsa kitlelerden soyutlanış, Kemalizmin tek parti döneminin, Frankizminse iç savaş sonrası demokrasiye geçiş kadar olan döneminin karakteridir.

İşte, Frankizm ve Kemalizm ile ilişkili bu ve bundan sonraki çalışmalarımızda temel alacağımız nokta, bu değişim ve rejimlerin sürekliliği faktörüdür. İki rejimde de siyasi elit, rejimi ve kendisini kurtarabilmek için gerek uluslararası ortamdan kaynaklanan, gerekse rejimleri gündeme getiren yapının bir güçler koalisyonu olmasından ileri gelen bir değişim ve uyum sürecine girmiştir. Bu sürecin sonunda da hem hükmetmeye ilişkin pratikler, hem devlet yapısı hem insanlar arası ilişkiler açısından önemli ve açıklayıcı davranış kalıpları ve düşünce tarzları üretilmiştir. Bu kalıpları günlük hayatta, hatta aile ilişkilerinde bile yakalamak hiç zor değildir. Hem Kemalizmin hem de Frankizmin kendi içerisinde dönüşümünü gördüğümüz için kesin ve net bir tanımlamaya saplanmak yerine, kendileriyle ideolojiler arasındaki uzaklıkları da göz önüne alarak bu iki rejimi anlayış üreten rejimler olarak almayı uygun görüyorum. Burada, özellikle Juan Linz'in İspanya üzerine yaptığı çalışmaları elimizdeki iki rejime birden uygulayabileceğimizi vurguluyorum. Linz özellikle Alman sosyolog Theodor Geiger'in ideoloji ve anlayış arasındaki ayrımı ortaya koyan çalışmalarına referans vermektedir. Bizim burada ekleyeceğimiz, Soğuk Savaş boyunca Kemalizmde semptomatik olarak kendini gösteren otoriter yöneliş, Frankizmin ise demokrasiye sürekli alerjisi bir yana, özetle bu iki rejimin hükmetmeye ve yönetmeye ilişkin anlayış üreten rejimler olduğudur. İki rejimin de merkezîyetçi ve otoriter yanı bir yana, rejimlerin koalisyon niteliği merkezî bir ideoloji yayılmasının imkânsızlığını da gündeme getiriyor. Rejimlerden biri hemen İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde çok partili siyasal hayata geçerken, diğeryse kendi içerisinde bir plüralizmi ve muhalefeti barındırıyordu. Bu iki rejim ve onu destekleyen siyasi elit için temel sorun her şeye rağmen ayakta kalmaktı. Kendi içerisinde tutarlı da olsa kapalı bir ideolojik sistem bu amaca pek de katkıda bulunamazdı. Dolayısıyla rejimler oldukça eklektik ve uyum gücü yüksek olan birer anlayış yarattılar, daha doğrusu varoluş mücadeleleri sonunda kendilerini rejimlerle özdeşleştirebileceğimiz yönetim anlayışları ortaya çıktı.

Son olarak kavramsal çerçeveye ilişkin ele alacağımız konu, İspanya ve Türkiye'de siyasi rejimlerin kurumsallaşmak için seçtikleri yollar ve araçlardır. Max Weber rejimlerin kurumsallaşmasını üç temel öğeye bağlar. Bunlar sırasıyla gelenek, şahsiyet ve hukuktur. Burada önemli olan her

iki rejimin de temelde şahsiyet üzerinde tanımlanan rejimler olmasıdır. Franco ve Mustafa Kemal İspanya ve Türkiye’de siyasi rejimlerin oluşmasında ve sürekliliğinde merkezi iki karizmatik figürdür. Bu karizmatik figürler çerçevesinde kurulan iki siyasi rejim ideolojik birer formasyon haline gelmekten ziyade, siyasi hayatın her alanında etkili yönetim anlayışları üretmiştir. Bu noktada iki rejimin de temel sorununun ayakta kalmak ve hükmetmek olduğunu görüyoruz.

Burada söz konusu olan siyasi hayatın üç alanına dair bir hükümet şeklidir. Bu üç alan sırasıyla ekonomi, toplum ve topraktır. Rejimlerin kurumsallaşması bu üç alanın yönetimi üzerinde olur. Başka bir deyişle iki rejim de siyasi kuruluş, kurumsallaşma ve birliği bu alanlara yönelen pratikler ve süreçlerle sağlar. Bu pratikler ve süreçler bir anlayış çevresinde ortaya konur ve örgütlenir. Burada yönetime ilişkin bu anlayışı taşıyıcı araçlara da değinmek durumundayız. Bu iki rejimde de Asker, Parti ve Din ile ilişkiler, siyasetin yukarıda bölümlediğimiz üç alana nüfuz etmesini ortaya koyan ortak araçlardır. Başka bir deyişle rejimin kurumsallaşması üç kurumsal organ üzerinden oluşmaktadır. Bunlar iki rejim için de ortak olarak inceleyeceğimiz Parti, Ordu ve Dindir. İlkinde CHP ve Falanj ortak olarak incelenmektedir. Burada sorun, aslında iki rejimin de kitle ile ilişkilerini masaya yatırmak ve sahip oldukları kitle desteğinin kurumsallaşma ile ne kadar derinden ilişki içerisinde olduğunu göstermektir. Ordu, iki rejimde de düzenli ve hiyerarşik tek organizasyon, rejimin organize gücünü bağladığı tek kurum olarak belirlemektedir. Din ise, din ile ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Buradan aslında hem rejimlerin üzerlerine kurulduğu kültürel yapıyı, hem devrimsel projelerinin niteliğini, hem de rejimin kurumsallaşmasını açıklayabiliriz.

İki rejim için de kısaca inceleyeceğimiz bu kurumsallaşma sürecine ve bu sürecin nasıl ve hangi araçlarla gerçekleştiğine bakmadan önce, rejimlerin doğduğu ortamı kısaca değerlendirelim.

BAĞLAM: İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE AVRUPA

İki savaş arası dönemi belki de en iyi açıklayabilecek nokta demokrasinin hem ulusal, hem de uluslararası alanda yükselişi ve düşüşü olarak

özetleyebileceğimiz kaderidir. İspanya ve Türkiye üzerine yaptığımız karşılaştırmalı analiz açısından bu konu önemlidir. Yukarıda da kısaca belirttiğimiz gibi Türkiye’de Kemalizm Büyük Savaş’ın ardından gelen demokratik rejimlerin yükselen profilinde kendine bir yer bulurken, İspanya’da Frankoculuk demokrasinin Avrupa çapında iyiden iyiye prestij kaybettiği 1930’lu yılların ikinci yarısında kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşüne sahne olmuştu. Bu bağlamda Büyük Savaş eski rejimlerin Avrupa çapında tasfiye edildiği bir savaş oldu. Eski rejimlerin yerine ise Baltık Denizi’nden Balkanlar’a ve Türkiye’ye kadar uzanan coğrafyada yirmiyeye yakın yeni cumhuriyet kuruldu. Bu yeni cumhuriyetlerde yönetim şekli olarak özellikle uluslararası alandaki meşruiyetiyle demokrasi benimsendi. Cumhuriyet ve demokrasinin gerçekleştirdiği böylesine bir yükselişin nedeni, hem uluslararası, hem de ulusal alanlarda bu rejimleri destekleyici olarak niteleyebileceğimiz bir ortamın ve siyasal figürlerin olmasıdır. Bunlar arasında Lyod George, Clemenceau, Masaryk, Benes, Karolyi, Venizelos ve Mustafa Kemal’i sayabiliriz.

Büyük Savaş sonrası dönemin belki de en belirleyici özelliği milliyetçiler, radikal köylüler, haydutlar ve Bolşevikler’in ortak çabasıyla yıkılan eski rejimlerin yerine hukuk, anayasa ve siyaset temelinde yükselen yeni rejimlerin kurulmasıydı. Bu yeni düzende özellikle hukukçular kralların yerini alıyor, bir yandan anayasalarla yeni rejimlerin temellerini atarken diğer yandan siyaseti hukukun içerisine almaya, onu kontrol etmeye ve rasyonel hale getirmeye çalışıyorlardı. Daha sonraki dönemde ise özellikle Kelsen liderliğinde şekillenen bu pozitif hukuk anlayışı pek realist olmakla, mükemmeliyetçiliğe saplanmakla ve demokrasinin asıl unsuru olan siyasi plüralizmi gözden kaçırmak, hatta reddetmekle suçlanacaktı. Savaş sonrası kurulan bütün bu devletlerin anayasalarında cumhuriyete, devletin demokratik karakterine ve milletin egemenliğine olan vurgu ortaktır. Aslında bu anlamda Birinci Dünya Savaşı sonrası anayasaları 19. yüzyıl boyunca orta sınıfların ortaya koyduğu liberalizm ve siyasi reform çabalarının son noktası olarak da düşünülebilir. Dolayısıyla tamamı mutlakiyetçi rejim tecrübesinden kaynaklandığı için yönetici otoriteye genel bir güven-

sizlik içeriyordu. Bu durum iki savaş arası dönemde demokrasinin yönetim gücünü giderek artan oranda zayıflatmaktan başka hiçbir işe yaramamıştır. Demokrasi önce komünizmin sonra faşizmin güçlenmesiyle iyiden iyiye zayıflarken radikal grupların yükselişine karşı ilk önlem olarak Polonya'da, İspanya'da, Litvanya'da, Estonya'da, Avusturya'da ve Fransa'da yönetimi güçlendirici anayasa değişiklikleri yoluna gidilmiştir. Bu da uzun vadede diktatörlüğü meşrulaştıran noktalara bile varmıştır.

Demokrasiyi koruma düşüncesi aslında diktatörlüğün doğuşunu da beraberinde getiriyordu. Özellikle Almanya'da Carl Schmitt'in başını çektiği hukukçular grubu hem yönetimi güçlendiren, hem de demokrasinin tehlikeye girdiği durumda devlet başkanına olağanüstü yetkiler veren kanun hükmünde kararnamelerle devlet yönetimine imkân sağlayan bir "olağanüstü hal" rejimi öneriyorlardı. Bu rejim demokrasiye karşı da olsa demokrasiyi savunmak için katlanılabilir ve meşru bulunuyordu. Örneğin Papen bu hakkını 20 Temmuz 1932'de sosyal demokratları hükümetten uzaklaştırmak için kullanınca, Schmitt'in önerdiği çözümün ne kadar demokrasiyi tehdit edici ve diktatörlüğü meşrulaştırıcı bir yöne gittiği oldukça iyi anlaşıldı. Temelde kanun hükmünde kararnameler komünistleri ve nazileri güçten uzaklaştırmak için kullanılacaktı. 1925-1931 arasında bu yönde 16 olağanüstü kanun çıkarıldı. Alman anayasal tartışması demokrasi ve otoriter rejim arasındaki karmaşık ilişkiyi net olarak ortaya koyan bir tartışmadır.

Diğer yandan bu anayasalar etkin bir devlet fikri üzerinde duruyor, merkeziyetçi hukuk ve idari yapılanmayı öngörüyorlardı. Ayrıca liberal değerlerin siyasi ve sivil haklara doğru açılımı (yani sağlık, refah, toplumsal güvenlik vb alanlara yayılması) üzerinde duruluyordu ve azınlıkların korunması amaçlanmıştı. Bu son konu imparatorlukların çöküşüyle kurulan milli devletlerin en az imparatorluklar kadar çok-milletli devletler olduğu, Wilson ilkelerinin bu yeni devletlerin oluşumu üzerinde etkisi düşünüldüğünde, özellikle önemlidir. Yeni anayasalar demokrasiyi öngörürken onu işçi ve köylünün, halkın, herkesin demokrasisi olarak kabul ediyor ve geleneğin veya dinin değil, milletin meşruiyetine dayanan rejimlerin temellerini atıyordu. Bu bağlamda en önemli nokta, özellikle Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin

de kurulan cumhuriyetlerde yeni yönetici elitin demokrasinin toplumsal desteğini arttırmak için elinde tuttuğu en önemli koz olan toprak reformuydu. Yönetici elit açısından toprak reformu çok stratejik bir karardı. Bu yeni demokrasiler toprak reformuyla bir yandan burjuvazi ile aristokrasi arasındaki mücadeleyi burjuvazi lehine çözerken, küçük toprak sahipleri sınıfı yaratarak rejime halkçı bir destek sağlıyorlardı. Diğer yandan artan işçi sınıfı baskısına karşı olası bir işçi köylü ittifakının bu reformla önünü keserek yeni siyasal rejime bir süre istikrar sağlamaya yöneliyorlardı. Bu durum özellikle İtalya, Fransa, Macaristan, İspanya ve Almanya'da hem sağ, hem de soldaki radikal akımların devrimci, ilerici projelerinin bir parçasını oluşturan toprak reformu istekleriyle paralel değerlendirilmelidir. Oralardaysa toprak reformu faşist ve komünist ilerici akımların devrimsel bir dönüşümü gerçekleştirebilmek için ihtiyacı olan halk desteğini sağlamanın bir yolu olarak görülüyordu. Rusya'da Lenin ve arkadaşları, şehirli işçi sınıfı ve sefalet altında yaşayan köylü arasındaki, Avrupa'nın diğer yerlerinde gerçekleştiremeyen bağlantıyı ve ittifakı sağlayabilmişlerdi. İşçi sınıfı bu siyasal projeyi, Avrupa'nın diğer yerlerindeki işçi sınıflarından daha zayıf olmasına rağmen, köylünün Avrupa'nın diğer yerleriyle karşılaştırılamayacak kadar sefalet içerisinde olmasını kullanarak başarabilmişti.

Fakat 1918'de savaştan zaferle çıkan demokrasinin neredeyse yirmi yıl sonunda hiç de arzu edilir bir rejim olmayacağını ve aslında ortadan kalkacağını kimse beklemiyordu. Birinci Dünya Savaşı bittiğinde savaşı kazanan İngiltere, Fransa ve ABD demokrasinin şampiyonu konumundaydılar. İşte belki de tam da bu yüzden, liberalizm ve demokrasi büyük güçlerin çıkarlarıyla ve galibiyetiyle özdeşleşmişti. Hatta liberal demokrasi bu çıkarlara hizmet eden uluslararası bir ideoloji olarak anlaşılıyordu ve sadece yenilen devletler tarafından değil, dünya çapında küçük ve orta düzeyli devletler tarafından da şüpheyle bakılır haldeydi. 1918'de demokrasi, genel bir söylem ve siyasal rejim olarak uluslararası ve ulusal güçlerin birleşmesiyle kurulmuştu. Fakat zamanla demokratik hükümetlerin toplumu yönetmedeki acizlikleri ortaya çıkınca, giderek daha az demokrasi ve demokrat kalacaktı Avrupa'da. Uluslararası alanda desteğin çekilmesi pek uzun sürmedi. Amerika izolasyoncu politikasına geri döndü ve Avrupa'daki istikrarla

ilgilenmez oldu. Sol hareketin Avrupa'nın tamamında yükselmesi ve Sovyetler Birliği tarafından destek görmesiyle İngiltere ve Fransa için komünizm tehlikesi daha ciddi bir tehlike olarak görüldü. Sonuçta farklı yönetim biçimleri, özellikle de diktatörlüklere destek oluştu. Orta ve Doğu Avrupa'daki yeni devletlerde komünizmin tehlike olarak algılanışı öyle boyutlara vardı ki, büyük umutlarla kurulan siyasi ve hukuksal yapıların yıkılmasına çok az ilgi gösterildi. İki savaş arası dönemde demokrasi, giderek toplumsal sorunlara veremediği yanıtlar yüzünden de reddedilir hale geldi. Ne işçi sorunları, ne de köylünün sefaleti sorunu çözülebilmisti.

Avrupa'nın her tarafında yayılan komünizm demokrasiye ilk ve en net tehdit olarak görülüyordu. Demokrasinin gerileyişi adeta bir yönetim krizi niteliğindedeydi. 1918-1937 yılları arasında en uzun süre demokratik bir rejimle yönetilen Çekoslovakya'da iktidara 17 hükümet geldi; 1920'deki seçimlere 23 parti katılıyor ve bunlardan 17'si parlamentoya giriyordu. 1918-1926 yılları arasında Polonya'da 14 hükümet değişiyor ve 1926'daki seçimlere 26 siyasal parti giriyordu. 1930 yılında Almanya'da parlamentoya 16 parti girdi. Baltık ülkelerinde bu sayı daha da fazlaydı. Romanya'da 1930-1938 arasında 28 hükümet iş başına geldi. Seçim sonuçları çok partili rejimin olağanüstü istikrarsız olduğunu gösteriyordu.

Genel oy hakkının kazanılması siyasallaşan bir kitleyi de beraberinde getiriyor, nispi temsille idealize edilen yeni cumhuriyetler ve demokrasiler, bu seçim sistemiyle oluşan parlamentoların işlemez duruma gelmesiyle çöküyorlardı. 1918 sonrası Avrupa'da bir kabinenin ortalama bir yıldan fazla hükümette kaldığı ülke sayısı neredeyse yoktur. Bir kabine Almanya ve Avusturya'da sekiz ay, İtalya'da beş ay, İspanya'da 1931'den sonra dört aydan az dayanmıştır. Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet döneminde, 1870-1914 arasında bu süre ortalama on ayken, 1914-1932 arasında sekize, 1932-1940 arasında ise dört aya düşmüştür. Bu durum iki partili yasama yönetiminin çöküşü, bir anlamda da demokrasinin çöküşü olarak görülüyordu. Demokraside devletin otoritesini sağlamlaştırmak başlıca amaç olarak düşünülüyordu. Bu istikrarsız durumsa gerekli yasaları çıkarmayı, reformları yapmayı ve parti programlarını uygulamayı olanaksızlaştırıyordu. Dolayısıyla devlet reformu, yönetici ve devletin otoritesinin güçlendirilme-

si ve etkin devlet, dönemin anahtar konularını oluştuyordu. Bu açıdan yukarıda belirttiğimiz Alman Anayasa tartışmaları oldukça önemlidir. Polonya ve Litvanya'da 1926 ve 1935 yıllarında, Avusturya'da 1929 yılında ve Estonya'da 1933 ve 1937'de, rejimi güçlendirici anayasal değişiklikler yapıldı. 1931 İspanyol anayasası da benzer bir yol izledi.

Demokrasinin Avrupa çapında toplumun yönetimi düzeyinde kaybettiği bu prestij özellikle demokrasinin şampiyonu İngiltere'de, demokrasinin ihraç edilebilir bir rejim olduğu konusundaki kuşkuları giderek artırıyordu. Bu durum İngiltere'yi yükselen diktatörlük rejimleri karşısında sessiz kalmaya itti. Buna bir de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oldukça güçlenen ve 20. yüzyıla sarkan demokrasinin, Avrupa değerlerinin çöküşüne yol açan bir rejim olduğuna yönelik elitist yaklaşımı da eklediğimizde, özellikle 1930'lu yıllarda demokrasinin gerek uluslararası ve gerekse ulusal çapta siyasi ve entelektüel gücünün ne kadar zayıf olduğunu anlayabiliriz. 1920'lerin ikinci yarısından itibaren demokrasinin içinde bulunduğu bir krizden söz edilmeye başlanır oldu. Büyük ekonomik bunalımla girilen 1930'larda ise demokrasinin çöküşü aşikârdı. Dolayısıyla, İkinci Dünya Savaşı bir anlamda demokrasiye karşı açılan bir savaş oldu. Demokrasi Versailles'da dışarıdan baskıyla kurulduysa, demokrasinin reddi ve çöküşü de aslında Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren barış antlaşmalarının çöküşüne denk düşüyordu.

1920'li yıllarda yükselen otoriter rejimlerin Avrupa çapında bu çöküşü durdurmaya, hiç değilse yavaşlatmaya yönelik çabalar olduğunu ve tam da bu yüzden Büyük Güçler tarafından sessizce kabul edildiğini söyleyebiliriz. Tabii ki bu kabulün arkasında daha derin bir neden de vardır. Bu durumu kısaca şöyle açıklayabiliriz. Sol, sosyal demokratlar ve komünistler olarak bölünmüştü. Demokrasiyi savunacak güçte ve istikrarda değildi. Hem dışta hem ülke içinde Komünizm tehdidi ise liberalleri otoriter çözümlere itiyordu. Sosyal demokratlar komünizmin yükselişiyle zayıfladıkları, demokrasi üzerindeki dirençleri kırılıp savunma durumuna geçtikleri için, yönetim ve hükmediş şekli üzerindeki tartışmalar genelde sağda gerçekleşiyordu. Bu yönde Avrupa çapında ilk gündeme gelen çözümler otoriter çözümlerdi, kısacası diktatörlüktü. Tamamı milliyetçi ve statükocu bu

diktatörlükler, yeni rejimlerin siyasi elitleri ve burjuvaziler hem yükselen kitlelerin popüler desteğini alabiliyor, hem de, sağdaki ve soldaki ilerici aşırı uçlardan korkan geleneksel güçlerin desteğini sağlayabiliyorlardı. Radikallerin tehdidine karşı bu otoriter çözüm ilk olarak kendini Büyük Savaş'ın hemen sonrasında, 1919 yılında Karolyi'nin liberal hükümetini devirerek iktidarı ele geçiren Komünist Bela Kun iktidarını bastırarak gelen anti-komünist ve anti-demokratik Amiral Horthy'nin rejiminde kendini gösterdi. Demokrasinin yükselen bir profili olduğu bu dönemde, Büyük Güçler'in de hemen desteğini sağlayan Horthy'nin sağcı rejimi aslında geleceği müjdeliyordu. İtalya'da ise liberaller 1922'de komünistleri engellemek için Faşistlerle ittifak kurdular. Yine 1922'de İspanya'da kurulan Primo de Rivera diktatörlüğü, 1922 yılında Portekiz'de Salazar'ın iktidarı eline geçirmesi ve 1926'da Polonya'da ekonomik krizden sonra otoriter rejime yöneliş, yükselen komünist tehdide ve artık başa çıkılamaz hale gelen toplumsal sorunlara otoriter çözüm yolları olarak düşünüldü. Bu rejimler son olarak, 1929'daki Büyük Bunalım'la net bir yön kazanan demokrasi karşıtlığını da beraberinde getiriyordu. Ekonomik depresyon ve genel kitlesel işsizlik toplumsal refah vaatlerini çöktürdü. Liberal vaatler ve sosyal demokrasi çöktü. 1930'lardan sonra ise Avrupa'nın genelinde demokrasiye karşı yaygın bir muhalefet vardı. Aslında söz konusu olan, bir siyasi rejim olarak demokrasinin toplumu, ekonomiyi ve toprağı yönetmekteki başarısızlığıydı.

İki savaş arası dönemin belki de en önemli gelişmesi faşizmin yükselişiydi. Kısa sürede olağanüstü destek kazanan faşizm kitle toplumu ideolojisi ve toplumu yönetmeye alternatif bir siyasi rejim projesi olarak doğdu. İki savaş arası dönemde faşizm, artık yönetemeyen demokrasiye alternatif bir rejimdi. Faşizm liberal demokrasinin toplumsal ve siyasi çöküşünden doğdu. Yukarıda gördüğümüz gibi, önce diktatörlüklerde ve daha sonra diktatörlüklerin hazırladığı ortamda, toplumsal, ekonomik ve siyasi çöküş ve çalkantıya bir alternatif yönetim şekli olarak faşist rejimler, üstelik demokrasinin içinden yükselerek doğdular. Böylece, faşizm aslında demokrasiye alternatif bir yönetim şekli olarak demokratik ajandadaki yerini alıyordu. Ekim 1922'de faşist Mussolini bizzat liberaller tarafından hükümet kurmaya davet edildi. Mussolini'ye çıkarılan davette temel etken, yük-

selen komünizmden duyulan korkuydu. 1919 yılında İtalya'da genel oy hakkının kabul edilmesiyle geniş bir oy tabanına ulaşan faşist parti, polisler, memurlar, mahkemeler ve parlamento tarafından giderek sempatiyle karşılanmaya başlandı. Mussolini'nin kurduğu ilk hükümet üç partili bir koalisyondu ve liberallerin geniş desteğiyle kurulmuştu. Zamanla demokrasiyle faşizm arasındaki net ayrım ortaya çıktı ve bu durum İtalya'da, artık liberallere ihtiyacı kalmayan faşistler tarafından açıkça ortaya kondu. Faşizm, burjuvazinin hayat kurgusuna karşıydı; burjuvazinin hayatı özel ve kamusal olarak böldüğünü görüyor ve bu yapay bölünüşün yerine totaliter bir yeniden yapılanmanın, siyasetin gelmesi gerektiğini savunuyordu. Faşistler için bu durum her alanda yaşanan bir deneyimdi. Bir insan siyasette faşistken, okulda, evde, işyerinde başka bir birey olamazdı. İtalya'da yükselen faşist rejim İngiltere'de de destek buldu. Demokrasi şampiyonu İngilizlere göre, İtalyanlar da nihayet kendilerine göre bir rejim, bir yönetim şekli bulmuşlardı.

Faşizmin kitle toplumunda keşfettiği ve büyük bir ustalıkla kullandığı en önemli araç partiydi. Parti hem bir propaganda, hem de bir disiplin aracı olarak iş görüyordu. Genel oy hakkının tanınmasından sonra, faşist partiler özellikle yeni oy verme hakkına sahip olan gençler ve geniş halk yığınlarından, demokrasinin kuralları içerisinde, demokrasiye destek buldular. Partiler hem siyasete kitlesel katılımın bir aracı, hem de sistemin meşruiyetinin simgesi yegâne araç konumundaydılar. Nazi Almanya'sında Hitler bütün gücün halktan geldiğini ve partinin lideri olarak halkın adına konuştuğunu savunuyordu. Demokrasiye karşı şiddet ve eylemle gündeme gelen faşizm, demokrasiyi yaşlıların sıkıcı oyunu olarak görüyor, burjuva çıkarlarına hizmet eden materyalizmi ön plana çıkaran bir rejim olarak algılıyordu. Böylesine heyecansız bir siyasi sistem kitlelerin desteğini elbette sağlayamazdı. Hitler'in Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi, herkese hitap eden, katılımı en üst düzeye çıkaran ve halkı yücelten bir parti olarak yükseldi. Hitler, işte bu halk desteğini ve partisinde vücut bulduğuna inandığı halk katılımını ve temsilini devletin anayasal ve hukuksal yapısını alaşağı etmek için gerekli meşru kaynak olarak görmüştü. Devlet aygıtını tamamen ele geçiren Nasyonal Sosyalist Parti, Almanya'nın baştan aşağı monist, total ve

otoriter bir yeniden organizasyonunu amaçlıyordu. Burada da söz konusu olan, parti ve devlet ayrımının temeli olan yasallığın yıkılışı, hukukun ortadan kalkışıydı. Hitler'in Avrupa'yı, Almanya en tepede olacak biçimde yeniden organize etmeye çalıştığı 1938-1945 arasındaki savaş yıllarında göreceğimiz gibi, Almanya'da her tür idari düzenlemeyi keyfi ve mutlak otorite kullanımıyla yok etmeye çalışan, araç olarak da partiyi ve onun disiplini kullanan yapısal bir organizasyon sunuyordu. Hem Nazi Almanyası'nda hem de Mussolini İtalyası'nda parti, toplumu yeniden organize etmenin bir aracı oluyor, Avrupa'nın her yanında gündeme gelen kontrolsüz kitleler demokrasilere karşı, bir anlamda yeni bir disiplin, yeni bir yönetim şekli olarak ilgi görüyordu. İlk yıllarda ilgiyle izlenen bu yeni organizasyonların, çok geçmeden dünyayı yönetmeye alternatif şemalar ve istekler olacağını görüyoruz.

Burada, özellikle İtalya'da gündeme gelen ve daha sonra faşizan bir toplumsal organizasyon biçimi olarak tüm Avrupa'da ilgi gören korporatizmin önemini belirtmeliyiz. İtalya'da korporatist devlet, toplumsal temsili ve katılımı sınıflar yoluyla değil, üreticilerin dernekleri yoluyla yapmaya çalışan demokrasiye alternatif, yeni bir toplum yönetimi projesi olarak yükseldi. Korporatist devletle faşizm organik bir temsil yolu ortaya koyuyordu. Kamusal-özel ayrımını aşp totaliter, devletle toplumu bir kabul eden yeni bir yönetim şekli getiriyordu. Bu aslında beraberinde, devletin organizasyona dayalı, ideolojik ve disipline edici yapısına alternatif gelişen parti ve toplum arasında bir birliğe denk düşüyordu. Faşizm, korporatist devlet sayesinde demokrasilerin iki savaş arası dönemde en ciddi tehdit olarak gördükleri sınıf savaşımını, toplumsal bölünmüşlüğü de ortadan kaldıran, yerine aynı zamanda bir millet olmaktan doğan iş ve çıkar birliği içerisinde bir toplum yaratmaya yönelik bir proje olarak yükseliyordu. Bu durum faşizme uluslararası bir sempati ve destek sağladı. Dolayısıyla faşizm, İtalya ve Almanya'da ve daha sonra da diğer Avrupa ülkelerinde, içine düştüğü sıkıntıdan liberalizmi kurtarmayı, kitle toplumunu organize etmeyi ve liberal ekonomilerin 1929'da düştükleri bunalımdan aynı kitleyi millî ekonomik kalkınma yolunda seferber etmeyi başaran, yeni ve ilerici bir yönetim şekli olarak doğdu. 1933'te Antonio Salazar Portekiz'de ve yine aynı yıl

Dollfus Avusturya'da, Hıristiyan korporatizmini komünizmle savaşmanın ve ulusal kalkınmayı sağlamanın en etkili yolu olarak ortaya koydular. Portekiz ve Avusturya'yı, İspanya, Yunanistan, Hırvatistan ve Fransa izledi.

İSPANYA'DA FRANKOCU REJİMİN KURULUŞU

İspanya'da Primo de Rivera diktatörlüğünün çöküşü, monarşinin de yıkılışını getirdi. 1920'lerin ilk yıllarındaki popülerliğinin tersine 1929 bunalımını aşamayan diktatörlük, İspanya'nın girdiği finansal çöküntü ve kronik siyasi krizler sonunda Primo de Rivera'nın ülkeyi terk etmesiyle son buldu. 12 Nisan 1931'de yerel seçimleri kazanan cumhuriyetçiler ve sosyalistler koalisyonu İspanya'da yeni bir siyasi rejimi müjdeliyordu: İkinci Cumhuriyet. Devrim Komitesi'nin lideri Alcalá Zamora'nın verdiği ultimatom üzerine kral kanlı bir çarpışmayı göğüslemektense ülkeyi terk etti. 14 Nisan'da Cumhuriyet ilan edildi. Fakat rejim kısa süre içinde krizlerle çalkalandı. İlk kriz rejimin Katolik ve tutucu kanadından gelen, fakat bir o kadar da rejime saygınlık kazandıran iki figürün, Alcalá Zamora ve Miguel Maura'nın, Manuel Azaña'nın ile sosyalistlerin anayasadaki Kilise karşıtı maddeleri kapsayan reform çalışmasına itiraz etmeleriyle başladı. Azaña'nın reform projesi iki geleneksel kurumun (Kilise ve Ordu) toplum ve siyaset üzerindeki etkisini azaltmaya yönelikti. Din alanındaki reformlarla devletin Kilise'ye yaptığı yardımlara son veriliyor, Kilise'nin ilk ve orta eğitimdeki etkisi ortadan kaldırılmaya çalışılıyordu. Askeri reformlarsa asker sayısının İspanya'nın taşıyabileceği düzeyde azaltılıp modernleşmesi üzerine kuruluydu.

Fakat geleneksel güçleri zayıflatmaya yönelik bu reformlar kamuoyunu ve siyasi eliti rejimin karakteri üzerinde ve amaçları konusunda bölünmüş durumdaydı. Bu bölünmeye ek olarak sağda aşırı uçların cumhuriyet ve reformlar karşıtı provokasyonları, solda radikallerin toplumsal devrim sloganları yeni cumhuriyeti iyiden iyiye zayıflatıyordu. Giderek artan toplumsal sorunlara ve radikal akımlara karşı demokrasi aciz durumda kaldı ve oldukça kısa bir süre içerisinde İkinci Cumhuriyet, 1931, 1933 ve 1936'da olmak üzere üç seçim geçirdi. 1931'den 1936'ya kadar olan dönemde 15 hükümet kuruldu. 1936'da sol partilerin seçim ittifakıyla kurulan Frente Po-

pular (Halk Cephesi) seçimleri kazanınca, bir yandan sağda geleneksel güçlerin muhtemel bir devrim korkusu, diğer yandan solda bu korkuları körükleyecek düzeyde sokaklara taşan devrim retoriği, Kilise karşıtı sloganlar ve şiddet, toplumda uzlaşmaz iki aşırı cephe oluşturdu. Halk cephesinin iktidara gelişinden sonraki altı ay içerisinde, dönemin Avrupa'sında neredeyse en zayıf faşist parti olan Falan'ın üye sayısı 500'den 500.000'lere çıkmıştı. Temmuz 1936'da sağcı askeri darbe geldi ve bu başarısız darbe sonucunda İspanya üç yıl sürecek kanlı bir iç savaşa sürüklendi.

Yaklaşık kırk yıl yaşayan Franco rejimi, işte bu iç savaş içerisinde doğdu ve kuruldu. Savaş içerisinde kurulması rejimin karakterinin en belirleyici noktasıdır. Rejimin yaklaşık kırk yıl süren ömrü boyunca yeni bir iç savaş korkusu hem rejimi meşrulaştıran bir etki yapmış, hem de, daha sonra demokrasiye geçişte bu savaş retoriği barış ve uzlaşma söylemlerinin çabucak ön plana geçmesine sebep olmuştur. İsyancı generaller kısa sürede ülkenin üçte birini kontrol eder duruma gelmişti; 1936 Eylülünden itibaren yeni ve milliyetçi bir rejimden söz edilebiliyordu artık. 29 Eylül 1936'da Franco, "İspanyol Devleti'nin Şefi ve Orduların Orgenerali" (*Jefe del Estado Espanol y Generalissimo del Ejercito*) olarak kabul edildi. 1 Ekim 1936'da Savaş Hükümeti (*Junta Técnica del Gobierno de la Guerra*) savaşın ve işgal edilen toprakların yönetimini ele aldı. 19 Nisan 1936 tarihli bir kararnameyle milli isyanın güçleri, "Hareket" de denen "*Falange Española Tradicionalista y de las JONS*" adıyla birleştirildi ve Franco "*Caudillo del Movimiento*" (Hareketin Şefi) olarak başkan seçildi. Hareketin tüzüğünde şef en geniş şekliyle mutlak otoritenin sahibiydi ve ancak Tanrı'ya ve tarihe karşı sorumlu olarak tanınıyor ve tanımlanıyordu. 30 Ocak ve 8 Ağustos tarihli kanunlar da şefe yasama gücü veriyordu. Bu kanunlar Temel Kanunlar arasında sayılmasalar da, 1967'de çıkarılan Organik Kanun'a eklendiler ve Franco ölene kadar yürürlükte kaldılar. Daha açık bir şekilde söyleyecek olursak, şefin gücünü tanımlayan kanun ve tüzükler ve isyanın güçlerini birleştiren kararname temel kanunlar olarak kabul edildi ve kırk yıllık Franco rejimi boyunca gerçek anayasa konumunda kaldı.

Franco rejimi anayasanın reddi üzerine kuruluyordu. Franco hayat-tayken ne hukuk ile garanti altına alınmış siyasi haklardan, ne de devlet için-

de bir güçler ayrılığından söz edilebiliyordu. Bu dönemde anayasanın yerini *Leyes Fundamentales* (Temel Kanunlar) adı verilen bir dizi kanunlar bütünü aldı. İncelediğimiz dönemi aşmasına rağmen bu kanunları kronolojik sırasıyla vermekte bir zarar görmüyorum. Temel Kanunlar sırasıyla şunlardır: İş Kanunu (*Fuero del Trabajo*, 1938), İspanyol Cortes'inin Kuruluşuna İlişkin Kanun (*Ley Constitutiva de las Cortes Espanolas*, 1942), İspanyolların Haklarına İlişkin Kanun (*Fuero de los Espanoles*, 1945), Referandum Kanunu (*Ley de Referendum*, 1945), Devlet Başkanlığı'nın Devrine İlişkin Kanun (*Ley de Sucesion en la Jefatura del Estado*, 1947), Milli Hareket'in Prensipleri Kanunu (*Ley de Principios del Movimiento Nacional*, 1958), Devletin Organik Kanunu (*Ley Organica del Estado*, 1967) ve Siyasi Reform Kanunu (*Ley de Reforma Política*, 1976). Bu kanunlar, tarihi gelişimleri itibarıyla da dikkat edildiğinde, rejimin kurumsallaşmasında geçirdiği çeşitli aşamaları göstermesinin yanında, Frankizmin uluslararası ortamdaki değişikliklere verdiği kısmi liberalleşme yönündeki tepkilere ilişkin ipuçları niteliğindedirler.

Franco rejiminin kuruluş aşamasında en net görülebilen karakteristikleri baskı ve milliyetçilikti. Bu durum toplumsal politikalardan ekonominin yönetimine ve aşırı merkeziyetçi idari yapılanmaya kadar her alanda kendini gösteriyordu ve adeta rejimin kurumsallaşmasının bir parçasıydı. Franco'nun temel sorunu ekonomi dahil her alanda toplumsal çatışmayı ortadan kaldırmak, sınıflar ve çıkarlar arası uyuma dayalı korporatist bir yapı kurmaktı. Ekonomik alanda bu yaklaşımın ilk kaynakları, 19. yüzyılın başlarında entelektüel bir akım olan ve son koloni Küba'yı Amerikalılara kaybetmenin şokuyla gelişen *Regeneracionismo* veya *Generación del 98* içerisinden gelen Joaquin Costa (1846-1911) tarafından savunuluyordu. Kurak İspanya'nın canlandırılması, tarımın desteklenmesi için sulama ve enerji santrallerinin kurulması, yol ve demiryolu yapımını destekleyen, korumacı ve milliyetçi endüstri politikaları üzerinden hareket eden bu ekonomik anlayış, ilk uygulama şansını arkasına UGT (*Union General de Trabajadores*) adlı sosyalist sendikayı da alarak korporatist bir yapı kuran Primo de Rivera diktatörlüğünde buldu. Franco aynı yaklaşımla ekonomiyi yönetmeye devam etti. Primo de Rivera diktatörlüğüyle Frankizm arasında en net bağlantılardan biri, bu nedenle ekonomi alanında görülür.

1942 yılından önceki durumda olduğu gibi, özel bir ekonomik sistem bu ekonomik yönetime destek oluyordu. Bu dönemde İtalyan faşizmi İspanya'nın ekonomi politikalarına örnek teşkil ediyordu. İtalyan örneğinden hareketle resmi dikey sendikalar kuruldu. Ekonomi, liberalizm karşıtı, totaliter, siyaseti ve kırsal değerleri ön planda tutan endüstrileşmeyi ve şehirleşmeyi yoz ve hor gören bir söylem çerçevesinde kurgulanıyordu. Yeni Devlet, Yeni Hayat, Yeni Düzen ve Milli Devrim, rejimi tanımlayan sözlerdi. Müdahaleci politikalar ve liberalizm karşıtlığı Franco'nun bütün ekonomik söylevlerinde görülür. Yürütülen "Vatan, Ekmek ve Adalet" söylemiyle ön plana çıkan, milliyetçi, militarist, liberalizm karşıtı, zenginliği halkın egemenliğine sunan, siyasetin belirleyiciliği olduğu bir ekonomi politikasıydı. Ülke yeniden bir kırsallaşma sürecine girdi. Tarımsal nüfus 1950'li yılların ortasına kadar iç savaş öncesi düzeyin üzerinde kaldı. Daha iç savaşın ikinci yılı olan 1937'de, *Servicio Nacional de Trigo* (Milli Tahıl Servisi) tahılı sabit bir fiyattan almayı garantileyerek toprak sahiplerine güven verdi ve Franco'nun arkasındaki sınıf desteğini sağlamlaştırdı. Ayrıca, Franco'yu destekleyen yönetici koalisyonun devlet kuran ayaklarından biri olan Falan'ın en önemli iddialarından biri İspanya'yı küçük köylüler ülkesine dönüştürmekti. Fakat iki savaş arası dönemde hem aşırı sol, hem de aşırı sağın fıkırsel anlamda ne kadar birbirine yakın olduğunu gösteren bu radikal politika, yani toprak reformu, Falan'ın yönetici koalisyon içerisinde gerilemesiyle giderek geri plana itilecekti.

5 Eylül 1941 tarihli bir kanunla savunma endüstrisini ve devletçi kalkınmayı yönetmek üzere kurulan *Instituto Nacional de Industria* (Milli Endüstri Enstitüsü) sanayide siyaset egemenliğinin göstergesi oldu. Yönetim kademelerine özellikle askerler getirildi. Aynı yıl demiryolları millileştirildi. Dış ticareti ve döviz pazarını kontrol eden bir sistem, yine İkinci Dünya Savaşı sırasında kuruldu ve 1959'a kadar da kaldırılmadı. 1940'lar Franco'nun sulama ve hidroelektrik santrallerini açtığı yıllar oldu. Özel mülkiyete ve bireysel teşebbüse saygı, ekonomiye sendika ve korporal kurumlarla müdahaleye dayanan korporatizm, aslında faşizmin ekonomik yüzüydü. Yine İtalyan *Carta di Lavoro*'dan örnek alınan ve iş gücünü zorunlu olarak (toplumsal uyum için ve bunun bir göstergesi olarak) sendi-

kalaştıran 9 Mart 1939 tarihli *Fuero del Trabajo* (İş Kanunu), Franco'nun korporatist manifestosu olarak tanımlanabilir. Rejimin tam anlamıyla sosyal ve ekonomik ideolojisini yansıtan bu kanun patronların ve işçilerin zorunlu olarak üye oldukları bir dikey sendikalaşma ve grevleri vatana ihanet olarak algılayan bir anlayış üzerine kuruluydu. Yeni ekonomik sistem, geleneksel Katolik toplumsal adaletten, "birlikten, bütünlükten ve hiyerarşiden" bahsediyordu. Dikey sendikayla amaç farklı toplumsal kategorileri bir Katolik kardeşliğiyle bir araya getirmektir. Fakat işçilere grevi yasaklayan İş Kanunu, *Camara de Comercio ve Industria y Navegacion* gibi birtakım özerk işveren kuruluşlarına göz yumuyordu. İş Kanunu'nun prensipleri yine 6 Aralık 1940 tarihli Sendikal Organizasyon Kanunu'yla uygulandı. Yine 16 Temmuz 1938 gibi erken bir tarihte kurulan *Comision de Regulacion de Produccion* ise, İş Kanunu ile bağlantılı olarak tüm ekonomiyi sendikalar çevresinde organize edip tam temsil, verimlilik ve sorumluluk prensipleriyle üretimi yönetmeye yöneliyordu. Fakat, hem ülkenin içerisinde bulunduğu şartlar, hem Falan'ın İtalya ve Almanya örneklerinde olduğu gibi bir kitle mobilizasyonunu gerçekleştirmemesi, ekonomi politikalarındaki yöneliş ne kadar faşist de olsa, bunların uygulamasındaki sorunlar, imkânsızlıklar ve beceriksizlikler rejimin aslında sağcı, devletçi bir diktatörlük rejimine dönüştüğünü gösteriyor.

Rejimin hem baskı, hem milliyetçilik, hem de merkezietçilik açısından kendisini en açık gösterdiği alan İspanya'nın geleneksel bölgeci yapısına karşı tavrıydı. Bu bağlamda Frankocu rejimin 15 Eylül 1932'de Katalonya, 4 Ekim 1936'da da Bask Ülkesi'nin özerk statülerini tanıyan İkinci Cumhuriyet Anayasası'nı reddetmesi özel bir önem kazanmaktadır. 1938'de Franco, askerleri Katalonya'ya girerken yaptığı açıklamada bölgesel farklılıklara saygılı olunacağını, fakat tek dille ve tek kimlikle (Kastilyalı ve İspanyol) kurmaya çalıştığı millî birliğin en yüce değer olduğunu belirtiyordu. Fakat kısa süre sonra hem Katalan hem de Bask özerklik statüleri kaldırıldı. Katalonya ve Bask bölgesindeki baskının en ayırt edici özelliği, baskının kızılara veya işçilere değil de bölgelerin kendisine, dile ve kimliğine uygulanmasıydı. Örneğin Katalanca bir dil değil, diyalekt olarak tanımlandı. Katalanca ve Baskça'nın kamu alanında kullanımı vatan hainliği

ve ayrılıkçılıkla özdeşleştirildi. Kitapçılar, kamu kütüphaneleri hep bu dil baskısına sahne oldu. Savaştan önce senede yaklaşık yedi yüz kitabın basıldığı, yedi günlük gazetenin, iki yüze yakın derginin olduğu Katalonya’da, savaş sonrasında Katalanca hiçbir şeyin basılmadığını görüyoruz. “İmparatorluğun Dilini Konuş” propagandası rejimin tek kimlikli, tek dilli kültürel baskıya dayanan ideolojisinin en açık göstergesiydi. Katalan veya Bask büküklerinin, siyasetçilerinin ve entelektüellerinin isminin verildiğı sokak ve köy isimleri değıştirildi. Kilise de bu baskıdan payını aldı. 1937’de İspanyol Piskoposluğu’nun yeni rejime bağıllık göstergesi olan Kolektif Mektubu’nu imzalamayan Katalan ve Bask rahipler sürgüne gönderildi.

İdari alanda ise yeni rejim aşırı merkezizetçi bir yapılanma getirdi. Merkezi hükümetin ajanları olarak görülen ve genel olarak üyeleri merkezden atanan il yönetimleri (*Diputaciones*) ve yerel yönetimlerle (*Ayuntamientos*), adeta 19. yüzyılın ilk yarısında Fransız modeliyle kurulan idari yapılanmaya ve yönetime dönüldü. Bu duruma tek istisna Navarra’nın tarihsel ve siyasi nedenlerle açıklanabilecek özerk konumudur. Bask Milliyetçi Partisi (PNV) otonomi statüsü karşılığında, iç savaş eşğinde cumhuriyete desteğini ilan etmişti. İç savaş süresince gerek PNV ve gerekse Basklar arasında ciddi bölünmeler oldu. Navarra ve Alava’daki Carlistler –kökü 19. yüzyılın ilk yarısına dayanan, büyük kanlı savaşlar yaşamış, merkezizetçi, seküler, ilerici, iktidar karşıtı aşırı geleneksel grup– Franco rejimini destekliyordu. Bunun karşılığını, Franco rejimi süresince özerkliğini koruyan tek bölge olmalarıyla gördüler.

Rejimin baskıyı kurumsallaştırdığı diğeri bir alansa basın ve yayındı. Frankocu rejim güçlerinin isyan ettiğı İkinci Cumhuriyet’le özdeşleştirilmesi itibariyle, her tür siyasi ve sivil organizasyonun ve derneğin reddinin yanı sıra, yine 1938’de çıkarılan Basın Kanunu rejimin anti-liberal ve totaliter karakterinin en net göstergesiydi. 1939’ta çıkarılan Siyasi Sorumluluklar Kanunu (*Leyes de Responsabilidades Políticas*) ve 1941 tarihli Devletin Güvenliği Kanunu (*Ley de Seguridad de Estado*) baskıyı hayatın her alanına yayan, devlet içerisinde Frankocu bir temizliğe kalkışan ve devlete ve güvenlik güçlerine olağanüstü güçler tanıyan kanunlardı. Uluslararası alanda demokrasinin çöküşü ve faşizmin yükselişiyile Franco rejiminin fa-

şizme yönelişi, Kuzey Afrika kıyılarında Tanca'nın işgali ve 1940'da Almanya'nın Rusya'ya açtığı cepheye Mavi Birlikler'in (*Division Azul*) gönderilmesiyle kendini açıkça gösterdi. Fakat bu yöneliş 1942 itibarıyla İttifak devletlerinin zaferi kesinleşince değişti. 1943'de Mavi Birlikler geri döndü ve Franco İspanya'nın tarafsızlığını ilan etti. Bundan sonraki dönemde Franco, rejimin anti-komünist yanını ön plana çıkararak, yeni dünya düzeninde kendine bir yol bulmaya ve meşruiyet sağlamaya çalışacaktı. Rejim bu yönde bir liberalleşme geçirecek ve rejimin legal tabanını da oluşturan yeni Temel Kanunlar çıkacaktı.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Franco rejiminin en önemli özelliği tüm gücün liderin, Franco'nun elinde toplanmasıydı. Diğer önemli özelliği ise koalisyon karakteriydi. Yeni Devlet, Yeni Toplum İspanya'nın İspanya karşıtları olarak görülen komünistlere, anarşistlere, masonlara ve bölgecilere karşı zaferi üzerine kurulmuştu. Yeni İspanya'yı yöneten koalisyon, Askerler, Falanj, Kilise, Asilzadeler, tarım, endüstri ve finans fraksiyonlarıyla Burjuva ve Monarşistlerin oluşturduğu bir tutucu güçler koalisyonuydu. İşte, 1939-1975 arası dönemde yönetimin her alanında bu koalisyonun paylaşma stratejilerini göreceğiz. İç savaşta ve hemen sonrasında rejimin kurumsallaşması, bu koalisyon içerisindeki üç temel organize gücün üzerinden gerçekleşti. Rejimin kurumsallaşmasını Ordu, Falanj ve Kilise olarak sırayla açıklayacağımız organize güçler arasındaki ilişkiler çerçevesinde aşağıda inceleyeceğiz. Ordu, Falanj ve Katolik Kilisesi, devlet kuran, kurumsallaştıran güç, çekim ve çıkar merkezleri olarak değerlendirilecek.

Bu çerçevede ilk olarak inceleyeceğimiz Ordu, kuruluş aşamasında rejimin organik bir parçası veya kendisi olarak görülmektedir. Ordu, aile içi ve bireyler arası ilişkilere bile nüfuz etmiş bir sosyal düzen ve disiplin aracı olması bir yana, yönetici elitin de geniş bir parçası olarak, rejimin devamlılığında merkezi bir rol üstleniyordu. Her şeyden önce Yeni Devlet bir askeri isyanla kuruldu. 28 Temmuz 1936'da savaş durumu ilan eden sıkı-yönetim kanunuyla ülke yönetimini askerler ellerine aldılar. 1939 yılında Ordu, Franco liderliğinde iç savaşı kazandıktan sonra ülkenin tek hâkimi konumundaydı. Bir askeri zafer kazanmak rejimin hem kurumsallaşmasında, hem de sonraki dönemde iktidarın meşrulaştırılmasında kullanılan

en önemli silah oldu. Daha sonraki dönemde ordunun birliği devletin ve milletin birliği ve bütünlüğüyle özdeş ve bunun garantisi olarak anlaşıldı. Savaş yönetimi aynı zamanda toplumun yönetimini de içeriyordu. İç savaş sırasında ve hemen sonrasında bir yandan eğitim, sağlık, ulaşım ve diğer bütün kamu hizmetleri alanlarında ordu personeli ve araç-gereçleri Yeni Devlet'in gereksinimlerine sunulurken, yeni kurulan Milli Endüstri Enstitüsü'yle ekonominin yönetimi de ordunun eline geçiyordu. Bu bağlamda rejimin otarşi politikasının arkasında savaş ve seferberlik gerçeklerinin ve ordu tekelindeki milli ve bağımsız ekonomi söyleminin olduğu görülebilir. Ordu hem kamu düzeninin merkezi konumundaydı, hem de, "Milliyetçilik" ya da "Vatanseverlik" toplumda genel olarak kabul gören değerler olduğu için askerin prestiji daha da artıyordu. İç savaş sırasında ordu içerisinde birtakım gurupların savaş bittikten sonra Franco liderliğinde diktatörlüğe dayalı bir rejim hayali yoktu aslında. Franco'yu iktidarda tutan, ülke içerisinde birlik gerektiren İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması oldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında, iç savaşı kazanan ordu tasfiyelerle değişti ve Franco'nun ordusu haline geldi. Bu çalışmanın kapsamını aşan daha sonraki dönemlerde ise ordu Franco'yu destekliyordu çünkü siyasi işleri daha iyi halletme olanakları yoktu.

Ordudan siyasi rejime ilk tepkiler İkinci Dünya Savaşı sırasında geldi. Hitler Almanyası'nda olduğu gibi partinin devleti yutması ordu safalarında destek görmüyordu. Zaferin koalisyon karakterini ortadan kaldırmaya çalışan tek partili sistemi, öncelikle ordu reddediyordu. İncelediğimiz dönemde, uluslararası alanda güçlenen totaliter yönelişle de ilişkili olarak Hareket (*Falange* veya *Movimiento*) hiyerarşik, disiplinli ve ideolojik bir siyasi parti olarak ortaya çıktı. 1942 yılında üye sayısı yaklaşık 900.000'e, yani nüfusun % 4'üne ulaşmıştı. Falanj, Frankocu rejimin kurumsallaşmasında, Yeni Devlet'in kurulmasında birçok bakımdan önemli bir siyasi organizasyondur. Falanj yeni rejime bir siyasi elit, disiplinli ve paramiliter bir düzen sağlayan, merkezi ve yerel kurumları denetleyen bir siyasi yapı olarak karşımıza çıkıyor. Falanj bir yandan siyasi seferberlik sağlayıp rejimin propagandasını yapıyor, bir yandan da korporatist sendikal yapı sayesinde işçi sınıfının kontrolünü üstleniyor, üretimin ve ekonomi-

nin yönetimi üzerinde etkili bir siyasi yapı haline gelmeye çalışıyordu. Böylece Falanj hem ordu, hem de siyasi sistem üzerinde baskısı kurmak istiyordu. Toplum, Falanjistlerce bir tür hapis ve av alanı olarak algılanıyordu. Komünizme, masonluğa ve anarşiye karşı zafer kazanmış milli ve muzaffer bir ordu, Falanjistler tarafından iç savaş sonrası dönemde tam bir baskı aracına döndürülmeye çalışıldı. 1 Mart 1940 tarihli masonluk ve komünizm propagandasının suç olarak görüldüğü kanun, rejimin baskıya dayanan karakterinin en önemli göstergesi ve aracıydı.

Fakat bu durum çok uzun sürmedi; uluslararası alanda faşizmin yenilgisi Falanj'ı yönetici güçler koalisyonu içerisinde geri saflara itmeye yetti. Fakat gene de İkinci Cumhuriyet Anayasası'nı ve onunla özdeşleşen siyasi partileri reddeden, bunları toplumda bölünmüşlüğü'nün bir şekli olarak gören siyasi rejim, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde tek parti rejimi haline dönüşüyordu. Kuruluş aşamasında Yeni Devlet'in hukuki ve siyasi yapısının göstergesi olmasının yanında Falanj'ın en önemli işlevi ideolojiktir. Bir yandan Caudillo'nun karizmatik meşruiyetini sağlıyor, diğer yandansa milliyetçi ve faşist ideolojik eklemler, siyasi sosyalizasyon, gençliğin seferber edilişi, siyasi eliten seçimi, bürokrasinin ve sendikal yapının denetlenmesi gibi birçok işlevi bir arada yürütüyordu.

İspanya'da Yeni Devlet'in yükselişi açısından kısaca inceleyeceğimiz diğer kurum Katolik Kilisesi'dir. Kilise, Falanj'ın öngördüğü faşizan bir ideolojik seferberliğe açıkça karşı çıkıyordu. Frankocu rejimin faşizme dönüşü özellikle İspanya'da eğitim ve sosyalleşmenin geleneksel eksenini oluşturan Kilise tarafından reddediliyordu. Rejimin kuruluş aşamasında, Kilise'nin Falanj'la eğitim, propaganda ve siyasi sosyalizasyon alanlarında ciddi bir rekabet içerisinde olduğunu görüyoruz. Bu bağlamda Falanj, Ordu ve Kilise karşısında bir bakıma sonradan gelen ilerici, devrimci bir siyasal güç ve organizasyon olarak ortaya çıkıyordu. Franco rejiminin geleneksel, gerici bir diktatörlüğe dönüşmesine, faşizmin hem uluslararası alanda hem de ülke içerisinde güç kaybı ve yenilgisinin neden olduğu açıktır. Franco rejiminin kuruluşu açısından belki de Katolik Kilisesi'nin en önemli işlevi milli isyanın, iç savaşın ve ardından gelen zaferin din düşmanlarına karşı yapılmış bir hacı seferi olarak savunulmasıydı. Kilise yeni rejime

dini meşruiyet sağlıyor ve rejimi dini bir rejim olarak tanıtıyordu. İspanya'nın İspanya düşmanlarına karşı savaşı aynı zamanda bir din savaşı niteliğine bürünüyor, bu sayede geçmişte İspanyolların Hıristiyanlığı korumak ve yaymak için giriştiği mücadelelerle de bir ideolojik, kültürel bağlantı kuruluyordu. Katolik Kilisesi uluslararası ilişkiler açısından da önemliydi. Bu sayede rejim savaş sonrasında uğradığı uluslararası izolasyondan, bir bakıma dini bağlarla kurduğu diplomatik ilişkilerle sıyrılmaya çalışıyordu. Bütün bunlar bir yana, Kilise'nin diğer bir önemli işlevi de, Franco rejimine sağladığı organizasyona dayalı güç, deneyim ve kadroydu. Kilise siyasi ve kültürel sosyalizasyon kurumu olması itibarıyla eğitim ve ideolojik işlevinin yanında, geniş kadrosuyla rejimin personel ihtiyacını karşılıyor ve rejimin birliğine hizmet ediyordu. Bünyesindeki uzmanlar, profesyonel kadrolar ve yaygınlığı sayesinde rejime kurumsal bir taban, bir siyasi elit sağlıyordu. Organizasyona dayalı ve sivil bir araç olarak savaş boyunca güçten uzak tutulan geleneksel toplum sektörlerini ikna edip, burjuvazinin çeşitli sektörleriyle bağlantılar kurarak, rejimin sınıf tabanını sağlamlaştırıyordu. Bu sayede Falanj'ı da kontrol edip frenleyebiliyordu. Kilise toplumun nabzını tutuyor, rejimin kamuoyu nezdindeki durumunu birinci el bilgiyle değerlendirebiliyordu. Son olarak, Kilise hiyerarşisi dini bir disiplin aracı olarak Bask Bölgesi ve Katalonya'daki kiliseleri kontrol etmeye çalışıyor ve rejimin merkeziyetçi karakterine destek sağlıyordu.

Franco rejimi, 1930'larda demokrasinin Avrupa çapında zayıfladığı bir dönemde yükselen İkinci Cumhuriyet'e isyanla ve onu yıkararak kuruldu. İsyanın ulusal karakteri ve arkasındaki tutucu güçler koalisyonu bir yana, isyancıların temel iddiası İkinci Cumhuriyet'in İspanya'yı yönetemediği ve dağılmanın eşiğine getirdiğiydi. Yeni rejim kırk yıllık ömrü boyunca İkinci Cumhuriyet'le özdeşleşen siyasi ve sivil tüm kurumların, özgürlüklerin ve demokrasinin reddi üzerinde kendi kimliğini yarattı. Meşru bir hükümete karşı gerçekleşen isyan, askeri darbe girişimi ve arkasından gelen iç savaş, demokrasinin İspanyol karakterine uyumsuzluğu, İspanyol gerçekleriyle çelişmesi ve İspanya'yı yönetemeyeceği varsayımı üzerinden meşrulaştırıldı. Yeni rejim kendisini Ordu, Falanj ve Kilise sayesinde bir devlet aracı, bir siyasi araç ve bir sivil toplum aracı üzerinde yükseltmeye çalıştı.

TÜRKİYE'DE KEMALİST REJİMİN KURULUŞU

Çalışmamızın bu bölümünde kısaca, Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni rejimin kuruluşunu, yukarıda İspanya ile ilgili olarak bahsettiğimiz üç araca başvurarak açıklamaya çalışacağız. Şüphesiz burada dikkate almamız gereken nokta, Frankizmin ve Kemalizmin birbirinden farklı koşullarda, farklı toplumsal sorunsallarla gündeme gelmiş olmasıdır. Franco rejiminin kurumsallaşma sürecinden çıkarsamalarla ortaya koyduğumuz, yeni bir rejim kurulmasında gündeme gelen üç araç –devlet aracı, siyasi araç ve sivil toplum– Kemalizmin kurumsallaşmasında farklı bir şekilde işlemektedir. Bunu açıklamaya bu araçlardan birinin, sivil toplumun üzerinde durarak başlayabiliriz. Buradan hareketle rejimin kuruluş koşullarının, kurucu siyasi elitin ideallerinin ve sorunsallarının neler olduğunu rahatlıkla görebiliriz.

Öncelikle Kemalist rejimin büyük çoğunluğu Müslüman olan bir toplumda kurulmaya çalışıldığını belirtmeliyiz. Kemalizmin elinde Franco rejiminde olduğu gibi rejimin kurumsallaşmasında çok önemli rolü olan Kilise gibi bir sivil toplum aracı, her şeyden önce İslam'ın doğasında olmadığı için, yoktu. Bu durumda din, Kemalizm üzerinde farklı açılardan etkili bir geleneksel yapı olarak görülmüştür. Dolayısıyla, Franco rejiminden farklı olarak Kemalizmde din, Kilise gibi bir sivil toplum aracının kontrolünde rejimi destekleyici bir geleneksel kurum olarak değil, din ile ilişkiler, din ve rejim ilişkileri veya ayrılığı bağlamında gündeme gelmiştir. Kemalizmi tanımlayan ve Kemalist rejimi ayakta tutan ilkelerden biri olan Laiklik işte bu yüzden önemlidir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Frankizmin ve Kemalizmin farklı doğaları itibarıyla din ile kurdukları ilişkilerin de oldukça farklı olduğu görülür. Frankizmde din rejimin en önemli destekçilerinden biri olurken, Kemalizmde rejim kendisini dinin ve bununla birlikte toplumun kontrolü üzerinde tanımlamıştır. Frankoculuk tepkici ve gerici bir rejim olarak dini kurmaya çalıştığı siyasal yapının en ciddi dayanaklarından biri olarak görürken, Kemalizm ilerici, modernist yönüyle dini neredeyse hayatın tüm alanlarında marjinalleştirmeye çalışmış, siyasal yapının gerisine itmeye, kontrol etmeye uğraşmıştır. Yine Frankoculuk rejimin kurumsallaşmasında Kilise'yi deneyimli kadroları ve propaganda

mekanizmalarıyla en önemli dayanak olarak görürken, Kemalizm bu dayanağı bütünüyle dışlamış, rejim adeta bu geleneksel mekanizmadan yoksun olarak ayakta kalmaya çalışmıştır. Son olarak, Kemalist rejimin kadrolar açısından ilk dönemlerinde çektiği sıkıntının en önemli nedeni, dinle kurduğu bu negatif ilişkiden ileri gelmektedir.

Bu negatif ilişki Kemalizmin ve Cumhuriyet'in kendinden önceki siyasal-toplumsal düzenle girdiği mücadeleyle doğrudan ilişkilidir. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Osmanlı düzeni açısından hem bir siyasi yıkılış hem de bir coğrafi-ekonomik çöküş getirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş içerisinde yıkılmasından sonraki dönem eskiyle benzeşmeyen yeni bir devlet, toplum ve kültür özlemini yansıtıyordu. Büyük Savaş, eski rejimin içine düştüğü düşün bunalımını da sona erdirdi. Bu bağlamda Kemalizm, daha önceki Osmanlıcılık, Pan-İslamizm, Pan-Türkizm ve benzeri düşünce akımlarından önemli bir noktada ayrılır. Kemalizm sadece bir düşünce akımı değil, aynı zamanda rejim kuran bir ilkeler bütünüdür. Kemalizm Cumhuriyetçilik, Laiklik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik ve Devrimcilik ilkeleri üzerinden tanımlanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 yılındaki kongresinde bir araya getirilmiş bu ilkeler, önce parti programına geçirilmiş, sonra da anayasaya eklenmiştir.

Türkiye'de siyasi rejimin kurulması ve kurumsallaşmasının bu temel altı ilke üzerinden gerçekleştiği düşünülse de, bu durum bir geçiş döneminin koşulları çerçevesinde düşünülmeli, yeni rejim Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçiş bağlamına oturtulmalıdır. Diğer bir deyişle, Türkiye'de Kemalist rejimin kurulması Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda yıkılmasına kadar gider. Yeni rejim aslında savaş sırasında işgal kuvvetlerine karşı bir direniş hareketi olarak doğmuş ve lideri Mustafa Kemal de bu hareketin içerisinde onun yöneticisi olarak çıkmıştır. 1919-1922 arasındaki yabancı işgaline direniş hareketleri sırasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri hem halkı ortak bir mücadele fikri etrafında örgütleyiyor, hem de daha ileriki dönemde göreceğimiz yeni bir devletin ve bununla beraber yeni bir siyasi rejimin temellerini atıyorlardı.

Direniş hareketlerini birleştirmeye yönelik çaba, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'da Anadolu'ya geçişiyle başlar. Erzurum ve Si-

vas'ta yapılan kongrelerle Anadolu ve Rumeli'deki direniş hareketleri birleştirilir. Böylece halk adına hareket eden bir siyasi-askeri güç (bir yönetim) ortaya çıkar. Eylül 1919'da Sivas'ta yapılan kongre ulusal bağımsızlığı temel alarak, manda rejimini, kapitülasyonları, azınlıkların kendi devletlerini kurma hakkını reddederken, emperyalistlerle iş yapmayan devletlerle ilişkileri kabul eder. 18 Ocak 1920'de ise Milli Misak son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından kabul edilir. Türk olmayan yerler için savaşılmayacağı belirtilen bu belgeyle ülkenin yeni coğrafyası netleşir. 23 Nisan 1920'de Ankara'da Milli Meclis açılır ve direniş hareketi İstanbul'daki sultana rağmen fiili bir meşruiyet kazanır. Halk için meşru bir mücadeleye girildiği belirtilir ve aslında yeni devlet bu fiili meşruiyetten ve direniş hareketinin yönetiminden doğar. İstanbul işgal edilip oradaki parlamento kapatılınca, Ankara'daki yeni parlamentonun meşruiyet sorunu kendiliğinden çözülür. Bu bağlamda Ulusal Kurtuluş Savaşı, siyasal kuruluş döneminin asıl başlangıç noktasıdır. Düşmana karşı savaş, ulusal egemenlik için savaşa dönüşmüş ve rejim bir savaş içerisinde kuruluş rejimi olmuştur. Kemalist rejimin temel ilkelerinden olan Milliyetçilik, işte bu bağımsızlık fikrinden ve bağımsızlık için direniş ve savaştan doğar.

Bu direniş hareketinin yönetimi, toplumsal sınıflardan bağımsız olarak milletin tamamını kucaklayan bir rejim kuruyordu. Yeni meclis bir kurucular meclisi niteliğindeydi ve olağanüstü yetkileri vardı. 21 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ise geniş halk kitlelerini milli mücadele etrafında toparlayabilmek için muğlak bir karaktere sahipti. 10 Mayıs 1921 günü Müdafaa-i Hukuk Meclis gurubu kuruldu, buna karşı beliren diğer grup ise ikinci grup olarak anıldı. Bu bölünme direniş sonrasında gündeme gelecek yeni yönetim ve siyasal rejim şekli üzerindeki tartışmalardan ve fikir ayrılığından ileri geliyordu. Nitekim, Millet Meclisi içerisindeki tartışmaların odağında saltanat ve hilafetin geleceği bulunmaktaydı. Tartışmaların diğer boyutu ise, aslında yeni meclisin niteliği üzerineydi. Bir yandan, bu meclisin sadece savaş dönemi için olağanüstü şartlarda kurulmuş geçici bir meclis olduğu savunuluyor, diğer yandansa meşruiyet parlamentosunun devamı ya da geçici bir ara formül olarak görülüyordu. Son olarak meclis, egemenliği ulusa geçiren bütünüyle yeni bir yönetim şeklini müj-

deleyen bir meclis olarak görülüyordu. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu halk egemenliği öngörüyordu ve ayrıntılı bir Cumhuriyet Anayasası olmaktan uzaktı. Anadolu'daki direniş hareketi açısından bir meşruiyet krizi, 27 Kasım 1927'de Lozan Konferansı'na çağrı sırasında yaşandı. Fakat, Anadolu hareketini isyancı bir hareket olarak tanımlayıp Osmanlı Hükümeti'yle masaya oturma çabaları suya düştü. Önce 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırıldı, ardından 17 Kasım'da padişah ülkeden ayrıldı ve yerine Abdülmecid 18 Kasım'da yeni halife ilan edildi. Fakat, 1 Nisan 1923'te meclis yeni dönem için seçime giderken de, sonrasında da yeni rejimin niteliği belli değildi. 23 Nisan 1923'te kesintiye uğrayan Lozan görüşmeleri yeniden başladı. 24 Temmuz'da imzalanan Lozan Barış Antlaşması, 23 Ağustos'ta Millet Meclisi tarafından onaylandı. Türkler açısından Lozan Antlaşması hem Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren Sevr Antlaşması'nın yerine imzalanan bir antlaşmadır, hem de, yeni devletin siyasi ve coğrafi olarak uluslararası alanda tanınmasının sembolü olması itibarıyla, devlet kuran bir antlaşma niteliği taşır. Nihayet 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilir ve Meclis'in 3 Mart 1924'te halifeliği feshetmesiyle yeni rejim kendi kimliğini bulur. Cumhuriyet Halk Partisi, cumhuriyetçi bir anayasa hazırlama işine işte bu dönemde girişti ve Teşkilat-ı Esasiye kanunu Cumhuriyet Anayasası'na dönüştürüldü. Kemalist rejimin temel ilkelerinden biri olan Cumhuriyetçilik Türkiye'nin vazgeçilmez yönetim şekli olarak gündeme geldi.

Bu bağlamda, savaş sonrasındaki asıl sorun, saltanat-hilafet ile ulus egemenliğinin karşıtlığıydı. Yeni rejim ile geleneksel yapının hem hukuksal, hem yönetsel, hem de kültürel kaynağı olan din arasında bir mücadele söz konusuydu. Yeni devlet dinin öbür dünya için bu dünyayı düzenleme görevini elinden almaya çalışıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda çağdaşlaşma, 18. yüzyılın sonundan itibaren bir gelenekle ve dinle mücadele şeklinde gelişti ve cumhuriyetle kurulan yeni devlet bu mücadeleye yeni ve belirleyici bir yön verdi. Gelenekselci öge ile ilerici-milliyetçi akım arasındaki çatışma, siyasi elit ve kadrolar arasındaki çatışmaydı. Din devleti ile ulusal devlet birbirinden farklı kurumsal ve örgütsel yapılarıydı. Bu açıdan hukuksal değişiklik çağdaşlaşmanın bir ölçütü olarak görüldü. Yeni siyasi rejimin kuruluşu İslam hukukundan çağdaş hukuk sistemine geçişle koşut gitti. Yukarı-

da da belirttiğimiz gibi, İslam dini sadece bir inanç değil, aynı zamanda bir hukuk sistemiydi ve Cumhuriyetle bunun yerini yeni bir hukuk sistemi alıyordu. Hukuksal değişim dinamiği yeni rejimin devrimsel dinamiği niteliğindedi. Kemalist rejimin Devrimcilik ilkesi bu hukuksal değişim ve buna bağlı kültürel ve toplumsal reformlar çerçevesinde kendini bulur. Yine bu bağlamda Kemalizm, aşağıda kısaca açıklamaya çalıştığımız devlet aracı Ordu ve siyasal araç Parti'ye ek olarak, bir hukukçular kadrosunun da desteğiyle yükseliyordu. Yeni rejim yeni bir hukuksal yapı getirmesi itibariyle, aynı zamanda kendisini karşıtlarından ellerindeki meşru araçlarla da koruyan bir hukukçular ve anayasacılar zümresi üzerinde duruyordu. Aile Kanunu ve toplumsal hayata yeni bir bakış açısının ürünü olarak 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun ve Ceza Kanunu, Müslüman cemaatlerin veya azınlıkların kendi hukuk kurallarının olduğu eski rejimin hukuksal anlamda da sonu niteliğindedir. Hukuk sisteminin tekilleştirilmesiyle eğitimin birleştirilmesi birbirine paralel gidiyordu. Bunun en önemli göstergesiye, 3 Mart 1924'te çıkarılan ve eğitim kurumlarını Eğitim Bakanlığı yetkisinde birleştiren Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ydu. Bu hukuksal dönüşüm oldukça geç dönemlerde bile devam etti. 1938'de çıkarılan Cemiyetler Kanunu tarikatlara kesin yasak getirdi ve demokrasiye geçiş arifesinde belirli bir dini grup desteğiyle siyasi parti kurulması yasaklandı.

Türkiye'de Kemalist rejim din yerine ulusal bağ üzerinden yükselmeye çalıştı. 1920'li yılların ortalarından 1930'lu yılların ortalarına kadar uzanan reform sürecinin, rejimin kuruluşu açısından da ana dinamiği, işte budur. İlköğretimin 12 yaşına kadar devlet eliyle yaptırılmasına ilişkin karar, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 25 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan ve büyük bir sembolik öneme sahip olan şapka kanunu, 30 Kasım 1925'li tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına ilişkin kanun, 1 Kasım 1928'de Latin harflerinin kabul edilmesi, 3 Kasım 1928'de devletin dininin İslam olduğuna dair maddenin anayasadan çıkarılması, 1930'dan itibaren zorunlu din dersi uygulamasının kaldırılması, 1920'lu yılların başındaki Türk dili ve tarihinin geliştirilmesine yönelik ideolojik seferberlik, 1930'lu yıllarda bu yönde gösterilen kurumsal çabalar (15 Nisan 1931'de Türk Tarih Kurumu'nun ve 12 Temmuz 1932'de Türk Dil Kurumu'nun kurulması), hep bu

gelenekçi ve gerici Osmanlı toplumu yerine, yeni, çağdaş ve ulusal bilinçle yükselen bir toplum yaratma fikrinin ürünüdür.

Yeni rejim, Osmanlı düzeninin toplumsal ve kültürel temeli olan dini, kuruluş aşamasından itibaren temel kurucu unsurlarından biri olarak görmemiş, liderliğini yaptığı modernleşme fikriyle bunun reddi üzerinde durmuştur. Bu durum Türk Devrimi'nin ve dolayısıyla Kemalizmin özü üzerine bize önemli bir ipucu verir. Bu ipucu Türk Devrimi'nin temelde Doğu-Batı ayrımı üzerine kurulduğudur. Biraz daha açık belirtecek olursak, Kemalist rejim ve siyasi elit için Doğu uzaklaşılması gereken İslam gelenekçiliğini, Batı ise ulaşılması gereken çağdaş uygarlık düzeyini simgelemektedir. Osmanlı düzeninin ana kaynağını teşkil eden İslam, hayatın her alanına hâkim, toplumsal hayatı yöneten bir din olarak belirirken, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaya çalışan yeni siyasal yapı (Kemalist rejim) kamusal-özel ayrımı üzerine kuruluyordu. Yukarıda da belirttiğimiz şekilde, İspanyol deneyimiyle Türk sorunsalı arasında bu anlamda ciddi farklılıklar vardır. Kemalizm özündeki bu ayrım sebebiyle totaliter olmaktan uzaktır. Fakat burada bir siyasi rejimin belirli parametrelerle kurulduğunu ısrarla belirtmeliyiz. Dinin toplumsal hayatın her alanına hükmettiği düşünüldüğünde, bu ögenin reddiyle toplumsal alan, Kemalist rejimin kurumsallaşmasında büyük ölçüde uzanılmamış, dışında kalmış bir alandır. Şüphesiz bu durum rejimin uzun vadedeki meşruiyetini ve halk tabanını ortadan kaldırıyordu. Başka bir deyişle, gerek kadrolar gerekse ideolojik yöneliş itibarıyla din ile kurulan negatif ilişki, rejim ile toplum arası ilişkilere de negatif yönde yansımıştı. Bu durum ancak çok partili rejime geçişle bir ölçüde bertaraf edildi, fakat bu dönem elimizdeki çalışmanın kapsamı dışındadır. Şimdilik ve son olarak, rejimin din ile kurduğu negatif ilişkinin, kuruluş aşamasında, rejimi ayakta tutan güçler arası ilişkiler açısından da oldukça önemli olduğunu belirtmeliyiz. Rejimin din ile ilişkisi böyle olunca, diğer iki önemli güç, Ordu ve Parti, Kemalist rejimin kurumsallaşmasında asıl etkili güçler olmuşlar ve ön plana çıkmışlardır. Şimdi kısaca bu iki siyasi ve kurumsal güce değinelim.

Bunlardan ordu milli mücadelenin en düzenli ve disiplinli gücü olarak rejimin kurumsallaşmasında etkili olmuştur. Ayrıca rejim, emper-

yalizme karşı bir varoluş mücadelesi, bağımsızlık savaşı olarak doğduğundan, ordu, vatanseverlik ve milliyetçilik gibi kökleri 19. yüzyılda olan Meşrutiyet, Anayasacılık, Liberalizm, İlerleme çabalarında yatan akımları da tekeline alarak, yeni rejimin ulusalcı karakterinin en önemli öğelerinden biri olmuştur. Benzer bir şekilde, rejimin kurumsallaşmasında (sivil-teknik-askeri) kadro ihtiyacının karşılanması da ordunun eline kalmıştır.

Fakat iki savaş arası dönemde ordunun bu durumu rejimin girdiği ilk ciddi siyasi krizde değişti. Ordu belki de rejimi daha önceki İttihat ve Terakki kadrolarına bağlayan en önemli kurumdu. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte sürekliliğin sembolüydü. Yeni rejim de gerek kadroları, gerekse ilerici-milliyetçi ideolojisi itibarıyla bu sürekliliğin bir parçasıydı. İşgal güçlerine karşı mücadeleden muzaffer olarak çıkan ordu, yeni siyasal yapılanmalara da şekil ve yön verecek yegâne güç konumundaydı. Bu bağlamda Kemalist rejimin kurumsallaşmasına en önemli destek ya da en ciddi tehdit, yine ordudan gelebilirdi. Nitekim, yeni rejimin çok partili hayata ilk geçiş denemesi, Kasım 1924'te kurulan ve Haziran 1925'te kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF), daha hazırlık aşamasındaki reform politikalarına şiddetli toplumsal muhalefetin bir göstergesi iken, yeni kurulan rejim içerisinde Mustafa Kemal'e yöneltilen muhalefetin de, özellikle de orduyla bağlantılı muhalefetin en önemli göstergesi olmuştu. Şeyh Said ayaklanmasının çıkışıyla, yani rejime karşı gerici muhalefetle TPCF arasında kurulan bağlantı ve nihayet Mustafa Kemal'e suikast girişimi, rejim içerisinde muhalefetin Takrir-i Sükun yasasıyla ve infazlarla ciddi bir şekilde susturulduğu bir dönemi beraberinde getirdi. Bu dönem, Mustafa Kemal'in ordu ile siyasetin ayrılmasına ilişkin Balkan Savaşları'ndan bu yana sahip olduğu düşünceyi gerçekleştirmesi için de önemli bir zemin oluşturmuştu. Daha sonraki dönemde, Genelkurmay Başkanlığı'na ve ordunun üst kademe komutanlıklarına, Mustafa Kemal'e sadakatiyle bilinen komutanlar ve subaylar getirildi ve ordu bundan böyle Mustafa Kemal'in Ordusu denilebilecek kadar rejime sadık bir kuruma dönüştürüldü.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olayı, ordu içerisinde Mustafa Kemal'e olan muhalefetin tasfiye edildiği bir olaydı. Fakat ordunun, içeri-

sinde muhalefeti de barındırdığını çeşitli vesilelerle fark etmiş olan Mustafa Kemal, rejimin kurumsallaşmasındaki siyasi araca, yani Parti'ye, incelemeye çalıştığımız bu dönemde daha fazla ağırlık verdi. Açıkçası, ordudaki muhalefetin güçlü olduğunda, rejimin kurumsallaşması açısından Mustafa Kemal'in elindeki en önemli araç Parti'ydi. Her şeyden önce Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Mustafa Kemal'in kurup geliştirdiği bir siyasal araçtır. Bu siyasal araç bir yandan rejime ve Mustafa Kemal'e karşı muhalefeti bertaraf ederken, diğer yandan rejimin ilkelerinin ve ideolojisinin propagandası işini yüklenmiş, aynı zamanda rejime kadro seçilmesinde ve siyasi elitin örgütlenmesinde de en önemli görevi elinde tutmuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak milliyetçi ayaklanmayı örgütleyen siyasi organizasyonun da başındaydı. 1923 Eylül ayında Mustafa Kemal bu organizasyonu, daha disiplinli bir örgüt ve teşkilat fikriyle Cumhuriyet Halk Partisi şeklinde örgütledi ve parti başkanı seçildi. Başkan Yardımcısı İsmet Bey, Genel Sekreter ise Recep Bey oldu. Her ikisi de, iki savaş arası dönemde hem partinin gelişimi, hem siyasi rejimin kurumsallaşması açısından anahtar figürlerdir. Kuruluşundan sonraki dönemde, iki kısa dönem hariç, CHP ülkedeki tek siyasi organizasyon olarak kaldı. İlk çok partili hayata geçiş denemesi, 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla yapıldı, fakat bu partinin Haziran 1925'de kapatılmasıyla son buldu. Daha sonraki bir deneme de, 1930'da Fethi Okyar liderliğinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır. Bu güdümlü demokrasi deneyi de başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra, çok partili rejim Mustafa Kemal'in hayatta olduğu sürede bir daha denenmedi. Yine yukarıda belirttiğimiz gibi, 1930'lu yıllar demokrasinin uluslararası alanda da inişe geçtiği yıllardı. Dolayısıyla Kemalist rejimin bir daha demokrasiye dönmeyi denememesi, dönemin uluslararası siyasi konjonktürüyle de yakından ilişkilidir.

Kemalist rejimin kurulması açısından 1930'lu yıllar özel bir öneme sahiptir. Güdümlü demokrasi deneyinin de başarısızlığa uğramasıyla CHP ülkede tek siyasi araç olarak kalmış ve bu gücünü sonuna kadar kullanmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında yapılan Üçüncü Büyük Kongresinde kendisine bir program ve yeni bir tüzük kabul

etti. Cumhuriyet Halk Partisi'nin ana ilkeleri sayılan "altı ok" bu kongrede tamamlandı. 1927'de belirginleşen Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık ve Laiklik ilkelerine Devletçilik ve Devrimcilik ilkeleri eklendi. 10 Mart 1931 tarihinde otoriter eğilimleriyle tanınan Recep Peker parti genel sekreterliğine getirildi, böylece CHP tarafından rejimin ilkelerinin yayılmasına yönelik ciddi bir propaganda faaliyeti yürütülmeye başlandı. Bu aşamada ilk önemli gelişme CHP Halk Hatipleri Teşkilatı'nın kurulması oldu. Yine Nisan 1931 tarihinde, Türk milliyetçiliğinin Meşrutiyet yıllarından kalma kültürel merkezleri olan Türk Ocakları lağvedildi ve yerine Halkevleri kuruldu. Bu kurumsal değişim belki de rejimin halkçı yönelişinin en net göstergesidir. Kemalist rejimin Halkçılık ilkesi, halka doğru giden, büyüyen ve yayılan bir devlet ve partide kendini gösterir. 1932-1950 arasında 478 Halkevi ve kırsal alanda parti propagandasıyla görevli 4.322 Halk Odası açıldı. 9 Mayıs 1935 tarihindeki CHP Büyük Kurultayı'nda Recep Peker, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir parti devleti olduğunu açıkladı. Parti tüzüğü, partinin, parti örgütüyle devlet örgütünü birbirine bağlayan ve tamamlayan bir bütün olduğunu kabul ediyordu.

CHP merkeziyetçi ve disiplinin yüksek olduğu bir partiydi. Mustafa Kemal partinin değişmez lideriydi, başkan yardımcısını ve genel sekreteri atama hakkına sahipti. Parti yerel yönetiminde ve liderlerin seçiminde demokratik de olsa bu seçilen kişiler merkezden onaylanmak durumundaydı. Ayrıca Parti, kendi propaganda çabalarının yanında, yerel eğitim ve ideolojik yayılma imkânı sağlayan Halkevleri ve Halk Odaları'nın da denetimini elinde tutuyordu. Özellikle parlamenter elit ve yerel yöneticileri seçmekte ve dolayısıyla rejime siyasi elit yaratmakta önemli bir işleve sahipti. Yerel yönetimleri oluşturarak devletin kurumsallaşmasına ve yayılmasına katkıda bulunuyordu. Bununla birlikte Parti, üyeleri Kemalizmi benimsemiş olmasına rağmen, propagandasını yapmakta başarısızdı. Özellikle kırsal alanda ve köylerde yeterince örgütlenebilmiş değildi. Halkevleri yurt dışında geniş bir organizasyona dayalı ağdan yoksundu. Yerel halka ulaşabilecek mesajlar vermekte ve onları partiye, rejime ve Kemalist ilkelere inandırabilmekte başarısızdı. Parti örgütü, kaza, nahiye ve beldelerin yarısında bile tam olarak örgütlenememişti. 1936 yılında CHP'ye kayıtlı üye sayısı

1.237.504'tür. Bu sayı nüfusun yaklaşık % 9'unu oluşturur. CHP'nin o zaman 50 vilayetli Türkiye'de 11 doğu ilinde örgütü yoktur. Recep Peker'in liderliğini yaptığı Parti'nin devletten özerk gelişme ve kurumsallaşma çabaları, yine 1936 yılında son buldu. 18 Haziran 1936'da, 15 Haziran'da Recep Peker'in görevden alınmasının ardından, İçişleri Bakanı'nın CHP Genel Sekreteri ve valilerin CHP İl Başkanı sayıldığı parti-devlet bütünleşmesi gerçekleştirildi.

Recep Peker'in iktidardan uzaklaştırılması, Türkiye'de kurulmaya çalışılan siyasi rejimi iki savaş arası dönemde Avrupa'da gündeme gelen faşist rejimlerden ve dolayısıyla Franco rejiminin ilk dönemlerinden kesin bir şekilde ayırır. Faşizm, Kemalist siyasi elitin tamamında destek bulamıyor, aksine tepki duyuluyordu. Bunun en önemli nedenlerinden biri, faşizmin 1930'lu yılların Türkiye'sinde İtalya'nın saldırgan politikalarıyla gündeme gelmesiydi. Faşizmin İtalya ve Almanya'da toplumu yönetmekteki başarısı, rejimin ciddiyetle sıkıntısını çektiği parti-halk kopukluğunu ortadan kaldıracak örgütlenme ve propaganda sistemi, oldukça ilgi çekiyor, hatta uygulanıyordu. Fakat rejimi Avrupa'daki faşist rejimlere benzetmeye yönelik böyle bir çabanın, temelde iki nedenden dolayı başarısızlıkla sonuçlandığını söyleyebiliriz.

Bunlardan ilki partinin propagandayla verdiği mesajların geleneksel kültürel kodlardan uzak oluşu, halka yabancı ve düşman görünmesidir. Sanırsınız bu durum partiyi, diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi, bir yığın organizasyonu haline gelmekten alıkoymaktaydı. Strateji olarak Avrupa faşist partileri örnek alınmasına rağmen, bunun propagandası toplumda pek yankı bulmuyordu. Nedenininse daha çok yapısal olduğunu düşünüyoruz. Türkiye'nin, zamanın Avrupa devletleri düzeyinde bir ekonomik gelişmişlik, kentleşme ve beraberinde gelen toplumsal parçalanma ve yığınlaşma düzeyinde olmadığını görüyoruz. Diğer bir deyişle Türkiye'de, faşizmin Avrupa'daki temel dinamiğini oluşturan kitle toplumu (ve kitle kültürü) oluşmamıştı. Tabii ki bu tarz bir toplumsal dönüşüme en önemli dirençlerden biri yine dindi. Din, geleneksel bir araç olarak direnmekte ve toplumun bir cemaat yapısında kalmasını sağlamaktaydı. Yine din iki savaş arası dönemde, Avrupa'da olduğu gibi toplumun atomik bireylere bölünmesi-

ne ve yığınlaşmasına direnmekteydi. Bu durumda günün faşizan araçlarıyla örgütlenen ve propaganda yapmaya çalışan CHP beklediği desteği toplumdan alamıyordu. Gerek ekonomik azgelişmişlik gibi yapısal nedenlerden ve gerekse Kemalizmin dinle kurduğu ilişkilerin doğasından dolayı rejimi destekleyecek bir kitle seferberliği gerçekleşmemiş, 1930'larda ne kadar denendiyse de Kemalist rejim, aynı dönemin Avrupa rejimlerinin sahip olduğu tarzda bir toplumsal desteğe sahip olamamıştı.

Recep Peker ve grubunun çabalarının başarısızlığa uğramasının ikinci nedeni ise, bayrağını taşıdıkları liberalizm düşmanlığının Kemalist rejim içerisindeki diğer grupların tepkisini çekmesiydi. Recep Peker, yine rejim içerisinde Celal Bayar liderliğindeki İş Bankası grubunun baskısıyla karşılaştı ve görevden alındı. Recep Peker'in formüle ettiği biçimiyle, rejimin sınıfları reddeden korporatist yönelimi, yükselmekte olan ekonomik sınıfa zarar veren düzeylere geldiğinde tepki doğurdu. Rejimin ekonomik politikalarının temelini oluşturan Devletçilik ilkesi, Peker ve grubunun anladığı şekliyle ekonomide mutlak devlet egemenliği değil, özel sektörün ve bireysel teşebbüsün olanaklarının yetmediği alanlarda devletin öncelikli rolü olarak tanımlanıyordu. Özellikle 1929 Dünya Bunalımı ardından ekonominin düştüğü darboğaz, devlet eliyle kalkınmayı pragmatik ve pratik bir zorunluluk haline getiriyordu. Fakat bu durum, özellikle rejim içerisindeki ekonomik çıkar gruplarının baskılarıyla, bir liberalizm ve liberal ekonomi düşmanlığına dönüşmedi. 1936'da Recep Peker'in görevden alınmasından sonra, İsmet İnönü de 20 Eylül 1937'de başbakanlıktan ayrıldı. Bu ayrılışın gerekçesi her ne kadar sağlık sorunları olarak belirtilse de, yerine Celal Bayar'ın getirilmesi, ekonominin yönetimine farklı bir yaklaşımdan kaynaklandığını ortaya koyuyordu.

Diğer yandan dış politikada da çok ciddi bir döneme giriliyordu. Yükselen savaş tehdidi Türkiye'yi dengeli ve tedbirli bir dış politika izlemeye zorluyordu. Örneğin Recep Peker'in görevden alınmasında, son aşamalarına gelen Montreux görüşmelerinin ve stratejik kaygıların da hesaba katılması gerekir. Ardından İsmet İnönü'nün başbakanlıktan çekilmesi, İngiltere'yle gelişen ilişkilere sürekli olarak yurt içerisinde gösterilen destek ve sempatinin tezahürleri olarak göze çarpar. Kemalist rejim açısından de-

ğerlendirildiğinde 1936 sonrası dönem, iç politikada devlet eliyle kalkınma, dış politikadaysa denge arayışları şeklinde geçecekti. İki yıl sonra, Mustafa Kemal'in 10 Kasım 1938'de ölümüyle rejim kısa bir süre için iktidar boşluğuna düştü. Fakat İsmet İnönü'nün ittifakla cumhurbaşkanlığına seçilmesi ve "Milli Şef" olarak tanınmasıyla, rejimin farklı bir liderle de olsa devamlılığı sağlandı.

SONUÇ

Sonuç bölümünde kısaca yeniden vurgulamak istediğim birkaç nokta var. Bunlardan ilki, karşılaştırmalı bir çalışma yapabilmek için bağlamın önemi. Bir çalışmada yöntemin her şey olduğunu düşünüyoruz. Yöntem çalışmanın şekillenmesinde, onun bir yapı içerisine girmesinde ve okuyucu açısından anlaşılabilir ve değerlendirilebilir bir hale gelmesinde kendini gösterir. Bizim açımızdan yöneme ilişkin ipuçları, bağlamın kendisinde gizlidir. Bağlam ve bağlamın değerlendirilmesi sayesinde, sosyal bilimler alanında karşılaştırılan ne olursa olsun, toplumsal-siyasal aktörler veya siyasal rejimler, karşılaştırmının doğasına uygun olarak belirli parametreler ve kriterler çerçevesinde değerlendirilebilecek ve açıklanabilecektir. Tabii ki, başlangıç bölümünde de ısrarla vurguladığımız gibi, bağlamın da kendi içerisindeki dönüşümünü hesaba katmak zorundayız. Frankizm ve Kemalizm üzerine yaptığımız bu çalışmada iki savaş arası dönem hem bağlamın kendi içerisinde dönüşümünü, hem de bunun siyasi rejimlerin doğuşunda ve daha sonraki kariyerlerindeki farklı etkilerini göstermek açısından çok iyi ve önemli bir laboratuvar sunuyor.

Diğer yandan Avrupa'da iki savaş arası dönem gerek ekonomi, gerekse toplumun yönetimi açısından uzun süre etkisini koruyan ve halen ilişkili olarak algılayabileceğimiz bir dizi yöntemin ve yönetim şeklinin ortaya çıktığı bir dönemdir. Frankizm ve Kemalizm üzerine yaptığımız çalışma temelde bu fikir üzerine oturmaktadır. Bu dönemin, Avrupa'nın ve dünyanın hafızasında önemli bir yeri olduğunu düşünüyoruz. Bu açıdan bağlamın kendisini kısaca incelediğimiz bölümün çalışma içerisinde özel bir önemi vardır. Avrupa'nın neredeyse tamamında Birinci Dünya Savaşı sonrasında yükselen demokrasinin giderek toplumu ve ekonomiyi yönete-

mez hale gelişi, önce diktatörlüklerin, ardından faşizmin kendilerine özgü ekonomi ve toplum kuramlarıyla meşru, alternatif yönetim şekilleri olarak yükselişleri ve imparatorlukların yıkılışının hemen ardından kurulan yeni ulusal devletlerin karşılaştıkları yönetim sorunları, kıta Avrupası'nı önce yeni bir dünya savaşına götüren, daha sonra da Avrupa çapında yeni ideolojik, siyasi, ekonomik ve kurumsal yapılanmalara yön veren deneyimler niteliğindedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa bir kez daha, köklerini rahatlıkla iki dünya savaşı arası dönemde bulabileceğimiz bir ideolojik ve coğrafi bölünme ile mücadeleye sahne olmuştu. Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa, Avrupa Topluluğu ile ulusal boyutları aşan bir ekonomik, teknik ve siyasi işbirliğinin temellerini atan bir entegrasyon sürecine girdi. Yine iki savaş arası dönemde temelleri atılan ve bu dönemin deneyimleri üzerine kurulan bu işbirliği ve entegrasyon süreci, Doğu Bloku'nun çöküşünden sonra Avrupa'nın tümünü kucaklama arzusu içerisine girdi. Şu an Avrupa Birliği, Avrupa'da istikrarlı barışın ve zenginliğin ancak böyle, derinleşen bir entegrasyon süreciyle mümkün olabileceği fikrinin en net göstergesidir. Aynı zamanda Avrupa Birliği global bir rol üstlenerek, Soğuk Savaş sonrası dünyada istikrarlı barış, zenginlik ve güvenliğin sağlanması yönünde alternatif bir bakış ve konum geliştirebilme çabası içerisinde. Dekolonizasyon süreci ve bağımsızlık savaşları sonrasında kurulan ve dönemin koşullarında idealize edilen ulus devletin ve demokrasinin dünyanın neredeyse tamamında yaşadığı kriz, bu soruna bir üst düzeyde entegrasyonla çözüm bulan Avrupa'yı yeni sorumluluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Özellikle kendi çevresini oluşturan Afrika, Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslar'da siyasi rejimlerin çöküşü, Soğuk Savaş sonrası dönemde istikrarsızlığın ne kadar yayılabilir olduğunun göstergesidir. Bu ülkelerde olağanüstü boyutlara varan gelir dağılımındaki eşitsizlik ve yoksulluk, rejimlerin vaatlerini yerine getiremediğinin göstergesi olarak meşruiyetlerini ortadan kaldırmaktadır. Bu durum üzerlerinde kuruldukları toprak sisteminin ve sınırların sorgulanması olarak kendini göstermekte ve sonuçta inanılmaz boyutlarda nüfus hareketleri ve kitlesel göç olarak Avrupa Birliği sınırlarını zorlamaktadır. İşte Avrupa'yı iki savaş arası dönemle bağlantılı olarak yeni bir kitlesel teh-

ditle karşı karşıya bırakan bu konudur. O dönemde kendi toplumunun kitlesel hareketiyle zorlanan ve yıkılan Avrupa düzeni, şimdi çevreden gelen kitlesel hareketle zorlanmaktadır. Bu durum Avrupa'da aşırı sağ akımların yükselmesinin öncelikli kaynağı olarak Avrupa'yı kendi içerisinde de siyasal olarak tehdit ederken, Avrupa'yı, sadece kendi içerisinde değil çevresinde de ekonominin, toplumun ve toprağın yönetimine dair yeni yaklaşımlara ve alternatif bir duruşa zorlamaktadır.

Diğer yandan Frankizm ve Kemalizm ile ilgili olarak yaptığımız en belirgin saptama, bunların birer düşünce hareketi olmasının ötesinde, birer siyasi rejim kurduklarıdır. Başka bir deyişle, Frankizm ve Kemalizm İspanya ve Türkiye üzerinde kalıcı olmak iddiasındadır. Ara hükümetler, ara rejimler, geçici dönemler veya geçiş dönemleri değildirler. Biri İspanya'da diğeri Türkiye'de siyasal yapılar bina eden ve ülkelerin bugününde bağlayıcı rol oynayan siyasal rejimlerdir. Bu itibarla Frankizm ve Kemalizm, bugünkü Türkiye ve İspanya'yı anlayabilmekte ve toplumsal, ekonomik ve siyasi değişimlerin yönünü saptayabilmekte, hâlâ olağanüstü öneme sahiptir.

Her ne kadar İspanya'da demokrasiye geçiş ve Avrupa Topluluğu'na üyelikle siyasi rejim değişmiş, siyaset yeni bir bağlama oturmuşsa da, Franco rejimi ve Kemalizm, İspanya ve Türkiye'deki siyasetin ve siyasal yapının şekillenmesine en önemli prensipleri ve öğeleri getirmişlerdir. Çalışmamızda rejimlerle ilgili olarak vurguladığımız diğer bir nokta ise, rejimlerin sürekliliğini açıklamak açısından durağan ideolojik kalıplara sığınmak yerine, anlayış kavramının daha uygun olacağıydı. Genelde siyasi rejimler, özeldeyse Franco rejimi ve Kemalizm birer kurallar bütünü olarak ortaya çıkıyor ve siyasi, ekonomik ve toplumsal aktörlerin davranışlarını belirleyici yapılar haline geliyorlar. Böyle bir kanaate varmamızdaki en önemli neden rejimlerin sürekliliğidir. Hem Frankizm, hem de Kemalizm yönettikleri toplum üzerinde, doğdukları dönem olan iki savaş arası dönemin çok üzerinde ve sürekli bir etkiye sahip oldular. Yine bu bağlamda değerlendirilebileceğimiz ve Franco rejimi ile Kemalizmin bir doktrin veya ideoloji olmaktan çok, siyasi, ekonomik ve toplumsal bir anlayış üreten rejimler olduklarını gösteren önemli bir nokta var. Kısaca giriş bölümünde de belirttiğimiz şekilde Frankizm ve Kemalizmin birer siyasal rejim olarak

en belirleyici yanı, uyum güçlerinin yüksekliğidir. Bu iki rejimin, ne denli farklı toplumlarda kurulmuş, farklı tür idealler ve sorunsallar üzerinden hareket etmiş olurlarsa olsunlar, en önemli ortak noktaları, uluslararası alandaki siyasi ve ekonomik değişimlere yanıt verebilmiş ve bir süreklilik sağlayabilmiş olmalarıdır. İşte, elinizdeki çalışma bu bağlamda yapılacak yeni çalışmalara bir başlangıç niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul, Sander Yayınları, 1971.
- *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1986.
- Ahmed Emin, *Turkey in the World War*, New Haven, Yale University Press, 1930.
- Berend, I., *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe before World War II*, University of California Press, 1998.
- Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey*, New York, Routledge, 1998.
- Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara, Gerçek Yayınları, 1974.
- Bracher, Karl Dietrich, *The Age of Ideologies. A History of Political Thought in the Twentieth Century*, 1985.
- Crampton, R. J., *Eastern Europe in the Twentieth Century*, Londra, Routledge, 1997.
- Coşar, Nevin (ed.), *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1995.
- Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1994.
- Findley, Carter, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, Princeton University Press, 1980.
- Fusi, Juan Pablo, *Franco: Autoritarismo y Poder Personal*, Santillana, 2001.
- Giner, S. ve Sevilla, E., "Spain: From Corporatism to Corporatism," Allan Williams (ed.), *Southern Europe Transformed: Political and Economic Change in Greece, Italy, Portugal and Spain*, Londra, Harper and Row Publishers, 1984, s. 113-141.
- "From Despotism to Parliamentarism: Class, Domination, and Political Order in the Spanish State," R. Scase (ed.), *The State in Western Europe*, Londra, Croom Helm, 1980, s. 197-229.
- Hobsbawm, Eric., *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*, New York, Pantheon, 1994.
- Horak, S. ve R. Blanke, *Eastern European national minorities, 1919-1980*, Libraries Unlimited, 1985.
- Kansu, Aykut, *The Revolution of 1908 in Turkey*, Leiden, E. J. Brill, 1997.
- Kazancıgil, Ali ve Özbudun, Ergun, *Atatürk, Founder of a Modern State*, Londra, Hurst and Company, 1997.
- Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938-1945*, Ankara, Yurt Yayınları, 1986.
- Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990.
- Linz, Juan, "An Authoritarian Regime: Spain" in *Mass Politics: Studies in Political Sociology*, Erik Al-lardt ve Stein Rokkan, *Mass Politics: Studies in Political Sociology*, New York, The Free Press, 1970, s. 251-283.

- "From Falange to Movimiento Organizacion: The Spanish Single Party and the Franco Regime, 1936-1968," S. Huntington ve C. Moore (ed.), *Authoritarian Politics in Modern Society*, Londra, Basic Books, 1970, s. 128-201.
- Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra, 1961.
- Macfie, A. L., *Atatürk*, Londra, Longman, 1994.
- Mardin, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- Mazower, Mark, *Dark Continent*, New York, Vintage Books, 2000.
- Moral, Antonio, *Torres del Constitucionalismo Histórico Español*, Madrid, Atomo Ediciones, 1991.
- Miguel, Amando de, *Sociología del Franquismo*, Barcelona, Editorial Euros, 1975.
- Neumann, Franz, *The Democratic and the Authoritarian State: Essays in Political and Legal Theory*, Free Press, 1957.
- Ortega y Gasset, Jose, *España Invertebrada*, Madrid, Revista de Occidente, 2000.
- Payne, Stanley, *El Regimen de Franco 1936-1975*, Madrid, Alianza Editorial, 1987.
- Poulantzas, Nicos, *The Crisis of the Dictatorships*, Londra, New Left Books, 1976.
- Payne, Stanley, *The Spanish Revolution*, New York, W. W. Norton, 1970.
- Ramirez, Manuel, *España. 1939-1975. Regimen Política e Ideología*, Guadarrama, Punto Omega, 1978.
- Seton-Watson, Hugh, *Eastern Europe Between the Wars, 1918-1941*, New York, Harper & Row, 1967.
- Sueiro, Daniel ve Bernardo Diaz Nosty, *Historia del Franquismo I, II*, Madrid, Sarpe, 1986.
- Tamames, R., *La Republica. Le Era de Franco*, Madrid, Alianza Editorial, 1988.
- Tanör, Bülent, *Türkiye'de Kongre İktidarları*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat, (1908-1918)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982.
- Tusell, Javier, *La Dictadura de Franco*, Barcelona, Ediciones Altaya, 1996.
- Tunaya, Tank Zafer, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Tuncay, Mete, *Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1981.
- Üstel, Füsün, *Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.
- Vilar, Sergio, *La Naturaleza del Franquismo*, Barcelona, Edición Peninsula, 1977.
- Ward, Robert and D. Rustow (ed.), *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton University Press, 1964.
- Webster, Donald E., *The Turkey of Atatürk*, Philadelphia, American Academy of Political and Social Science, 1939.
- Yapp, M.E., *The Near East Since the First World War: A History to 1995*, Londra, Longman, 1996.
- Zürcher, E. J., *The Unionist Factor*, Leiden, E. J. Brill, 1984.
- *Turkey: A Modern History*, New York, I. B. Tauris and Co., Ltd., 1993.

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE İSPANYA İLE TÜRKİYE'NİN BATI BLOKU'NA KATILIŞI

Bu bildiride İkinci Dünya Savaşı ertesinde Batı Bloku içinde yer alan İspanya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin evrimini incelemek istiyoruz. İncelerken, iki ülkenin Amerika Birleşik Devletleri'yle ilişkilerine ve Avrupa'nın 1957 yılında başlayan yapılanmasına katılımlarına öncelik vereceğiz. Akdeniz'in biri bir ucunda, öteki diğer ucunda bulunan iki ülkesi İspanya ve Türkiye'nin bu stratejik konumları, ABD'nin önderliğinde oluşturulan Batı Bloku savunma paktlarına katılmalarında etkili olmuş, bu da ekonomik ve politik örgütlerde yer almalarını kolaylaştırmıştır. Bu çalışmamızda bu iki ülkenin farklı uluslararası örgütlerle ilişkilerinin nasıl geliştiği ve hangi kısıtlamalarla karşılaşıldığı üzerinde duracağız.

İSPANYA

Bu bölümde İspanya'nın Franco döneminde Batı Bloku'na katılımını incelemeyi amaçlıyoruz. İspanya'nın Batı Bloku'na katılımı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı dışlanmanın bir ölçüde azalması ve ülkenin belli ölçüde uluslararası ortamda tanınması ve yer almasını sağlayacaktır. Bu dönemde İspanya ikili ve çok taraflı ilişkilerini artıracaktır. Ancak, öteki Avrupa ülkeleriyle ilişkileri normalleşmeye başlasa da, Mihver Devletleri'nin desteğiyle Avrupa'da güçlenen liberal demokrasilerin kısıyında bir diktatörlük rejimi olarak doğan Frankoculuğun bilinen *ilk günah*'ı, İspanya'yı önce Batı Avrupa'nın politik, toplumsal ve ekonomik gelişmesinin dışında tutacak, sonra da kuyruğuna yerleştirecektir. Franco rejimi yalnız olarak yaşamını sürdüremeyeceğini anlayacak, ama dış dünyayla temaslarında çok dikkatli olacak, özelliğini korumaya özen gösterecekti. Öte yan-

* Madrid Diploması Okulu

dan, Batı Avrupa ülkeleri, özellikle de Avrupa Topluluğu'na üye ülkeler, İspanya ile ilişkilerini hem Soğuk Savaş'ın uluslararası konjonktürde yarattığı değişikliği, hem de kendi devlet çıkarlarını göz önüne alarak sürdüreceklere, ama her zaman araya mesafe koymaya dikkat edecekler, güvensizliği elden bırakmayacaklar ve Franco rejiminin İspanya ile aralarında yarattığı farklılığı göz önünde tutacaklardı.

İkinci Dünya Savaşı Sırasında Franco Rejimi

Uluslararası ilişkiler açısından İspanya, iç savaş sırasında yardım aldığı Mihver Devletleri'nin yanında yer almalıydı. Oysa iç savaş sonrasında ülkenin içinde bulunduğu koşullar yeniden yapılanmaya öncelik verilmesini gerektiriyordu. Bu duruma bir de farklı cepheleri destekleyen gruplar arasındaki gerginliklerin eklenmesi, Franco'nun çok ölçülü hareket etmesine neden oluyordu. Bu arada, Dışişleri Bakanı Beigbeder, Fransa ile anlaşmalar imzalayan İngiliz yanlısı selefi Jordana'nın profilini koruyordu. Bu ilk dönemde Franco rejimi tarafsızlığını ilan etti.¹

Ama bu tarafsızlık uzun sürmeyecekti. Haziran 1940'ta savaşa katılmadığını açıkladı. 1943'e kadar süren bu dönem Franco rejiminin Mihver Devletleri'ne en yakın olduğu dönem olmuştur. Bunun iki nedeni vardı. Birincisi, o sırada dışişleri bakanı olan Serrano Suñer'in Alman yanlısı olmasıydı. Öte yandan, Franco savaş ortamının Kuzey Afrika'da toprak kazanmak için uygun fırsat olduğunu düşünüyor, Falanj yanlıları da bu düşünceyi paylaşıyordu. "İspanya İçin Talepler"² adlı kitabın yazarları Areilza ve Castiella'nın geliştirdikleri dış politikalar genel hatlarıyla İspanya'yı eski büyüklüğüne kavuşturma isteğini açığa vuruyordu. Bu istek, yeni bir yayılma politikası ve Avrupa'nın "Germen ruhuyla Roma ruhunun tam bütünleşmesi"ne dayanan yeni oluşumunda yerini alarak gerçekleşecekti.³ İkinci Dünya Savaşı, Vatan'ın manevi değerlerine hizmet edecek, hiyerarşik ve otoriter değerleri savunan Alman projesini temel alan bir ideolojik savaş olarak görülüyordu.

Franco'nun Hendaya'da (23 Ekim 1940) Hitler'le Hendaya Protokolü'nün doğacağı buluşmayı gerçekleştirmesi işte bu günlere rastladı. Bu protokolle İspanya Çelik Paketi'ne bağlanıyor, ilerde gerekli ekonomik ve as-

keri yardımı alırsa İngiltere'ye savaş ilan etme olanağını elde ediyordu. Toprak konusunda sadece Cebelitarık'ın İspanya'ya geri verilmesi kesinlik kazanıyordu. Ayrıca, Afrika'da bazı bölgeleri topraklarına katabileceğiyle ilgili belirsiz bir dokundurma da yapılıyordu. Bu tarihten sonra İspanya'nın Mihver Devletleri'yle işbirliği arttı.

Müttefiklerin Pakt'a yanıtı, İspanya'ya uygulanan ekonomik baskıydı. Bunun yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri'nin katılımıyla savaşın yeni bir yön kazanması, hükümetin durumunun bir kez daha değerlendirilmesini gerektirdi. Ülke içinde, kabinede Suñer'in yerine, Anglosaksonlarla ilişkileri düzeltme amacıyla Jordana getirildi. Bütün bu değişiklikler İspanya'nın Ekim 1943'te yeniden tarafsızlık ilan etmesine neden oldu. Ardından Hükümet Almanya'ya tungsten ihracatını durdurdu ve Mihver Devletleri'ne desteğini yavaş yavaş azaltmak amacıyla Japon askeri misyonunu geri gönderme sözü verdi. Jordana'nın Ağustos ayında ölümü ve yerine José Félix de Lequerica'nın getirilmesi, yeni bakanın Alman yanlısı eğilimlerine rağmen, dış politika çizgisinde bir değişikliğe neden olmadı.⁴

İkinci Dünya Savaşından Sonra Batı Bloku'na Katılma

İkinci Dünya Savaşı sonrasında rejim, varlığını sürdürebilmek açısından çok zorlu bir döneme giriyordu. Politik bütünleşme sürecinin ilk yıllarında iç politikaya damgasını vuran faşist idealler, çatışmalar sırasında Mihver Devletleri'yle işbirliği içinde olması, İspanya'yı yeni uluslararası ortamda *persona non grata* durumuna düşürüyordu. Postdam Konferansı'nda İspanya'nın Birleşmiş Milletler'e alınmaması gündeme geldi ve 1946 yılı Aralık ayında alınan 32 sayılı kararda, Franco rejimi temsile dayalı bir hükümet olmamakla suçlanıp cezalandırıldı.

Bu tarihlerde rejim, anti-liberal, Katolik, anti-mason, anti-komünist ideallerini vurgulayarak imaj temizleme çabalarını başlatıyordu.⁵ Dışa karşı ise, rejimi faşist bağlarından arındırma amacıyla, bu düşüncelerden ikisinin altı önemle çizildi: Katoliklik ve Komünizm karşıtlığı. Rejim kendini yasalarla sınırlı bir yönetim sistemine bağlı "organik bir halk demokrasisi" olarak niteliyordu.⁶

Dış politikaya gelince, belli başlı eğilimleri bizzat Franco denetliyor ve en önemli karar mercilerini kontrolü altında tutuyordu. Dışışleri bakanlarının özerklikleri sınırlı olsa da, bakan oldukları süre içinde icraatlarına damgalarını vuruyorlardı.⁷ Diktatörlüğün dış politikası önemli ölçüde rejimin varlığını idame ettirmesini güvenceye almaya yönelikti; bu nedenle de hedefleri kısa vadeli ve değışkendi.⁸

Yeni Avrupa'da Franco rejimi lanetlense ve sürekliliğı anormal bir durum olarak görülse de, son vermek için somut herhangi bir önlem alınmadı. Bunun bir gerekçesi, müdahaleci bir örnek yaratma endişesi ve devletlerin iç işlerine karışmama ilkesiydi. Bir başka gerekçesi ise, Avrupa'nın güneyinde liberal güçlerle SSCB arasında çatışmalara neden olabilecek yeni bir anlaşmazlık ve istikrarsızlık odağı yaratmamaktır.⁹

Gerçekte, birçok ülkede –özellikle ABD, İngiltere ve Fransa'da– hükümetler temsilci bir hükümet kurulana dek İspanya'yla ilişkileri sürdürmeye karşı olan kamuoyu ile –özellikle de solcu gruplar– bazı devlet çıkarları arasında sıkışıp kalmışlardı. Adı geçen devlet yöneticilerine göre İspanya'yla ticaret ilişkilerini sürdürmek, yeni bir anlaşmazlık odağı oluşturmaya katkıda bulunmamak, Yarımada'daki jeostratejik çıkarlarını korumak önemliydi.¹⁰

Franco dayanmayı, Müttefikler rejiminin yeni yeni oluşmaya başlayan komünist bloka karşı değerli bir destek olduğunu anlayarak tutumlarını değıştirecekleri günü beklemeyi seçti.

Gerçekten de, 1947'de Soğuk Savaş ve Truman Doktrini önemli bir değışime yol açacaktı. Artık düşman faşizm değil, komünizmdi. Bu yeni durum Franco Rejimi'nin Batı'nın yeni savunma sisteminde yer almasına izin verecek ve onu şiddetle suçlayan ülkelerle ilişkilerinin düzelmesini sağlayacaktı. Bir yandan komünizm karşıtlığı ve Katoliklik, öte yandan gelecekte monarşiyeye kapıları aralayan ve rejime daha ılımlı bir görünüş kazandıran Saltanat Yasası, İspanya'nın çok uluslu Batı örgütlerine kabul edilmesine katkıda bulunuyordu. Evet, ama ikinci sınıf bir refakatçi olarak.

Soğuk Savaş Batılıların İspanya'ya karşı tutumlarını etkileyecekti. Fransa 2 Şubat 1948 tarihinde İspanya sınırını açtı; kısa bir süre sonra da iki ülke arasında pazarlıklar başlayacak ve bu pazarlıklar önemli bir ticaret

antlaşması ile sonuçlanacaktı. Benzer bir anlaşma da İngiltere'yle yapılıyor ve İtalya ile ticaret normalleşiyordu. Franco rejimiyle bazı ekonomik işbirliği kanalları açılrsa da, politik alanda suçlamalar devam ediyordu. Fransa ve İngiltere İspanya'nın Marshall Planı kapsamına alınmaması ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (OECD) yardımlarından yararlanmaması için baskı yaptılar.¹¹

Amerika Birleşik Devletleri ise daha az zorluk çıkarıyor, daha İspanya yanlısı bir politika uyguluyordu. ABD'yle ilişkiler İspanya için çok önemli ekonomik ve diplomatik bir güvenceydi ve başka ülkelerle, başka uluslararası örgütlerle ilişkilere girmesi konusunda yardımcı oluyordu. Yine de, bu destek Franco rejimine karşı duyulan çekingenliği yok edemiyordu.

Kuzey Amerika'nın İspanya'ya karşı tutumunda asıl radikal değişiklik 1950 yılında gerçekleşecekti. SSCB'nin elinde atom bombası olması, Çin Halk Cumhuriyeti ve Kore'ye savaş ilan edilmesinden sonra ABD, tüm ideolojik faktörleri bir yana bırakarak, Franco rejimine karşı pragmatik bir politika başlattı. İspanya'ya yaklaşma yönünde önemli bir adım atarak 62,5 milyon dolarlık yardım vermeyi kararlaştırdı. 1946 Aralık ayında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 386(V) sayılı kararıyla Franco Hükümeti'nin Birleşmiş Milletler'e alınmasına karşı çıkan önerilerin reddine öna-yak oldu. Böylece İspanya Birleşmiş Milletler örgütüne katılıyor, aynı zamanda 1951 yılında birçok büyükelçinin yeniden başkente dönmesiyle diplomatik ilişkilerini normalleştiriyordu: Amerika Birleşik Devletleri Stanton Griffis'i; İngiltere John Balfour'u, Fransa Hardion'u büyükelçi olarak Madrid'e gönderdi, ayrıca başka ülkelere 18 büyükelçi daha geldi.¹²

Ancak, Başkan Truman'ın askeri önerileri kabul etmesini beklemek gerekiyordu. 28 Haziran 1951'de Güvenlik Konseyi'nin hazırladığı proje onaylandı ve İspanya'da askeri üsler konuşlandırılması konusunda müzakereler başlatıldı.

Amerika Birleşik Devletleri'yle yapılan ittifaklar ve Vatikan'la 1953'te imzalanan Konkordato, rejimin uluslararası düzeydeki yerini güvenceye almasına katkıda bulunan iki önemli kilometre taşı olmuştu. 14 Aralık 1955'te İspanya tam üye olarak Birleşmiş Milletler'e kabul edilecekti. Daha sonraları da yavaş yavaş çokuluslu örgütlerde yerini alacaktı. Bu ör-

gütler genellikle teknik ve ekonomik nitelikteydi, çünkü rejim yukarda değindiğimiz sorunları henüz aşamadığı için, İspanya Nato'ya ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (EEC) gibi Batı Dünyası'nın önde gelen savunma ve politik örgütlerine kabul edilmemişti.

Kuzey Amerika'nın etkisi askeri alanla sınırlı kalmayacaktı. İspanya'nın savaş sonrası oluşturulan çokuluslu örgütlere katılmasına yardım edecek ve otarşi döneminin başarısızlığından sonra liberalleşme politikalarını yönlendirerek ekonomik alanda da önemli katkılarda bulunacaktı. Böylece, İspanya 10 Ocak 1958'de OECD'yle ilişki kurdu ve 18 Temmuz 1959'da bu örgüte tam üye oldu. 4 Temmuz 1958'de ise Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası kapsamına girdi. Böylece, İspanyol hükümeti yeni bir ekonomik atılıma hazırlanırken uluslararası örgütlerden yardım alabildi. Bazı iç sorunları sonuçlandırdıktan sonra bakanlar kurulu, İyileştirme Planı'nı gerçekleştirmek için büyük bir bölümü doğrudan Washington'dan gelen 544 milyon dolarlık bir yardım almıştı; yardımın geri kalan bölümü ise ABD özel bankaları, IMF ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar ve Avrupa hükümetlerince karşılanacaktı.¹³

Bloklar arası çatışmalar yüzünden Amerika Birleşik Devletleri'yle yürütülen ikili ilişkiler birbiri ardından imzalanan anlaşmalarla gerçekleştirilecekti; örneğin 1953'te imzalanan anlaşma ilişkilerin koşullarını yeniliyor ve etki alanını başka işbirliği alanlarında yaygınlaştırıyordu. Ama bütün bu anlaşmaların en can alıcı noktası, İspanya'nın stratejik açıdan ve savunma açısından ABD için taşıdığı önemdi.

İspanya siyasi durumu nedeniyle NATO'ya üye olamıyordu. Bu yüzden savunma konusunda, İspanya-Kuzey Amerika arasında tamamen asimetrik ikili antlaşmalara baş vurmak gerekiyordu; yine de bu antlaşmalar Franco rejimi için değeri biçilemeyecek bir destek ve en gerekli kapıları aralayacak bir kartvizit görevi gördü. İspanya, Amerika Birleşik Devletleri'yle ilişkileri sayesinde iç politikasından ödün vermeden yaşamını sürdürabiliyordu. Oysa, Avrupa Birliği'ne girebilmek için rejimi değiştirmesi, demokratikleşmesi gerekti. Kısacası, Washington'la tek taraflı bir bağımlılık ilişkisi kurulmuş oluyordu, ama bu Franco'nun amaçlarına gerektiğince hizmet edecek ve kırk yıl iktidarda kalmasını sağlayacaktı.

Öte yandan, İspanya'nın Amerika Birleşik Devletleri'yle ikili ilişkileri Batı Bloku'ndaki Avrupa Devletleri'nin de işini kolaylaştırmıştı; çünkü, böylece doğrudan ilişkiye girmelerine gerek kalmadan, İspanya Sovyet karşıtı Avrupa'nın savunmasına katkıda bulunuyordu. Ancak İspanya'nın Avrupa Devletleri'yle ilişkisi, özellikle de Avrupa Ekonomik Toplumu'nun örgütlenmesinden sonra, farklı bir yol izleyecekti.

Franco rejimi, her türlü çareye başvurarak, sınırlarının ötesindeki demokratik ve liberal gelişmelerden uzak durmaya çalıştı. Diktatörlüğün sağlamlaştırılması, ülkeyi politik niteliğini etkileyecek yabancı unsurlara kapalı bir süreç içinde tutmaktan geçiyordu. Ancak, henüz geleceğinin ne olacağı belli değilse de, Avrupa'nın birleşme süreci şekillenmekteydi. Franco hükümeti, sadece hükümet değil toplumdaki başka akımlar da, olan bitene duyarsız kalamazdı. Bu sorun gün geçtikçe daha da belirginleşecekti. İspanya'nın bu yeni Avrupa projesinde hangi rolü üstleneceği ve bu yeni oluşuma katılımının iç politikayı nasıl etkileyeceği konularının ülke içinde tartışılması kaçınılmaz oluyordu. Avrupa Toplumu'nun oluşması, Franco rejiminin farklılığını ve organik demokrasi tanımını altında gizlenmek istenen politik ve sosyal özgürlüklerin eksikliğini daha da belirginleştiriyordu. Avrupa projesi İspanya'nın kendini görmeden ve başkaları tarafından görülmeden yaşamını sürdüremeyeceğini açıkça ortaya koymuş, bir tür ayna işlevi görmüştü. Bu kıyaslama sadece ekonomik alanla sınırlı kalmayacak, politik alana da yayılacaktı. Avrupa'yla bütünleşme, eğer İspanya bu bütünün bir parçası olmak istiyorsa, zorunlu olarak içerde bir değişimden geçiyordu.

Moreno Juste'nin¹⁴ dediği gibi, Avrupa birliği fikri İspanya için yalnızca ekonomik ve sosyal modernleşme anlamına gelmiyordu, aynı zamanda politik modernleşme demekti. Özellikle muhalefet cephesinde gelişen Avrupalılık kavramı, ilerleme fikrini, Franco diktatörlüğünün yerini alacak demokratikleşme sürecini de kapsıyordu. Hem ülke içindeki muhalefet, hem de dış muhalefet İspanya'nın demokratik, ekonomik ve toplumsal gelişmesine model olarak Avrupa örneğini görüyordu.

Franco hükümetinin Avrupa'daki komşularıyla kurduğu ilişkiler, İspanya'nın Avrupa yapılanma sürecine katılma olasılığını ciddi biçimde kısıtlayacak politik engellerle karşılaşacaktı. Ancak bu, İspanya'nın politik

yaptırımları olmayan kuruluşlara katılmasına ve Fransa, Almanya ve İtalya gibi ülkelerle ikili ilişkilere girmesine engel olmayacaktı. Özellikle 1957'den sonra bu ülkelerde iktidara gelen muhafazakar hükümetler, İspanya'nın savunma alanında Kıta Avrupa'sında oynayabileceği role daha fazla önem verdiler. Bunun yanı sıra, Dışişleri Bakanlığı'nın etkin çalışmaları da ilişkilerin artmasında etkili oldu.¹⁵

1957 yılında hem İspanya'da, hem de Batı Avrupa'da çok anlamlı değişiklikler yaşandı. Avrupa Toplumu'nun doğuşunda ilk adım olan Roma Antlaşması bu yıl imzalandı. Avrupa Toplumu projesinin yaşama geçirilmesi, Franco hükümetinin ekonomi ve dış politikaları yeniden ele alarak düşünmesine neden olacaktı. Ayrıca, iktidar içinde bir yenilenme süreciyle, daha az ideolojik ama daha verimli ve modern politikalar uygulamaya istekli teknokratların iş başına gelmesi, İspanya'nın Batı Avrupa'ya bakışını değiştirecek, yeniden yapılanan Avrupa'da üstleneceği rolü tartışmaya açacaktı.

Avrupa Ekonomik Toplumu'yla daha yakın ilişkilere girmenin ekonomiye ve politikaya getireceği sonuçlar üzerinde yürütme organında önemli bir tartışma başlatmıştı. Bu seçenek Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) gibi başka seçeneklerle karşılaştırılacaktı. Son olarak, 1957'de Ekonomik İstikrar Programı (aslında İspanya 1956'da, ihracatının % 61'ini Avrupa ülkelerine gönderiyor, enerji ürünleri ve endüstriyel donanım satın almak için gerekli olan geliri bu ihracattan sağlıyordu)¹⁶ kapsamında başlatılan serbest ticaret sürecinin ekonomik sonucu olarak İspanya 1962 yılı Şubat ayında Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan "her iki tarafın çıkarlarını göz önüne" alan bir anlaşma yapılmasını istedi.

Bakanlar Konseyi ve Komisyon'un bu isteğe tepkisi temkinliydi. Avrupa Parlamentosu ise İspanya'nın politik durumunu hatırlatarak sesini yükseltiyordu.¹⁷ 5-6 Haziran 1962'de gerçekleştirilen Münih Kongresi'nde, Franco'ya muhalif heterojen bir grup¹⁸ Topluluk'tan, belirli demokratik koşulları yerine getirmeden İspanya'yla hiçbir anlaşmaya varılmamasını talep edince, İspanya daha da zor durumda kaldı. Kongre'ye katılan muhalefet temsilcilerinin İspanya'ya dönüşlerinde ağır baskılarla karşılaşması, Avrupa'da daha büyük bir kızgınlık yarattı. Yine de Münih Kongresi, İspan-

ya'nın Avrupa Topluluğu'na girmek için gelecekte demokratik imajını sağlamlaştırması açısından önemli olmuştur.¹⁹

Sonunda, bütün çekişmelere rağmen, Avrupa Ekonomik Birliği (CEE) ile İspanya arasında 1970'te Tercihli Ekonomik Anlaşma imzalanacak ve aynı yılın Ekim ayında yürürlüğe girecekti. Bu anlaşma hiçbir politik yaptırım içermiyordu. Yetmişli yılların başında, Bassols'un²⁰ da değindiği gibi, CEE ile İspanya arasında şizofren bir ilişki yaşıyordu: Bir yandan Anlaşma'nın uygulaması ve üç yeni ülkenin Topluluğa katılmasının doğurduğu yeni koşullarda yeniden yapılan pazarlıklar, öte yandan rejimi suçlamalar... Ve sonunda, rejim can çekişirken Franco rejiminin artan baskıları yüzünden Antlaşma askıya alındı.

Geçiş Dönemi: Dış politikadaki değişiklikler ve devamlılık

Franco'nun ölümünden sonra İspanya'da yeniden demokratik bir rejim kurulması ve demokrasinin güçlendirilmesi projesi karmaşık bir süreç başlattı. Bu süreçte kırılma ve kopmaları önlemek için belli başlı politik güçler ile ordu arasında anlaşmaya varılması, paktlar yapılması gerekecekti. Bu nedenle, İspanya'nın uluslararası alanda oynadığı rol, yeni demokrasinin öteki demokrasilerle eşit bir statü kazanması ve sağlamlaşması açısından çok önemliydi. Bir başka deyişle, İspanya'nın uluslararası alandaki bu yeni rolü özellikle, daha önce de değindiğimiz gibi tam bir kopma olmadığı için, Frankoculuk öncesi ve sonrası arasına bir sınır çizmek açısından önemliydi. Bu durumda CEE'nin rolü çok belirleyici olacaktı. 1977 seçimlerinde İspanyol Parlamentosu'na giren önemli partilerin hepsi İspanya'nın AB'ye tam üye olmak için başvurusunu oybirliğiyle destekliyordu. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, Franco döneminde Avrupa demokrasi modeli yavaş yavaş İspanya'nın politik ideali olmuştur. Demokrasiye geçiş döneminde bu model, yeni rejimin temelini oluşturacak farklı politik güçlerin ortak bir noktada buluşmasına yardımcı olacaktı. Sürekli bir askeri darbe korkusunun gölgesindeki geçiş döneminin hassas politik dengeleri de bu birlikteliğin gerçekleştirilmesinde etkin oldu. Öte yandan CEE, yeni rejimin demokrasi olarak resmen onaylanmasını ve işlemlerini sağlayacak politik güçlerin bir araya gelmesine yardımcı olacaktı.²¹ Avrupa Ekonomik

Birliği'ne tam üyelik başvurusu 1977 Haziran'ında yapıldı ve müzakereler 1979 yılında başlatıldı. Müzakerelerin 1985 yılına dek uzamasının nedeni politik değil, ticari ve ekonomikti. Müzakereler 1985'te son buldu ve İspanya 1986'da tam üye olarak AB'ye katıldı.

Dış politika üzerinde asıl uzun tartışma İspanya NATO'ya üye olmak için başvurduğunda yaşandı. Tuhaftır ama, 1977'de parlamentodaki partiler, ki bunların arasında Komünist Parti de vardı, ABD ile ikili ilişkilerin kısıtlanamayacağı sonucuna varmışlardı, ancak iyileştirilmesi gerektiğini düşünüyorlardı, çünkü İspanya Franco döneminde girdiği bu ilişkilerde egemenliğinden önemli ödünler vermişti.²²

NATO'yla ilgili esas olarak iki öneri ortaya atılıyordu: Biri uyuşma politikası, diğeri tarafsızlık politikası. Birincisi sağ partilerin girişimiydi, ikincisiyse sol partilerin. Uyuşma politikası, Avrupa ve Kuzey Amerika karşısında tutarlı olmanın ve Batı'nın başlıca savunma mekanizmalarındaki karar mercilerine katılmanın gerekliliğine değiniyordu. Bu öneriyi destekleyenler, NATO'nun İspanyol silahlı kuvvetlerini modernleştireceğini öne sürüyorlardı. Tarafsızlığı savunanlarsa, İspanya'nın NATO'ya girmesinin bloklar arası ilişkileri olumsuz etkileyeceğini, NATO'da alınacak kararlara katılırsa, özerk karar alma olanağını kaybedeceğini ileri sürüyorlardı. Üstelik İspanya için çok önemli olan Kuzey Afrika gibi bölgeler NATO'nun savunma alanı içinde değildi.²³

İspanya NATO'ya Calvo Sotelo'nun iktidar olduğu 1982 yılında kabul edilecekti. Ama sosyalistler bu karara karşı çıkıyor, aynı yıl yapılacak seçim kampanyası sırasında seçimleri kazanırlarsa –ki ezici çoğunlukla kazanacaklardı– bu konuyu referanduma sunma sözü veriyorlardı. Ancak Sosyalist Parti iktidara geldikten sonra daha faydacı bir politika izleyerek uyuşma politikasına yaklaştı. Referandum 1986'da gerçekleştirildi, Hükümet İspanya'nın askeri kuruluşlarında yer almadan NATO'da kalmasında karar kılacaktı.

Referandumun ardından İspanya, üçlü bir taahhülle, Batı'nın savunma sisteminde yerini aldı:

A) Referandumda öngörülen çerçeve içinde kalabilmek için Atlantik İttifakı'yla müzakereler başlatıldı. 8 Aralık 1988'de Atlantik Kon-

seyi İspanya'nın askeri katılımını onayladı. İspanya'nın savunmada üstleneceği rol sadece kendi ülkesinin savunması olacaktı, kumanda düzeyinde yer almayacaktı. Cebelitarık konusunda İngilizlere karar alma yetkisi tanınmasını kabul etmiyordu.²⁴

B) ABD'yle 1 Haziran 1988'de "İspanya Krallığı ve Amerika Birleşik Devletleri Savunma İşbirliği Paktı" imzalandı.

C) İspanya 14 Kasım 1988'de Batı Avrupa Topluluğu'na tam üye oldu.

TÜRKİYE

İkinci Dünya Savaşı Sırasında İzlenen Politika

İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye her şeyden önce toprak bütünlüğünü güvenceye almak için çaba gösterdi. Yeni topraklarda gözü yoktu, amaç Lozan'da elde ettiği, hâlâ egemenliği altında olan toprakları elinde tutmak, ülkeyi yıkıma götürebilecek bir savaşa girmemektir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü çok temkinli bir politika izliyor, savaşa girmesi için hem Müttefiklerden hem de Mihver Devletleri'nden gelen baskılardan uzak durmaya çalışıyordu. Genelde, tutumu Müttefiklere daha yakın olsa da, gelişmeler karşısında bağımsızlığını ve tarafsızlığını koruyordu. Ordunun askeri hazırlığının yeterli olmadığını bir yandan sık sık savaşa girmeme bahanesi olarak, bir yandan da orduyu modernleştirmek amacıyla Müttefiklerden maddi yardım almak için kullandı. Hem Balkanlar'dan hem de On İki Adalar'da kapılarına dayanan bir Alman ya da bir Sovyet müdahale-si tehlikesi, Türkiye'ye bu çatışmada taraf olma konusunda sürekli dikkatli olması gerektiğini hatırlatıyordu.²⁵

İkinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye Müttefiklerin yanındaydı ve sırası geldiğinde savaşa girmeye söz vermiş gibiydi. Alman işgaliyle Fransa düşüp İngiltere yalnız bırakılınca, 1940 yazında Türk hükümetinin izlediği politikada bir değişiklik oldu. Türkiye savaşın dışında olduğunu ilan etti ve Almanlarla iyi ilişkiler içinde olmaya çalıştı. Almanlarsa, toprak vaadinde bulunarak Türkleri savaşa sokmaya uğraşıyordu. 1941 Haziranında Türkiye Almanlarla bir saldırmazlık paktı imzalayacak, böylece Türkiye'den Almanya'ya krom ikmali sağlanacaktı. İki ülke, 1942 Haziranı ve

1943 Nisanı arasında başka ticari anlaşmalara da imza atıldılar. Bu dönemde Türkler, Almanların Yunanistan'ı işgal ettikleri gibi Türkiye'yi de işgal etmelerinden korkuyordu, bu yüzden daha etkin bir tarafsızlık politikası izlemeye başladılar. 1943'te Türkiye yine savaşa girmesi için hararetle ısrar eden Müttefiklere yakın bir konumda görünüyordu. Daha önce de değindiğimiz gibi, ordunun yeterli hazırlığı olmadığını yine bahane ediyor, zaman kazanmaya çalışıyor ve Müttefiklerden savaş malzemesi yardımı sağlıyordu. Türkler sanki, Amerika Birleşik Devletleri'nin yanında, Balkanlar'da yapılacak bir müdahaleye hazır gibiydiler. Ama bu da bir zaman kazanma taktiği idi, çünkü Müttefiklerin böyle bir harekâta girişmesi pek olası değildi. Öte yandan Türkiye, Rus tehdidinden korkuyordu, bu yüzden de savaşla ilgili sorumluluklar almada, vaatlerde bulunmada çok temkinliydi. 1944 Ağustosunda Türkiye, Mihver Devletleri'yle ilişkilerine son verdi ve 1945 baharında savaş ilan etti. Savaşa girmiş olmak, Müttefiklerin savaş sonrasındaki yapılanmadan pay alabilmek için koyduğu kesin koşuldur.²⁶

Savaş sırasında Türkiye amacına erişmiş, çatışmaya karışmamayı başarmıştı. Bunu, zor bir diplomatik denge oyunuyla İngilizleri, Almanları ve Rusları, Türkiye'nin bölgede dengeyi sağlayarak onları yeni düşman tehditlerinden koruyacak bir kuşak oluşturacağına inandırarak yapmıştı.²⁷

Yüksek düzey yöneticileri arasında iki farklı eğilim olması, birinci amaç olan tarafsızlığın korunmasını olumsuz yönde etkilememişti. Bu iki eğilimden birini, kendilerini Batı Avrupa ile özdeşleştiren Müttefiklere yakın olan kesim oluşturmaktaydı, öteki grupsa Almanların gücüne ve etkinliğine inananlardı.²⁸

Soğuk Savaş ve Türkiye'nin yeni rolü

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sırasında amaçladığını elde etmişti, ama bunun bedelini, San Francisco Konferansı'na çağrılan devletler arasında olsa da, savaş sonrasında hemen ödemek zorunda kaldı. SSCB Türkiye'nin 1945'te kendisiyle Dostluk Antlaşması imzaladığını resmen ilan etti. Sovyetler, kendi çıkarları doğrultusunda, Montreux Konferansı'nın hem Boğazlar üzerindeki, hem de Türkiye topraklarının bir bölümü (Kars ve Ardahan) üzerindeki maddelerinin yeniden gözden geçirilmesini isti-

yordu. Doğu Avrupa'da olup bitenleri göz önünde bulunduran Türkiye, SSCB'nin son olarak Ankara Hükümeti'ni de kontrolü altına almayı amaçladığını düşündü. Öte yandan, savaş sırasında sadece ılımlı bir destek verdiği Müttefiklerden, özellikle de İngilizlerden, bu konuda ne kadar destek alabileceğini, ne kadar güvenilir olduklarını bilemiyordu. Ayrıca, isteseler bile içinde bulundukları zor maddi koşullarda Türk hükümetine gerekli desteği verebilirler miydi? Bu da belli değildi.

1946 yılında Amerikalılar duruma el koydu. 6 Nisan 1946, Sovyet beklentileri karşısında Amerika'nın Türklere desteğini simgeleyen önemli bir tarihtir. Amerika Birleşik Devletleri'nde ölen Türkiye Büyükelçisi Mehmet Ertegün'ün cenazesini getirmek için *Missouri* savaş gemisi 6 Nisan'da Türkiye'ye geldi. Ankara hükümetinin açıklamalarında İngilizlerin etkisi azalıyor, giderek Amerika Birleşik Devletleri'nin adı daha sık anılmaya başlıyordu.²⁹

Ancak Soğuk Savaş çerçevesi içinde, Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinde dönüm noktası 12 Mart 1947'de ABD Başkanı'nın Kongre'de okuduğu Truman Doktrini olacaktı. Başkan Truman bu söylevinde Yunanistan ve Türkiye'ye 400 milyon dolarlık bir ekonomik destek verilmesini öneriyordu. Balkanlar'da ve Yakındoğu'da Sovyet ve İngiliz üstünlüğünü kabul eden Roosevelt döneminden beri Amerika Birleşik Devletleri'nin izlediği politikalarda büyük değişiklikler kaydedilmişti. Yakındoğu'da İngiliz etkisinin azalmasından sonra bölgedeki çıkarlarının bilincinde olan ve Doğu Avrupa'da Sovyetler Birliği'nin yarattığı uydu politikasının Yakındoğu'da yinelenmesini önlemek isteyen ABD devreye girmişti. 1947'de ABD İran, Yunanistan ve Türkiye hükümetlerini açıkça destekliyor ve bu hükümetlere ekonomik yardım öneriyordu.³⁰

Truman Doktrini'nin doğrudan ilk sonucu, Türkiye'ye Marshall Planı kapsamında verilen ekonomik yardım oldu. Çalışın da belirttiği gibi, Truman Doktrini'yle Türkiye yüzünü Amerika Birleşik Devletleri'ne çeviriyor, Marshall Planı'ysa Avrupa ülkeleri arasına katılmasına yardımcı oluyordu. 1948'den itibaren Türkiye Marshall Planı'ndan yardım almaya başlayacak ve aynı yıl, daha sonra Ekonomik Eşgüdüm ve Gelişme Örgütü (OECD) adını alan, Avrupa Ekonomik Eşgüdüm Örgütü'ne (OEEC) üye

olacaktı. Türkiye'nin bu gruba girmesi önde gelen siyasetçiler arasında ülkenin Batı Bloku'ndaki yerinin ve jeopolitik konumunun tanınması olarak yorumlanmıştı. Bu adımın sembolik olarak çok anlamlı olduğunu düşünüyorlardı. Başka Avrupa örgütleri içinde yer alma isteği Türkiye'nin, 1949'da kurulan Avrupa Konseyi'ne aynı yılın ağustos ayında kabul edilmesiyle gerçekleşecekti.³¹

Kırkılı yılların sonunda tek parti rejiminden çok partili rejime geçişle iç politikada kaydedilen önemli değişikliklere karşın, dış politikanın genel çizgisi korundu. 1950'li yıllar boyunca mecliste salt çoğunlukla iktidarı elinde tutan Demokrat Parti hem iç hem de dış politikada geniş bir hareket alanına sahip olacaktı. Ancak bu dönemde de dış politikanın yönlendirilmesinde partiler arasında önemli farklılıklar görülmüyordu.

1946'da, hepsi de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)³² kökenli olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulan Demokrat Parti (DP), 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde tartışılmaz bir zafer kazanarak on yıl süreyle Meclis'te çoğunluğa sahip oldu. 1950 seçim propagandasında dış politikayla ilgili tek ve en önemli öneri NATO'ya girme sözüydü. 1949'da kurulan Kuzey Atlantik Paktı Örgütü başlangıçta Yunanistan ve Türkiye'yi kapsam dışı bırakmıştı. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, Türkiye'yi aslında Ortadoğu'nun bir parçası olarak görüyorlardı. Türkiye NATO'ya girmek için ilk başvurusunu 1950 Mayıs'ında yaptı. Kore Savaşı Demokrat Parti'ye NATO'yla uzlaşmaya ne denli hazır olduğunu göstermekte bulunmaz bir fırsat yaratacaktı. Türkiye Kore'ye 4.500 asker gönderdi. NATO'ya başvurusunun kabul edilmesinde ABD'nin katkısı belirleyici olacaktı. Nitekim 1952'de Lizbon'da yapılan Kuzey Atlantik Konseyi'nde Türkiye'nin NATO'ya alınması kararlaştırıldı.³³ Aynı yıl yine Mayıs ayında Türkiye Millet Meclisi'nde yapılan oylamada, 404 olumlu ve bir çekimser oyla NATO'ya girmesi için Türkiye'ye yapılan davet kabul edildi.³⁴

Önemli Batı kuruluşlarında yer almak isteyen Türkiye, yeni kurulan Avrupa Birliği'ne kurucu üye olmak için 1959'da başvuruda bulundu. Bunu, Batı'daki yerini sağlamlaştırmanın bir adımı olarak görmenin ötesinde, asıl Yunanistan'ın da üye olmak istediği bir örgütün dışında kalmamak için istiyordu. Ayrıca bu üyeliğin getireceği ekonomik inisiyatiflerin

ülkeye yarar sağlayacağı ve halkın yaşam düzeyini yükselteceği düşünülüyordu. Ancak olumlu yanıt almak için 1960'ların ilk yıllarını beklemesi gerekti. Bu arada 1960 yılında ilk askeri darbe oldu.

Altmışlı ve yetmişli yılların fırtınalı politikaları

Darbeden sonra bir önceki anayasadan çok farklı nitelikte yeni bir anayasa hazırlandı. Bu yeni anayasada kişisel haklar ve yurttaşların siyasal hakları genişletiliyordu. Önemli anayasal değişikliklerin yanı sıra sözünü etmemiz gereken bir başka değişiklik de, ordunun karar alma süreçlerine katılımının kurumlaşmasıydı. 1961 Anayasası'nın III. maddesi Milli Güvenlik Konseyi adı altında bir kurulun oluşturulmasını öngörüyordu; böylece askerler ülkeyi ilgilendiren önemli konularda danışmanlık rolünü sağlayacaklardı.³⁵

Altmışlı ve yetmişli yıllarda siyasal dengeler, ellili yıllarda Demokrat Parti'nin bol bol tadını çıkardığı ve kötüye kullandığı kesin çoğunluğu önlemek için anayasada yapılan değişiklikle getirilen çok özel nispi sisteme dayanıyordu. Ama bu sistem çok hassas koalisyonlara ve yeni ideolojik akımların Millet Meclisi'ne girmesine neden olacak, politik tartışmalar artacak, dış politika konusunda fikir ayrılıkları ortaya çıkacaktı.

Dış politika konusunda ortaya çıkan tartışmalar daha çok Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri üzerinde yoğunlaşıyordu ve yalnızca parlamentoda kalmayıp sokaklara da taşıanıyordu.

Amerika Birleşik Devletleri'yle 1962'de Türkiye ve Küba'da konuşlandırılan füzeler konusunda yaşanan anlaşmazlık –birincileri Rusya, ikincileri ABD tarafından kabul edilemez bir tehdit ve kışkırtma olarak görüyordu– değerlendirmesi çok zor bir durum yarattı. Küba ve Türkiye'nin çıkarlarını kendi isteklerine alet eden bu iki süper gücün aralarında yaptıkları pazarlıkların içeriği ancak yıllar sonra gün ışığına çıkacaktı. 1963 yılında Jüpiter füzeleri Türk topraklarından kaldırıldıktan sonra, 1932 yılından beri ilk kez bir delegasyon SSCB'yi ziyaret etti.³⁶

Kuşkusuz, 1964'te Kıbrıs'ta yaşanan olaylar Türkiye'nin ABD'yle olan ilişkilerinin değerlendirilmesi açısından bir dönüm noktası olmuştur.

Lyndon Johnson, 1964'te İsmet İnönü'ye gönderdiği mektubunda, Türkiye Kıbrıs'ta herhangi bir askeri harekete girişecek olursa, NATO üye-

si devletlerin olası bir Sovyet müdahalesinde Türkiye'nin yanında yer almayacaklarını açıkça belirtiyordu. Kuzey Amerika'nın Türkler için bu çok hassas konu karşısındaki tutumu Türkiye'nin ABD'yle ilişkilerini ciddi biçimde sorgulamasına neden oldu.

Kuzey Amerikalılar Türklerin gözünde kritik günlerde müttefiklerini terk edip ortada bırakabilecek, güvenilmez bir kale gibiydi. Türkiye İşçi Partisi (TİP) Amerika Birleşik Devletleri'yle ilişkileri sert bir dille eleştiriyordu, Adalet Partisi (AP) bile Türkiye'nin çıkarlarının daha iyi korunması yönünde mitingler yapmak zorunda kalmıştı. 1969 yılı Haziran ayında Amerika Birleşik Devletleri'yle Ekonomik ve Askeri İşbirliği Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Türkiye iki ülke arasındaki savunma etkinliklerinin Atlantik Paketi çerçevesinde sağlanmasını güvenceye almayı amaçlıyor, iki ülkenin kullandığı askeri tesislerin Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetimine geçmesini ve ülke içindeki Kuzey Amerikalı personel sayısının azaltılmasını istiyordu. Daha önce de, 1966-1968 arasında, ülkenin NATO'ya üyeliğinin yararlı olup olmadığı tartışma konusu olmuş, ama Türkiye'nin Batı Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ekonomik bağımlılığı yüzünden tartışmalardan sonuç alınamamıştı. Ancak, bu dönemden sonraki yıllarda Washington'la girilecek, ama Türkiye'nin çıkarlarını tehlikeye sokup ve Kuzey Amerika'ya bağımlılığını arttıracak taahhütlerden kaçınılmaya çalışılmıştı.³⁷

Avrupa Ekonomik Topluluğu'na gelince, 1963'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki tüm partilerin onayıyla Ankara Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmada Türkiye ile AET arasında bir Gümrük Birliği oluşturulması, son amaç olarak da Türkiye'nin bu kuruluşa katılımı öngörü-lüyordu. AB'yle yeni ilişkilerin Türkiye'nin ekonomik gelişmesini olumlu yönde etkilemesi bekleniyor, Avrupa ülkeleriyle bağlarını güçlenmesine yardımcı olacağı düşünülüyordu. O günlerde, anlaşmaya eleştiriler İşçi Partisi'nden geldi. Türkiye'nin bir ekonomik sömürü sistemi içine gireceğini, bundan Türkiye'nin değil daha güçlü ve daha gelişmiş olan öteki ülkelerin yarar sağlayacağını savunuyorlardı. İşçi Partisi ilk kez 1965 seçimlerinde meclise girebilmişti. Partiler arasında Ankara Anlaşması'yla ilgili en önemli anlaşmazlıklar Türkiye'nin pazarlık etmesi ve yü-

rürlüğe koyması gereken gümrük ve ticaret ayrıcalıkları konusunda çıkıyordu. Yerli sanayii koruma politikaları, Türk ekonomisinin dışı açılımı ve liberalleşmesiyle ister istemez çelişiyordu. Bu yüzden çoğu partiler Ortaklık Anlaşması'nın kendisini değil yürütme yöntemlerini sorguluyorlardı. AB'ye doğrudan muhalefet yine Türkiye İşçi Partisi'nden ve Erbakan'ın İslamcı partisinden gelecekti. İşçi Partisi, yukarıda sözünü ettiğimiz eleştirilere ek olarak Türkiye'nin sosyalist ülkelere yaklaşmasını öneriyordu. Erbakan'ın Milli Nizam Partisi (MNP) 1971 yılında Anayasa Mahkemesi kararıyla dini siyasete alet etmek suçundan kapatılacak, yerine kurulan İslamcı parti, Milli Selamet Partisi (MSP) adını alacaktı. Aynı yıl Türkiye İşçi Partisi de kapatılacaktı. Her iki parti de Türkiye'nin Avrupa ülkeleri tarafından sömürüleceği savını öne sürüyordu; İslamcı parti alternatif olarak İslam ülkeleri arasında bir Ortak Pazar kurma önerisini getiriyordu. Yetmişli yıllarda Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) de AB'ye karşı çıkmıştı, ama seksenli yıllara gelindiğinde komünizmin daha büyük bir tehlike olduğunu ve Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin bu tehlikeyi durduracağını düşünerek tutumunu değiştirdi. Bu dönemde Türkiye'nin kendi siyasal ve ekonomik sorunları –korumacı politikalar, 1974'teki Kıbrıs çıkarması– AB'den uzaklaşmasına neden oldu. 1978 yılında Başbakan Ecevit ülkenin petrol krizi nedeniyle girdiği ekonomik sıkıntıları gerekçe göstererek AB'yle anlaşmanın yükümlülüklerini dondurdurdu. Öte yandan AB de verdiği sözü tutmamış, Türk işçilerinin Avrupa'da serbest dolaşımını kolaylaştırmamıştı. 12 Eylül 1980 darbesinden hemen önce iktidarda olan Adalet Partisi, AB'ye tam üye olmak için başvuracaktı.³⁸

1980 Darbesi ve sonuçları

1980 askeri darbesi iç politikada bir dönüm noktası oldu ve Avrupa Birliği'yle ilişkileri hiçbir zaman olmadığı kadar zorlaştırdı. Portekiz, İspanya ve Yunanistan'ın birliğe katılmaları için başlatılan müzakereler, demokrasi ve insan haklarının ağır bastığı politik ve toplumsal bir dizi değerin yerleşmesine ve bu değerlerin daha da ön plana çıkmasına neden olmuştu. 1980 askeri darbesinin getirdiği baskı, kişisel ve siyasal özgürlük-

lerin kısıtlanması, Türkiye'yi Avrupa Birliği'nden iyice uzaklaştıracaktı. Darbenin ardından 1983'te yapılan ilk seçimlerde iktidara gelen Turgut Özal, özellikle serbest ekonomi politikalarıyla, Avrupa Birliği'ne yaklaşmayı teşvik etti. Ancak Özal da, ülkenin AB ile daha kolay yakınlaşmasını sağlayacak siyasal reformlara değil, ekonomik reformlara öncelik verdi. Nitekim, Türkiye'nin 1987'de AB'ye girmek için yaptığı başvuru Komisyon ve Parlamento tarafından reddedilecekti. Geri çevirme gerekçesi, Türk ekonomisinin topluluğa üye öteki üyelerinin ekonomilerinden geri kalmış olmasından çok, demokratikleşme sorunu ve insan hakları ihlalleri, Kıbrıs ve azınlık sorunlarıydı.³⁹ Anayasa düzeyinde önemli demokratik reformların gerçekleşmesi için bir sonraki on yılı beklemek gerekcekti.

Buna karşın, bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri'yle ilişkiler güçlendirildi. Her ne kadar 1970'li yıllarda bazı anlaşmazlıklar yaşanmış da olsa—en önemlisi Kıbrıs çıkarmasından sonra konan ve 1978'e kadar süren ambargo—1980'li yıllarda Washington ve Ankara arasında kayda değer bir yaklaşma gözlemlendi. Rusya'nın Afganistan'ı işgali ve İran Devrimi, Türkiye'nin güvenilir ortak olarak bölgedeki stratejik önemini yeniden gündeme getirdi. Ankara ve Washington arasındaki ilişkiler, 29 Mart 1980'de imzalanan ve 1988'de dört yıllık bir süre için yenilenen Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'yla resmîyet kazanıyordu.⁴⁰

SONUÇ

Bu makalede, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İspanya ve Türkiye'nin Batı Bloku'na katılım sürecindeki koşutlukları karşılaştırmak istedik. Böylece her iki ülkenin Sovyet karşıtı savunma sisteminin içinde yer almasında Amerika Birleşik Devletleri'nin rolünün ne denli belirleyici olduğunu kanıtlamış olduk. Washington'la ilişkiler her iki ülkenin de özerkliklerine sınırlama getirirken, Avrupa'nın farklı örgütlerine katılmalarını ve önemli mali kaynaklar sağlamalarını kolaylaştırmıştı. Franco rejimi İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşamak zorunda kaldığı ekonomik-politik yalnızlığı bir ölçüde giderebilmiş olsa da, ne Avrupa Ekonomik Topluluğu çerçevesi içinde Avrupa'nın yeniden yapılanmasına, ne de NATO gibi diğer çokuluslu kuruluşlara katılabiliyordu. Türkiye ise tam aksine, NATO'ya girmiş

ve Avrupa Birliği'ne, ilerde tam üye olabilecek aday ülke olarak kabul edilmişti. Franco'nun ölümünden sonraki rejim değişikliğiyle İspanya'nın uluslararası politikaya katılmasını sınırlayan engeller ortadan kalktı. Hem siyasal partiler, hem İspanyol kamuoyu yeni bir demokratik döneme girildiğinin kanıtı olarak Avrupa Birliği'nin parçası olmak isteğini paylaşıyorlardı. Tartışma, Batı'nın savunma sistemine katılıp katılmama konusunda yoğunlaşmıştı. Amerika Birleşik Devletleri'yle ilişkiler Franco dönemini çağrıştırıyordu, ancak bütün siyasal partilerde, ki içlerinde sol partiler de vardı, ideoloji zamanla yerini yararcılığa bırakıyor ve ikili ilişkiler de kabul görmeye başlıyordu. Bir süre daha NATO'ya girip girmeme sorunu tartışılacak, ama sonunda İspanya da NATO üyeleri arasındaki yerini alacaktı. Öte yandan Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'yle yakın ilişkilerini sürdürecekti. Bu ilişki 1970'li yıllarda sert bir şekilde sorgulansa da korunacak, 1980'li yıllarda Afganistan'ın işgali ve İran Devrimi'nden sonra daha da güçlenecekti. Türkiye ilk başlarda Avrupa Birliği ile ümit verici ilişkilere girdi, ancak 1963'te, bir yandan iç ve dış sorunlar nedeniyle ve her iki tarafın da sorumluluklarını yerine getirmemeleri yüzünden, diğer yandansa ilk başlarda korumacı ekonomik politikalar, sonrasında politik sorunlar –özellikle Kıbrıs'ın işgali ve 1980 darbesi– nedeniyle Avrupa Birliği'nden uzaklaştı.

NOTLAR

- 1 Angoustures, Alina, *Historia de España en el siglo XX*, Barcelona, Ariel Historia, 1995, s. 154.
- 2 Arilza, José Mffi ve Castiella, F.M., *Reivindicaciones de España*, Madrid, I.E.P., 1941.
- 3 Age., s. 54-55.
- 4 Martínez Lillo, Pedro A., "La política exterior franquista entre 1939 y 1957", Díaz Gijón, José R. (Ed.) *Historia de la España actual (1939-1996)*, Madrid-Barcelona, Marcial Pons, 1998, s. 81-99.
- 5 Portero, Florentino, *Franco aislado, la cuestión española (1945-1950)*, Madrid, Aguilar S.A., 1989.
- 6 Payne, Stanley G., *El régimen de Franco (1936-1975)*, Madrid, Alianza Editorial, 1987, s. 367.
- 7 Moreno Justo, Antonio, *Franquismo y construcción europea*, Madrid, Tecnos, 1998, s. 24.
- 8 Martínez Lillo, s. 82, ve Moreno Justo, s. 30.
- 9 Portero, s. 128.
- 10 Martínez Lillo, s. 92.

- 11 Age., s. 95.
- 12 Age., s. 96-97; Jarque, Arturo, "Queremos esas bases": El acercamiento de Estados Unidos a la España de Franco, Universidad de Alcalá de Henares, Centro de Estudios Norteamericanos, 1998, s. 371.
- 13 Angustures, s. 202-203.
- 14 Moreno Juste, Antonio, *España y el proceso de construcción europea*, Barcelona, Ariel Practicum, 1998, s. 15-19.
- 15 Pardo Sanz, Rosa, "La etapa Castiella y el final del régimen, 1957-1975", Tusell, Javier, Juan Avilés, ve Rosa Pardo (ed.), *La Política Exterior de España en el siglo XX*, Madrid, Biblioteca Nueva Uned, 2000, s. 341-369; Martínez Lillo, 1998, s. 143.
- 16 Moreno Juste, s.124.
- 17 La Porte, Teresa, *La política europea del régimen de Franco*, Pamplona, Universidad de Navarra, 1992, s. 362-69, Moreno Justo, s. 242.
- 18 Bu buluşmada bütün muhalif gruplar bir araya gelmişti. İspanya'dan 80 üye, İspanya dışından 38 üye katılmıştı. Komünistler o günlerde Avrupa karşıtı bir çizgi izledikleri için toplantıya resmi olarak katılmamışlardı. Ancak çağnya iki temsilci gelmiş ve katılımcılarla görüşmeler yapmışlardı. Álvarez-Miranda, Berta, *El sur de Europa y la adhesión a la Comunidad*, Madrid, CIS, 1996, s. 304.
- 19 Fernández Navarrete, Donato, "España en la UE. Antecedentes, negociaciones y consecuencias económicas de la integración", V.V. AA., *Historia de la España Actual, 1939-1996*, Madrid-Barcelona, Marcial Pons, 1998, s. 383-421.
- 20 Bassols, Raimundo, "Europa en la transición española", Javier Tussel, Juan Avilés, Rosa Pardo (ed.), *Política exterior de España en el siglo XX*, Madrid, UNED, 2000, s. 455-509.
- 21 Álvarez-Miranda, Berta, s. 24, 268.
- 22 Morán, Fernando, *Una política exterior para España*, Barcelona, Planeta, 1980, s. 90.
- 23 Barbé, Esther, *España y la OTAN*, Barcelona, Ed. Laia, 1984, s. 119-203.
- 24 Portero, Florentino, "La política de seguridad, 1975-1988", Tusell, Javier ve Juan Avilés, Rosa Pardo, (ed), *La política exterior se España en el siglo XX*, Madrid, UNED, 2000, s. 473-509.
- 25 Hale, William, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Londra-Portland, Frank Cass, 2000, s. 79-103.
- 26 Age., s. 104; Vere-Hodge, Edward Reginald, *Turkish Foreign Policy 1918-1948*, Tez, n. 70, Université de Genève, 1950, s. 134-143 ve 164-165; Rehman, M.H., *Turkish Foreign Policy*, Allahabad Publishing House, 1945, s. 302-305.
- 27 Deringil, Selim, *Turkish Foreign Policy during the World War II*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, s. 186.
- 28 Vere-Hodge, s. 165-166.
- 29 Hale, s. 111-114; Vere-Hodge, s. 168-176.
- 30 Çalış, "Turkey's integration with Europe: Initial Phases reconsidered", *Perceptions*, Temmuz-Ağustos 2000, s. 44-62. Koniholm, Bruce R. *The Origins of the Cold War in the Middle East*, Princeton, Princeton University Press, 1980, s. 299-301 ve 425.
- 31 Age., s. 45.
- 32 CHP, DP tarafından iktidardan düşürülene dek ülkeyi tek başına yönetti. Bu süreçte başka bir parti kurmak için iki başarısız deneyim olmuştur.

- 33 Sever, Ayşegül, "The compliant ally? Turkey and the West in the Middle East 1954-58, *Middle Eastern Studies*, cilt 34/2, Nisan 1998, s. 73-90; Hale, s. 117-119.
- 34 Mac Ghee, George G., "Turkey joins the West", *Foreign Affairs*, c. 32, Ekim 1953-Temmuz 1954, s. 617-630.
- 35 Ahmad, Feroz, *The Making of Modern Turkey*, Londra, Routledge, 1993, s. 130-131.
- 36 Hale, s. 135-136 ve 151.
- 37 Hale, s. 150, 152.
- 38 Çayhan, Esra, *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı*, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997, s. 417-440.
- 39 Eralp, Atila, "Turkey and the European Community: Forging new identities along old line", *New Perspectives on Turkey*, Nfi18, Güz 1992, s. 1-4.
- 40 Hale, s. 163-166.

YAHYA KEMAL'İN ESERLERİNDE İSPANYA VE İSPANYOLLAR

Madrid'de Türkiye Büyükelçisi olarak bulunan şair Yahya Kemal 2 Aralık 1884'te Üsküp'te doğdu. O dönemde şehrin belediye Başkanı olan İbrahim Naci Bey'in oğludur. Gerçek adı Ahmet Âgâh olmasına karşın, edebiyat yaşamı boyunca Yahya Kemal takma adını kullanmayı yeğledi. Sanata yatkın bir aileye mensup olan annesi Nakiye Hanım, tanınmış şair Leskofçalı Mustafa Galip Bey'in (1828-1867) yeğenidir.

Dönemin başka önemli isimlerinin hayatlarında olduğu gibi, Yahya Kemal'in de eğitim sürecinin başlangıcı aile içinde birtakım sorunlara yol açmıştı.¹ Aile, çocuklarının devam edeceği okulun seçimi aşamasında geleneksel eğitim kurumları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarında kurulan çağdaş okullar arasında kararsızdı. İlköğretim yaşamı çağdaşlarınınkinden farklı olmadı, babasının kararıyla "Yeni Mektep"e kaydedilip öğretmeni Gani Efendi'ye teslim edildi (1889); "eti senin kemiği benim" bile demişti babası. Bu cümle bir yandan öğretmenlerin öğrenciler üzerindeki büyük yaptırım gücünü ortaya koyarken, bir yandan da ailenin boyun eğişini simgeler nitelikteydi. Bununla birlikte geleneksel eğitim yöntemi aileyi mutlu etmekten uzaktı, bu nedenle birkaç yıl içinde küçüğün okulunun değiştirilmesine karar verildi. Yahya Kemal, ilkokulu Üsküp'te, yeni kurulmuş olan "Mekteb-i Edeb"de bitirdi ve bu okul sayesinde dönemin Avrupai tarzında bir eğitim alma, aydın fikirlerle tanışma imkânı buldu. Kendisi, Batı medeniyetiyle bu ilk tanışmasının ilk günlerindeki hissiyatını "bu bana Müslümanlıktan çıkmak, gâvurluğa karışmak gibi göründü," sözleriyle anlatmıştı.²

"Mekteb-i Edeb"den mezun olduktan sonra Yahya Kemal Selanik'te lise öğrenimini tamamlar ve İstanbul'a taşınır (1902). Bu yıllar Sultan II. Abdülhamid'in saltanat döneminin baskı yıllarına denk düşmektedir ve baş-

* Ankara Üniversitesi

kentin boğucu havası delikanlı için tam bir hayal kırıklığı olur. Genç adam, çok geçmeden hâkim baskı ortamına tahammül edemeyeceğini anlayıp en kısa zamanda buradan ayrılmaya karar verir. “Alafranga neslin birçok çocuğu (gibi) bir Paris sevdasına da tutulur”³ ve on sekiz yaşını doldurur doldurmaz, 1903 yılı Temmuz ayında Fransa’ya doğru yol alan bir gemiyle Osmanlı başkentini terk eder. Paris’te Siyasal Bilgiler Fakültesi’ne kaydolur ve “Jöntürkler” diye anılan grupla ilişki kurar. O dönemde Paris’te yaşayan Türkler başlıca iki gruba mensuptur: Devlet göreviyle orada bulunanlar ve sultanın despotça yönetiminden kaçarak bu başkente sığınanlar. “Jöntürkler” ikinci gruba giriyorlardı ve henüz yönetim muhalifi olmamasına karşın Yahya Kemal birçoğuyla kısa zamanda dostluklar kurar. Paris yaşamı yaklaşık dokuz yıl sürmüş, bu zaman zarfında Fransızca’yı mükemmel düzeyde öğrenme ve siyasal bilgiler eğitimi alma olanağı bulmuştur; aynı zamanda Batı edebiyatını tanıma fırsatı da olmuş, yeni bir edebiyat beğenisi edinmiştir. Bu dönemde edebi kişiliğini en çok etkileyen, İspanyol kökenli Fransız yazar Jose María de Heredia’dır. Türk şairin bazı dizelerinde bu etki göze çarpar. Bir eleştirmen onun bu dönemi hakkında, “Yahya Kemal Heredia aracılığıyla, sonraki yıllarda şiir anlayışını kökten değiştirmesine yol açacak Latin ve Yunan şiirini tanımış, Heredia’nın sonelerinde ‘şiirin asıl madenine eliyle dokunduğu’ duygusuna kapılmıştır,”⁴ yorumunu yapar.

Yahya Kemal 1912’de İstanbul’a dönmüş, şehrin en tanınmış eğitim kurumlarından biri olan Darüşşafaka’da edebiyat ve tarih öğretmenliği yapmıştır. Şair, sonraki dönemde İstanbul Üniversitesinde de ders verir (1916-1919), ateşkes sonrasında ise dönemin başkentinde yayımlanan bazı gazetelerde milli mücadeleyi destekleyen yazılar yazar. Mustafa Kemal önderliğindeki milli güçlerin zaferi sonrasında ise imzalanacak barış antlaşmasının koşullarını görüşmek üzere Lozan’a giden heyette yer alır (1922).

Şiirlerini aruz ölçüsüyle yazar, oldukça ağır bir üslubu vardır. Tercih ettiği konuların başında, Osmanlı zaferlerinin işlendiği tarihi konular gelmektedir. Aşağıdaki örnek “Akıncı” adlı tanınmış şiirinden alınmıştır:

Bin atlı, akınlarda çocuklar gibi şendik;
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik!⁵

Şair, benzer duyguları ortaya koyduğu diğer bir şiirinde de aynı akıncıların Mohaç muharebesindeki (29 Ağustos 1526) yararlıklarını anlatır. Duygu yüklü, benzersiz güzellikteki yapıt aşağıdaki dizelerle son bulmaktadır:

Bir bahçedeyiz şimdi şehitlerle beraber;
Bizler gibi ölmüş o yiğitlerle beraber.

Lâkin kalacak doğduğumuz toprağa bizden,
Şimşek gibi bir hatıra nal seslerimizden!⁶

Şair, Cumhuriyetin ilanından üç yıl sonra Polonya'ya, üç yıl sonra da "ortaelçi" unvanıyla Madrid elçiliğine atanır.⁷ Madrid'e harf devriminden (1 Kasım 1928) hemen sonra, 1929 yılının ilk aylarında gönderilmiştir. Bazı kaynaklar, ünlü şairin İspanya'ya doğru yola çıkmadan önce Atatürk tarafından kabul edildiğini ve bu buluşma esnasında Atatürk'ün ona harf devrimi tasarısından söz ettiğini kaydetmektedir. Bunlara göre, şair bu konudaki kuşklarını biraz da tepkili bir tarzda ortaya koymuş ve o zamana kadar Türk kültürünü temsil etmiş olan eserlerin kaybolmaları olasılığını ifade etmiştir.⁸

Biraz tatsız geçen bu görüşme sonrasında, aralarında İsmail Müştak Mayakon ile dönemin dışişleri bakanı Tefik Rüştü Aras'ın yer aldığı bazı kişiler, yeni Madrid elçisi aleyhine dönerler. Bu muhalefet, Yahya Kemal'in Portekiz hükümeti nezdinde kabul görme sürecinde de açıkça görülmektedir.

1929 yılı Mayıs ayından itibaren Madrid'deki Türkiye büyükelçisi, genç cumhuriyetin Portekiz'le olan ilişkilerini geliştirmesi amacıyla aynı anda bu ülkeden de kabul görmüştür. Buna karşın, araştırmacı Kemal Bek, ortaelçinin Portekiz cumhurbaşkanına sunması gereken itimatnamenin kendisine 1931 yılı sonuna dek yollanmadığının altını çizmektedir.⁹ Görevini böylesine uygunsuz şartlar altında yerine getirmeye çalışırken, Ankara'dan çıkarılan zorluklarla da mücadele etmek zorunda kalan Yahya Kemal, kısa zamanda kendisini diğer misyon şefleriyle Madrid

cemiyet hayatının simalarına tanıtip sevgilerini kazanır. Bu tür dostlukların en dikkat çekenı şüphesiz şairin Kral XIII. Alfonso ile kurduğu yakınlıktır. Ünlü edebiyatçı İspanyol kralıyla karşılaşmalarının birini şöyle anlatmıştır:

Bir gün XIII. Alfonso'nun av ziyafetine davet edildim. (...) Başka sefirler de vardı. Kral beni vagonuna çağırdı... Gittim. 'İstanbul'u görmedim; ama dünyada en çok İstanbul'u severim' dedi ve bana İstanbul'u tasvir ettirdi... O sırada ilhamım boldu. Güzel bir eski İstanbul tasviri yaptım. Kanlıca koyunda senede üç dört defa yapılan mehtap âlemlerinden, ince kayıklardan, yanık sesli hânendelerden bahsettım. Bayıldı.¹⁰

İspanya kralının Yahya Kemal'i ne denli takdir ettiğini ortaya koyan bir hatırayı da ünlü yazar ve edebiyat tarihçisi Nihad Sâmî Banarlı (1907-1974) anılarında aktarır: "Bir seyahat esnasında İspanya Kralı Alfonso'ya eski İspanya tarihinden bahsetmiş. Alfonso da Kemal Bey için, 'İşte bir insan ki, sefir olmasa da milletini temsil edebilir' demiş."¹¹

Yahya Kemal Madrid'de bulunduğu dönemde yalnızca önemli şahsiyetlerle tanışmakla kalmamış, aynı zamanda yarımada'nın son derece zengin tarihiyle ve İspanyol kültürüyle de ilgilenmiş, gözlemlerini ve yorumlarını mektup tarzında yazdığı anılarına yansıtmıştır. İspanyol başkentinin sosyal yaşamına katılmaya da çalışmış, gerek ülkenin gündelik yaşamını gerekse halkın sosyal ve kültürel yapısını anlamayı denemiştir. Ünlü edebiyatçının duyguları ve izlenimleri yalnızca düzyazı eserlerinde değil şiirlerinde de göze çarpar.

Şairin *Mektuplar ve Makaleler* adlı yapıtta toplanan hatıralarında, İspanya'ya dair bilgilerin neredeyse tümü mektup şeklinde kaleme alınmıştır. Ünlü yazar, arkadaşı Münir Bey'e yazdığı bir mektupta, hatıratını okurlarına aktarmak için bu türü seçmesinin nedeni olarak şunları kaydeder: "İspanya şehirlerine aid tahassüslerimi risale kılıklı yazmayı tavsiye ediyorsun. Benimse şu mektup tarzı tabiatıma daha uygun geliyor. Risalede meçhul bir kalabalığa hitap çeşnisi, bir de fazla malumat serdetmek külfeti var;

halbuki ben beni anlayan bir dosta gelişigüzel gördüklerimi anlatmaktan hoşlanıyorum.”¹² Gerçekten de, Yahya Kemal’in eserlerinde İber Yarımada-sı’yla ilgili izlenim ve betimlemeler son derece samimi bir tarzda, adeta bir dost sohbeti gibi sunulmuştur. Buna rağmen, yazarın üniversite hocası ve araştırmacı kimliği ile olağanüstü kültür birikimi, ayrıntılı anlatımıyla ken-dini göstermektedir.

Bahsi geçen anlatılarda sıkça konu edilen konulardan biri İspanyol şehirleridir; şehirler hakkında dile getirilen ilk yorumlar ise isimlerinin kökenleriyle ilgilidir. Bu isimlerden bazılarının Arapça kökenli olması, bu konuya birçok kez değinen yazarın oldukça ilgisini çekmiş olmalı.

İspanyol başkentine ayrılmış bölümde, Beyatlı, kentin adının etimolojik kökeni konusunda şu yorumu yapıyor: “Uzlete iyi alışma-mış insanlara göre Madrid sıkıntılı bir şehir olmakla mâruftur. Hakî-katte de böyledir. Genç, kanı hareketli, eğlenceye düşkün, hareketi se-ven insanlar burada rahatsız olabilirler. ... Sekiz dokuz asır evvel mü’tekif ve münzevilerin diyârı olduğu için Araplar tarafından ‘Mücer-rid’ ismi verilmiş.”¹³ Yahya Kemal Madrid isminin kökeninin Arapça’da tecrit edilmiş anlamına gelen “mücerred” sözcüğüne dayandığını dü-şünmüştür. Oysa ki 14. yüzyıl sonlarında yayımlanan *El Rawz el-Mit’ar Fi Haber el-Aktâr* adlı ünlü Arap başvuru eserinde bugünkü İspanyol başkentinin adı “Merde” ya da “Marda” olarak yer almaktadır. Esere gö-re, “Marda” adı, Latince eşrafın meskeni anlamına gelen bir sözcüğe (*majeriacum*?) ya da Kral Hersos’un kızı olan ve burada yaşayan ‘Mari-da’ya dayanmaktadır.¹⁴

Etimoloji konusunda yazarın yaptığı ilgi çekici diğer bir yorum da bir Endülüs şehri olan Sevilla’ya ayrılmış bölümde karşımıza çıkar. Bu bölümde Yahya Kemal şöyle söyler: “Burada Arap’tan kalan Alkazar’ı, yani El Hisar’ı önce valilerin sonra mütegalib emirlerin sarayını gördüm.”¹⁵ Yazarın bu yorumu da pek isabetli görünmemektedir, çünkü “hisar” kelimesi Arapça’da “kuşatma” ya da “kale” anlamlarına gelmektedir. Oysa Arapça’da, böylesi ikametgâhlara bugün İspanyolca verdiğimiz isme daha yakın bir sözcük bulunmaktadır, bu kelime “kasr” kelimesidir ve “saray” anlamına gelmektedir. Bahsi geçen yapıların da –Sevilla ve diğer şehir “Al-

cazar” örneklerinde olduğu gibi– birer kale değil birer saray oldukları göz önünde bulundurulduğunda, bahsi geçen sözcüğün Yahya Kemal’in düşündüğü gibi Arapça “hisar”dan değil, “kasr”dan türemiş olması daha muhtemeldir.

İspanyol yer adlarının etimolojisinin yanı sıra yazarın eserlerinde ağırlıklı olarak ve sıkça ele aldığı iki konu daha vardır. Bunlardan ilki İspanyol sanatı, ikincisi ise İspanyol kadınıdır.

Sanat konusunda yazarın ilk yaptığı yorumlar Endülüs İslam sanatıyla ilgilidir. Onu en çok etkileyen eser Elhamra Sarayı’dır. Granada’da bulunan bu Nazari dönemi eseri, yazarın yapıtında ayrıntılı olarak betimlenmiştir. Sarayın salonlarındaki hat örneklerine ayrı bir paragraf ayrılır: “Girdikten sonra bu küreden başka bir küreye geçmiş, adetâ bir rüyanın ortasına düşmüş gibi gözlerimi kapadım ve açtım, o kadar nâdir bir hayret içindeydim. Bu hayret dâireden dâireye geçtikçe arttı. Nazar değmiş bir beyazlık içinde, bir sülüs yazı sarmaşığı gülümser bir güzellikle bütün duvarları sarmış; nakşın ve oymanın hudutsuz oyunları, tavanların derinliklerine kadar her tarafı örtmüş, ma’mâfih yine her taraf bembeyaz görünüyor.”¹⁶

Yazarın eserlerinde dikkati çeken diğer bir unsur da İspanyol resim sanatının kaydettiği gelişim karşısında hissettiği takdir ve hayrettir. Yahya Kemal İspanyol resmine ve önemli isimlerine duyduğu ilgiyi şu sözlerle ifade eder: “İspanya’nın ressamlarına merak sardırdım. Bu millette resim bir kâinattır. Hepsinin en İspanyolu Velazquez, en Hırستیانی Greco, en halk ve tabiat fârikalısı da Goya’dır. İkinci derecede sayılan Murillo’dan tâ muasır ressamlara kadar diğer yüzlercesi ise başka milletlerde olsa şeref zirveleri sayılırlardı. Resmin bir millet için ne müthiş bir kuvvet olduğunu burada idrak ettim, diyebilirim.”¹⁷ Yazar, ülkenin en önemli ressamlarından bahsettikten sonra İspanyol resim sanatıyla ilgili anlatısını Prado Müzesi hakkında bilgi vererek sürdürür. Anlatının bu kısmında müzenin resim koleksiyonunun öneminin altını çizer, ancak müzenin varlığının İspanyol başkentinin sıkıcı havasını değiştirmeye yetmediğini de tekrarlar: “Fakat şehrin Prado diye bir müzesi var ki hârikuladedir. Avrupa’nın diğer yerlerinde teker teker

görülebilen Velazquez'ler, Goya'lar, Rubens'ler burada salon salon feyzâ-feyziyle bir manzarada görülür. Prado bu şehrin yegâne tesellisidir. Heyhat ki insanın ruhu ne kadar sanata mevkuf olsa yine bir müzeye kapanamıyor; etrafında hayat istiyor.”¹⁸

Yahya Kemal'in eserlerinde İspanya ve İspanyollarla ilgili olup, önemle üzerinde durulan bir diğer konu da İspanyol kadınıdır. Şairin gece hayatına meraklı, oldukça bonkör, yemeyi, içmeyi çok seven müzmin bir bekâr olduğu hatırlandığında, ülke kadınlarına ilgisini anlamak zor olmayacaktır. Yazar, İspanyol kadınıyla ilgili yorumlarına, Madrid'in ortamından bir kez daha yakınlıkla başlar: “Eğlence yerleri az ve İspanyollara mahsustur, sosyeta ecnebilere kapalı gibidir ve zaten mahduttur. Kadınları harikulade güzeldir. Fakat Şark kıskançlığının murâkabesine bağlı olduklarından ancak uzaktan seyredilirler. Esmer güzellerinin bu kadar mütenevvi olduklarını, Madrid'e gelmeseydim idrâk edemezdim.”¹⁹ Yahya Kemal yalnızca gözlemlemekle kalmamış, aynı zamanda böylesi bir çeşitliliğin nedenini ve menşesini de merak etmiştir; bunun için bir araştırma yapmış ve şu sözlerle ifade ettiği bir sonuca varmıştır: “İmparatorlukların merkezi olan şehirlerde kadınlar daima güzel olur. Zira cihangirler fethettikleri memleketlerin güzellerini payitahtlarına toplarlar. Güzellik ancak cihangirlik tesalübü sayesinde olabilir.”²⁰

İspanyol kadını Yahya Kemal'in ünlü bir şiirinin de ana temasını teşkil eder. Şiirin çok tanınması bir ölçüde 20. yüzyıl Türk müziğinin en önemli isimlerinden biri olan Münir Nurettin Selçuk (1900-1981) tarafından bestelenmiş olmasına da bağlıdır. Şarkı bugün müziğimizin klasik eserlerinden biri sayılmaktadır. Yahya Kemal, Endülüs'te Raks adını taşıyan bu çok tanınmış şiirinde, aşk ve şevk duygularıyla kendinden geçip sarhoş olduğu bir İspanya gecesini anlatır. Egzotik bir hava da taşıyan bu şiirinde asıl tema, ateşli bir İspanyol güzelinin rakedişidir. Neş'e ve eğlence dolu bir Endülüs akşamında, içkinin tesiriyle biraz çakır keyf olan şair, zil sesleri arasında sanatının bütün inceliklerini ortaya dökerek rakeden İspanyol güzeline şöyle seslenir:²¹

Zil, şal ve gül. Bu bahçede raksın bütün hızı...
Şevk akşamında Endülüs üç defa kırmızı...

Aşkın sihirli şarkısı yüzlerce dildedir.
İspanya neş'esiyle bu akşam bu zildedir.

Yelpaze çevrilir gibi birden dönüşleri,
İşveyle devriliş, saçılış, örtünüşleri...

Her rengi istemez gözümüz şimdi aldadır;
İspanya dalga dalga bu akşam bu şaldadır.

Alnında halka halkadır âşüfte kâkülü,
Göğsünde yosma Gırnata'nın en güzel gülü...

Altın kadeh her elde, güneş her gönüdedir;
İspanya varlığıyla bu akşam bu güldedir.

Raks ortasında bir durup oynar, yürür gibi;
Bir baş çevirmesiyle bakar öldürür gibi...

Gül tenli, kor dudaklı, kömür gözlü, sürmeli...
Şeytan diyor ki sarmalı, yüz kerre öpmeli...

Gözler kamaştırır şala, meftûn eden güle,
Her kalbi dolduran zile, her sineden: "Ole!"²²

Eserleri sanat, zevk ve lüks dolu bir yaşam yansıtmaya karşın, Yahya Kemal'in İspanya'da bulunduğu dönemde ülke siyasal açıdan zor bir dönemden geçmekteydi. Tanınmış şair de, görevinin gerektirdiği üzere bu olayları çok yakından takip etmiştir. Madrid'de bulunduğu dönem-

de Primo de Rivera'nın dikta rejimi yıkılmış, bu aynı zamanda monarşinin sonu olmuştur. Yahya Kemal İspanyol milletinin iç savaş kasırgasına doğru sürüklendiğini görmüş ve bu tablonun kendisinde uyandırdığı derin hüznü eserlerine yansıtmıştır. Yazar, İspanya'nın o yıllarda içinde bulunduğu durumu ve başka diplomatlar tarafından da paylaşılan duygularını, Madrid'de görevli yabancı temsilcilerden biriyle yaptığı konuşmayı nakletmek suretiyle ortaya koyar: "Biz bu asrın adamları her türlü temizlik ve istirahat esbâbına mâlikiz. Giyeceğimiz, yiyeceğimiz, içeceğimiz var. Banyomuz, sabunumuz var. Lâkin ruh istirahatimiz yoktur. Bunu burada daha ziyâde hissetmiyor musunuz? Her nedense benim gibi dertleri olan, belki de İspanya'nın âkıbetini hayırlı görmeyen bu kâmil insan aynı şeyi düşünüyormuş."²³

Yahya Kemal İspanya'yı 1932 başlarında terk etmiştir. Bazı eleştirmenler, bu terk edişle, şairin yakın dostu olan Kral XIII. Alfonso'nun sürgüne gitmiş olması ve bu durumun şairin ruhunda yaratmış olduğu büyük hoşnutsuzluk arasında bağlantı kurarlar.²⁴

Birçoklarınca gereksiz olarak nitelenen bu davranış sonrasında yazar bir süre Paris'te kalır, bir dönem Orta Avrupa'da oyalandıktan ve arkadaşları ünlü edebiyatçı Hamdullah Suphi'nin Türkiye temsilcisi olduğu Bükreş'te de bir süre kaldıktan sonra Türkiye'ye döner.

Ankara'da bir süre dinlendikten sonra yazarın parlamenterlik yaşamı başlamış, meclise önce Yozgat, sonra da İstanbul milletvekili olarak girmiştir. 1947 yılı başında Türkiye'nin Pakistan'daki Karaçi şehrinde yeni açılan büyükelçiliğine ilk misyon şefi olarak atanmıştır. Yazar yeni kurulan bu ülkede on bir ay kadar kaldıktan sonra yaş haddi nedeniyle emekliye ayrılmıştır. Yahya Kemal 1 Kasım 1958 tarihinde İstanbul Cerrahpaşa Hastanesi'nde hayata gözlerini yummuştur.

NOTLAR

- 1 Böylece bir kararsızlıktan mustarip olan bir başka kişilik 1881'de Selanik'te doğan Mustafa Kemal'dir. Liberal bir adam olan babası Ali Rıza Bey oğlunun laik bir okula devam etmesini tercih ediyordu, oysa annesi oğlunun bildik törenlerle din eğitimi veren bir okula girmesinde ısrar-

- cıydı. Neyse ki, aile uzlaştı ve küçük Mustafa semtteki Fatma Molla Kadın okuluna kısa bir süre devam ettikten sonra o tarihlerde Şemsi Efendi tarafından kurulan bir koleje gidebildi.
- 2 Ahmet Oktay, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı 1923-1950*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 409.
- 3 Mustafa Özbacı, *Yahya Kemal'in Duygu ve Düşünce Dünyası*, Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., Ankara, 1996, s. 16.
- 4 Ahmet Oktay, s. 411.
- 5 Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 2001, s. 22.
- 6 *Age.*, s. 25.
- 7 Madrid'e giden ilk edebiyatçı sefirimiz, Samipaşazade Sezai Bey'dir (1860-1936); 1909-1914 arasında görev yapmıştır.
- 8 Kemal Bek, *Yahya Kemal Beyatlı*, Tarih ve Özne Yayınları, İstanbul, 2001, s. 65.
- 9 *Age.*, s. 61.
- 10 *Age.*, s. 61.
- 11 Nihad Sâmî Banarlı, *Bir Dağdan Bir Dağa*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1984, s. 59.
- 12 Yahya Kemal Beyatlı, *Mektuplar Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1990, s. 7.
- 13 *Age.*, s.14.
- 14 İbn Abdül Mun'im el-Himyari, *El-Rawz el Mit'ar Fi Haber el-Aktâr* (Yayıma hazırlayan: İhsan Abbas), Librairie du Liban, Beyrut, 1975, s. 518.
- 15 Yahya Kemal Beyatlı, *Mektuplar Makaleler*, s. 10.
- 16 *Age.*, s. 12.
- 17 *Age.*, s. 15.
- 18 *Age.*, s. 9.
- 19 *Age.*, s. 9.
- 20 Kâzım Yetiş, *Yahya Kemal İçin Yazılanlar*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1998, s. 418.
- 21 Mustafa Özbacı, s. 126.
- 22 Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, s. 157-158.
- 23 Yahya Kemal Beyatlı, *Mektuplar Makaleler*, s. 22.
- 24 Muzaffer Uyguner, *Yahya Kemal Beyatlı*, Bilgi Yayınevi, Ekim, 1992, s. 28.

Kaptan-ı Derya Sinan Paşa 1693 yılı Eylül ayında Sicilya sularında seyrederken Sicilya'nın İspanyol kral naibine şu mektubu yazıyordu: "İyiliksever İsa'nın müminleri arasında kral naibi seçilen Devletli ve Haşmetli Efendim. ... Bu mektubu, orada yaşayan zavallı bir kadının, annemin varlığından sizi haberdar etmek için yazıyorum. Yaşamının son günlerinde bu kadıncağızı görmek istiyorum. Umarım bu mektubu alınca annemi bir tekneye bindirerek gönderirsiniz, onu görmekten başka kötü bir niyetim yok. Onu gördükten sonra, geçenlerde kardeşimi gönderdiğinizde yaptığım gibi, geri gönderirim. ..." İspanya ile Türkiye'nin yüzyıllardır süregelen inişli çıkışlı ilişkilerinden yalnızca bir anı yakalıyor bu mektup. Akdeniz'in iki ucundaki bu iki ülke, Kanuni Sultan Süleyman ve V. Carlos döneminden, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na katılmaya hazırlandığı bugünlere kadar askeri ve diplomatik temas halindeydiler. Cervantes'te ve Yahya Kemal'de görüldüğü gibi iki ülkenin edebiyatına da yansıyan bu ilişki,

İstanbul'daki Cervantes Enstitüsü'nün düzenlediği bir sempozyumda çeşitli bildirilerle dile getirildi. Kitapta yer alan makaleler İspanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun rekabetinden başlıyor, iki ülkenin 20. yüzyılda Frankizm ve Kemalizm tecrübelerini de anlattıktan sonra Avrupa Birliği'ne katılım süreçlerini inceliyor. İki ülkenin şimdiye kadar pek az araştırmanın konusu olmuş benzerlikleri ve farklılıkları, bize zengin bir dünyanın kapılarını açıyor.

TARİH VE COĞRAFYA Dizisi

KitapYAYINEVİ

ISBN 975-6051-51-5

9 789756 051511

25.-YTL